

**T.C.
Marmara Üniversitesi
Eğitim Bilimleri Enstitüsü
İlköğretim Ana Bilim Dalı
Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Bilim Dalı**

**GAYRİMÜSLİM AZINLIKLARA GÖRE TÜRKİYEDE
VATANDAŞLIK VE VATANDAŞLIK EĞİTİMİ**

Zafer İBRAHİMOĞLU

(Doktora Tezi)

İstanbul, 2014

**T.C.
Marmara Üniversitesi
Eğitim Bilimleri Enstitüsü
İlköğretim Ana Bilim Dalı
Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Bilim Dalı**

**GAYRİMÜSLİM AZINLIKLARA GÖRE TÜRKİYEDE
VATANDAŞLIK VE VATANDAŞLIK EĞİTİMİ**

Zafer İBRAHİMOĞLU

(Doktora Tezi)

Danışmanlar

Prof. Dr. Cemil ÖZTÜRK

Doç. Dr. Ali YILMAZ

İstanbul, 2014

**Tüm kullanım hakları
M.Ü. Eğitim Bilimleri Enstitüsü'ne aittir.
© 2014**

ONAY

Zafer İBRAHİMOĞLU tarafından hazırlanan "Gayrimüslim Azınlıklara Göre Türkiye'de Vatandaşlık ve Vatandaşlık Eğitimi" konulu bu çalışma, 28 Mayıs 2014 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda jüri tarafından başarılı bulunmuş ve doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

	Adı Soyadı	İmza
Tez Danışmanı	Prof. Dr. Cemil Özlü	
Jüri Üyesi	Prof. Dr. Adnan AKSOY	
Jüri Üyesi	Doç. Dr. Mustafa AKKÖSE	
Jüri Üyesi	Doç. Dr. Ahmet DOĞANAY	
Jüri Üyesi	Doç. Dr. Ferit SEVİNÇ	
Jüri Üyesi

ÖZGEÇMİŞ

1999-2002	Bursa Emirsultan Lisesi
2002-2004	Kocaeli Üniversitesi İletişim Fakültesi Halkla İlişkiler ve Tanıtım
2004-2008	Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi İlköğretim Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Lisans
2008-2010	Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü İlköğretim Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Yüksek Lisans
2010-2014	Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü İlköğretim Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Doktora
2011-2014	Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Araştırma Görevlisi
2014-	Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Araştırma Görevlisi Doktor

İLETİŞİM

Görev Yaptığı Kurum	Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi
E posta	zafer.ibrahimoglu@marmara.edu.tr
Web Sitesi	https://abb.marmara.edu.tr/cv/1209/zafer-ibrahimoglu

ÖNSÖZ

Vatandaşlık ve vatandaşlık eğitimi, ulus devletlerin ortaya çıkıp dünya genelinde yaygınlık kazanmaya başladığı dönemden itibaren sosyal bilim tartışma ve araştırmalarında öne çıkan kavramların başında yer almıştır. Türkiye’de ise özellikle cumhuriyet sonrası dönemde ulus devlet yapılanma süreci kapsamında vatandaşlık ve vatandaşlık eğitimi politikaları yeniden düzenlenmiştir. Cumhuriyetin kurucu kadroları, Türk ulus devletinin oluşumunda bu iki kavrama önemli görevler yüklemiştir. Bu çerçevede, homojen bir Türk Ulusu’nun meydana getirilmesi için toplumu oluşturan unsurların belirli bir sosyo-kültürel kimlik etrafında birleştirilmesi ve bütünleştirilmesi hedeflenmiştir. Belirlenen bu hedef kapsamında, özellikle gayrimüslim azınlıkların konumları netleştirilememiştir. Azınlıklar, kimi zaman çeşitli politikalar ile göç etmek durumunda bırakılmış, kimi zaman ise tam tersi bir politika izlenerek azınlıkların da bu toplumun/ulusun bir parçası olmaları talep edilerek “çizilen” sosyo-kültürel kimlik, azınlıklara da benimsetilmeye çalışılmıştır. Sonuç itibariyle cumhuriyet dönemi boyunca Türkiye’deki azınlıkların nüfusları çok belirgin bir şekilde azalmış ve günümüze gelindiğinde sadece belirli şehirlerde varlık mücadelesi veren birer cemaat haline dönüşmüşlerdir. Günümüzdeki nüfusları ve sosyo ekonomik hayattaki nüfusları geçmişe göre çok azalmış olsa da toplumsal bir gerçeklik olarak azınlıklar, birer Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak ülkemizdeki varlıklarını/yaşamlarını sürdürmektedirler. Ancak bu toplumsal gerçeklik, vatandaşlık ve vatandaşlık eğitimi çalışmalarına/araştırmalarına yeterince yansımamaktadır. Azınlıkları, Türkiye toplumunun bir parçası olarak kabul edip vatandaşlık ve vatandaşlık eğitimi politikalarına ilişkin araştırmalarda katılımcı grubuna dâhil eden çok az sayıda araştırma bulunmaktadır. Bununla birlikte ülkemizdeki gayrimüslim azınlıkların Türkiye’de uygulanmakta olan vatandaşlık ve vatandaşlık eğitimine ilişkin görüşlerini tatmin edici boyutta betimleyen çalışmalar da yeterince yapılmamaktadır. İlgili alan yazında yer alan bu boşluk, araştırmamızın ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır.

Elbette bu çalışmanın ortaya çıkıp olgunlaşması ve neticelenmesinde pek çok kişinin etkisi ve katkısı bulunmaktadır. Öncelikle, akademik hayatımda lisans öğrenciliğimden doktora eğitimime kadar her aşamada büyük katkısını ve desteğini gördüğüm, aynı zamanda yüksek lisans ve doktora tez danışmanlığımı yapma inceliğini gösteren

Sayın Prof. Dr. Cemil Öztürk'e teşekkür etmeyi bir borç bilirim. Aynı eğitim yaşantım boyunca hocalığımı yapan ve bu tez çalışmamda da ikinci danışman olarak değerli katkılar sunan Sayın Doç. Dr. Ali Yılmaz'a da teşekkürlerimi sunarım.

Doktora yeterlilik sınavından başlayarak tez konusunun belirlenmesi ve tez izleme sürecinde, araştırmama yönelik değerli öneri ve katkılarından dolayı Sayın Hocam Doç. Dr. Hamza Akengin ve Sayın Doç. Dr. Levent Deniz'e teşekkür ediyorum. Doktora tez savunma jürimde bulunan Sayın Prof. Dr. Adnan Akgün ve Sayın Doç. Dr. Ahmet Doğanay'a da ayrıca teşekkür ediyor ve şükranlarımı sunuyorum.

Lise, lisans ve lisansüstü eğitimim boyunca maddi/manevi her türlü desteği benden esirgemeyen muhterem Yahya ve Hamid Beylere çok teşekkür ediyor ve şükranlarımı sunuyorum.

Araştırmanın yürütülmesinde en önemli bileşenlerden biri de şüphesiz katılımcılardır. Çalışmam kapsamında kendilerine ulaşıp konu hakkında görüşme talebinde bulunduğum hemen hemen tüm azınlık mensupları teklifime olumlu yaklaşmış; değerli vakitlerini ayırarak çalışmanın en önemli boyutlarından biri olan bulgular kısmının ortaya çıkmasına katkı sunmuşlardır. Bu kapsamda, araştırma süresince görüşlerine başvurduğum tüm katılımcılara ayrı ayrı teşekkür ediyorum.

Tez konusunun belirlenmesinde önemli katkıları olan Sayın Hocam Doç. Dr. Kaya Yılmaz'a, değerli vakitlerini ayırıp tezimi büyük bir titizlikle okuyan ve geri bildirimde bulunan Sayın Arş. Gör. Gülten Yıldırım ve Sayın Arş. Gör. Çiğdem Baki Pala'ya çok teşekkür ediyorum. Tezimin redakte edilmesinde bu iki arkadaşımın da önemli katkıları olmuş; değerli görüş ve önerileri tezimin son şeklinin verilmesinde bana yol gösterici olmuştur.

Tez yazım sürecinde ihtiyaç duyduğum kaynakların çok büyük bir çoğunluğunu temin ettiğim İSAM Kütüphanesi kurucularına, bağışçılara ve günlerce masalara getirmiş olduğum onlarca kitabı çalışmam bittikten sonra toplayan çalışanlarına müteşekkirim.

Doktora eğitiminin en başından beri beraber olduğumuz ve tez yazım sürecinde de aylarca birlikte çalıştığımız Sayın Arş. Gör. Seyfettin Arslan'a, manevi destekleri ve tez çalışmalarına dönük değerli katkılarından dolayı değerli dostlarım Arş. Gör. Kerem Çolak ve Arş. Gör. Abdullah Cevdet Kırıkçı'ya, akademik kariyerim boyunca çok değerli tavsiyelerde bulunan, en zor zamanlarda derdime ortak olup saatlerce beni

dinleyen Sayın Yrd. Doç. Dr. Ahmed Emin Osmanoglu'na ayrıca özel olarak teşekkür etmek isterim.

Hayatım boyunca varlıkları ile her daim yanımda olan sevgili ailemin, başta annem ve babam olmak üzere, tüm fertlerine ayrı ayrı çok teşekkür ediyorum.

Son olarak, tez çalışmalarım süresince her türlü desteği veren, akademik kariyerimde elde etmiş olduğum tüm başarıların arkasındaki görünmez el olan eşim Sayın Ayşenur İbrahimoglu'na çok teşekkür ediyor ve şükranlarımı sunuyorum.

Zafer İBRAHİMOĞLU

ÜSKÜDAR-2014

ÖZET

Bu araştırmanın temel amacı, gayrimüslim azınlıkların Türkiye’de vatandaşlık ve vatandaşlık eğitimine ilişkin görüş ve beklentilerinin ortaya konmasıdır. Bu temel amaç çerçevesinde çalışmada dört alt amaç belirlenmiştir; Katılımcıların,

1. Sosyal hayata ilişkin görüş ve beklentileri nelerdir?
2. Vatandaşlık politikalarına ilişkin görüş ve beklentileri nelerdir?
3. Vatandaşlık eğitimi politikalarına ilişkin görüş ve beklentileri nelerdir?
4. Geleceğe yönelik beklentileri nelerdir?

Araştırmaya, ülkemizde resmî kabul çerçevesinde azınlık statüsünde olan üç cemaat (Ortodoks Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler) dâhil edilmiştir. Çalışma, nitel araştırma yöntemi ile tasarlanmış ve yürütülmüş olup katılımcıların belirlenmesinde kartopu örneklem tekniği kullanılmıştır. Kartopu tekniği ile öncelikle her cemaatten birer üyeye ulaşılmış ve bu üyelerin de yönlendirmesi ile cemaat içi diğer katılımcılara ulaşma imkânı olmuştur. Bu şekilde her katılımcıdan yeni bir katılımcı adayına ulaşılarak toplamda otuz dört katılımcıyla araştırma yürütülmüştür. Çalışmada veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış mülakat kullanılmış; katılımcılar ile yüz yüze gerçekleştirilen görüşmelerde araştırma soruları temelinde tartışmalar gerçekleştirilmiştir. Yarı yapılandırılmış mülakat ile elde edilen veriler, öncelikle yazıya dökülmüştür. Tüm görüşmelerin yazıya geçirilmesinin ardından metinler birden çok kez okunarak, konuya ilişkin bütüncül bir bakış açısının sağlanması hedeflenmiştir. Araştırmada, veri analizinde içerik analizi tekniği kullanılmış; görüşme metinleri, araştırma soruları da dikkate alınarak kategorik olarak incelenmiştir. Katılımcıların konuya ilişkin vermiş oldukları cevaplar, belirli bir düzen içerisinde kategorik olarak bulgular kısmında betimlenmiştir. Bunun yanı sıra katılımcıların söylemlerinden doğrudan alıntılar da yapılarak ortaya konan bulguların güvenilirliği desteklenmiştir. Araştırmada elde edilen bulgulardan hareketle, Türkiye’deki azınlıkların sosyal hayatlarında kimliklerinden dolayı büyük sorunlar yaşamadıkları sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmanın bir diğer alt amacı olan vatandaşlık politikalarına ilişkin ise katılımcıların büyük çoğunluğu, cumhuriyet dönemi politikaları kapsamında özellikle son on yılda büyük değişim ve dönüşümlerin yaşandığını; geçmişte azınlıkların ikinci sınıf vatandaş ve yerli ötekiler olarak görüldüğünü ancak günümüze gelindiğinde çok ciddi

iyileşmelerin yaşandığını belirtmektedirler. Vatandaşlık politikalarının bir anlamda yansıma alanı olarak vatandaşlık eğitimi de yine araştırma kapsamında katılımcılar ile gerçekleştirilen görüşmelerde gündeme gelmiştir. Bu kapsamda katılımcıların özellikle ders kitabı, öğretim programları, öğretmenler ve okul iklimi temalarındaki tecrübelerinden de hareketle Türkiye'deki vatandaşlık eğitimine ilişkin görüş ve beklentileri tespit edilmeye çalışılmıştır. Elde edilen bulgular göstermektedir ki; ülkemizdeki azınlıklar, özellikle Milli Güvenlik, Tarih ve Sosyal Bilgiler derslerinde çeşitli sıkıntılar yaşamışlardır. Bu derslerin içeriklerinde yer alan Kurtuluş Savaşı, Milli Mücadele yılları ve Türkiye'nin stratejik konumu gibi konularda azınlıklar, tek taraflı bir anlatımın var olduğunu ve bu kapsamda da Ermeni, Rum ve Yahudilerin sürekli olarak hain, düşmanla işbirliği yapmış olan milletler olarak tasvir edildiklerini vurgulamışlardır. Bu durumun çözümüne yönelik katılımcıların ortak önerisi, ders kitaplarında tarih yazım dilinin çok yönlü ve birlikte yaşama kültürüne hizmet edecek şekilde olmasıdır. Araştırmada son olarak katılımcıların, araştırma konusu kapsamında, geleceğe yönelik görüş ve beklentileri tespit edilmeye çalışılmıştır. Katılımcıların ifadelerinden hareketle, azınlıkların Türkiye'deki vatandaşlık ve vatandaşlık eğitimi politikalarının yakın ve uzak gelecekte daha da iyi bir noktaya geleceğine, gelecekteki Türkiye'de azınlıkların daha eşit ve katılımcı birer vatandaş olarak yaşamlarını sürdürmeye devam edeceklerine inandıkları söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Vatandaşlık, vatandaşlık eğitimi, ders kitabı, azınlık.

ABSTRACT

CITIZENSHIP AND CITIZENSHIP EDUCATION IN TURKEY FOR NON-MUSLIM MINORITIES

Core aim of this research is to present the view and the expectations of non-Muslim minorities about citizenship and citizenship education in Turkey. Within the framework of this core aim four sub-aims are determined;

1. What are participants' views and expectations about social life?
2. What are participants' views and expectations about citizenship policies?
3. What are participants' views and expectations about citizenship education policies?
4. What are participants' expectations directed to future?

Three communities (the eastern Orthodox, Armenians and Jews) which have levee minority status in our country were included to this research. The study is designed and conducted with qualitative research method and snowball sampling method is used in determination of the participants. By snowball sampling method one member from each community was reached firstly, with guidance of these members the opportunity to reach other participants was originated. In this way by reaching a new member with the help of the former participant the research was conducted. In the study semi-structured interview was used as data collection tool; in the face to face interviews made with participants was realized on the basis of research questions. The datum received from semi-structured interviews put down on paper primarily. After all of the views are put down on paper, a holistic view about the subject is aimed to be provided by reading the texts by more than once. In the research content analysis method was used in data analysis; interview texts are examined categorically by taking into account the research questions. The answers of the participants about the subject are indicated categorically in finding section in a specific order. Besides the reliability of the findings is supported by quoting from the participants' statements. From the point of received findings in the research, the result is that the minorities in Turkey don't face big problems in their social lives because of their identities. About the citizenship policies which are another sub-aim of the study, a great majority of the participants state that great transformations and changes are occurred particularly in the last ten years within the scope of republic

period policies; in the past the minorities was seen as second class citizens and domestic others but today very serious improvements are provided. As a reflection area of citizenship policies citizenship education is on the top of the agenda within the scope of research. Within this scope with reference to participants' experiences about the subjects of particularly schoolbook, education program, teachers and school atmosphere it is tried to determine their views and expectations about the citizenship education in Turkey. The received findings show that; the minorities in our country face some problems especially in the lessons of National Security, History and Social Sciences. Minorities emphasizes that in the subjects like War of Independence, National Struggle years and strategic location of Turkey which are included in these lessons contents there is a subjective expression and within this scope Armenians, Rums and Jews are always figured as traitors, and the nations which cooperated with the enemy. As a solution for this situation the participants' offer is that the history wording of the schoolbooks must be multi-sided and serve to culture of living together. Lastly in the research participants' views and expectations directed to future are tried to be determined within the scope of the research. It can be said in reference with the participants' statements that minorities believe that citizenship and citizenship education policies will reach a better point in near and far future, and the minorities will continue to live as more equal and participator citizens.

Keywords: Citizenship, citizenship education, minority.

İÇİNDEKİLER

ONAY	i
ÖZGEÇMİŞ	ii
ÖNSÖZ	iii
ÖZET	vi
ABSTRACT.....	viii
İÇİNDEKİLER	x
TABLolar LİSTESİ.....	xiii
ŞEKİLLER LİSTESİ	xiv
RESİMLER LİSTESİ	xv
KISALTMALAR.....	xvi
BÖLÜM I: GİRİŞ	1
1.1. Problem	1
1.2. Amaç	11
1.3. Önem	12
1.4. Sınırlılıklar	13
1.5. Tanımlar	14
2.1. Kavramsal Çerçeve	15
2.1.1. Azınlık Kavramı	15
2.1.2. Vatandaşlık	21
2.1.3. Vatandaşlık Eğitimi	24
2.2. Vatandaşlık Kavramının Tarihsel Temelleri.....	28
2.2.1. Eski Yunan.....	28
2.2.2. Ortaçağ'da Avrupa.....	37
2.2.3. Devrimler Çağı: Modern Bir Kavram Olarak Vatandaşlığın Doğuşu	43

2.2.4.	On Dokuzuncu Yüzyıldan Günümüze Vatandaşlık.....	51
2.3.	Türkiye’de Vatandaşlığın Gelişimine Kısa Bir Bakış.....	68
2.3.1.	Osmanlı İmparatorluğu Dönemi	68
2.3.2.	Cumhuriyet Dönemi Vatandaşlık ve Vatandaşlık Eğitimi Politikaları.....	68
2.4.	Türkiye’de Azınlıklar: Tarihi Süreç ve Güncel Gelişmeler.....	91
2.4.1.	Gayrimüslim Cemaatlerin Kısa Tarihi.....	92
2.4.2.	Osmanlı Devletinde Gayrimüslimlerin Yönetimi.....	99
2.4.3.	Cumhuriyet Döneminde Gayrimüslim Azınlıkların Durumu.....	110
2.5.	Osmanlı’dan Günümüze Azınlık Eğitimi.....	136
BÖLÜM III: YÖNTEM.....		148
3.1.	Araştırmanın Modeli	148
3.2.	Araştırma Katılımcıları	149
3.3.	Veri Toplama Araçları	152
3.4.	Verilerin Toplanması	154
3.5.	Veri Analizi	155
BÖLÜM IV: BULGULAR.....		156
4.1.	Türkiye’de Vatandaşlık ve Vatandaşlık Eğitimine İlişkin Ermeni Azınlıkların Görüş ve Beklentileri	156
4.1.1.	Sosyal Hayata İlişkin Görüş ve Beklentiler	156
4.1.2.	Vatandaşlık Politikalarına İlişkin Görüş ve Beklentiler	171
4.1.3.	Vatandaşlık Eğitimine İlişkin Görüş ve Beklentiler	174
4.1.4.	Geleceğe Yönelik Görüş ve Beklentiler	183
4.2.	Türkiye’de Vatandaşlık ve Vatandaşlık Eğitimine İlişkin Yahudi Azınlıkların Görüş ve Beklentileri	186
4.2.1.	Sosyal Hayata İlişkin Görüş ve Beklentiler	186
4.2.2.	Vatandaşlık Politikalarına İlişkin Görüş ve Beklentiler	196

4.2.3.	Vatandaşlık Eğitimine İlişkin Görüş ve Beklentiler	202
4.2.4.	Geleceğe Yönelik Görüş ve Beklentiler	207
4.3.	Türkiye’de Vatandaşlık ve Vatandaşlık Eğitimine İlişkin Rum Azınlıkların Görüş ve Beklentileri	208
4.3.1.	Sosyal Hayata İlişkin Görüş ve Beklentiler	208
4.3.2.	Vatandaşlık Politikalarına İlişkin Görüş ve Beklentiler	220
4.3.3.	Vatandaşlık Eğitimine İlişkin Görüş ve Beklentiler	229
4.3.4.	Geleceğe Yönelik Görüş ve Beklentiler	234
BÖLÜM V: SONUÇ		236
5.1.	Yargı.....	236
5.2.	Tartışma.....	239
5.3.	Öneriler	260
5.3.1.	Uygulayıcılara Yönelik Öneriler	260
5.3.2.	Araştırmacılara Yönelik Öneriler	261
KAYNAKÇA.....		262

TABLolar LİSTESİ

Tablo 2.1. İkinci Meşrutiyet Dönemi Meclisinde Etnik Yapı.	105
Tablo 2.2. Osmanlı Resmi Sayımlarına Göre Yahudi Nüfusu.	108
Tablo 2.3. Varlık Vergisi Mükellef Bilgileri.	123
Tablo 3.1. Ermeni Katılımcılara Ait İstatistikî Bilgiler.	151
Tablo 3.2. Rum Katılımcılara Ait İstatistikî Bilgiler.	151
Tablo 3.3. Yahudi Katılımcılara Ait İstatistikî Bilgiler.	152
Tablo 4.1. Katılımcılara Göre Devlet Okulunda Yaşanabilecek Sorunlar.	158
Tablo 4.2. Ermeni Katılımcıların Okul Tercihlerini Etkileyen Faktörler.	159
Tablo 4.3. Ermeni Katılımcıların İkamet Yeri Seçimlerini Etkileyen Faktörler.	164
Tablo 4.4. Vatandaşlık Eğitiminde Kazandırılması Gerektiğine İnanılan Değerler.	181
Tablo 4.5. Katılımcılara Göre Sorunların Çözümünde Ermenilere Düşen Görevler...	185
Tablo 4.6. Yahudi Katılımcıların Vatandaşlık Tanım Ve Uygulamalarına İlişkin Beklentileri.	200
Tablo 4.7. Vatandaşlık Eğitimi Kapsamında Öğrencilere Kazandırılması Önerilen Değerler.	205
Tablo 4.8. Milli Değer-Kültür Aktarımında Olması Gereken Özellikler.	206
Tablo 4.9. Rum Katılımcıların Okul Tercihlerine Etki Eden Faktörler.	211

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Yeni Anayasadan Beklentiler	173
Şekil 2. Kurtuluş Savaşı Yazımına Yönelik Öneriler	177
Şekil 3. Yahudi Katılımcıların Türkiye’de Uygulanan Vatandaşlık Politikalarının Sürekliliğine İlişkin Görüşleri	198

RESİMLER LİSTESİ

Resim 2.1. Demokrat Parti Dönemi Ders Kitabından Bir Resim.	82
--	----

KISALTMALAR

MC	Milletler Cemiyeti
BM	Birleşmiş Milletler
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AB	Avrupa Birliği
TDK	Türk Dil Kurumu
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
YÖK	Yüksek Öğretim Kurumu
TTKC	Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti

BÖLÜM I: GİRİŞ

1.1. Problem

Vatandaşlık kavramı, her ne kadar modern devletin ortaya çıkışı ile kurumsal bir yapıya ulaşmış olsa da, tarihsel kökenleri açısından oldukça eskilere dayanmaktadır. Kavramın sahip olduğu bu tarihsel gelişim süreci, dünya coğrafyasının farklı bölgelerindeki toplulukların yaşamlarında değişik şekillerde tezahür etmiş olmakla birlikte değişmeyen temel unsur, halk/birey ile ülke yönetimi arasında karşılıklı bir takım yükümlülükleri barındıran bir bağın varlığı olmuştur. Vatandaşlık ile ilgili özellikle Batı Avrupa'da 17. ve 18. yüzyıllarda meydana gelen gelişmeler bir domino etkisi yaratmış; vatandaşlık kavramı bu yüzyıldan sonra dünya geneline çok hızlı bir şekilde yayılmıştır.

Türkiye'de vatandaşlığın gelişimine baktığımız zaman, Osmanlı İmparatorluğu'nun Tanzimat'a kadar uygulamış olduğu politikalarda, günümüzdeki anlamıyla, bir vatandaşlıktan bahsetmek pek mümkün görünmemektedir. Kul/teba ekseninde oluşan bir siyasal yapı ile yönetilen Osmanlı coğrafyasına vatandaşlık kavramı, Tanzimat sonrasındaki gelişmeler ile giriş yapmıştır. Cumhuriyet dönemine gelindiğinde ise; yönetim şeklinin değişmesine paralel olarak vatandaşlık kavramı da gelişmiş; devlet ile vatandaş arasındaki ilişkiler karşılıklı hak ve vazifeler bağlamında yeniden düzenlenmiştir.

Siyasal/toplumsal yaşamın önemli kavramlarından biri olarak tarih sahnesine çıkan vatandaşlık, sahip olduğu öneme binaen pek çok konuda da tartışmaların odağında yer almıştır. Tarihsel süreç içerisinde, vatandaşlığın anlam kazandığı yapı olan devlet-birey arasındaki ilişkiye etki eden faktörlerin çeşitlenmesi ve çeşitlenen bu faktörlerin dünya genelinde tartışma konusu olması aynı zamanda vatandaşlığı da tartışmalı bir konu haline getirmiştir. Bu çerçevede, vatandaşlık kavramı bağlamında en önemli gelişmelerin başında şüphesiz ulus devlet yapılanması gelmektedir. Vatandaşlığın kurumsallaşması ile hemen hemen aynı döneme denk gelen ulus devlet oluşumu, siyasal yaşama yepyeni bir anlayış getirmiş; imparatorluk, derebeylik, kent devleti gibi çeşitli tecrübelerle sahip dünya siyasal yönetim birikimi, var olan veya sonradan oluşturulan bir ulus etrafında kurgulanmış yeni bir siyasal anlayışla tanışmıştır. Ulus devlet anlayışı, öncelikle Batı Avrupa'da ortaya çıkmış, ardından da çok hızlı bir şekilde dünya

geneline yayılmıştır. Günümüzde Birleşmiş Milletlere kayıtlı ülkelerin pek çoğu ulus devlet yapılanmasına sahiptir.

Ulus devlet yapılanmasının vatandaşlık tartışmalarında gündeme getirmiş olduğu pek çok konu olmakla birlikte, azınlıklar konusu tarihsel süreç içerisindeki ağırlığıyla farklı bir öneme sahiptir. Özellikle Fransız İhtilali ardından güçlenen milliyetçilik akımlarının derinden etkilediği ülkelerde oluşan yeni ulus devletler, ulusun tanımında çizilen sınırların dışında kalan “yerli ötekileri” betimlemek için azınlık kavramını kullanmışlardır. Bir anlamda “biz” ve “öteki” kavramlarının da yeniden anlam kazandığı bu süreçte, inşa edilen ulusa ait olmayan gruplar azınlık statüsünde değerlendirilmeye başlanmıştır.

Azınlıkların ulus devlet yapılanma sürecindeki durumları, ülkeden ülkeye değişiklik göstermiştir/göstermektedir. Bu farklılığın ana sebebi ise; ülkelerin yapılandırılmasında farklı ulus devlet biçimlerinin kullanılıyor olmasıdır. Ulus devlet yapılanma çeşitleri temel anlamda iki farklı şekilde uygulanmış gelmiştir (Karaosmanoğlu, 2010, s.195). Fransız ekolü ve Alman ekolü olarak isimlendirilen bu yaklaşımlardan Alman ekolü dışlayıcı ve ötekileştirici bir anlayışa sahipken, Fransız ekolü kapsayıcı ve bütünleştirici bir anlayışa sahiptir. Bu çerçevede Alman anlayışına sahip bir ülkede, ulusal birliğe ait olmayan unsurlar kesinlikle dışlanır ve eşit muamele görmez. Ulus, çoğunlukla etnik temelli tanımlandığı için ulusu oluşturan ırktan olmayan grup veya bireyler o ulustan kabul edilmez ve dışlanarak eşitsizleştirilir. Fransız ekolü ise; ulus tanımını kan temelli değil, coğrafya temelli yapmaktan yanadır ve bunun sonucu olarak da ulus, ırk üzerinden tanımlanmaz. Bu anlayışta, ulusun sınırlarını genişletmek için farklı grupların da, istemli veya istemsiz, ulusa dâhil edilmeleri için çaba sarf edilir (Uluç, 2012, s.22). Toplumunu homojen hale getirme hedefinin çok sık olarak işe koşulduğu bu tür ülkelerde, asimilasyoncu politikalar da görülebilir. Sonuç olarak, ortaya konan bu iki anlayıştan hangisi seçilirse seçilsin, azınlıklar açısından pek çok sorunlu konu ortaya çıkmaktadır. Azınlıkların ulus devlet içerisinde asimilasyoncu veya dışlayıcı politikalar ile karşı karşıya kalmasına rağmen, uzunca bir süre uluslararası kurumlar bu konuya bir çözüm bulamamıştır. Azınlıklar konusu, milli güvenliği ilgilendiren bir iç mesele olarak görüldüğü için ülkeler bu konuyu uluslararası arenada tartışmaya yanaşmamışlardır. Ancak, özellikle 1950’lerden sonra insan hakları konusundaki olumlu gelişmeler azınlıklar konusuna da yansımış ve günümüzde konu, ülkelerin iç işleri olarak

sınırlandırılmayacak uluslararası bazı güvenceler altına alınmış bir insan hakları ve demokrasi sorunu haline gelmiştir.

Ulus devlet yapılanma sürecini yaşayan ülkelerden biri de Türkiye'dir. Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasının ardından, Kurtuluş Savaşı zaferle sonuçlanmış ve kurtarılabilen topraklarda yeni bir devlet inşa edilmiştir. Yeni devletin kurucu kadroları, miras aldıkları imparatorluk anlayışının aksine, zamanın ruhuna da uygun olarak ulus devlet sistemini devlette egemen kılmaya karar vermiştir. Türkiye Cumhuriyeti, kuruluş döneminden itibaren vatandaşlık politikalarını ulus devlet anlayışına uygun bir şekilde belirlemeye çalışmıştır. Bu kapsamda toplumu homojenleştirme ve Türk Ulusu etrafında birleştirme, Cumhuriyet Türkiye'sinin kurucu kadrolarının temel hedeflerinden biri olmuştur. Ulus inşası sürecinde, toplumu homojenleştirmek ve Türk Milli Kültürü etrafında birleştirmek için çok çeşitli enstrümanlar kullanılmış olmakla birlikte, eğitim bu konuda başı çekmiştir (İnce, 2012, s.119). Vatandaşlık eğitimi kapsamında, özellikle Yurt Bilgisi, Yurttaşlık Bilgisi ve Tarih gibi derslerde öğrencilerin Türk Milli Kültürü'nü benimseyip sevmeleri hedeflenmiştir (İlk mektep müfredat programı, 1930).

Türkiye'deki ulus inşa sürecinde azınlıklara yönelik tutum ise çok net değildir. Genel olarak Fransız ulus yaklaşımı benimsenmiş olmakla birlikte kimi durumlarda da Alman ekolüne yakın uygulamalar ortaya çıkabilmiştir. Ancak her iki uygulamada da çeşitli tartışmalar yaşanmış; azınlıkların Türk Ulus Devleti içerisindeki konumları netleştirilememiştir. Bu belirsizliğin de bir sonucu olarak, azınlıkların Türk Ulus Devleti içerisindeki "vatandaşlık" serüveni, günümüze kadar inişli çıkışlı bir çizgi takip etmiştir. Bu çerçevede, 1923'ten günümüze kadar tüm anayasalarda, vatandaşların hiçbir ayırım gözetilmeksizin eşit olduğu vurgusu yapılmış ancak çeşitli kanunlarda ve fiili uygulamalarda, azınlıkların aleyhine kimi örnekler de ortaya çıkmıştır¹(Smith, 2005, s.449). Sonuçta, cumhuriyet Türkiye'sinin kuruluşunda önemli bir nüfus oranına sahip azınlıklar, günümüze gelindiğinde, toplu dış göçlerle, sayıları çok azalmış birer cemaat haline gelmiştir.

Nüfusları ve sosyo-ekonomik hayattaki nüfuzları azalmış olsa da günümüz Türkiye'sinde bir realite olarak azınlıklar yaşamlarını sürdürmektedir. Resmî kabul

¹ Bu konu, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ayrıntılı olarak incelenecektir.

çerçevesinde, üç cemaat günümüzde azınlık olarak tanınmaktadır: Ortodoks Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler. Bu azınlık cemaatlerinden Rumlar, sayıca en az olanıdır. Günümüzde yaklaşık iki bin civarında oldukları düşünülen Rumlar, ağırlık olarak İstanbul'un Balat-Fener-Kumkapı semtlerinde yaşamaktadır. Bir diğer azınlık cemaat olan Yahudilerin ise Türkiye'deki nüfusları yaklaşık yirmi bindir. Bu nüfusun çok önemli bir kısmı İstanbul'da yaşamakla birlikte Bursa gibi bazı şehirlerde de küçük Yahudi cemaatleri mevcuttur. Türkiye'deki azınlıklar içerisinde nüfusları en çok olan kesim Ermenilerdir. Günümüzde yaklaşık altmış bin Ermeni'nin Türkiye'de yaşadığı tahmin edilmektedir. Ermeni cemaati de diğer iki azınlık cemaatinde olduğu gibi ağırlıklı olarak İstanbul'da yaşamakta ancak; diğer pek çok ilde de Ermeni cemaatlerinin varlığı bilinmektedir².

Tarihsel geçmişleri ve günümüzdeki varlıkları ile azınlıklar, ülkemizin önemli sosyal gerçekliklerinden birini oluşturmaktadır. Yürürlükteki Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'na göre, tüm Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları kanun önünde eşittir ve herhangi bir öznal ayırt edicilikten ötürü farklı bir muameleye tabi tutulamaz³. Anayasal güvence altına alınmış olan vatandaşlar arası eşitlik prensibi, aynı zamanda vatandaşların aidiyetleri üzerinde de etkili bir faktördür. Herhangi bir farklılığından dolayı, vatandaşı olduğu devletin kendisine ayrımcı muamelede bulunduğunu düşünen bir birey, o devlete yönelik aidiyet noktasında kimi sıkıntılar yaşayabilir. Halbuki aidiyet kavramı, vatandaşlık tartışmalarında en önemli konu başlıklarından birini oluşturmaktadır. Devletler, vatandaşlarının aidiyet duygusu ile donanması için küçük yaştan itibaren okullara koymuş olduğu çeşitli vatandaşlık eğitimi dersleri ile öğrencileri eğitmeye çalışmaktadır (Osler and Starkey, 2001; Philippou, 2007, s.69). Özellikle öğretim programları ve ders kitapları çerçevesinde devlet tarafından organize edilen bu tür vatandaşlık ve vatandaşlık eğitimi politikalarıyla, sadece çoğunluk toplumundaki öğrenciler değil; azınlık statüsündeki öğrenciler de toplumun birer üyesi olarak, doğal olarak muhatap olmaktadır⁴. Ancak burada önemli bir soru ortaya

² Turkey: A minority policy of Systematic Negation. International Helsinki Federation for human rights. 2006.

³ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, Madde:10.

⁴ Türkiye'de, okullarda ders kitabı olarak kullanılan kimi kitapların içeriklerinde ayrımcı ve ırkçı ifadeler olduğu gerekçesi ve bu ifadelerin temizlenmesi talebi ile bazı Ermeni öğrenciler MEB eski bakanı Ömer DİNÇER ile görüşmüş; Bakan da yapmış olduğu açıklamada, ders kitaplarına ilişkin bir taramanın yapılacağı ve eğer varsa bu gibi ifadelerin kitaplardan kaldırılacağını belirtmiştir.

çıkılmaktadır: Devlet tarafından tasarımı yapılan bu politikalar (vatandaşlık ve vatandaşlık eğitimi bağlamında) azınlık statüsündeki vatandaşlara da hitap etmekte midir? Daha doğrusu devlet, azınlıkları asli birer vatandaşı olarak kabul edip, eğitimsel hedeflerini buna göre diazın etmekte midir?

Türkiye'deki vatandaşlık ve vatandaşlık eğitimi politikalarını, azınlık statüsündeki vatandaşlar bağlamında incelemek istediğimizde de ilk olarak, yukarıda ifade edilen soruların cevapları aranmalı, Türkiye'de uygulanmakta olan vatandaşlık ve vatandaşlık eğitimi politikalarında azınlıkların dikkate alınıp alınmadığı tespit edilmelidir. Bu tespit aynı zamanda Türkiye'deki siyasal sistemin azınlıklara yönelik bakış açısını betimlemesi açısından da bizlere önemli veriler sağlayacaktır.

Türkiye'de vatandaşlık ve vatandaşlık eğitimi politikaları ile ilgili yapılmış pek çok çalışma olduğu halde, bu politikaları gayrimüslim azınlıklar bağlamında inceleyen eserlerin çok az sayıda ve belirli sınırlar içerisinde olduğu, ilgili alan yazın incelendiğinde görülmektedir. Bu çerçevede, ilgili alan yazında yapılmış olan çalışmalar genel olarak azınlıkları tarihi birer imge olarak ele almakta; her azınlık cemaat özelinde yer alan önemli olay veya kurumlar temelinde çeşitli çalışmalar yapılmaktadır. Azınlık cemaatleri içerisinde, araştırmalara en çok konu olan grup Ermenilerdir. Yükseköğretim Kurulu (YÖK) tez merkezi tarandığında Ermeniler ile ilgili iki yüz civarında çalışmanın yapıldığı görülmektedir. Ancak yapılan bu çalışmaların çok büyük bir çoğunluğu 1915 olaylarını ele almakta; Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemleri ile cumhuriyetin ilk zamanlarına odaklanmaktadır. Diğer bir azınlık cemaat olan Rumlara ilişkin ise yaklaşık doksan çalışmanın var olduğu görülmektedir. Rum cemaati üzerine yapılan araştırmalar da, tıpkı Ermenilerde olduğu gibi, tarih çerçevesinden çıkamamış; Kıbrıs, Fener Rum Patrikhanesi ve Ruhban Okulu en çok işlenen konular olmuştur. Yahudiler ile ilgili yapılan araştırmalara baktığımızda da benzer bir tablonun var olduğu görülmektedir. Seksene yakın tez çalışmasında, ağırlıklı olarak tarihsel gelişim, dini konular ve II. Dünya Savaşı sırasında Yahudilerin yaşamış olduğu sıkıntılara odaklanıldığı görülmektedir. Türkiye'de resmî kabul gören üç azınlık cemaat özelinde yapılan bu çalışmaların dışında, genel bir sosyal bilim kavramı olarak azınlıklar üzerine yapılmış çeşitli araştırmalar da mevcuttur. Azınlık kavramı üzerine yapılmış olan bu çalışmaların

da önemli bir kısmı; Batı Trakya Türkleri, AB-Türkiye ilişkilerinde azınlıklar, Türkiye’de tek parti ve çok partili dönemlerde azınlık politikaları, Lozan, Varlık Vergisi ve 6-7 Eylül olayları gibi konular ekseninde azınlıklar meselesini ele almıştır. Yapılan bu araştırmalar, kendi hedefleri çerçevesinde elbette önemli görülmektedir. Tarihsel gelişiminden soyutlanarak güncel meseleleri doğru bir şekilde okumak mümkün değildir. Ancak buradaki temel problem, bir realite olarak günümüz toplumunun parçası olan azınlık cemaatlerinin, salt tarihi birer grup olarak ele alınmaları; Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak azınlık cemaati mensuplarının güncel varlıklarına ilişkin sorgulamaların yapılmıyor olmasıdır. Nüfusları geçmişe göre çok ciddi oranlarda azalmış olsa da, günümüzde önemli sayıda azınlık mensubu Türkiye’de yaşamını sürdürmektedir. Türkiye Cumhuriyeti’nin birer vatandaşı olarak bu cemaat mensuplarının varlıklarının, vatandaşlık tartışma ve araştırmalarına yansması gerekmektedir. Ancak vatandaşlık temelli yapılmış olan çalışmalara bakıldığında; azınlıkların görüş, deneyim ve önerilerine yeterince yer verilmediği görülmektedir. Vatandaşlık politikalarının önemli bir yansımaya alanı olarak vatandaşlık eğitimi ile ilgili yapılan teorik ve saha çalışmalarında da durum aynı olup azınlık cemaatlerine mensup bireylerin vatandaşlık ve vatandaşlık eğitimine ilişkin görüş ve beklentileri bütüncül bir şekilde araştırılıp ortaya kon(a)mamıştır.

İlgili alan yazın incelendiğinde, yukarıda ifade edilen tez çalışmalarının dışında vatandaşlık ve vatandaşlık eğitimi konularında azınlıklara kısıtlı da olsa yer verilen bazı çalışmaların var olduğu görülmektedir. Bu çerçevede, nispeten araştırmalara daha çok konu olan cemaat Ermenilerdir. Ermeniler ile ilgili yapılan en kapsamlı çalışmaların başında Özdoğan, Üstel, Karakaşlı ve Kentel tarafından gerçekleştirilen “*Türkiye’de Ermeniler, cemaat-birey-yurttaş*” adlı araştırma gelmektedir. Bu çalışmada, öncelikle Türkiyeli Ermenilerin siyasi/kültürel geçmişleri üzerinde durulmuş ardından Türkiye’de Ermeni olmak başlığı altında dil, din ve diğer kültürel faktörlerin nasıl yaşandığı sorgulanmıştır. Araştırmanın vatandaşlık ile ilgili boyutları, iki temel üzerine inşa edilmiş; öncelikle Ermenilerin devlete yönelik bakış açıları askerlik ve meslek seçimi üzerinden betimlenmeye çalışılırken ikinci olarak, geniş toplumun Ermenilere bakışını çeşitli değişkenler üzerinden açıklamaya çalışmıştır. Kültürel var oluş ve kültürlerarası diyalog temelinde günümüzdeki Ermeni cemaatini betimlemeye dönük bu çalışma, kısıtlı da olsa vatandaşlık boyutuna da değindiği için elinizdeki araştırma problemi

açısından önemli görülmektedir. Ancak bu eser, kültürel var oluşa odaklandığı için vatandaşlık ve özellikle vatandaşlık eğitimi boyutlarında yeterince içeriğe sahip değildir. Ermeniler ile ilgili bir diğer önemli çalışma ise, Ergüney tarafından 2009 yılında “*Günümüzde Türkiye Ermenileri*” başlığı altında yapılan yüksek lisans tezidir. Bu çalışmada yazar, ilgili cemaati kültürel - sosyolojik açıdan betimlemeye çalışmakta, çeşitli istatistikî bilgileri ve kurumların güncel durumlarını bizlere sunmaktadır. Ancak bu çalışma da, önemli veriler sağlamakta beraber, vatandaşlık ve vatandaşlık eğitimi boyutlarını yeterince ihtiva etmemektedir. Türkiyeli Ermenileri, vatandaşlık bağlamında inceleyen nadir çalışmalardan biri, Norzartonk öncülüğünde 2007 yılında yapılan saha çalışmasıdır⁵. Bu çalışmada, veri toplama aracı olarak anket kullanılmış ve katılımcı Ermenilerin, birer Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak güncel ülke meseleleri hakkındaki düşünceleri ortaya konmaya ve ikinci aşamada da Türkiye’de Ermeni olarak yaşamının kültürel boyutu açıklanmaya çalışılmıştır. Ancak bu çalışmada da veri toplama aracı olarak anket tekniğinin kullanılması, katılımcıların deneyimlerinin derinlemesine açıklanmasına engel olmuş ayrıca vatandaşlığın eğitim boyutuna yeterince yer verilmediği için ilgili alan yazında var olan boşluğu doldurmaya dönük çok sağlıklı veriler ortaya koyamamıştır. Türkiye’de vatandaşlık politikaları kapsamında Türkiyeli Ermenilerin taleplerini belirli bir çerçevede ortaya koyan bir başka çalışma Özdoğan ve Kılıçdağı tarafından 2012 yılında yapılmıştır. “*Türkiye Ermenilerini Duymak: Sorunlar, Talepler ve Çözüm Önerileri*” başlığı altında okuyucuların istifadesine sunulan bu çalışma, Türkiyeli Ermenilerin hem kültürel hem de siyasi/vatandaşlık boyutlarındaki sorunlarına ve bu sorunlarına ilişkin çözüm önerilerine değinmektedir. Araştırmada, Türkiyeli Ermenilerin günlük hayat deneyimleri, zaman zaman vatandaşlık boyutuyla da ilişkilendirilerek tartışılmakta ve var olan problemlere dönük çözüm önerileri dile getirilmektedir. Vatandaşlığın eğitim boyutuna ilişkin ise çalışmada bir bölüm ayrılmasına rağmen, bu bölümde azınlık okullarındaki problemler betimlenmiş; vatandaşlık eğitimi ile ilgili görüş ve beklentilere çok yüzeysel olarak yer verilmiştir. Türkiyeli Ermenilerin azınlık statüsündeki bir cemaat olarak sosyo/kültürel durumlarını betimleyen bir başka çalışma Hofman tarafından 2002 yılında yapılmıştır. Bu çalışmada, öncelikle Türkiyeli Ermenilere ilişkin tarihsel bir bilgi verilmiş, ardından da güncel konular (2002 yılına ait) üzerinden

⁵ <http://www.norzartonk.org/?p=69>

Ermenilerin sorunlarına ve bu sorunların çözümlerine değinilmiştir. Genel anlamda üç başlık altında konuyu betimleyen yazar, Ermenilerin dini, eğitim ve mali konularda yaşamış oldukları sorunları ve bu sorunlara ilişkin kendince uygun olan çözüm yollarını eserinde tartışmıştır. Yaklaşık 12 yıl önceye ait olan bu çalışmada elde edilen bulgular, özellikle bugünle geçmişi karşılaştırma imkânı vermesi açısından önemli görülmekte ve bu araştırmanın sonuç ve tartışma kısmında elde edilen bulgularla birlikte karşılaştırmalı olarak analiz edilmektedir. Vatandaşlık boyutunu kısmen içeren bu çalışmaların yanı sıra, dolaylı yollardan vatandaşlık ile ilişkilendirilebilecek bazı araştırmalar da mevcuttur. Bu araştırmalardan biri olan ve Derkarabetian ve Balian tarafından 1992 yılında “*Ingroup, outgroup, and global-human identities of Turkish-Armenians*” ismiyle yapılan çalışmada, Türkiyeli Ermenilerin kimlik algılamaları 70 Ermeni katılımcının görüşleri çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bu çalışmada elde edilen bulgulardan hareketle Türkiye’deki vatandaşlık politikalarına ilişkin de kimi çıkarımlara ulaşılabileceği düşünülebilir. Ancak sonuç olarak, ilgili alan yazın bir bütün olarak incelendiğinde, Türkiye Ermenileri ile ilgili kısmen vatandaşlık boyutunu da ihtiva eden diğer çalışmalarda da (Matevosyan, 2010; Metin, 2007; Komşuoğlu, 2007; Yeşiltepe, 2008; Tansel, 2009; Örs, 2010; Muratyan, 2011) katılımcıların Türkiye’de uygulanan vatandaşlık ve vatandaşlık eğitimi politikalarına ilişkin görüş ve beklentilerinin yeterince ortaya kon(a)madığı görülmektedir⁶.

Türkiye’de resmî kabul çerçevesinde, bir diğer azınlık cemaat olan Rumlara ilişkin ilgili alan yazın incelendiğinde ise ağırlıklı olarak Fener Rum Patrikhanesi, Ruhban Okulu, 6-7 Eylül Olayları ekseninde çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Rumların, Türkiye’de vatandaşlık ve vatandaşlık eğitimi çalışmalarındaki konumlarına baktığımız zaman Ermenilerin bu konudaki durumlarından daha geride bir tablonun var olduğunu rahatlıkla ifade edebiliriz. Vatandaşlık bağlamındaki çok az çalışmada Rumlara temas edilmiş olduğunu, bu durumun vatandaşlık eğitiminde ise; çok daha az olduğunu görmekteyiz. Bu çerçevede, Duran ve Arıdemir tarafından 2005 yılında yapılan “*Rum azınlık özelinde Türkiye’de uygulanan azınlıklar rejimi*” isimli çalışma, Türkiyeli Rumların ülkemizdeki vatandaşlık serüvenini betimleye dönük çeşitli veriler sağlamakta

⁶ Burada bahsi geçen araştırmalar, kendi özellerinde farklı bir takım amaçlara sahip oldukları için çalışmaların anlamsallığı/işlevselliği bu amaçlar doğrultusunda değerlendirilmeli; Türkiye’de vatandaşlık ve vatandaşlık eğitimine yönelik yeterli veri ortaya koyamamaları, bu çalışmaların anlamsallığına gölge düşürmemelidir.

birlikte araştırmada temas edilen temel noktalar, cumhuriyet dönemi belli başlı bilinen tarihsel olayların ötesine geçememektedir. Türkiyeli Rumların konu edinildiği bir diğer çalışma ise Tarhan tarafından 2006 yılında “1950’den günümüze Rum azınlık sorunları ve Fener Rum Patrikhanesi” ismiyle gerçekleştirilmiş, bu çalışmada da tarihsel bilgi vermenin dışında Türkiyeli Rumların güncel varlıkları ile ilgili yeterli veriye yer verilmemiştir. Türkiyeli Rumlar ile ilgili en geniş çalışmalardan biri araştırmacı Samim Akgönül tarafından kaleme alınan “Türkiye Rumları” isimli eserdir. Bu eser, Türkiyeli Rumların tarihsel gelişimini ve Türkiye’deki nüfuslarındaki ciddi azalmanın nedenlerini tartışmakla beraber, diğer araştırmalarda da olduğu gibi, Rumların Türkiye’deki güncel varlıklarına dayalı vatandaşlık görüş ve beklentileri konusunda bizlere detaylı bilgi sunmamaktadır. Bu araştırmaların dışında, Türkiyeli Rumları konu edinen bazı çalışmalar olmakla birlikte (Bozis, 2011; Atılgan, 2010) vatandaşlık ve vatandaşlık eğitimi konularında bu cemaat eksenindeki çalışmaların da yok denecek kadar az olduğu görülmektedir.

Bir diğer azınlık cemaat olan Yahudiler ile ilgili yapılan araştırmalar ise daha çok dini konular, mimari ve siyasi/kültürel tarihle ilgilidir. Vatandaşlık ve vatandaşlık eğitimi kapsamında değerlendirilebilecek çalışma sayısı, diğer cemaatlerde olduğu gibi, çok çok azdır. Bu araştırmalardan biri olan “Tarihte ve Günümüzde Edirne Yahudi Cemaati” isimli Tokel tarafından 2010 yılında yapılmış olan çalışma, Edirne’deki Yahudi cemaatine ait istatistikî bilgiler verme ve Yahudilere ait kurumları tanıtmının ötesine geçememiştir. Tokel tarafından yapılmış olan bu araştırmanın bir benzeri de Demirel tarafından yine 2010 yılında “Çanakkale Yahudi Cemaati ile Gayrimüslim Politikaların İzinde” ismiyle yapılmıştır. Bu araştırmada yazar, Çanakkale Yahudi cemaatine ilişkin tarihsel bilgileri cumhuriyet dönemi azınlıklar açasından önemli olaylarla ilişkilendirerek açıklamıştır. Türkiye’de vatandaşlık politikalarını gayrimüslim azınlıklar ve özellikle de Yahudi azınlık cemaati temelinde inceleyen diğer iki önemli çalışma Toktaş tarafından 2005 ve 2006 yıllarında yapılmıştır. Yazar, ilk olarak 2005 yılında kaleme aldığı “Citizenship and minorities: A historical overview of Turkey’s Jewish minority” isimli çalışmada, özellikle cumhuriyet dönemi vatandaşlık politikalarını azınlıklar açasından incelemiş; söz konusu cemaatleri yakından ilgilendiren önemli politik kırılma anlarının arka planlarını açıklamaya çalışmıştır. Tarihsel ve teorik olarak yapılan bu araştırmanın ardından 2006 yılında yine aynı

araştırmacı tarafından “*The conduct of citizenship in the case of Turkey’s Jewish Minority: legal status, identity, and civic virtue aspects*” isimli başka bir araştırma yapılarak bu sefer Türkiyeli Yahudilerin vatandaşlık algı, deneyim ve beklentileri tespit edilmeye çalışılmıştır. Yarı yapılandırılmış mülakat tekniği kullanılarak yapılan bu araştırmada, azınlık statüsündeki Türkiyeli Yahudilerin vatandaşlık deneyimlerine ilişkin önemli bulgular ortaya konmakla birlikte vatandaşlık politikalarının en önemli bileşenlerinden biri olan vatandaşlık eğitimi konusuna yeterince değinilmediği görülmektedir. Burada ifade edilen araştırmalar dışında da Türkiyeli Yahudiler ile ilgili yapılmış farklı çalışmalar olmasına rağmen (Toktaş, 2004; Onur, 2005; Güven, 2009; Aytav, 2011) vatandaşlık ve vatandaşlık eğitimi bağlamında bütüncül ve kapsamlı bir bakış açısını yansıtan yeterli sayıda çalışmaya rastlanmamıştır.

Sonuç olarak ifade etmek gerekirse vatandaşlık, son yılların önemli bir sosyal bilim kavramı olarak pek çok araştırmaya konu olmakta ve farklı boyutlarıyla tartışılmaktadır. Böylesine önem verilen ve üzerine pek çok araştırma yapılan vatandaşlık, ülkemizde de çok çeşitli çalışmalara konu olmaktadır. Ancak, toplumsal bir gerçeklik olarak Türkiye’de var olan azınlıklar bu vatandaşlık tartışmalarında, deyim yerindeyse, yok hükmünde sayılmakta; araştırmalarda, azınlık cemaatlerine mensup bireylerin bu konudaki deneyim ve beklentilerine çok yüzeysel olarak ve nadiren yer verilmektedir. Öte yandan vatandaşlık politikalarının önemli bir yansıma alanı olarak eğitim ve bu çerçevede vatandaşlık eğitimi de vatandaşlık politikalarının doğru ve bütüncül bir şekilde okunabilmesi için bizlere önemli veriler sağlamaktadır. Vatandaşlık politikalarında olduğu gibi vatandaşlık eğitimi politika ve uygulamalarında da azınlıkların görüş ve önerileri yeterince ortaya konmamıştır. Vatandaşlık ve vatandaşlık eğitimi eksenli azınlıkları konu edinen az sayıda araştırma da konuyu tarihsel çerçevede incelemenin ötesine geçememiş; azınlık cemaatlerini günümüzdeki varlıklarından ziyade geçmişten birer hatıra olarak ele almışlardır. Hâlbuki azınlık cemaatlerine mensup on binlerce Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı, bu ülkenin birer yurttaşı olarak hayatını idame ettirmekte, çocuklarını burada okula göndererek vatandaşlık eğitimi aldirmektedir. İçerisinde aktif olarak yer aldığı toplumsal yaşamda ve devlet ile toplum arasındaki ilişkilerde bu insanların da söz hakkına sahip olması; azınlık cemaatlerine mensup bireylerin de vatandaşı oldukları devletin vatandaşlık ve vatandaşlık eğitimi

politikalarına ilişkin görüş ve önerilerinin ortaya konması kaçınılmaz bir zaruriyettir⁷. Böylesine büyük bir ihtiyaç olmasına rağmen, yukarıda açıklandığı üzere, ilgili alan yazında yer alan çalışmaların konuya ilişkin yeterli ve bütüncül bir bakış açısını yansıtmadıkları da ortadadır. Bu noktadan hareketle, araştırmamızın temel amacı, ilgili alan yazındaki bu boşluğu da doldurmak hedefiyle, Türkiye’de uygulanmakta olan vatandaşlık ve vatandaşlık eğitimi politikalarına ilişkin gayrimüslim azınlık mensuplarının görüş ve beklentilerinin tespit edilmesidir. Araştırmamızın ortaya konan bu amacına uygun olarak, araştırma problem cümlesi şu şekilde ifade edilebilir: Türkiye’de uygulanan/uygulanmakta olan vatandaşlık ve vatandaşlık eğitimi politikalarına ilişkin gayrimüslim azınlıkların görüş ve beklentileri nelerdir?

1.2. Amaç

Bu araştırmanın temel amacı, Türkiye’de azınlık statüsündeki üç gayrimüslim cemaat mensuplarının (Ermeni, Yahudi, Rum) vatandaşlık ve vatandaşlık eğitimine ilişkin görüş ve beklentilerini ortaya koymaktır. Araştırma, ortaya konan bu temel amaç kapsamında iki temel boyut üzerine inşa edilmiştir: Bu boyutlardan ilki hedef kitlenin vatandaşlık politikalarına ilişkin görüş ve beklentilerinin tespiti, ikincisi ise; vatandaşlık eğitimine ilişkin görüş ve beklentilerin tespit edilmesidir. Araştırmada, cumhuriyet döneminde uygulanmış olan vatandaşlık politikaları ve bu politikaların sosyal hayata yansımaları mümkün olduğu ölçüde kronolojik olarak ele alınmıştır. Sosyal hayata ilişkin konular ayrı bir başlık altında açıklanmış ve gayrimüslim azınlık Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak katılımcıların sosyal hayatlarında kimliklerinden dolayı herhangi bir sorun yaşayıp yaşamadıkları sorusuna cevap aranmıştır. Araştırmanın ikinci temel amacı ise; yine aynı hedef kitlenin Türkiye’de uygulanmış/uygulanmakta olan vatandaşlık eğitimine ilişkin görüş ve beklentilerini ortaya koymaktır. Bu çerçevede, katılımcılar ile yapılan görüşmelerde, öğrenim tecrübelerinden de hareketle, dersler, ders kitapları, öğretmenler ve okul iklimi üzerinde durulmuş; katılımcıların

⁷ Türkiye’de gayrimüslim azınlıkların “vatandaşlık” bağlamındaki durumlarına yönelik Avrupa Parlamentosu tarafından hazırlanan bir raporda da Türkiye’deki azınlıklara ilişkin bir durum betimlemesi yapıldıktan sonra var olan kimi sorunların çözümüne yönelik öneriler getirilmektedir. Komisyon tarafından dile getirilen önerilerin genel çerçevesini ise azınlıkların eşit birer yurttaş olarak toplumsal hayatta var olmaları gerekliliği oluşturmaktadır: *Religious freedom in Turkey: Situation of religious minorities*. Policy Department External Policies. European Parliament. 2008.

şuana kadarki deneyimlerinden hareketle geleceğe yönelik ne gibi beklenti ve önerilerinin olduğunun tespit edilmesi amaçlanmıştır.

Araştırmanın alt amaçları ise şu şekilde ifade edilebilir:

1- Türkiye’de Azınlık Statüsündeki Ermenilerin Vatandaşlık ve Vatandaşlık Eğitimine İlişkin Görüş ve Beklentileri Nelerdir?

- 1.1. Sosyal hayata ilişkin görüş ve beklentiler nelerdir?
- 1.2. Vatandaşlık politikalarına ilişkin görüş ve beklentiler nelerdir?
- 1.3. Vatandaşlık eğitimi politikalarına ilişkin görüş ve beklentiler nelerdir?
- 1.4. Geleceğe yönelik beklentiler nelerdir?

2- Türkiye’de Azınlık Statüsündeki Yahudilerin Vatandaşlık ve Vatandaşlık Eğitimine İlişkin Görüş ve Beklentileri Nelerdir?

- 2.1. Sosyal hayata ilişkin görüş ve beklentiler nelerdir?
- 2.2. Vatandaşlık politikalarına ilişkin görüş ve beklentiler nelerdir?
- 2.3. Vatandaşlık eğitimi politikalarına ilişkin görüş ve beklentiler nelerdir?
- 2.4. Geleceğe yönelik beklentiler nelerdir?

3- Türkiye’de Azınlık Statüsündeki Rumların Vatandaşlık ve Vatandaşlık Eğitimine İlişkin Görüş ve Beklentileri Nelerdir?

- 3.1. Sosyal hayata ilişkin görüş ve beklentiler nelerdir?
- 3.2. Vatandaşlık politikalarına ilişkin görüş ve beklentiler nelerdir?
- 3.3. Vatandaşlık eğitimi politikalarına ilişkin görüş ve beklentiler nelerdir?
- 3.4. Geleceğe yönelik beklentiler nelerdir?

1.3. Önem

Türkiye’de vatandaşlık ve vatandaşlık eğitimi politikalarına ilişkin gayrimüslim azınlıkların görüş ve beklentilerinin tespit edilmesi amacıyla yapılan bu çalışmada elde edilen bulguların, ülkemizdeki çeşitli siyasi, sosyal ve kültürel konulara yönelik

önemli veriler sağlayacağı düşünülmektedir. Bu kapsamda araştırmada elde edilen bulguların;

- Türkiye'deki vatandaşlık politikalarını azınlıklar bağlamında değerlendirme fırsatı sağlaması açısından, ülkemizdeki siyasi gelişmelerde veri olarak kullanılabilmesi düşünülmektedir. Örnek vermek gerekirse; son yıllarda üzerinde çokça tartışılan yeni anayasa yapımında, özellikle vatandaşlık tanım ve politikalarına temel teşkil edecek olan maddelerin yazımında yararlanılabilecek bir materyal olabilir.
- Vatandaşlık politikaları kapsamında, anayasanın dışında, gelecekte yasal boyutta kanun ve kararnameler ile yapılacak olan düzenlemelerde azınlıkların taleplerini yansıtacağı düşünülmektedir.
- Eğitim politikalarının belirlenmesinde, özellikle vatandaşlık eğitimi, azınlıkların yaşamış oldukları deneyim ve bu deneyimlerden hareketle öne sürdükleri öneriler değerlendirilebilir.
- Talim Terbiye Kurulu tarafından, okullarda ders kitabı olarak okutulan kitapların içeriklerine yönelik var olabilecek muhtemel ırkçı-ayrımcı ifadelerin ayıklanması noktasında veri sağlayacağı umulmaktadır.
- MEB tarafından öğretim programlarına yönelik yapılacak olan program geliştirme çalışmalarında, özellikle azınlıkları doğrudan kapsayan konular ile ilgili, içerik düzenlemesine yönelik işlevsel öneriler getirdiği düşünülmektedir.

1.4. Sınırlılıklar

Bu çalışma, nitel araştırma yöntemine göre yürütüldüğü için esas itibariyle genellenebilir sonuçlar çıkarmak gibi bir amaca sahip değildir. Konu hakkında sınırlı sayıdaki katılımcıyla derinlemesine çalışmayı hedefleyen bu araştırma, katılımcıların vermiş oldukları bilgiler ve paylaştıkları görüşler ile sınırlıdır. Ancak bu sınırlılık, yukarıdaki cümlede açıklandığı üzere, araştırma yöntem seçiminden kaynaklı doğal bir sonuç olup araştırma sonuçlarını olumsuz yönde etkileyecek bir unsur olarak görülmemektedir.

1.5. Tanımlar

Azınlık: Bir ülkede, ülke nüfusunu oluşturan toplumun çoğunluğundan bir takım özellikler (etnik, dini, dili) yönüyle farklılık gösteren ve bu farklılıklarını kültürlerinin bir ögesi olarak korumak ve yaşatmak isteyen, sayıca az ve ülke yönetiminde başat konumda olmayan gruplara verilen isimdir. Türkiye’de bu tanımlama çerçevesinde hangi grupların azınlık olarak tanınması gerektiği üzerine pek çok tartışma yapılmakla birlikte günümüzde geçerli olan uygulama, Lozan Anlaşması’na da yapılan atıflarla sadece Ortodoks Rumlar, Ermeniler ve Yahudilerin azınlık olarak kabul edilmesi şeklindedir. Bu yüzden araştırmada, azınlık tanımı çerçevesinde sadece bu üç gruba yer verilmektedir.

Vatandaşlık: Belirli bir toprak parçasında egemen olan siyasal iradeye üyelik.

Vatandaşlık eğitimi: Bir ülkede egemen olan siyasal iradenin (devletin), tabiyetinde bulunan bireyleri, belirlemiş olduğu ilkeler ile donatmayı hedefleyen eğitim faaliyetleri.

BÖLÜM II: ALAN YAZIN

2.1. Kavramsal Çerçeve

Bu bölümde, araştırma konusuna bağlı olarak üç temel kavram üzerinde durulacaktır: Vatandaşlık, vatandaşlık eğitimi ve azınlık. Çalışmanın temel kuramsal çerçevesini oluşturan bu kavramlar, güncel tartışmalar ışığında aşağıda açıklanmıştır.

2.1.1. Azınlık Kavramı

2.1.1.1. Azınlık Kavramının Tanımı ve Özellikleri

Sosyal bilimlere ait pekçok kavramda olduğu gibi, azınlık kavramının tanımında da üzerinde uzlaşmaya varılabilen bir tanım henüz ortaya konamamıştır. İlgili alan yazındaki tanımlarda, belirli ölçülerde birbirine paralel unsurlar yer alıyor olsa da her tanımın kendisine has bir takım farklılıkları da barındırdığı bir gerçektir. Kavramın tanımlanmasında ortaya çıkan bu farklılıkların nedenleri arasında, sosyal bilimlerin doğası gereği yorumlayıcı bir yapıda icra edilmesinin yanı sıra, azınlık kavramının siyasal bir yönünün de bulunması nedeniyle devletlerin konuya müdahil olması önemli bir yer tutmaktadır (Çavuşoğlu, 2001, s.34). Siyasi/sosyal yapıları gereği ülkelerinde bir takım azınlıkları barındıran devletler, yapılacak olan azınlık tanımlarında kendi ulusal çıkarlarına zarar verebilecek olan unsurların yer alacağı korkusuyla sürekli olarak konuya müdahil olmaktadır. Bu noktada, devletlerin azınlık kavramına yönelik bakış açıları da elbette önem arz etmektedir. Ülkesinde etnik azınlık kavramını reddeden bir devlet, kendisini de hukuki olarak bağlayacak olan uluslararası bir metinde, azınlık kavramının etnik özellikler üzerinden tanımlanmasına şiddetle karşı çıkabilmektedir. Elbette bu durum sadece etnik temelli tanımlamalarda değil, diğer kıstaslara göre yapılan tanımlamalarda da aynı şekilde görülebilmektedir.

Azınlık kavramına yönelik her ne kadar yerel dinamiklerin gözetilmeye çalışıldığı farklı tanımlama yapma gayretleri olsa da, uluslararası alan yazında bir grubun azınlık olarak kabul edilebilmesi için sahip olması gereken özellikler temelde beş başlık altında şöyle açıklanmaktadır (Çavuşoğlu, 2001, s.35; Oran, 2004, s.26):

- Belirli bir grubun azınlık olarak kabul edilebilmesi için gerekli olan temel şartlardan ilki farklılıktır. Bu farklılık; etnik, dini veya dilsel açıdan olabilir. İsimleri geçen bu niteliklerden birinin ya da birden fazlasının toplumun diğer kesimlerine göre farklılık göstermesi durumunda, o grubun azınlık olarak tanımlanması yolunda ilk şart sağlanmış olur.
- İkinci olarak, ilgili grubun sayıca az olması gerekmektedir. Yani bir ülkede, yukarıdaki maddede açıklandığı üzere, bir takım özellikler yönüyle farklılık gösteren kesim, ülke nüfusuna göre sayıca az olmalıdır.
- Üçüncü olarak, bir takım özellikleri yönüyle farklı ve sayıca az da olsalar bu grubun ülkede başat konumda olmaması gerekmektedir. Bu maddeden kasıt, azınlığın çoğunluğa tahakkümünün olmaması gerektiğidir. Örnek vermek gerekirse; nüfusun yüzde 90'ı Budist, yüzde 10'u da Hristiyan olan bir ülkede, eğer ülke yönetimine Hristiyanlar egemense, her ne kadar dini olarak farklı ve sayıca da az olsalar, Hristiyanlar azınlık olarak kabul edilmezler.
- Dördüncü olarak, bahse konu olan bireylerin o ülkenin vatandaşı olmaları gerekmektedir. Bir birey ve/veya grubun azınlık statüsünde değerlendirilebilmesi için, yukarıda sayılan üç şarta ek olarak bir de vatandaşlık şartı aranmaktadır. Bir ülkede, çeşitli nedenlerden dolayı bulunan bir bireyin – kaçak işçi, göçmen vb. -eğer vatandaşlığı yoksa azınlık olarak değerlendirilemeyeceği genel kabul gören anlayış olmakla birlikte son yıllarda insan haklarında ortaya çıkan ilerlemeler neticesinde birtakım çevreler, her ne kadar bu insanların vatandaşlığı bulunmasa da temel insan hakları çerçevesinde azınlık haklarından faydalanmaları gerektiğini savunmaktadır (İnanç, 2004, s.21).

Bir birey ve/veya grubun azınlık statüsünde kabul edilebilmesi için gerekli olan şartlardan dört tanesi yukarıda açıklanmıştır. Bu dört şart, ilgili alan yazında nesnel özellikler şeklinde betimlenmekte ve bu özellikleri bütünlüyci nitelikte bir şart daha öznel şart olarak dile getirilmektedir: Azınlık bilinci (Saraçlı, 2007, s.25). Bir birey ya da grubun azınlık kabul edilebilmesi için, yukarıda sayılan dört özelliğin yanı sıra, azınlık bilincine de sahip olması gerekmektedir. Azınlık bilinci olarak ifade edilen husus, bireyin kültürel kimliğinin farkında olması ve bu farkındalığın bir yansıması olarak kimliğini korumak istemesidir. Aksi takdirde, asimile olmayı seçen bir birey,

azınlık olarak kabul edilmeyecektir (Terzioğlu, 2007, s.4). Çünkü azınlık kavramı çerçevesinde ortaya konan hedeflerin başında, farklı kültürel kimliklerin korunması ve yaşatılması gelmektedir. Eğer birey, gönüllü olarak bu haktan feragat edip asimile olmak, yani toplumun çoğunluğunu oluşturan kesimin kültürel kimliği ile kültürlenmek istiyorsa- ki bu da bireyin en temel haklarından birisidir- bu durumda azınlık tartışması bulunmamaktadır. Tabii ki burada en önemli husus gönüllülüktür. Birey, ancak gönüllü olarak asimile olmayı kabul veya talep ederse azınlık statüsü kalkar. Yoksa zorlamaya dayalı asimilasyoncu politikalar karşısında farklı kültürel kimliklere sahip bireylerin kimliklerini korumak istemeleri, azınlık statüsünün en önemli işlevsel alanının oluşmasını sağlamaktadır.

Azınlık kavramına yönelik bu açıklamalar ışığında, kavrama ilişkin çeşitli tanımlar yapılmıştır. Bu tanımlamalar içerisinde ilgili alan yazında en çok atıf yapılanların başında Capotorti ve Deschenes'in yaptıkları tanımlar gelmektedir. Bu iki yazarın da yaptıkları tanımlamalarda, yukarıda zikredilen hususlar büyük ölçüde yer almaktadır (Khan and Rahman, 2009, s.2). İlgili alan yazındaki tartışmalar ve var olan tanımlamalardan da hareketle, azınlık kavramını şöyle tanımlayabiliriz:

“Bir ülkede, ülke nüfusunu oluşturan toplumun çoğunluğundan bir takım özellikler (etnik, dini, dili) yönüyle farklılık gösteren ve bu farklılıklarını kültürlerinin bir öğesi olarak korumak ve yaşatmak isteyen, sayıca az ve ülke yönetiminde başat konumda olmayan gruplara verilen isimdir.”

2.1.1.2. Azınlık Hakları: Pozitif ve Negatif Haklar

Azınlık kavramı etrafında yapılan tartışmaların daha anlaşılabilir ve sağlam temeller üzerinde olabilmesi için tanımın yanı sıra, azınlık olmanın getirdiği/getirmesi gerektiği bir takım haklardan da bahsetmek yararlı olacaktır. Azınlık hakları deyince elbette çok geniş bir yelpazede belki de sayıları yüzlerle ifade edilebilecek başlık ve onların da pek çok alt başlığı sıralanabilir. Ancak biz burada, azınlık haklarına yönelik detaya girmeden sadece genel bir perspektif kazandırmak amacıyla konunun ana hatlarını açıklayacağız.

Azınlık hakları, ilgili alan yazında iki temel boyutta incelenmektedir: Negatif haklar ve pozitif haklar. Negatif haklar, devletin tüm vatandaşlarına vermiş olduğu/vermesi gerektiği hakları azınlık statüsündeki vatandaşlarına da sağlamasıdır. Bu haklar, demokratik bir ülkede temel insan hakları olarak ifade edilebilecek hususlar olup azınlıklar özelinde farklı bir uygulamayı gerektirmemektedir (Gurr ve Scarritt, 1989, s.366). Negatif haklara örnek olarak; din ve vicdan hürriyeti, hür teşebbüs kurma hürriyeti ve seyahat hürriyeti verilebilir. İkinci bir hak türü olarak pozitif haklar ise; toplumdaki dezavantajlı birey ve grupların, toplumun geneliyle fiili olarak eşit şartlara ulaşmasını sağlamak için sunulan haklardır (Güvenç, 2005, s.70). Bu çerçevede, dezavantajlı konumda bulunan bireylerin, sadece negatif hakların sunumu ile gerçek anlamda bir eşitliğe kavuşamayacakları dikkate alınır ve aslında gerçek eşitliği sağlamak için pozitif, ek bir takım hak ve destekler dezavantajlı kesimlere sağlanır. Toplumda, çeşitli kıstaslara göre dezavantajlı kesim olarak ifade edilebilecek pek çok grup sayılabilir. Örnek vermek gerekirse; çalışma hayatında kadınların dezavantajlı oldukları genel bir kabuldür ve bu kabulden hareketle, bir takım pozitif ayrımcılıklar/haklar kadınlara sağlanarak çalışma hayatında cinsiyete bağlı olumsuzluk ve dezavantajların ortadan kaldırılması hedeflenir (Akbaş ve Şen, 2013, s.167). Konumuz kapsamında pozitif hakları değerlendirdiğimizde ise; azınlıklar, çoğunluk olan topluma göre bir takım dezavantajlara sahiptir. Mesela, toplumun çoğunluğunun sahip olduğu ana dilin öğrenilmesi ve konuşulması için herhangi bir ek düzenlemeye ihtiyaç duyulmazken, azınlıkların sahip oldukları ana dillerini öğrenip kullanabilmeleri için ek bir takım düzenleme ve hakların sağlanması gerekmektedir. Azınlıklara kendi okullarını kurma hakkının verilmesi, pozitif haklara örnek olarak verilebilir. Bu okullarda, bir yandan vatandaşı oldukları devletin belirlemiş olduğu öğretim programları uygulanırken, diğer yandan ise kendi azınlık kültür ve dillerinin yeni nesillere kazandırılması için de çeşitli çalışmalar yapılmaktadır. Azınlıklara pozitif haklar çerçevesinde böyle bir hakkın verilmediğini, sadece negatif haklar kapsamında tüm vatandaşların eğitim-öğretim hakkına sahip olduğunu söylendiğini düşünelim. Böyle bir durumda, azınlık olmayan bir öğrenci kendi anadilini ve kültürünü rahatça öğrenip kullanabileceken, azınlık statüsündeki bir öğrenci bu şansa sahip olamayacaktır. Bu örnekler çoğaltılarak verilebilir. Sonuç olarak, pozitif hakların, toplumdaki dezavantajlı birey ve grupların negatif haklara ulaşabilmesi adına gerekli

olan zemini oluşturduğu için demokratik devletlerde göz ardı edilemeyecek bir toplumsal gerçek ve ihtiyaç olduğu söylenebilir.

2.1.1.3. Azınlık Kavramının Tarihsel Gelişimi

Azınlık kavramının tarihsel gelişim süreci, Batı Avrupa’da 15. ve 16. yüzyıllarda yaşanan siyasi/sosyal/dini bir takım gelişmelerin neticesinde dönemin güçlü Avrupa devletleri arasındaki ilişkilere bağlı olarak hızlanmıştır (Tunç, 2005). Şöyle ki; Ortaçağ Avrupası’nın merkezi idareden yoksun siyasi ve sosyal yapısı, merkezi krallıkların ortaya çıkması ile değişmeye başlamış; ülke sınırları içerisinde hem egemenlik ve hem de siyasi ve sosyal nitelikler “pek çoktan” “birliğe” dönüşmüştür. Bu çerçevede krallar, merkezi yönetimin güçlü olduğu ülkelerinde egemenliğe sahip olmuşken, diğer yandan da ülke halklarının aynileşmesi çalışmalarına başlamıştır. Ülke kralının dininin tüm halkın dini olarak kabul edilmesi gibi uygulamalar, bu anlayışın birer ürünü olarak görülmektedir. Siyasi/sosyal yapıdaki bu dönüşüm sürecine paralel olarak, dini alanda da Avrupa, bu dönemde önemli gelişmelere sahne olmuştur. Katolik inancının karşısında pek çok konuda farklı öğretilere sahip yeni bir inanç, Protestanlık çıkmış ve bu farklı inançlara sahip insanlar arasında yıllarca sürecektir kanlı savaşların fitili ateşlenmiştir (Yılmaz, 2009, s.308). Avrupa’nın kan gölüne döndüğü bu dönemde, Protestanlar ve Katolikler arasında çok uzun yıllar boyunca savaş ortamı hüküm sürmüş ve karşılıklı olarak büyük zaiyatlar verilmiştir. Sonuçta, savaşarak birbirlerine diz çöktüremeyeceklerini anlayan Avrupa ülkeleri, din savaşlarını bitirecek anlaşmalara imza atmak zorunda kalmıştır (Algner ve Çetin, 2007 s.291-292). Din savaşlarının bittiği bu dönemde, ülkeler arasındaki en önemli gündem maddelerinden birini, karşılıklı olarak topraklarında var olan diğer inanca mensup kişilerin yaşam güvencesi oluşturmuştur. Her ne kadar, uzun yıllar boyunca kanlı savaşlar ile karşılıklı olarak mücadele edilmiş olsa da Katolik ülkelerde bir miktar Protestan, Protestan ülkelerde de bir miktar Katolik yaşamaya devam etmekteydi. Bu sosyal gerçeğin yeni savaş ve ölümlere yol açmaması adına, karşılıklı olarak sahip olunan azınlıklara iyi muamelede bulunulacağı hüküm altına alınmıştır. Bu dönem boyunca, azınlık kavramı “dini azınlık” olarak görülmüş ve uygulanmıştır. Ancak Fransız Devrimi ile birlikte Dünya’da hızla yayılan milliyetçilik söylemlerinin de etkisiyle, devrim sonrası azınlık tartışmaları “din” ekseninden çok “etnik” bir temaya kaymıştır (Arsava, 1993, s.7). Ulus devlet

yapılanması çerçevesinde, bir yanda bağımsızlık savaşları diğer yanda da tekipleştirme/asimilasyon çabaları 19. yüzyılda azınlık tartışmalarının etnik bağlamda konu edinilmesine yol açmıştır. 20. yüzyıla gelindiğinde, hemen yüzyılın başında gerçekleşen I. Dünya Savaşı ve bu savaşın sonuçları, azınlıklar konusunda uluslararası bir teşkilat olan Milletler Cemiyeti [MC]'nin devreye girmesini gerektirmiş; savaşın tarafı olan ülkeler, MC şemsiyesi altında azınlıklarla ilgili çeşitli anlaşmalar yapmıştır (Saraçlı, 2007, s.30). Yapılan bu anlaşmalarda, ilk kez azınlık kelimesi (minority) uluslararası hukuki bir metinde kullanılmıştır (Liebich, 2008, s.245). Ancak bu anlaşmalar, uluslararası bir kurumun çatısı altında yapılmış olsa da sadece savaşın tarafları olan ülkeleri ilgilendirdiği için genel bir söyleme sahip olamamıştır.

20. yüzyıl boyunca, özellikle II. Dünya Savaşı öncesi ve sonrasında, dönem dönem azınlıklar konusu uluslararası arenada gündeme gelmiş ve azınlıkların korunmasına yönelik çeşitli adımlar atılmıştır (Çavuşoğlu, 2001, s.22). Azınlıklar konusu, Avrupa merkezli olarak 1990'lı yıllardan sonra daha çok gündeme gelmeye başlamıştır. Doğu Avrupa ülkelerindeki siyasi rejimlerin yıkılması ile birlikte Yugoslavya ve Bosna örneklerinde olduğu gibi etnik kökene bağlı çatışmaların yaşanma riski (Şafak, 2010), Avrupa Birliği ve Birleşmiş Milletler nezdinde bu konuda bir takım hukuki bağlayıcılığı da olan metinlerin oluşmasına zemin hazırlamıştır⁸. Hukuki olarak ayrıntılarına girmeyeceğimiz bu düzenlemeler ile azınlıkların kültürel kimliklerinin korunmasına yönelik önemli sayılabilecek adımlar atılmıştır⁹. Atılan bu adımların en önemlilerinden biri şüphesiz bir ülkedeki azınlık rejimine, salt o ülkenin iç hukukunun değil belirli bir çerçeve içerisinde uluslararası hukukun da etki edeceğidir (Oran, 2004, s.24). Kabul edilen bu karar uyarınca, Birleşmiş Milletler çatısı altında faaliyet gösteren İnsan Hakları Yüksek Komiserliği, dönem dönem azınlık haklarına ilişkin çeşitli raporlar hazırlayarak BM'nin dünya çapında azınlık konusuna yönelik bakış açısını açıklamaktadır. Bu raporlardan biri olan ve 2010 yılında yayınlanan "*Minority rights: International standarts and guidance for implementation*" isimli raporda; azınlıklara

⁸ Avrupa Birliği tarafından azınlıklar konusunda yapılan hukuki düzenlemelerin başında ulusal azınlıkları korumaya dönük çerçeve anlaşma gelmektedir. Strazburg'da 1995 yılında imzalanan bu anlaşma ile Birlik üyesi ülkeler, ulusal azınlıklar konusunda temel insan hakları referansıya, demokratik bir tutum sergilemeyi ve bu çerçevede azınlıkların hak ve hukuklarını korumayı taahhüt etmiştir. "*Framework convention for the protection national minorities and explanatory report*, Council of Europa, Strasbourg, 1995."

⁹Ayrıntılı bilgi için bkz: İnanç, Z. (2004). *Uluslararası belgelerde azınlık hakları*. Ütopya yayınları: Ankara.

ilişkin tanımlamanın nasıl yapılabileceği, kimlerin azınlık olarak kabul edileceğine kimin nasıl karar verebileceği, azınlıkların hakları ve bu hakların korunması için oluşturulmuş olan uluslararası mekanizmaların neler olduğu ve nasıl çalıştıkları detaylı bir şekilde açıklanmakta; azınlıklar konusunun insan hakları bağlamında uluslararası bir konu haline geldiği açık bir şekilde vurgulanmaktadır¹⁰.

Günümüzde, dünyanın farklı coğrafyalarında azınlıklar ile ilgili tartışmalar devam etmekte; bir yandan azınlık haklarının geliştirilmesi ve korunması yolunda adımlar atılmaya çalışılırken diğer yandan da ülkelerindeki azınlıkları kendi ulusal çıkarları için birer tehdit gören bazı devletlerin azınlıklara yönelik olumsuz politikaları devam etmektedir (Hidayat ve Zubair, 2013, s.56). Günümüzdeki bu tablodan hareketle, uzun yıllar boyunca azınlıklarla ilgili tartışmaların dünya gündeminde yer alacağını söyleyebiliriz.

2.1.2. Vatandaşlık

Vatandaşlık, modern devlet anlayışı içerisinde olgunlaşan bir kavram olmakla birlikte tarihsel kökenleri açısından oldukça eskilere dayanmaktadır. Eski Yunan'dan başlayarak tarihsel temelleri açıklanan vatandaşlık kavramı, zaman içerisinde ortaya çıktığı coğrafyanın sosyo-kültürel özelliklerinin de bir yansıması olarak farklı formlara bürünmüştür. Bir ülkedeki siyasal güç yani devlet ile o devlete bağlı insanlar arasındaki siyasi bağ olarak tanımlanabilecek olan vatandaşlık (Aybay, 2004, s.4.), tanımında geçen kavramların zaman içerisindeki evrimlerine paralel olarak büyük değişim ve dönüşümler geçirerek günümüze ulaşmıştır. Devlet kavramının geçmişten günümüze geçirmiş olduğu büyük değişim, devlet ile halk arasındaki ilişkilerde de ortaya çıkmıştır. Tarihsel süreç içerisinde, kimi zaman sadece asil aristokrat erkeklerin üstünlük nişanı olarak kabul edilen vatandaşlık, kimi zaman ise dini kıstaslar çerçevesinde ele alınmış ve ayinlere katılabilme hakkı şeklinde yorumlanmıştır (Fişek, 1959, s.3). Vatandaşlık tanım ve uygulamalarındaki çeşitlilik oldukça fazla olmakla birlikte temelde değişmeyen ana unsur, vatandaşlığın birey ile devlet arasındaki ilişkileri düzenleyen bir siyasi bağ olmasıdır. Bu siyasi bağ aynı zamanda, biz ve öteki kategorilerinin oluşumunu da mümkün kılmaktadır. Devlet ile olan siyasi bağ yani vatandaşlık hakkına

¹⁰ *Minority rights: International standards and guidance for implementation*, United Nations Human Rights Office of the High Commissioner, 2010.

sahip olan bir birey ile bu hakka sahip olmayan başka bir birey arasında ilgili devletin sunmuş olduğu imkânlardan yararlanma konusunda bazı farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Sadece vatandaşlarına has sunduğu bu imkânlar (tabii ki bu, her zaman imkân olarak gerçekleşmeyebilir kimi zaman da görev olarak karşımıza çıkabilmektedir) kendisinden olanı yani bir bakıma ‘biz’i oluştururken diğer yandan da toplumun ‘ötekilerini’ belirlemiştir (Sejersen, 2008, s.524).

İlgili alan yazında, vatandaşlığa ilişkin farklı kavramsallaştırmaların da var olduğu görülmektedir. En yaygın kullanılanlar arasında uyruklu ve tabiiyet gelmekle birlikte kimi zaman da ulus ve millet kelimelerinin vatandaşlık yerine kullanılabilirdiği görülmektedir. Bu durumun bir kavram kargaşası mı yoksa vatandaşlığı tanımlayan farklı kelimelerin kullanılma durumu mu olduğu tartışmalı olsa da, özellikle uyruklu ve tabiiyet kelimelerinin günümüz vatandaşlık alan yazınında vatandaşlık ile hemen hemen aynı anlamı ifade ettiği söylenebilir. Ancak aynı durum, millet ve ulus kelimeleri için geçerli değildir. Özellikle son elli yılda meydana gelen gelişmeler, vatandaşlık yazın dünyasına vatandaşlığı ulustan arındıran kimi kavramların girmesine neden olmuştur (Gülalp, 2007, s.15; Dağ, 2012, s.106). Anayasal vatandaşlık olarak da ifade edilebilen bu iddianın savunucuları, vatandaşlık tartışmalarının ulus/millet kavramlarından bağımsız bir şekilde salt hukuki/anayasal bir çerçevede yürütülerek, farklı kimliklere sahip vatandaşların herhangi bir ayrımcı muameleye maruz kalmadan tüm hak ve sorumluluklardan eşit olarak faydalanması gerektiğini ifade etmektedirler (Fırat, 2010, s.18). Bu çerçevede, vatandaşlık kavramı yerine uyruklu ve tabiiyet kelimelerinin kullanılmasının, aralarında bazı ufak farklılıklar olduğu yönünde iddialar olsa da, çok büyük bir sakınca doğurmadığı, ancak ulus ve millet kelimelerinin vatandaşlık kelimesinin yerine kullanılmasının tartışmalı olduğu ifade edilebilir (Aybay, 2004, s.12). Vatandaşlığın tanımlanmasına yönelik bu tartışmaların, siyasal-sosyal değişim ve dönüşümler devam ettiği müddetçe süreceğini söylemek yanlış olmayacaktır. Özellikle bilgi-iletişim teknolojilerinde yaşanan baş döndürücü hızdaki gelişmeler ve buna paralel olarak ortaya çıkan küreselleşme olgusu, önümüzdeki on yıllarda vatandaşlık tanımının özellikle ulusal sınırlar ve aidiyetler çerçevesinde çok daha fazla tartışılacağı konusunda bizlere fikir vermektedir (Law, 2004, s.253).

Vatandaşlık kavramının tanımlanmasına ilişkin ilgili alan yazındaki tartışmalar, aslında konunun sosyolojik ve felsefi arka planına yönelik sahip olunan farklı yaklaşımların bir yansımasıdır. Devlet ile birey arasındaki vatandaşlık ilişkisinde, tarafların konumlarının ne olacağı; varlık nedenlerinde karşılıklı olarak birbirlerine ne kadar yer verecekleri asıl tartışma konusunu oluşturmaktadır. Şöyle ki; siyasi gücün/devletin kutsandığı ve tüm tâbi olan halkın (vatandaşların) varlık nedenlerinin devleti yüceltmek olduğu kabul edilen bir öğreti ile devletin varlık nedeninin vatandaşlarının mutluluk ve refahını arttırmak olduğunu kabul eden bir öğretinin vatandaşlık uygulamaları elbette farklı olacaktır. Bu kapsamda, ilgili alan yazında ve aslında fiili olarak uygulamada, iki temel vatandaşlık anlayışının var olduğu görülmektedir (Kadıoğlu, 2009, s.120). Dünya üzerinde iki yüzden fazla ülkenin günümüzde var olduğu göz önünde bulundurulursa, elbette tüm vatandaşlık uygulamalarının bu iki anlayış içerisinde yüzde yüz kabul edilebileceği iddia edilemez. Ülke bazında mutlaka kimi farklılıklar mevcut olmakla birlikte, çok genel bir kategorileştirme yapılacak olursa, tarihsel birikim ve günümüz uygulamaları çerçevesinde, vatandaşlık algı ve uygulamalarını iki ana grupta ele alıp inceleyebiliriz: Liberal vatandaşlık ve cumhuriyetçi vatandaşlık.

Liberal vatandaşlık anlayışı, bireyi yani vatandaşı ön plana çıkaran bir felsefi yaklaşıma sahiptir. Toplum ve/veya devlet menfaati öne sürülerek bireysel hakların kısıtlanması kabul edilemez. Toplumsal yaşamda bireyler, bir sözleşme etrafında kişisel tercihlerine göre yaşam sürerler (Conover, Crewe ve Searing, 1991, s.802). Devlet-vatandaş arasındaki ilişki, görevler ve yükümlülükler değil, haklar üzerinden tanımlanmaktadır. Elbette buradaki kasıt, hiçbir kural ve görevin olmadığı bir kaos devleti ve toplumu değildir. Liberal vatandaşlık anlayışı da bireye bir takım görevler yüklemekte ancak vatandaşlık bağının omurgasını bu görevler değil, haklar oluşturmaktadır (Tok, 2005, s.238).

Cumhuriyetçi vatandaşlık anlayışı ise; vatandaşlık ilişkisinde devleti ve toplumu ön plana çıkarmakta; bireyin faaliyetlerinin toplum yararına olması gerekliliği üzerinde durmaktadır (Kahraman, 2004, s.109). Toplumsal faydanın olmadığı bir iş ve süreçte bireysel faydanın da olamayacağı kabulüyle hareket eden cumhuriyetçi vatandaşlık anlayışı, bireyi toplum yararına çalışmaya teşvik etmektedir (Etzioni, 2011). Bu bağlamda, vatandaşlık anlayışı, görev ve yükümlülükler üzerinden şekillendirilmektedir. Vatandaşlar, devlet tarafından ortaya konan hedef görevleri ne

kadar iyi yerine getirirse o kadar iyi birer vatandaş olarak kabul edilirler (Durgun, 2010, s.70). Bu anlayışa sahip olan ülkelerin kanunları vatandaşlarına haklardan çok görev ve yasakları, ders kitapları ise; öğrencilere, geleceğin birer vatandaşı olarak, devlet ve toplum için yapılması gereken doğrular listesi sunmaktadır.

Sonuç olarak söylemek gerekirse, vatandaşlık kavramı ile ifade edilen devlet-birey arasındaki bağın kurgulanmasında farklı yaklaşımlar işe koşulmakta ve ülkeler sahip oldukları felsefi-sosyolojik perspektiflere göre bu yaklaşımlardan birini uygulamaktadır. En genel anlamda, uygulanmakta olan bu vatandaşlık yaklaşımları iki grupta incelenebilmektedir. Liberal vatandaşlık anlayışı, bireyi ve bireyin haklarını ön plana alırken, toplumcu vatandaşlık anlayışı bireyden ziyade toplumu ve haklardan çok görev ve sorumlulukları ön plana çıkarmaktadır.

2.1.3. Vatandaşlık Eğitimi

Eğitim alan yazınında, güncel tartışma konularından biri de vatandaşlık eğitimidir. Pek çok ülkede, eğitim reformlarının ana gündem maddelerinden birini vatandaşlık eğitimi oluşturmakta; kazanım, içerik ve değerler çerçevesinde yoğun olarak tartışılmaktadır (Baraka, 2008; Faour ve Muasher, 2011). Bu bölümde öncelikle vatandaşlık eğitiminin tarihsel temelleri üzerinde durulacak, ardından da kısaca güncel vatandaşlık eğitimi tartışmalarına değinilecektir.

Vatandaşlık eğitiminin tarihsel temellerine ilişkin iki farklı yaklaşım ne sürülebilir:

1- Birinci yaklaşım çerçevesinde vatandaşlık eğitimi, modern ulus devletlerin ortaya çıkışı ile paralel olarak değerlendirilmektedir. Bu değerlendirmenin tarihi temelleri ise şöyle ifade edilebilir: 15. ve 16. yüzyıllardan itibaren özellikle Batı Avrupa'da ilk kıvılcımları ortaya çıkan siyasal egemenlik değişimi, öncelikle hlihazırdaki feodal beylerin güçlerini sınırlandırmış ardından da bu yerel glerin etkisini tamamen ortadan kaldırarak merkezi güçlü krallıkları ortaya çıkarmıştır. Egemenliğin merkezileşmesinde zaman içerisinde zenginleşen burjuvazi kesiminin büyük etkisi olmuştur. En büyük gelir kaynaklarından biri olan ticaretin ülke genelinde ve hatta ülkeler arasında güvenli bir şekilde yapılabilmesi için monarkların oluşturmuş oldukları ordulara bu tüccar kesimi güçlü mali destek sağlamıştır.

Siyasal egemenlik düşünce ve sisteminde yaşanan bu değişim sürecinin bir diğer boyutu da din ve din adamlarının siyasal sistem içerisindeki konumları üzerinde olmuştur. Çok uzun yıllardan beri siyasal egemenliğin en büyük belirleyici ve yürütücülerinden biri olan din adamları, bu süre zarfında pek çok krala taç giydirerek ülkelerinde siyasal sistemin en üst noktalarında yer almıştır. Aydınlanma Çağı ile birlikte bu durum da değişmeye başlamıştır. Bilimsel ve düşünsel alanlarda kat edilen mesafe, geleneksel yapıları zorlamaya başlamış ve bu zorlayış zaman içerisinde köklü bir değişimi de beraberinde getirmiştir. Feodal beylerin güçlerini merkezi krallara devrettikleri 17. yüzyıl başlarında bir başka güç devri de din adamları ile burjuvazi arasında yaşanmıştır. Ticaret ile iyiden iyiye güçlenen burjuvazi, egemenlik üzerindeki kral otoritesine etki bakımından din ve din adamlarının çok daha üstünde bir konumu elde etmiştir.

18. yüzyıla gelindiğinde ise yaşanan iki büyük devrim siyasal-sosyal yapıyı köklü olarak değiştirmiştir. İlk olarak Amerika'da daha sonra ise Fransa'da ortaya çıkmış olan bu devrimler siyasal yapı olarak devlet kavramını ulusal bir niteliğe bürünmeye zorlarken, diğer taraftan bireyi devlet karşısında haklar bağlamında donatmanın yolunu açmıştır. Güçlü merkezi imparatorlukların parçalanarak daha küçük ulus devletlerin ortaya çıkmaya başladığı bu dönemde, yurttaş profili de değişime uğramıştır. Aidiyet ve kimlik sorunlarını da beraberinde getiren bu sancılı süreçte birey, yurttaşlık bağı çerçevesinde yeni bir takım haklara ve bunlara paralel olarak birçok yeni sorumluluğa sahip olmuştur (Oğuz, 2005). Yurttaşa verilen yeni haklar ve yüklenen görevlerin geniş halk kitlelerine ulaştırılmasına ve yaşanan/yaşanabilecek kimlik ve aidiyet sorunlarını ortadan kaldırmaya yönelik girişimlere de yine bu dönemde ağırlık verilmiştir. Bu çerçevede eğitime önemli görevler yüklenmiştir: Aktarım ve bütünleştiricilik. Devrimler neticesinde ortaya konan yeni değer ve anlayışların devrim elitleri ile sınırlı kalmaması gerekiyordu. Köklü bir değişim ve dönüşümün ancak geniş halk kitlerini bu yönde katalize etmeden geçtiğinin farkında olan devrimci seçkinler, eğitim yolu ile değer aktarımını amaçlamışlardır. Bu kapsamda öncelik çocuk eğitime verilmiştir. Çocuğun toplumsal bir aktör olarak geleceği şekillendirici rolünün farkına varılmasıyla başlayan bu süreçte, eğitim yolu ile şimdinin çocuklarının geleceğin iyi birer yurttaşı olmaları arzulanmıştır (Bumin, 1983; Üstel, 2005). Eğitime yüklenen bir diğer misyon ise bütünleştiricilik olmuştur. Özellikle sınırların hızla değiştiği bu

dönemde ortaya çıkan yeni ulus devletlerde halkta birlik ve beraberlik duyguları içerisinde “biz” anlayışının oluşturulabilmesi için eğitime bu yönde içerik ve hedefler konmuştur (Pulliam, 1987).

Siyasal egemenlik anlayışlarında 18. yüzyıl boyunca yaşanan köklü değişimler 19. ve 20. yüzyılların siyasal yapılarını da etkilemiştir. Özellikle Fransız Devrimi ve sonrasında yaşanan gelişmeler, ulus devlet yapılanmasının dünya üzerinde çok geniş bir alanda yaygınlık kazanmasına yol açmıştır (Duman ve Doğdu, 2010, s.158). Devlet yapılanmalarındaki bu yaklaşım, eğitimi de doğrudan etkilemiş ve Fransa'nın III. Cumhuriyeti'nde olduğu gibi, 20. yüzyılın pek çok ülkesinde de devletler, vatandaşlarını eğitim yolu ile dizayn etme yolunda çaba sarf etmişlerdir ki; sarf edilen bu çaba, eğitim bilimi alan yazınında vatandaşlık eğitimi olarak ifade edilmiştir.

2- İkinci yaklaşım ise; vatandaşlık eğitimini, siyasal gücün egemenliği altındaki halkı kendi doğruları ekseninde eğitmeye başladığı zamanlara tarihlemekte ve modern anlamdaki vatandaşlık hukukunu bu kapsamda bir gereklilik olarak görmemektedir. Bu yaklaşım, vatandaşlık eğitiminin temellerini, eğitimin kurumsal boyuta taşındığı ilk topluluklara kadar götürmektedir. Çünkü, eğitimin siyasal egemen güç yani devlet tarafından organize edilip verilmeye başladığı en eski toplumlarda bile eğitime toplumu dizayn edici bir rol biçilmiştir (Marrou, 1956). Eğitimin, birey ve toplumu istenilen özelliklerde donatma rolüne ilişkin örneklere hem doğu hem de batı coğrafyasında yer alan ülkelerin tarihlerinde rastlamak mümkündür. Eski Yunan medeniyetine ait devletlerde ve bu devletlerin önde gelen filozoflarının düşüncelerinde görülebilecek olan bu olgu, aynı şekilde eski Çin ve Hint toplumlarında da rahatlıkla görülebilir (Küken, 2003).

Tanımlama ve tarihleme ile ilgili farklı görüşler olsa da vatandaşlık eğitiminin temelinde, siyasal egemen güç ile halk/birey arasında eğitim aracılığıyla oluşturulmuş olan bilinçli bir iletişimin olduğu söylenebilir. Bu iletişimin bilinçli olmasından kasıt, devletin vatandaşlarında olmasını arzu ettiği bilişsel, duyuşsal ve devinişsel boyuttaki özellikleri kazandırmaya yönelik planlı bir eğitim faaliyetini yürütmesidir. Bu boyutların her biri önemli olmakla birlikte, öz itibarıyla vatandaşlık eğitimi duyuşsal alana hitap eden bir yapıdadır. İyi bir yurttaş tanımlamasında pek çok farklı özellik dile getirilebilir ve bu özelliklerin bazısı ülkeden ülkeye de farklılık gösterebilirken

değişmeyen tek olgu iyi yurttaşın aynı zamanda o ülkeye/millete/devlete ait olduğunu hisseden bir birey olduğunun vurgulanmasıdır (Miss, 2012, s.3). Çünkü; hemen her devlet, vatandaşının her şeyden önce kendisine gönülden bağlı bir birey olmasını arzu eder. Aidiyetin kurulması ve güçlenmesi amacının da etkisiyle, öğretim programlarının içeriklerine ulusal bir takım konular eklenmekte; milli tarih, milli marş, milli kahramanlıklar gibi bireyi içerisinde yaşamakta olduğu toplum ve devletle duyuşsal olarak bağlantılandırarak hususlar ön plana çıkarılmaktadır. Bu durum, günümüzün gelişmiş demokrasileri olarak ifade edilen ABD, Kanada ve Batı Avrupa ülkelerinde (Orr ve Royanne, 2009); Rusya, Çin ve Pakistan gibi Asya'nın geleneksel yapıya sahip ülkelerinde (On, 2009; Lall, 2012, s.270), Ortadoğu ülkelerinde (Faour ve Muasher, 2011) ve dünyanın sosyo-ekonomik olarak geri kalmış bölgesi Afrika'daki ülkelerin çoğunda (Vally, 2005, s.37) da aynıdır. Vatandaşlık eğitiminde önemli bir yer tutan, öğrencilerde aidiyet hissi oluşturma hedefi, günümüz koşullarında ulusal sınırların ötesine de geçebilmektedir. Bunun en açık ve yakın örneğini Avrupa Birliği bizlere sunmaktadır. Birlik üyesi ülkeler, özelde ulusal kimliklerine vurgu yapıp öğrencilerini ulusal aidiyetle donatmayı hedefliyor olsalar da bir üst kimlik olarak Avrupa Vatandaşlığı aidiyeti de öğrencilere kazandırılmaya çalışılmaktadır. Avrupa Komisyonu tarafından 2005 yılında hazırlanan *Avrupa'da okullarda vatandaşlık eğitimi* isimli raporda bu husus açık bir şekilde ifade edilmektedir¹¹.

Vatandaşlık eğitiminin tanım ve işlevine yönelik tartışmalar, 21. yüzyılın hayatımıza getirmiş olduğu yeni kavramlar etrafında yeniden şekillenmektedir. Bu çerçevede, 20. yüzyılın sonlarından başlayarak günümüze kadar gelişerek gelen anlayışta, vatandaşlık eğitiminin temel amaçlarından birinin de aktif, katılımcı ve demokrasiyi özümsemiş vatandaşlar yetiştirmek olduğu vurgulanmaktadır (Kerr, 1999, s.4). Sosyo-politik bir yaklaşıma sahip olan bu anlayışın, bir anlamda bütünleyicisi durumunda olan bir takım başka vatandaşlık yeterlilikleri de yine günümüzde eğitim alan yazınındaki yerlerini almış; bu kavramlar aynı zamanda da vatandaşlığı niteler bir duruma gelmiştir. Bu çerçevede ilk akla gelenler; çevresel vatandaşlık, dijital vatandaşlık ve ekonomik vatandaşlıktır. Bu vatandaşlık nitelemeleri, aslında birbirinden çok bağımsız/ayrı hususlar değildir. Bu yapılandırmalar aslında, 21. yüzyılda ideal bir vatandaşta olması

¹¹ *Citizenship education at school in Europa*, Eurydice the information network on education in Europe, 2005.

gereken hususların ayrı başlıkları altında daha ayrıntılı bir şekilde incelenmesinden ibarettir. Çağdaş, demokratik ve gelişmiş ülkelerin pek çoğunun öğretim programlarında, vatandaşlık eğitimi kapsamında yukarıda kısaca değinilen hususlar, bir bütünlük içerisinde öğrencilere kazandırılmaya çalışılmaktadır.

2.2. Vatandaşlık Kavramının Tarihsel Temelleri

Vatandaşlık, her ne kadar modern devletin ortaya çıkışı ile kurumsal bir yapıya bürünmüş olsa da tarihsel süreç içerisinde vatandaşlık veya yarı-vatandaşlık olarak tanımlanabilecek kimi uygulamaların varlığı da bilinmektedir. Özellikle Eski Yunan ve Roma dönemlerindeki bazı yasa ve uygulamalar, günümüz çağdaş vatandaşlık hukuku açısından pek çok eksiklik ve sorunu barındırmakla birlikte, vatandaşlığın tarihi temelleri açısından önemli birer gelişme olarak kabul edilebilecek unsurları içermektedir. Bu bölümde, vatandaşlık kavramının tarihsel temelleri Eski Yunan toplumlarından başlanarak Ortaçağ ve Yeniçağ da kapsayacak şekilde incelenmiştir.

2.2.1. Eski Yunan

2.2.1.1. Sparta

Sparta, Antik Yunan'da Peloponnesos Yarımadası'nda dört veya beş köyden oluşmuş bir şehir devletidir. M.Ö. 7. yüzyıl öncesindeki yaşamlarına dair yeterli kanıtlar olmayan bu topluluğun yurttaşlık ile ilgili önemi, Lycurgus (Likurgos) adlı hükümdarı zamanında kentte uygulamaya konan bir takım yasalardan kaynaklanmaktadır. *Büyük Retra* olarak isimlendirilen bu yasaların Likurgos'a Tanrı tarafından sunulmuş olduğuna inanılır ve bu yüzden de yasalara kayıtsız şartsız itaat edilmesi beklenirdi (Mansel, 1988, s.113).

Sparta kent devletinin oluşum sürecinde bölgedeki güçlü aileler arasındaki dengeyi korumak için çeşitli formüller denenmiş ve sonuçta iktidarın iki aile arasında paylaşılması; yani iki krallı bir yönetim anlayışı kabul edilmiştir (Freeman, 2003, s. 145). Sparta kralları, dinsel olarak da kutsanmış ve yetkilendirilmiş olarak kabul edilmekteydi. Dini referansların kullanılmasıyla birlikte poliste, kralların yetkileri uzunca bir süre çok geniş olmuştur. Savaş ve barışa karar verme gibi askeri ve siyasi konuların dışında sosyal hayattaki pek çok hususta da krallar, geniş hak ve ayrıcalıklara

sahip olmuşlardır (Özdemir, 2007, s.386). Kralların sahip oldukları bu hak ve ayrıcalıklar karşısında toplumsal bir denge aracı şeklinde düşünülebilecek bir kurul olarak Geronlar Meclisi, Sparta toplumunda görev yapmıştır. Bu meclis, kralların da katılımı ile 28 yaşlı üyeden oluşmakta ve ülke meseleleri hakkında karar verirken krala danışmanlık yapmaktaydı. Konseyin bu danışmanlık görevi, aynı zamanda krallar ile toplum arasında da bir iletişim kanalı olarak kullanılmış ve karşılıklı olarak ikna aracı şeklinde çoğu zaman işe yaramıştır (Plutarkos, 2005, s.25).

Geronlar Meclisi'nin üyeleri, halk tarafından seçilirdi. Seçimde, şehrin ileri gelenlerinden bir grup bir evde toplanır ve bu insanların dışarıyı görmeleri engellenirdi. Daha sonra meclis üyeliği için aday olanlar o evin önünden sırayla geçer, her geçen aday için de orada bulunan halk bağırdı. Bağırma seslerinin şiddeti, içeride bulunan seçkinler tarafından not edilir ve kontenjan dâhilinde halkın en çok bağıarak desteklediği aday meclise seçilirdi (Plutarkhos, 2002, s.52).

Sparta toplumunda üç aşamalı bir sosyal sınıflandırmanın mevcut olduğunu görmekteyiz: Spartiatlar, perikoiler ve herotlar. Yurttaşlık açısından farklı konumlara sahip bu gruplar, piramide benzer bir sosyal sınıf içerisinde yaşamışlardır.

Spartiatlar, devletin tam yurttaşlarıydılar. Dönemin siyasi sistemi içerisinde mümkün olduğu ölçüde siyasal katılım hakkına sahip tek grup olan spartiatlar arasında genel anlamda bir eşitlik söz konusu olmaktadır (Coulanges, 2011, s.323). Bu durumun bir yansıması olarak spartiatlar birbirlerine eşitler veya akranlar anlamına gelen "homoioi" şeklinde seslenmekteydiler (Heater, 2007, s.18). Spartiatlar, çocuk yaştan itibaren çok sıkı bir eğitime tabi tutulurlardı. Özellikle her birinin (sadece erkekler) çok iyi birer asker olması için askeri disiplin en sert şekilde uygulanır, öğrencilerin fiziksel dayanıklılıklarının artırılması için türlü türlü yollara başvurulurdu. Bu amaçla, öğrencilere az yemek verilir, soğuğa dayanıklı olmaları için kıyafetleri ince tutulur ve gün içerisinde zihinleri boş kalmaması diye, yakalanmamak kaydıyla, hırsızlık yapmalarına izin hatta onurlandırarak ödül verilirdi (Ksenofon, 2005, s.66). 7 yaşından itibaren tüm erkek Spartalıların katılması gereken bu sert askeri eğitime katılamayacak durumda olan çocuklar, toplum tarafından dışlanır, hatta gerekirse ölüme terk edilirdi. Çünkü kural tek ve kesindi: Her Spartiat aynı zamanda çok iyi bir savaşçı olmalıdır (Blunt, 1984, s.8). Erkek çocuklar, yirmi yaşına geldiklerinde on sene sürecek olan

askerlik vazifelerini yerine getirmek üzere askeri birliklere alınırđı. Bu birliklerde de çok katı kurallar uygulanmaktaydı. Askerler, yemeklerini ortak karavanadan beraber yemek ve tüm yaşamlarını birlikleri ile beraber geçmek zorundaydı. Bu aşamada herhangi bir asker evlense de evine gitmesine izin verilmez, otuz yaşına kadar askeri birlikte kalması istenirdi (Freeman, 2003, s.207). Otuz yaşına gelerek askerlik vazifesini tamamlayan yurttaş adayları, bir dizi toplumsal onay sürecinin ardından devletin tam/asıl yurttaşı olarak kabul edilirdilerdi. Yurttaş sıfatını aldıktan sonra, spartiatların görev ve sorumlulukları artarak devam ederdi. Özellikle yasalara uyma ve siyasal katılım, taviz verilmeyen iki konu olmuştur. Eğer bir yurttaş, devletin yasalarına karşı gelir veya siyasal katılım imkânını bulduğu meclis çalışmalarına katılmazsa cezalandırılır bu ceza da çoğu zaman *homoioi* olarak ifade edilen eşitlik statüsünün o kişinin elinden alınması şeklinde gerçekleşirdi (Heater, 2007, s.23).

Perikoiler, Sparta Devleti tarafından fethedilen bölgelerde yaşayan yerli halk gruplarından oluşmaktaydı. Bu gruptaki bireyler, Sparta'nın yarı yurttaşlarıydılar. Sparta siyasal yaşamına katılım gibi bir hakları olmamasına rağmen bireysel mülk edinme gibi hür insanlara tanınan haklardan rahatlıkla yararlanabiliyorlardı (Mansel, 1988, s.114). Tarım ve ticarete, kendi topraklarından elde ettikleri ürünleri pazarlayabilme hakkına sahip olan perikoiler, Sparta Devleti'ne vergi vermek ve askerlik görevini yapmakla mükelleflerdi (Özdemir, 2007, s.380).

Helot, Sparta sosyal sistemi içerisinde en alt tabakayı oluşturan gruba verilen isimdi. Bu gruptaki insanlar, çoğunlukla savaş esirleri ve fethedilen bazı bölgelerin yerlilerinden oluşmaktadır. Helotlar, Sparta toplumunun üreticileri konumunda olmuşlar ve tarımsal üretimin çok büyük bir çoğunluğunu üstlenmişlerdir (Blunt, 1984, s.8). Tarlalarda ürettiklerinin yüzde altmışını Sparta'ya vermek zorunda olan herotlar, ekonomik olarak çok zor şartlar altında yaşamışlardır. Ekonomik anlamda yaşadıkları zorlukların yanı sıra hiçbir şekilde siyasal süreçlere katılmalarına müsaade edilmemiş; spartiatların rahat yaşamaları için ölesiye çalışmışlardır. Ancak kurulan bu kölelik düzeninde bir takım riskler ortaya çıkmıştır. Bu risklerin başında helot nüfusunun spartiatlardan çok daha fazla oluşu gelmiş ve bu durumu değiştirmek için helotlar katledilmiştir (Gorce, 1986, s. 41). Genç spartiat askerleri tarafından, aynı zamanda askeri bir eğitim düşüncesiyle de, bazı geceler pusular kurulmuş ve binlerce herot boğazlanarak öldürülmüştür. Helotların

kaderi, Sparta Devleti'nin askeri olarak yenilgiye uğradığı İ.Ö. 371 yılında değişmiş ve işgal kumandanı Thebai, herotlara hürriyetlerini vermiştir (Bakırezer, 2008, s.14).

2.2.1.2. Atina

Atina Polisi, Atik Yarımadası'ndaki Akropolis Tepesi'nde Akalar tarafından kurulmuş ve bu bölgede zaman zaman genişleyerek varlığını sürdürmüştür (Karaköse, 2004, s.45).

Atina'nın siyasi tarihinde konumuz açısından ilk önemli adımlar, Solon zamanında atılmıştır. Poliste uzunca süredir çeşitli nedenlerden dolayı araları iyice açılmış olan mülk sahibi zenginler ile işçi fakir kesimin arasının toplumun devamı için düzeltilmesi gerekliliği üzerine yeni bir lider/hakem/arhon aranmış ve bu isim de hayatının bir bölümünü farklı ülkelerde geçirerek bilgisini ve görgüsünü arttırdığına inanılan Solon olmuştur (Bonnard, 2004, s.140).

Solon'un iktidarında devreye soktuğu reformların ekonomik ve sosyo-kültürel pek çok yönü olmasına rağmen burada yalnızca yurttaşlık ile ilgili olanlar üzerinde duracağız. Solon reformları kapsamında ilk olarak toplumsal yaşamda statü olarak en alt tabakayı oluşturan köylü ve köle sınıfının durumlarının iyileştirilmesine yönelik adımlar atılmıştır. Bu çerçevede, zengin aristokrat kesimin insan rehin alarak borç vermesi ve bu süreç sonunda köylü sınıftan pek çok kişinin köle durumuna düşmesi ile sonuçlanan para ticareti yasaklanmıştır. Bunun yanı sıra Solon, aristokratlara ve devlete olan tüm borçları sildiğini ilan ederek, zenginlerin hoşuna gitmese de, şimdiye kadar emek sömürüsü ile oluşmuş olan ekonomik dengesizliğin sonuçlarına tırpan vurmuştur (Aristo, 1943, s.14).

Solon Anayasası, toplumu ekonomik gelirine göre 4 grup altında ele almıştır. Bu gruplandırmada (Özçelik, 2002, s.230):

- 500 kile üretim ve geliri olanlar arhon olabilecek, savaşa süvari olarak katılacak ve 400 üyeli 400'ler meclisine girebilecek,
- 300–500 kile üretim ve geliri olanlar 400'ler meclisi ile halk meclisine girebilecek, savaşa süvari olarak katılabilecek,
- 200–300 kile üretim ve geliri olanlar 400'ler meclisine girebilecek ve savaşa yaya olarak katılabilecek,

- 250 kileden az üretim ve geliri olanlardan vergi alınmayacak.

Uygulamaya konan bu yeni sistemde belirlenmiş olan katmanlar arasında geçiş, her iki yönde de mümkündür. Kişi, zaman içerisindeki ekonomik gelişimine göre üst veya alt tabakalara geçiş yapabiliyordu (Heater, 2007, s.38). Atina Polisi'ne farklı bir ruh kazandıran Solon reformları, ekonomik durumlarına göre kategorileştirdiği toplumun her kesiminin kendisine yer bulabildiği halk meclisleri ile yönetimde halkın görüşlerini, kısıtlı da olsa, etkin kılmıştır (Raaflaub, 2010, s.41). Elbette bu halk meclisi sınırsız tek yetkili mercii değildi, ancak toplumun tabaka farkı gözetmeksizin her kesiminden (Köleler hariç) bireyin bu meclise katılıp oy kullanma hakkı bulunmaktaydı. Başlangıçta çok daha az yetkileri bulunan bu meclis, zaman içerisinde yetkilerini arttırmış ve kamu işlerinin yürütülmesinde önemli bir merci durumuna yükselmiştir (Bonnard, 2004, s.144). Ancak geleneksel olarak ülkede tek hâkim durumunda olup sömürge düzenine alışmış olan aristokrat kesim, bu cüzi iktidar paylaşımına şiddetle karşı çıkmış ve ülkede iç karışıklıklar baş göstermiştir. Solon, bu karışık dönemde ülke dışı seyahatlere çıkmak durumunda kalmış; ancak Atina'ya döndüğünde, bıraktığı iktidarının artık çok eskilerde kaldığı gerçeğiyle yüzleşmek zorunda olmuştur (Aristo, 1943, s.24).

Atina tarihinde yurttaşlık kavramı çerçevesinde önemli görülen bir diğer isim ise Klistenes olmuştur. Klistenes, kendi ismi ile anılan bir anayasa hazırlamış ve Solon'dan sonra Atina'nın yönetiminde yaşanmış olan çeşitli istikrarsızlık ve tiranlığa varan tek merkezci yönetim anlayışını yumuşatmıştır. Bu çerçevede, arkhon seçimi yeniden düzenlenmiş ve arkhonun demelerce¹² seçilen 500 aday arasından kura ile belirlenmesine karar verilmiştir. Arkhon seçimine yönelik getirilen bu yeni sistemin en önemli unsurlarından birini de kimlerin arkhon adayı olabileceğine yönelik ortaya konan kriterler oluşturmuştur. Solon reformlarında sadece birinci sınıf yurttaşların adaylık başvuru hakkı bulunurken; yeni sistemde bu hak ikinci sınıf yurttaşlara da sağlanmış, siyasal katılım ve yönetim hakkı toplumun daha geniş kesimlerine açılmıştır (Sowerby, 2012, s.55). Klistenes'in ülke yönetiminde merkezi idareyi nispeten zayıflatıp yerel unsurların ağırlığını arttırmasında merkezdeki aristokratların gücünü dengeleme siyasetinin etkili olduğu düşünülebilir. Tarihsel olarak Antik Yunan

¹² Deme: Atina şehir devletinde Kleisthenes Reformları ile birlikte ortaya çıkan ortalama 200 nüfuslu toplumsal birimlere verilen addır.

toplumlarında yönetimin merkezi konumunda olan aristokratlar, Klistenes zamanında da asil belirleyici olma özelliklerini devam ettirmek istemişlerse de yeni arkhon, dönemin şartlarında uygun olan en geniş ölçüde siyasal gücü yerel unsurlarla paylaşarak buna bir manada engel olmuştur (Özçelik, 2002, s.232).

Antik Yunan'da kamu işlerinin tartışılıp karara bağlandığı çeşitli meclisler bulunmakta idi. Tüm yurttaşların söz ve oy hakkına sahip olduğu bu meclisler, genelde Agora'nın yakınındaki Pnyx adlı tepenin eteklerinde toplanırdı. Oylamalar çoğunlukla el kaldırma usulü ile yapılır, ayrıca ayrıntılı bir işlem uygulanmazdı (Sowerby, 2012, s.55). Aristo ise Atina'da yurttaşlıkla ilgili şu bilgileri vermektedir (1944, s.72-79):

Atina yurttaşlığı için ilk ve en önemli şart, anne ve babanın Atinalı olmasıdır. Bu ikisinden biri farklı bir yerden olursa, bunların çocuklarının yurttaş olma hakları bulunmamaktaydı. Bunun dışında, çocuğun anne babası arasında kanunlara uygun yapılmış bir nikâhın olması da şarttı. Anne babası Atinalı olup kanunlara göre evlilikleri bulunan bir çocuk, 18 yaşına geldiğinde bölgesinde bulunan demeye başvurarak yurttaşlığının kabul ve ilanını talep eder. İlgili demede görevli demotlar çocuğun durumunu araştırır ve yukarıda sayılan şartları taşıyor ise yurttaş listesine adı kaydedilirdi.

Aristo'nun bizlere betimlemiş olduğu bu yurttaşlık basamakları ve siyasal katılım hakkı, sadece erkeklere tanınmıştı. Atina Polisi'nde erkek ve kadınların günlük yaşamları çok farklı idi. Erkeklerin hayatı, kadınlar ve kölelerin günlük işleri büyük oranda halletmesinden dolayı, gayet rahat geçer ve çoğunlukla da Agora'da gezer veya kamu işleri/siyaset ile meşgul olurlardı (Deighton, 2005, s.23). Kadınlar ise çok büyük ekseriyetle siyaset ve yönetim işlerine karışmaz ve daha arka planda bir yaşam sürerlerdi. Atina'da kadın yaşamı, erkek egemenliği altında olmak durumundaydı (Cartledge, 1993, s.71).

Demokrasi ve Yurttaşlık tarihinde önemli bir yer tutan Antik Yunan ve özellikle Atina şehir devletine ilişkin elbette tartışılacak konular bunlarla sınırlı değildir. Özellikle isimleri ve eserleri günümüzde dahi çok popüler olan pek çok filozof bu topraklarda doğmuş, yetişmiş ve eser vermiştir. Platon, Sokrates ve Aristoteles bu anlamda ilk akla gelenler olmakla birlikte tabii ki bu ünlü filozofların dışında da pek çok düşünür Antik Yunan'da yaşamıştır. Ancak yurttaşlık tarihine kısa bir bakış amacıyla kaleme alınan bu metinde filozofların görüşlerine konu bütünlüğünün bozulmaması için yer veril(e)memiştir.

2.2.1.3. Roma

Roma tarihi, ilgili alan yazında ana hatları ile 3 başlık altında ele alınmaktadır ki konumuz olan yurttaşlık açısından da her bir devrin uygulamaları farklılık göstermektedir. Roma tarihi ana hatlarıyla şöyle sınıflandırılmaktadır (Barrow, 2002, s. 29) :

1. Krallar Dönemi: İ.Ö. 753 yılında Roma'nın kurulmasıyla başlayıp İ.Ö. 509 yılına kadar devam ettiği düşünülen devir olup bu döneme ilişkin çok sağlıklı bilgiler bulunmamaktadır¹³.
2. Cumhuriyet Dönemi: Krallık döneminin sona erdiği İ.Ö.509 yılından başlayıp İ.S. 27 yılına kadar geçen süreyi kapsamaktadır. Cumhuriyet döneminde Roma, askeri pek çok başarı kazanmış bunun yanı sıra dönemin son 100 yılında çeşitli iç karışıklıklara sahne olmuştur.
3. İmparatorluk Dönemi: 27 yılından başlayarak bölünme ve yıkılmaya kadar devam eden süreyi ifade etmektedir. Roma, bu dönemde imparatorluk aşamasına ulaşmış; güç ve iktidarının boyutları genişlemiştir.

Roma yurttaşlığına yönelik ilk anlamlı tartışmalar, cumhuriyet döneminde görülmektedir. Roma aristokratlarının iktidar mücadelesi sonucunda değiştirmeyi başardıkları krallık düzeni yerine Roma'da yeni bir sistem oluşturulmuş; cumhuriyetçi bir yönetim tarzı benimsenerek egemenlik bir anlamda toplumda paylaşılmıştır. Yeni yasal düzende toplum üç sınıfa ayrılıyordu (Bahar, 2011, s.60):

- *Patriciiler*: Roma toplumsal piramidinin en üstünde yer alan bu kesim, devletin gerçek ve asil yurttaşları olarak sosyal-siyasal pek çok konuda geniş haklara sahiplerdi.
- *Plebler*: Patriciiler ile aynı haklara sahip olmayan ve genellikle çiftçi ya da zanaatle uğraşan halka verilen isimdir. Pleblerin krallık döneminde çok daha az olan sosyo-ekonomik hakları, cumhuriyet dönemi ile birlikte bir miktar genişlemişse de toplumda ikinci sınıf vatandaş olma statüleri devam etmiştir. Bunun bir yansıması olarak plebler, patriciiler ile evlenemezlerdi.

¹³ Bu döneme ilişkin ayrıntılı bir çalışma için bak: Livius, T. (1992). *Roma tarihi, şehrin kuruluşundan itibaren*. Cilt 1, Arkeoloji ve Sanat Yayınları: İstanbul.

- *Köleler:* Anne-babası köle olan veya savaş esiri olarak Roma topraklarına getirilen kişilere servus yani köle denirdi. Bu gruptaki insanların hiçbir siyasi ve sosyal hakkı bulunmamakla birlikte sahiplerinin malı olarak kabul edilir ve eğer sahibi dilerse kölesini öldüremeye varan cezalara çarptırabilirdi.

Cumhuriyet dönemi boyunca Roma'da patriciiler ile plebler arasında iktidar mücadeleleri yaşanmış ve sonuçta plebler bir takım yeni haklar elde edebilmişlerdir. Bu çerçevede, iki boyutlu bir hak ediniminin yaşandığı ifade edilebilir: Birincisi ekonomik, ikincisi ise siyasi. Ekonomik anlamda kazanılan hakların başında devlet memuru olabilme imkânı gelmektedir. Özellikle üst düzey bürokrat olarak nitelendirilebilecek konumlara dahi gelebilme fırsatı yakalayan plebler için bu, büyük bir başarı olmuştur (Türkoğlu, 2008). İkinci olarak elde edilen haklar ise; siyasi boyutta gerçekleşmiştir. Devlet yönetiminde etkin olan Particiiler Meclisi'ne üyelikleri kabul edilmeyen plebler, kendi meclislerini kurmuş ve zamanla bu meclisin yetkilerini geliştirerek bir halk meclisi olarak görev yapmasını sağlamışlardır (Karaköse, 2004, s.62).

Roma'da yurttaşlığın ilan ve kabulünde, yurttaş olan bir babadan doğan çocuğu, babasının havaya kaldırarak etrafında toplanan kalabalığa göstermesi yeterliydi. Ancak nüfusun kalabalıklaşması ile birlikte doğum kaydı zorunlu hale geldi ve doğumdan itibaren otuz gün içerisinde bildirim yapılması istendi. Roma yurttaşlık haklar ve ödevler denklemine ödevler fazla gelse de bir takım haklar da yurttaşlara tanınmıştır. Bu kapsamda her bir Roma yurttaşının temel görevleri; askerlik yapmak, vergi vermek ve yasalara uymak şeklinde özetlenebilirken; yurttaşların sahip oldukları en önemli haklar ekonomik olmuştur. Yurttaşlarla ticareti sadece yurttaşlar yapabilmiş ve bu ekonomik kazanç şansı, yurttaş olmayanlara tanınmamıştır (Heater, 2007, s.52).

Romanın imparatorluk dönemine girmesiyle birlikte idari düzende de doğal olarak bir takım değişiklikler yaşanmıştır. Bu bağlamda, Roma'nın cumhuriyet dönemi kurumlarının çoğu varlıklarını devam ettirmiş, ancak denkleme kral eklendiği için yeni sistem, krallık ile cumhuriyet arası bir yapı sergilemiştir. (Bahar, 2011, s.66). Yönetimde kralın yanında bir senato da bulunmuş ve bu yapının üyeleri konumundaki senatörler, Roma yönetiminde asıl gücü ellerinde bulundurmuşlardır (Atkins, 2010, s. 478).

İmparatorluk döneminde Roma vatandaşlığına baktığımızda, yurttaşlığın İtalya dışına çıkmaya başladığını görmekteyiz. Bu kapsamda, fethedilen yeni bölgelerdeki halkı, çeşitli siyasi ve askeri çekincelerden dolayı, tam olmasa da yarı vatandaş olarak kabul etmek gibi bir politikanın uygulandığı ifade edilebilir. Coğrafi olarak büyümekte olan imparatorluğunu bir arada tutabilmek ve halkın sadakatini sağlamak için Roma imparatorlarının çoğu, kişileri yurttaş yapmayı seçmiş ancak bu yurttaşlık dağıtımı, zaman içerisinde tepkilere neden olmuştur. Elbette tepki veren grupların başında toplumun üst tabaka aristokrat kesimi gelmiş ve önemli bir ayrıcalık olan yurttaşlığın bu kadar sıradanlaşması kabul edilemez bulunmuştur (Heater, 2007, s.58). Aslında fiili duruma bakıldığında, Roma şehir merkezine çok uzak bölgelerdeki insanlara yurttaşlık vermenin merkezdeki siyasi erk açısından herhangi bir önemi yoktu. Çünkü dönemin şartları düşünüldüğünde, merkeze uzak bir bölgede yaşayan insanların merkezi yönetim aşamalarına katılabilmeleri hem ekonomik hem de ulaşım zorlukları açısından mümkün değildi. Yasama ve yürütme yine Roma merkez şehrindeki iktidar sahiplerindeydi. Hal böyleyken, yurttaş sayısının artması yönetici seçkinleri neden rahatsız etmiş olabilir? Bu konuda elbette farklı tezler ortaya konabilir. Ancak akla en yakın olan ihtimallerin başında, gelecek kaygısı gelmektedir. Her ne kadar an itibarıyla Roma yönetimi merkezi şehirden yönetiliyor olsa da; yasalar karşısında yönetime katılım hakkı olan kitlelerin ilerleyen süreçte buna itiraz etmeyeceğine yönelik herhangi bir garanti elbette mevcut değildi. İkinci ihtimal ise konunun duygusal boyutta değerlendirilmiş olabileceğidir. Roma vatandaşlığının bir onur ifadesi olarak algılandığı bu dönemde, yurttaşlar kendilerini üstün insanlar olarak görmekte ve kendilerine yönelik biçtikleri değer farklı olmaktadır. Fakat düne kadar kendilerinden çok daha değersiz olduklarına inandıkları sıradan insanlar da artık aynı üstünlük sıfatına yani yurttaşlığa erişmişlerdi. Bu, geleneksel yurttaş kesim için hazmedilmesi zor bir gelişme olarak değerlendirilebilir.

Roma dönemi yurttaşlığı ile ilgili olarak değineceğimiz son konu yurttaşlığın cinsiyet boyutudur. Bir önceki bölümde Atina şehir devletinde kısaca betimlediğimiz yurttaşlığın erkek-kadın yansımaları arasındaki farklılık, büyük ölçüde Roma'da da devam etmiş; erkekler, Roma siyasal hayatında ve yönetim kademelerinde kesin bir

egemenliğe sahip olmuşken kadınlar, çok daha pasif ve arka plânda bir gündelik hayat sürdürmüşlerdir¹⁴ (Gaudamet ve Tahiroğlu, 1972, s.206).

2.2.2. Ortaçağ'da Avrupa

Batı Avrupa'da siyasal ve kültürel bir kırılma dönemini ifade eden Ortaçağ döneminin şekillenmesinde iki faktörün ön plana çıktığını görmekteyiz: Kavimler göçü ve Roma İmparatorluğu'nun dağılışı.

Kavimler Göçü olarak adlandırılan süreçte, Hun topluluklarının bazı barbar kavimleri buldukları yerlerden sürmeleri ile birlikte Avrupa'da ciddi bir nüfus hareketliliği ve popülasyon değişimi yaşanmıştır. Yaşanan bu gelişmelerin bir boyutu olarak da Roma İmparatorluğu'nun parçalanması hızlanmıştır (Balık, 2005, s.190).

Roma İmparatorluğu'nun dağılmasıyla birlikte imparatorluk coğrafyasında, çalkantılı bazı dönemler olmuş olsa da, hüküm süren düzen ve istikrar bozulmuş; Batı Avrupa'da çok ciddi bir iktidar boşluğu oluşmuştur. Ortaya çıkan bu iktidar boşluğu, aynı zamanda günlük hayatı zorlaştırmış; insanların mal, can ve namus emniyetleri neredeyse kalmamıştır. Böylesine kaotik bir ortamda Batı Avrupa'ya devam eden bir takım göç ve istila hareketleri de bölgeyi iyice güvensiz ve istikrarsız bir hale getirmiştir (Gül, 2009).

Merkezi idarenin mutlak egemenlik yetisini kaybettiği bugünlerde, devreye derebeyler girmiştir. Özellikle kırsal alanda geniş toprak sahiplerinden oluşan bu derebeyler, savunmasız insanların kendilerini korumak için sığındıkları adresler haline gelmiştir. Bunun yanında bozulan asayiş ve düzen, ekonomiyi de etkilemiş; insanlar çok ciddi geçim sıkıntısı yaşamaya başlamışlardı. Ekonomik olarak yaşanan sorunlar da insanları bölgelerindeki derebeylere muhtaç kılmıştır. Sonuçta, ortaya feodalitenin önemli kurumlarından biri olan malikâneler ve bu malikânelere hükmeden lordlar çıkmıştır. Feodal malikâne lordları ile serfler arasındaki ilişki, koruma ve aidiyet üzerine kurulmuştu. Lord, serfleri her türlü dış saldırıya karşı korumaya söz verirken, serfler ise lordu sahipleri olarak kabul edecek ve onun isteklerini harfiyen yerine getirecek olan birer köle olarak yaşamayı kabul edeceklerdi (Bloch, 1961, s.219).

¹⁴ Roma'da gündelik hayata yönelik detaylı bilgi için bak: Deighton, J. H. (1999). *Eski Roma yaşantısında bir gün*. Çev: Hande Kökten Ersoy. Homer kitabevi: İstanbul.

Feodal Ortaçağ Batı Avrupası'nda yurttaşlık ile ilgili gelişmelere baktığımızda, her ülke kendi özel şartlarından dolayı bir takım farklı uygulamalar içerisinde olsa da (Goff, 2008, s.84-88) bazı genel uygulama örneklerinden de bahsetmek mümkündür. Bu kapsamda üzerinde durulması gereken ilk konu, egemenliğin paylaşımı noktasında yaşanan dönüşüm ve bu dönüşümün halk/yurttaş üzerindeki etkileridir.

Feodal düzen olarak adlandırılan güçlü yerel birimlerin yönetimde etkin hale geldiği bu dönemde, ülkede bir de kral bulunmakta ancak bu kral, geleneksel anlamdaki egemen tek güç konumuna sahip olamamaktaydı. Fransızvari söylemle, eşitler arasında ilk sırada (primus inter pares) yer alan kral (Osmanağaoğlu, 2004, s.40) lordların bir adım önünde olmakla beraber ülkesinde tam bir egemenliğe sahip değildi. Malikâneler çerçevesinde oluşmuş olan yerel birimlerde halk, lordun yurttaşları veya konumlarına göre malları olarak yaşamlarını sürdürmek durumundaydı. Yurttaş olarak sınıflandırılabilir kesim, hür olan ve görece olarak ekonomisi güçlü olan insanlardan oluşmakta, diğer grubu ise köleler oluşturmaktaydı. Feodal sistem içerisinde zaman geçtikçe bölge halkının çok büyük çoğunluğu lorda olan bağımlılıklarından dolayı bir bakıma onun kölesi durumuna gelmiştir.

Feodalite, hem ekonomik ve hem de siyasal bir örgütlenme tarzı olarak, toprağa ilişkin maliklik ve işletmecilik kavramları çerçevesinde uygulanmaktaydı. Şöyle ki; ülke toprakları, siyasal örgütlenme piramidindeki hiyerarşi düzenini takip eden bir sıraya göre kraldan lorda kadar kullanım haklarının devri şeklinde intikal ederdi. Bu çerçevede, kral senyöre, senyör lorda, lord da kendi egemenliği altında yaşayan serflere ülke topraklarını işletmeleri için kiralardı (Goff, 2008, s.61). Serflerin, lordlarına karşı yükümlülükleri sadece toprağı işlemekle bitmez, çeşitli vergilerle dönemin koşulları içerisinde lorda ödeme yaparlardı. Bu ödeme, çoğunlukla fiziki çalışma veya tarımsal/hayvansal ürün verme şeklinde gerçekleşirdi. Bu vergilere örnek vermek gerekirse, bir malikânedeki lordun himayesinde yaşayan erkek veya kadın herhangi biri evleneceği zaman mutlaka lorda vergi vermesi gerekirdi (Somçağ, 1994, s.12).

Katı bir kast sisteminin uygulandığı bu dönemde insanlar, babalarının meslek ve sosyal sınıfıyla bir ömür yaşamak zorundaydılar. Bunun tek bir istisnası mevcut olup o da malikâneyi terk edip şehre yerleşmekti ki bu seçenek, erken Ortaçağ döneminde pek mümkün olmasa da ilerleyen süreçte çokça tercih edilir olacak; ticaretin gelişimine

paralel olarak kent, kaybetmiş olduğu eski cazibesine tekrar kavuşacaktır. Ortaçağ kentlerinin tekrar yaşam merkezi olarak canlanmasında bir diğer faktör ise eğitim ve din olmuştur (Goff, 1996, s.58). Özellikle Hristiyan mabetlerinin şehirlerde yapılması ve bu mabetlerin yanında bir takım eğitim faaliyetlerinin başlaması, insanları tekrar kenti tercih etmeye zorlamıştır. Kentlerin gelişmesinin ekonomik olduğu kadar siyasi de bir takım etki ve sonuçları olmuştur. Kent yaşamında çeşitli ticaret ve zanaat işleri ile meşgul olan halk, bir süre sonra örgütlenerek esnaf loncasını kurmuş, lonca bir süre sonra dağılsa da ortaya çıkan yeni ticari burjuva, siyasi denklemde önemli bir faktör olarak egemenlik yarışındaki yerini almıştır (Huberman, 1995, s.82). Kurulan esnaf localarının bir başka boyutu da yurttaşlık üzerine olmuştur. Sosyalleşmeye dayalı bir eğitim kurumu olarak çalışan loncalar, üyeleri olan yurttaşların toplumda nasıl hareket etmeleri gerektiğine yönelik de pek çok kurala sahip olmuş; lonca üyeleri, sosyal yardımdan günlük olarak giyecekleri kıyafete kadar hayatın pek çok alanında bağlı oldukları lonca tarafından denetlenmişlerdir (Erdem, 2006, s.42).

Yurttaşlık ile ilgili bir diğer önemli gelişme ise Hristiyanlık faktörünün iktidar üzerinde tesis etmiş olduğu büyük güçtür. Özellikle Roma'nın dağılmasıyla birlikte oluşan siyasal boşlukta, derebeylerin yanı sıra hemen hemen her bölgede bir de Hristiyan din görevlisi bulunmuş ve bu din adamı, Papalığın organizasyon ve yönlendirmesiyle zaman içerisinde siyasal bir aktör olarak ortaya çıkmıştır. Dinin siyasal güç üzerindeki etkisi başlangıçta yerel düzeyde malikâne lordları seviyesinde olmuş ancak takip eden on yıllar içerisinde krallara boyun eğdirip taç giydirecek noktalara kadar ulaşmıştır (Şenel, 2002, s.228). Siyasal egemenlik ile din arasındaki ilişki, temelde Hristiyan öğretisinde yer alan mutlak gücün yalnızca Tanrı'ya ait olabileceği ve Tanrı'ya ait olan bu mutlak gücü yeryüzünde kullanabilecek olanın da ruhaniler yani papa ve papazlar olduğu kabulüne dayanmaktaydı (Russ, 2011, s.93). Bu kabulün doğal bir sonucu olarak da siyasi güç, ruhanilerin kontrol ve denetimi altında faaliyetlerini devam ettirmek durumunda kalmıştır. Hristiyan dünyasındaki bu algı, ilerleyen süreçte bazı değişimlere uğramış, bu değişimin öncülüğünü de ünlü düşünür Aziz Thomas¹⁵ yapmıştır.

¹⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz: Dönmez, S. (2004). *Aziz Thomas'ta felsefe-teoloji ilişkisi: Bilgi ve inanç*. Karahan Kitabevi: Adana.

Antik Yunan ve Roma İmparatorluk deneyimlerine sahip Avrupa'nın ortaçağdaki yurttaşlık uygulamaları, elbette sahip olduğu mirastan daha geridedir (Beriş, 2006, s. 78). Siyasal katılım noktasında sadece lordlar ve onların üst kademelerinde bulunan varlık ve güç sahibi kişiler söz sahibiydi. Onun dışında yurttaşların/halkın yönetime ilişkin herhangi bir katılım şansı bulunmamaktaydı. Bu açıdan Antik Yunan ve Roma'daki halk meclisleri ve doğrudan katılım imkânları düşünüldüğünde, ortaçağ Batı Avrupası'nın, egemenliği çok daha küçük bir elitler grubuna teslim etmiş olduğu açıkça görülmektedir. Elbette egemenliği lordlar ve kral paylaşıyor gibi görünse de arka planda asıl güç din görevlilerindeydi. Ruhanelerin istemedikleri bir kanunun yürürlüğe girmesi neredeyse imkânsızdı. Dinin bu gücünden dolayı, halk da Hristiyanlık öğretilerine karşı son derece saygılı olmak zorunda kalmış, aksi davranış ve düşünceler çok sert bir biçimde cezalandırılmıştır (Eroğlu, 2004).

Yurttaşlık temelli olarak incelemeye çalıştığımız Ortaçağ Batı Avrupa tarihi, konunun başında da belirtildiği gibi tam bir bütünlük ve aynılık göstermemektedir. Yukarıda özellikleri açıklanan feodal yaşam biçimi, incelenen coğrafyanın çoğunda egemendi, ancak tamamında değil. Bu döneme ilişkin yurttaşlık tartışmalarında kendine özgü bir farklılığa sahip olan ülke İtalya'ydı. Ortaçağ İtalya şehir devletleri, Antik Yunan ve Roma'dan miras kalan pek çok yönetim anlayışını uygulamaya koymuş; şehir yönetimlerinde çeşitli meclisler söz sahibi olmuştur. Ancak İtalyan şehir devletlerindeki bu durum, sadece kentliler için geçerli olmuş; siyasal katılım hakkından faydalanabilmek için ön koşul olan yurttaşlığı kentte en az bir mülkü olan kişiler elde edebilmiştir (Heater, 2007, s.81).

Batı Avrupa, kentlerin gelişimine bağlı olarak temelleri 11. yüzyıla dayanan bir değişim sürecine girmiştir. Bu çerçevede, gelişen kentlerde ekonomik olarak güçlenen ticari burjuvazi, yerel lordlara karşı cephe almış; egemenliğini lordlarla paylaşmaktan hiç de hoşnut olmayan merkezi iktidar sahibi kralın da tam desteğini alarak feodal yapının çöküş süreci başlatılmıştır (Osmanağaoğlu, 2004, s.48).

Feodalitenin çözülmesi sürecinde iki önemli faktörün etkili olduğu söylenebilir. Bu faktörlerden ilki, kent merkezlerinde gelişen ticari yapıda güçlenen yeni tüccar burjuvazisinin yerel hâkimiyetlere yönelik başlatmış olduğu mücadeledir. Bu mücadelenin de iki boyutu olduğu görülmektedir: Ekonomik ve siyasi. Ekonomik

olarak, ticaret ile para kazanmanın tadına varan tüccar kesim, bu ticaretlerini sadece kendi şehirlerinde değil, daha geniş coğrafyalarda yapmak istemiş; ancak ortaya güvenlik sorunu çıkmıştır (Osmanağaoğlu, 2004, s.48). Özellikle iki şehir arasındaki mesafenin uzun olduğu yörelerde, tüccarlar eşkıya saldırıları yüzünden sık sık ekonomik olarak zarara uğramıştır. Tüccarların uğramış oldukları bu zarar, lord veya senyörleri çok da rahatsız etmemiş; tüccarların siyasal bir aktör olarak karşılarında güçlenmemeleri için belki de bu durumdan memnuniyet duymuşlardır. Bunun dışında, lordlar tüccarları ağır vergi ile baskı altında tutmaya da çalışmışlardır. Çeşitli başlıklar altında birden çok vesile ile zaten toplanmakta olan vergiye artı olarak bir de tüccarlardan, yaptıkları ticaret karşılığında talep edilen yeni vergiler eklemiş (Ülgen, 2012, s.367); bu durum da lordlar ile tüccarların arasının iyice açılmasına neden olmuştur. İkinci bir boyut olarak siyasi faktör, ekonomik anlamda güçlenmekte olan tüccar burjuvazisinin kent örgütlenmeleri ile gün yüzüne çıkmıştır. Lord ve senyörlerin tek adam hâkimiyetleri karşısında, kentlerinde kendi yönetim haklarını talep eden tüccar loncaları, uzunca bir mücadelenin ardından kent meclislerini kurabilmiş ve yerel düzeyde bazı kararları kendileri alabilmişlerdir.

Feodal yapıyı çözülmeye götüren ikinci faktör ise; kilise ile krallar arasındaki mücadeleler olmuştur. Ortaçağ'ın sistemsiz olarak kurgulandığı dönemlerden itibaren en küçük yönetim biriminde dahi kilisenin bir temsilcisi yer almış; yerel yönetimde dini figürlerin etkin kılınması için yoğun bir çaba içerisinde olunmuştur. Hristiyan din adamlarının, dönemin papalarının açık örgütlemeleri ile giriştikleri bu mücadele, bir süre sonra meyvelerini vermiş ve egemenlik alanında kilisenin gücü tartışılmaz noktaya gelmiştir. Ancak papanın bu muazzam gücü karşısında krallar da sessiz kalmamış; iktidarlarını kilise ile paylaşmamak için ellerinden geleni yapmıştır. Bu mücadelenin en belirgin örnekleri İngiltere ve Fransa tarihlerinde görülmektedir. Adı geçen bu iki ülkede kiliseye karşı yürütülen mücadeleler, çok yoğun çatışma ve kargaşaları beraberinde getirmiş ve hem ülkeler arasında ve hem de kendi içlerinde savaflara neden olmuştur. Kralların kendilerine yönelik giriştikleri mücadelede Papalar, yüzyıllardır sahip oldukları ve kullanageldikleri dini savlara dayalı güçlerine güvenmiş ve özellikle de afroz tehdidiyle kralları dize getirmeye çalışmışlardır (Ağaoğulları ve Köker, 2004, s.19). Ancak sonuç olarak kilise, ileride ayrıntılı olarak değinileceği üzere, Reform ve

Rönesans gibi süreçlerin de etkisiyle artık iktidar üzerindeki hâkimiyetini yitirecek; sivil ve kısmen laik yönetimler iktidara egemen olacaktır.

Ortaçağ'ın egemen yönetim sistemi olan feodalitenin çözülmesiyle birlikte ortaya çok güçlü merkezi monarşiler çıkmıştır. Günümüzde, siyasal bilim alan yazınında mutlak monarşi olarak tabir edilen bu yönetimlerde (Buran, 2009, s.73), feodalitenin aksine çok güçlü merkezi krallar bulunmakta ve krallar egemenliklerini kolay kolay hiçbir yerel unsurla paylaşmak istememektedir. Elbette bu durum her ülke için aynı değildi. Mesela İngiltere ve Fransa'nın tarihsel gelişimlerine bakıldığında siyasal egemenlik süreçlerinin büyük farklılıklar gösterdiği rahatlıkla ifade edilebilir. Fransa, tarih boyunca mutlak monarşinin tipik ve belki de en güçlü örneklerinden biri durumunda olmuştur. Özellikle XIV. Louis zamanında zirve yapan bu siyasal yapı (Poggi, 2007, s.92), monarkın mutlak egemenliği etrafında şekillenmiş ve kralın günümüze ulaşan şu meşhur sözü ile hafızalara yer etmiştir: "Devlet! İşte o benim¹⁶." İngiltere ise Fransa'nın aksine iktidar egemenliğini, kralla birlikte soylular zümresinin paylaştığı bir siyasal mirasa sahiptir. Henüz 13. yüzyılda Magna Carta ile kralın yetkilerini bir anlamda kısıtlamayı başaran İngiliz soyluları, kısmi de olsa yönetim mekanizmalarında yer alabilmişlerdir. Ardından parlamentonun doğuşuna sahne olan İngiltere, günümüzde hala kullanılmaya devam eden, Avam ve Lordlar Kamaralarını kurarak halkın yönetimde söz sahibi olması yolunda önemli adımlar atmıştır (Roskin, 2009, s.25-26). Bu çerçevede, lordlar kamarası soylulardan, Avam Kamarası ise şövalye ve kasaba sakinlerinden oluşmuş; Avam Kamarası, Lordlar Kamarasının bir alt meclisi olarak görev yapmıştır.

Feodalite sonrasındaki siyasal yapılanmalar süresince yurttaşlığın durumuna baktığımız zaman, egemenlik anlayışlarındaki farklılıklara paralel olarak, birbirinden değişik anlayış ve uygulamaların Avrupa Coğrafyası'nda var olduğunu görmekteyiz. Feodal dönemdeki serf-lord-kral üçgeni etrafında önceliğin yerel hâkimlerde olduğu yurttaşlık aidiyeti, merkezi krallıkların güçlenmesi ile birlikte artık yerelden merkeze doğru kaymaya başlamıştır. Fransa gibi çok güçlü monarklarla yönetilen ülkelerde, ülke coğrafyasında yaşayan yurttaşlar kralın şahsında merkezi krallığa bağlı bireyler olarak kabul edilmişlerdir. Yönetime katılma ve iktidarı paylaşma noktasında bu monarklar

¹⁶ Bu sözün XIV. Louis'e ait olup olmadığı ve bunun da ötesinde bu cümlede ifadesini bulan bir yönetim anlayışının dönemin Fransa'sında var olup olmadığı konusunda çeşitli tartışmalar bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için okuyucu şu esere bakabilir: "Poggi, G. (2009). *Modern devletin gelişimi*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

çoğu zaman çok sert ve isteksiz davranmışlar; ne halk ve ne de soylular iktidar üzerinde etkin olabilmıştır (Roskin, 2009, s.109). Ancak İngiltere örneğinde olduğu gibi kralların mutlak birer monark ol(a)madığı ülkelerde, halkın yönetime katılım şansı daha yüksekti. Özellikle, Avam ve Lord Kamaralarında toplumun hem aristokratları hem de sıradan yurttaşları kendilerine yer bulabilmiş, böylelikle yönetime katılabilmıştır (Heater, 2007, s.97). İngiltere örneğinde parlamento, kral karşısında öyle güçlenmiştir ki kralın boynunu vurdurma gibi Avrupa tarihinde eşine çok az rastlanır bir uygulamayı yapabilmiş; daha sonraki dönemlerde kabul edilen kimi yasalarla da kralların parlamentonun onayı olmadan yasa veya vergi çıkaramayacağı hükmü getirilerek kralın yetkileri parlamento tarafından ciddi oranda kısıtlanmıştır (Özbudun, 1968).

2.2.3. Devrimler Çağı: Modern Bir Kavram Olarak Vatandaşlığın Doğuşu

Yeniçağ Avrupası'nda yaşanan gelişmeler, günümüz siyasal ideolojilerini dahi derinden etkilemiş olan çok önemli birer faktör olarak tarih sahnesindeki yerini almıştır. Bu çerçevede, özellikle Batı Avrupa siyasal/ekonomik tarihi, dikkate değer değişim ve dönüşümlere sahne olmuştur. Ayrıntılarına girmeden sadece isimleri ile ifade edilecek olursa; Coğrafi Keşifler, Reform ve Rönesans, Aydınlanma Çağı, Fransız İnkılâbı ve Sanayi Devrimi, Batı Avrupa'da olduğu gibi dünya coğrafyasının çok geniş bir alanında da başta vatandaşlık olmak üzere pek çok siyasal-sosyal konu üzerinde derin izler bırakan önemli gelişmelerdir.

Ortaçağ ekonomik düzeninin temel unsuru olan feodal sistemin çöküşüyle birlikte ortaya çıkan güçlü tüccar burjuvazisi, Coğrafi Keşifler ile birlikte çok daha büyük sermayelere hükmetme şansına kavuşmuştur. Özellikle keşfedilen yeni ülkelerdeki değerli madenlerin sömürülmesi üzerine kurulan bu sistem ile ticari burjuvazi, sermayesine sermaye katarak çok daha zengin ve güçlü bir konuma ulaşmıştır. Ekonomik olarak güçlenmekte olan bu sömürge ülkeleri, aynı zamanda da birbirleriyle rekabet eder hale gelmiş; ülkeler, kendi yurttaşları ile farklı ülkelerin yurttaşlarına değişik ticari hukuk kuralları uygulayarak kendi yurttaşlarını ticarete daha avantajlı konuma getirmeye çalışmışlardır. Ticari burjuva üzerinden geliştirilen bu ulusal anlayış, ülkelerin uluslaşma süreçlerine giden yolda önemli aşamalardan biri olmuştur (Gökkaya ve Yeşilbursa, 2008, s.41).

Avrupa siyasal-sosyal yapısında önemli değişim/dönüşümlere yol açan bir diğer adım ise Rönesans ve Reformdur. Teknik ve düşünsel anlamda bir yenilenme ve atılım olan Rönesans ile özellikle Antik Yunan eserlerini tekrar canlandırarak zihinsel inşalarında kullanmaya başlayan bazı düşünürlerin öncülüğünde, Avrupa’da yüzyıllardır hüküm sürmekte olan skolâstik düşünce sarsılmaya başlamıştır. Ardından yaşanan Reform süreci ile de Ortaçağ Avrupası’nın, klasik söylem üzerine, sembollerinden biri olan skolâstik düşünce yıkılarak yerine bilimsel/teknik/akli bilginin gelmesi yönünde önemli adımlar atılmıştır. Reform adı altında ifade edilen gelişmeler ile ortaya çıkan yeni Hristiyan mezhepleri; Protestanlık ve Calvinizm, sadece dini değil sosyo-siyasi etkiye de sahip zincirleme olarak gelişecek bazı gelişmelerin ilk halkası olmuştur¹⁷ (Beriş, 2006, s.97). Bu halkaların en önemlilerinden biri olarak, bugünün en yaygın devlet şekli olan ulus devlet anlayışı, bir bakıma reform adı altındaki çalışmaların Avrupa siyasal tarihi üzerindeki etkisinin de katkısıyla ortaya çıkmıştır (Oran, 2004, s.19). Bu kapsamda, Avrupa’da cereyan eden otuz yıl savaşları ve sonrasında imzalanan Vestfalya Anlaşması önem arz etmektedir. Reform hareketleri sonucunda ortaya çıkan yeni Hristiyan mezhepleri ile Katolikler arasında huzursuzluklar ortaya çıkmış, toplumsal alandaki bu sıkıntılar bir süre sonra ise devletlerarası bir probleme dönüşerek Avrupa’nın yaşamış olduğu en kanlı din savaşlarından birine neden olmuştur (Hartman, 2006, s.269). Aynı dinin farklı mezhep üyeleri arasındaki bu savaş, sonucunda imzalanan antlaşmadan dolayı farklı bir öneme de sahiptir. Ulus devlet olarak ifade edilen devlet anlayışının hukuksal olarak ortaya çıkışı ilgili alan yazında (Erkiş, 2008, s. 43) bu anlaşmaya dayandırılmaktadır. Anlaşma çerçevesinde, belirli bir tarihsel geçmişe sahip önemli bir uygulamanın devamına karar verilmiştir; uyruklar, prensin dinini benimsemelidir. Bu kapsamda, din ulusal bir birliktelik oluşturmada önemli faktörlerin başında gelmiştir. Bir dine mensubiyet aynı zamanda bir ulusa da ait olma sonucunu getirmeye başlamıştır. Anlaşmanın bir diğer önemli yönü ise egemenlik üzerinde din faktörünün gücünün azalmasıdır. Anlaşma hükümleri ile belirlenmiş olan, “Prensin dini uyruklarının dinidir” anlayışı, aynı zamanda Papa ve Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu’nun da diğer ülkeler üzerindeki gücünü kırmıştır (Osmanağaoğlu, 2004, s.49). Bunun yanı sıra geleneksel olarak uygulan gelen anlaşma kararlarının papaya imzalatılması geleneği, bu anlaşmada uygulanmayarak, papanın siyasal güç üzerindeki

¹⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz: Elton, G.R. (2012). *Reformasyon Avrupası 1517-1559*. İdea yayınları: İstanbul.

etkisi dolaylı olarak azaltılmış; ülke liderleri, kendi konumlarını güçlendirmişlerdir. Vestfalya Anlaşması'nın bir diğer önemli boyutu ise; devletlerin birbirlerinin egemenliklerini kabul etmeleri ve buna saygı duyacaklarını beyan etmeleridir. Her devlet, sahibi olduğu ülke topraklarında tek egemen güç durumundadır ve devlet üstü herhangi bir gücün ülkedeki egemenliği kabul edilemez (Poggi, 2007, s.110). Anlaşmaya konan bu hükümler ile yüzyıllardır egemenlik üzerine yapılan tartışma ve mücadeleler farklı bir konuma devşirilmiş (Beriş, 2008, s.58); bu anlayış, gelecek on yıllarda yaşanacak olan pek çok gelişmenin de habercisi olmuştur.

2.2.3.1. Aydınlanma Çağı

Coğrafi keşiflerle ekonomik olarak kalkınan Avrupa, Rönesans ve Reform ile de zihinsel bir dönüşüm içerisine girmiştir. Bu dönüşüm çerçevesinde, günümüzde Aydınlanma Felsefesi olarak isimlendirilen bir düşünme yapısı ortaya çıkmıştır. Bu felsefenin önemli düşünürleri arasında Thomas Hobbes, John Locke, Montesquieu, Voltaire ve Jean Jacques Rousseau sayılabilir. Adı geçen düşünürler, özellikle siyasal bilim alanında önemli eserler ortaya koymuş; Avrupa siyasal yapısındaki dönüşümlere öncülük etmişlerdir (Atabay, 2004, s.20-34). 17. yüzyılın son çeyreğinden başlayıp 18. yüzyıl boyunca devam eden "Aydınlanma Dönemi"nde, başta Almanya, Fransa ve İskoçya olmak üzere Avrupa'nın çeşitli bölgelerindeki düşünürler, geleneksel düşünce yapılarının sahip olduğu özellikleri eleştirip, yepyeni bir düşünsel hayatı insanlığa sunmuşlardır. Geleneksel düşünsel yapıya yönelik eleştirilerin başında, dini/mistik inançların düşünce sistemleri içerisindeki geniş etkililiği gelmektedir. Dinin ve din eksenli hurafe olarak tanımlanan metafizik inançların insan hayatını dizayn ediyor olması, aydınlanma filozofları tarafından kabul edilemez bulunmuş; insanın yegâne yol göstericisinin akıl olduğu savunulmuştur (Cevizci, 2008, s.24). Bu döneme, akıl çağı da denmesinin nedenlerinden biri de budur. Yukarıda adı geçen filozoflar başta olmak üzere, aydınlanmacı düşünürler, insanın mutluluğa ulaşabilmesi için dini öğretilere sırtını çevirip kendisine rehber olarak akıllı alması gerektiğini iddia ederek Hristiyanlık ve diğer dinlere, deyim yerindeyse, savaş açmışlardır. Dini öğretilere yönelik açılan bu savaş, aynı zamanda kilise, papaz ve bu ikisinin desteğiyle ayakta durabilen çeşitli oligarşik yönetim biçimlerine de yansımıştır. Dini referanslar ile insanların akıllarını kullanmalarının engellendiği, aklın saf dışı bırakıldığı bu gibi dönemlerde de insan

topluluklarının sürüler halinde başkasının istediği gibi inandığı ve yaşadığı ifade edilerek, toplumsal ve siyasal yaşamdan dini referansların çıkarılması talep edilmiştir. Bu talebi dile getiren yazarların pek çoğu ateizmi seçmiş ve savunmuş olmakla beraber, ateizmin toplumsal karşılığının zayıf olduğunun anlaşılması üzerine, aydınlanmacı filozofların öğretilerine mümkün merteye ters düşmeyen çeşitli inanç sistemleri din adı altında halka sunulmuştur (Wood, 2011; Kurt, 2010, s.113). Aydınlanma döneminde yaşanan bu zihinsel dönüşüm, vatandaşlık kavramı çerçevesinde de önemli görülecek bir süreci ifade etmektedir. İnsanı, sürünün bir parçası değil kendi başına bir birey olarak gören bu felsefe, birey olarak inisiyatif alma ve siyasal yapının bir öznesi rolüyle katılımın sağlanabilmesi yolunda büyük bir adımdır (Taşkın ve Becermen, 2012, s.163). Diğer yandan, din ve benzeri metazifik öğelerle donanmış oligarşik iktidar anlayışının eleştirisi konusu yapılması, ilerleyen süreçte halk iradesine bağlı çağdaş demokrasilerin kurulmasına da katkı sağlamıştır.

18. yüzyıl boyunca Avrupa düşünsel yaşamında büyük etkiye sahip olan aydınlanmacı felsefe, 19. yüzyılda çeşitli eleştirilere uğramış; salt akıl ile karmaşık insan ilişki ve hayatlarının tamamının anlamlandırılmayacağı iddia edilmiştir (Özden ve Elmalı, 2012, s.240). Romantik akım başta olmak üzere çeşitli kuramlar ortaya atılarak yapılan bu eleştiriler ve bu eleştirilere dönük karşı tez tartışmaları günümüzde de devam etmektedir.

2.2.3.2. Fransız İhtilali

İhtilal öncesi Fransıza'na baktığımız zaman yönetimde mutlak monarşinin egemenliğini sürdürdüğünü görmekteyiz. Kral yasama, yürütme ve yargı erklerinin tek elde toplandığı tartışılmaz tek lider konumundadır. Yürütmeyi kendi atadığı yardımcılarını vasıtasıyla yürüten kral, yargı işlemlerini de çıkarmış olduğu ferman ve emirlerle yerine getiriyordu. Yasama süreci de yine kralın atamış olduğu yargıçlar eliyle yürütülmekteydi. Böylesine güçlü bir monarşik sistemde krala yönetimde sadece tavsiye kararı olarak ortak olabilecek tek bir organ vardı: *Etats Generaux*. Bu meclis, çok uzunca bir süre sadece kâğıt üzerinde kalmış, kral tarafından toplantıya çağırılmamıştır (Şekerci, Şahin, Gülcan ve Ersevî, 2013, s.23).

Fransa'nın İngiltere ile giriştiği yüz yıl savaşları, sonucunda Fransa'nın galibiyeti ile bitmiş gibi gözükse de ülkede büyük ekonomik ve sosyal problemlere neden olmuştur. Uzun yıllar çok büyük bir orduyu beslemek ve savaş giderlerini sağlamak için muazzam bütçeler oluşturulmuş; halk vergi yükü altında ezilmiştir (Tocqueville, 1995, s.236). Halktan toplanan vergiler bir süre sonra yetmeyince kral, ülkenin aristokratlarından borç istemiş, ancak bu talep kabul edilmeyerek meclisin toplanması talep edilmiştir. Zor şartlar altında olan kral, çok uzun yılların ardından, kendisinin ve ülkesinin kaderini değiştirecek olan Etats Generaux'u toplamayı kabul etmiştir (Gökkaya ve Yeşilbursa, 2008, s.114).

Etats Generaux toplantısı, başlangıcından bitişine kadar pek çok önemli gelişmeye sahne olmuştur. Fransız toplum yapısını oluşturan üçlü sınıflandırmada en altta bulunan üçüncü sınıf mensuplarının hak ve eşitlik talepleri toplantılara damgasını vurmuştur. Özellikle Sieyes'in bu konuda hazırlamış olduğu bir rapor doğrultusunda üçüncü sınıf, kendilerinden üstün konumda olan diğer iki grupta eşitlik talebi içerisine girmiştir. Mecliste yaşanan tartışmalarda bir neticeye varılamayınca, üçüncü sınıf mensupları kendi meclislerini kurarak ulusal meclisi ilan etmişlerdir (Ruhi, 2002, s.62). Böyle bir gelişme, mutlak monarşinin en sert uygulana geldiği Fransa gibi bir ülkede tabii ki hoş karşılanamazdı. Kral, üçüncü sınıf mensuplarının ilan ettiği meclisin dağıtılmasını ve isyancıların idam edilmesini emretti. Fakat bu emrin uygulanabilmesi mümkün olmamıştır. İsyancılar ile kral yandaşları arasında bir nevi iç savaş başlamış ve Fransa uzun süre iç istikrara kavuşamamıştır. İsyan sırasında geniş halk kitlelerinin desteğini alan üçüncü sınıf mensupları, iktidarın bir anlamda gözdağı mekanizması olarak kullandığı Bastille Hapishanesi'ni basarak mahkûmları salıvermiştir (Sagan, 2001, s.68).

İsyan sonrası Fransa siyasal yapısında dönemsel olarak değişimler yaşanmış; cumhuriyet denemeleri ve krallığa dönüşler gerçekleşmiştir. Ancak biz burada, İhtilal sonrasında yayınlanan İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi ve bu gelişmelerin yurttaşlık üzerine olan etkilerini incelemeye çalışacağız.

26 Ağustos 1789 tarihinde Fransa Ulusal Meclisi'nde kabul edilen İnsan Hakları ve Yurttaşlık Hakları Bildirgesi'nde 17 madde bulunmaktadır (Göze, 1986, s.564-566):

- İnsanlar, haklar yönünden özgür ve eşit doğarlar ve yaşarlar. Sosyal farklılıklar ancak ortak yarara dayanabilir.
- Her siyasal toplumun amacı, insanın doğal ve zaman aşımı ile kaybedilmeyen haklarını korumaktır. Bu haklar; özgürlük, mülkiyet, güvenlik ve baskıya karşı direnmedir.
- Egemenliğin özü esas olarak ulustadır. Hiçbir kuruluş, hiçbir kimse açıkça ulustan kaynaklanmayan bir iktidarı kullanamaz.
- Özgürlük, başkasına zarar vermeyecek her şeyi yapabilmektir. Böylece her insanın doğal haklarının kullanımı, toplumun diğer üyelerinin aynı haklardan yararlanmalarını sağlayan sınırlarla belirlidir. Bu sınırlar ise ancak yasa ile belirlenebilir.
- Yasa ancak toplum için zararlı fiilleri yasaklayabilir. Yasanın yasaklamadığı bir şey engellenemez ve hiç kimse yasanın emretmediği bir şeyi yapmaya zorlanamaz.
- Yasa, genel iradenin ifadesidir. Tüm yurttaşların, bizzat ya da temsilcileri aracılığı ile yasanın yapılmasına katılma hakları vardır. Yasa ister koruyucu, ister cezalandırıcı olsun herkes için aynıdır. Tüm yurttaşlar yasa önünde eşit olduklarından, yeteneklerine göre her türlü kamu görevi, rütbe ve mevkiine eşit olarak kabul edilirler, bu konuda yurttaşlar arasında erdem ve yeteneklerinden başka bir ayırım gözetilmez.
- Bir kimse, ancak yasanın belirlediği hallerde ve yasanın öngördüğü şekillere uyularak suçlanabilir, yakalanabilir ve tutuklanabilir. Keyfi emirler verilmesini isteyenler, keyfi emirler verenler, bunları uygulayanlar ya da uygulatanlar cezalandırılır. Ancak yasaya uygun olarak yakalanan, yasaya uymaya çağrılan her yurttaş anında itaat etmelidir, direnirse suçlu olur.
- Yasa ancak açık ve zorunlu olarak gerekliliği beliren cezaları koymalıdır ve bir kimse ancak suçun işlenmesinden önce kabul ve ilan edilmiş olan ve usullüne göre uygulanan bir yasa gereğince cezalandırılabilir.

- Her insan suçlu olduğuna karar verilinceye kadar masum sayılacağından, tutuklanmasının zorunlu olduğuna karar verildiğinde, yakalanması için zorunlu olmayan her türlü sert davranış yasa tarafından ağır biçimde cezalandırılmalıdır.
- Hiç kimse inançları nedeniyle, bunlar dini nitelikteki inançlar olsa bile, tedirgin edilmemelidir; meğerki bu inançların açıklanması, yasayla kurulan kamu düzenini bozmuş olsun.
- Düşüncelerin ve inançların serbest iletimi insanın en değerli haklarından. Bu nedenle her yurttaş serbestçe konuşabilir, yazabilir ve yayımlayabilir, ancak bu özgürlüğün yasada belirlenen kötüye kullanılması hallerinden sorumlu olur.
- İnsan ve yurttaş haklarının güvenliği bir kamu gücünü gerektirir, bu nedenle bu güç herkesin yararı için kurulmuştur, yoksa bu gücün emanet edildiği kişilerin özel çıkarları için değil.
- Kamu gücünün devamını sağlamak ve idarenin masraflarını karşılamak için herkesin bir vergi vermesi kaçınılmazdır. Vergi tüm yurttaşlar arasından olanakları oranında eşit olarak dağıtılır.
- Tüm yurttaşların bizzat ya da temsilcileri aracılığı ile verginin gerekliliğini belirlemeğe, vergilemeyi serbestçe kabul etmeye, vergi gelirlerinin kullanılmasını gözlemeye ve verginin miktarını, matrahını, tahakkuk biçim ve süresini belirlemeye hakkı vardır.
- Toplumun tüm kamu görevlilerinden, görevleriyle ilgili olarak hesap sormak hakkı vardır.
- Hakların güven altına alınmadığı kuvvetler ayrılığının yapılmadığı bir toplumda anayasa yoktur.
- Mülkiyet dokunulmaz ve kutsal bir hak olması nedeniyle, yasa ile belirlenen kamu ihtiyacı açıkça gerekmedikçe ve adil ve peşin bir tazminat ödenmedikçe, kimse bu haktan yoksun bırakılamaz.

Bildirgede yer alan maddeler ve bu maddelerde yer bulan egemenlik anlayışı, Fransa tarihinde kesintisiz bir şekilde uygulanamamış olsa da zaman içerisinde değişim ve dönüşüm geçirerek sadece Fransa değil, pek çok ülkeye ilham kaynağı olmuştur.

Fransız İhtilali ve ardından kabul edilen İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'nin yurttaşlık kavramı üzerine ciddi etkileri olmuş; tarihsel olarak belirli bir çizginin dışına çok fazla çıkamamış olan yurttaşlık anlayışında, önemli bir değişim ve dönüşüm gerçekleşmiştir. Bu çerçevede, öncelikle egemenlik anlayışı değişmiştir. Ortaçağ boyunca feodal lordlara ve ardından güçlenen merkezi krallıklar ile krala geçen egemenlik, bildirmede ifade edildiği üzere, artık ulusun kontrolündedir (Çetin, 2002, s. 93). Hiçbir güç ve kurum, egemenlik konusunda ulusun üzerinde değildir ve olamaz. Krallar, sadece bütün bir ulus tarafından sahip olunan egemenliğin temsilcisi durumundadırlar. Egemenlik anlayışındaki bu keskin dönüşümün bir yansıması olarak yurttaşların aidiyetleri de kökten değişmiş; kralın tebalığından ülkenin yurttaşlığına geçiş yaşanmıştır.

Egemenlik ve aidiyet konularındaki dönüşümün yurttaşlık kavramına bir başka etkisi ise siyasal düzlem üzerinden gerçekleşmiştir. Yüzyıllar boyunca çeşitli kâstlara göre adeta bir kast sistemi içerisinde toplumsal sınıflarla bölünerek yaşamış olan Fransız toplumu, bu bildirme ile istisnasız tüm insanların eşit olduğunu ve insan olarak doğmaktan kaynaklanan bir takım haklara sahip olduğunu kabul ve ilan etmiştir. Bu eşitlik, yurttaşın üyesi olduğu devletin siyasal yapısında da kendisini göstermekte ve her yurttaş bizzat kendisi ya da seçtiği temsilciler vasıtasıyla yasama faaliyetlerine katılabilmektedir. Bildirmede yer alan bu anlayış, uygulamada bazı farklılıklara uğrasa da önemli bir zihinsel dönüşümü ifade etmektedir¹⁸.

Yurttaş hakları bildirmesinde, üzerinde önemle durulan bir diğer konu ise devlet erkini elinde bulunduran kamu görevlilerinin, yurttaşların zararına olan keyfi uygulamalarıdır. Özellikle vergi ve yargı sistemleri üzerinden tartışılan bu konuda, bildirme kesin bir dille keyfiliğe son verileceğini ifade etmektedir. Her yurttaşın geliri de göz önünde bulundurularak, yasalarda belirlendiği ölçülere göre vergi yükümlülüğü altına gireceği vurgulanan metinde, keyfi olarak vergi koymak ya da yasada karşılığı olmayan bir vergi artışı yapmanın suç olduğu belirtilmiştir. Yargılama konusunda ise; her bireyin suçluluğu ispatlanana kadar suçsuz olduğu, hiç kimsenin keyfi olarak tutuklanıp cezalandırılmayacağı ve işlenmiş olduğu iddia edilen bir suçun cezasının ancak yasal

¹⁸ Bildirmede her ne kadar tüm yurttaşlar eşittir dense de, özellikle aktif yurttaşlık kavramı üzerinden farklı bir ayrımcılığın yapıldığı bazı yazarlarca iddia edilmektedir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz: Göztepe, E. (2003). Yurttaşlığın kamusal ve ulusüstü boyutu: Avrupa yurttaşlığı ve Göçmen forumu örnekleri. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 52(4). 229-248.

karşılığı ölçüsünde verilebileceği belirtilmekte; yargıçların ve diğer kamu görevlilerinin yurttaşların hukukunu yasalar çerçevesinde gözetmesi gerektiğinin altı çizilmektedir.

Farklı başlıklar altında uzun uzadıya açıklanabilecek olan bu bildirgenin yurttaşlık ile ilgili yaklaşımı, aslında temel anlamda iki boyut üzerine kurgulanmıştır: Haklar ve sorumluluklar. Yurttaş, birey olarak insan olmanın getirdiği hakların yanı sıra o ülkenin yurttaşı olmasından da kaynaklı bir takım haklara sahiptir ve devlet, yurttaşının bu hakları özgürce kullanabilmesi için gerekli olan önlemleri almakla yükümlüdür (Ağaoğulları, 1989, s.201). Yurttaşın sahip olduğu özgürlüğün sınırları, bir başka yurttaşın hak ve özgürlük alanına tecavüz etmemekle çizilmiş; bireysel anlamda kullanılacak olan hakların bir başkasına zararının olmaması şart koşulmuştur. Böylesine geniş bir özgürlük alanına sahip olan bireye/yurttaşa elbette bir takım sorumluluklar da yüklenmiştir. Bu sorumlulukların başında yasalara saygı ve uyma gelmektedir. Yurttaş, sahip olduğu özgürlükleri ve yurttaşlık haklarını dilediğince kullanabilir ancak yasalar tarafından çizilmiş olan sınırları aşmamalı ve yasaların buyruklarını kesinlikle yerine getirmelidir (Erbay, 2009, s.2).

Özetlemek gerekirse, Fransız İhtilali ardından yayınlanan İnsan ve Yurttaşlık Hakları Bildirgesi ile egemenliğin tekil bireylerden alınıp ulusun tamamına devredildiği, yurttaşların üyesi oldukları devlete karşı bir takım sorumlulukları olmasına rağmen devletin bu konudaki asli görevinin yurttaşlarının hak ve özgürlüklerini yaşayabilmeleri için uygun ortam oluşturmak olduğu ve kamu erkini kullanan görevlilerin yurttaşların zararına olacak keyfi uygulamalardan sakındırıldığı bir devlet-birey/yurttaş anlayışı inşa edilmeye çalışılmıştır.

2.2.4. On Dokuzuncu Yüzyıldan Günümüze Vatandaşlık

On dokuzuncu yüzyıldan günümüze, vatandaşlık ve vatandaşlık eğitimine etki eden pek çok siyasal argüman ve düşünce akımı ortaya çıkmış; bu akımlardan bazıları uzun yıllar boyunca dünya coğrafyasının çok geniş kesimlerinde işlerlik kazanabilmişken, bazıları ise çok kısa ömürlü olmuş ve etki alanı çok dar bir şekilde hayata geçirilmiş bir süre sonra da tarih sahnesinden silinmiştir. Bu çerçevede, on dokuzuncu yüzyıldan günümüze, vatandaşlık felsefesini bir bakıma belirleyen tüm düşünce yapılarını burada açıklamak zordur. Bu sebepten dolayı, burada sadece belli başlı gelişme ve ideolojiler açıklanmıştır.

2.2.4.1. Liberalizm

Liberalizm, kurumsal olarak ortaya çıktığı dönemden itibaren bazen popülerleşmiş bazen de diğer ideolojilere göre biraz daha arka planda kalmış olsa da özellikle 1970-80 sonrasında başta ABD ve Batı Avrupa ülkeleri olmak üzere pek çok ülkede tekrar güçlenerek hâkim ideolojilerden biri durumuna gelmiştir (Yayla, 1992, s.9). Bu nedenden dolayı, yurttaşlık ile ilgili güncel gelişmeleri incelemeye liberalizmden başladık.

21. yüzyıldaki önemli siyasal düşüncelerden biri olan liberalizmin tarihsel kökenlerine yönelik iki farklı yaklaşım mevcuttur. Birinci yaklaşımda liberalizmin kökenleri, Antik Yunan'a kadar indirgenmekte ve özellikle Atina Kent Devleti'ndeki bazı uygulamalarda ve dönemin ünlü filozoflarının yapıtlarında liberalizmin benimsediği anlayışa uygun öğelerin yer aldığı ifade edilmektedir (Cizrelıoğlulları, 2013, s.3). İkinci ve ilgili alan yazında daha çok kabul gören anlayışa göre ise Liberalizmin kurumsal olarak ortaya çıkışı, 17. yüzyıl İngilteresi'ndedir (Aktan, 1995, s.3). Bu çerçevede, liberalizmin kurumsal olarak olgunlaşıp ortaya çıkmasında Ortaçağ ve sonrasında Batı Avrupa merkezli olarak yaşanan gelişmelerin etkisinin olduğu söylenebilir. Özellikle Ortaçağ siyasal ve ekonomik sistemi içerisinde bireyin zayıf konumu ve ardından oluşan güçlü merkezi krallıklarda da yine bireyin siyasal bir özne olarak çok fazla bir öneme sahip ol(a)maması, özgürlük fikrini savunan düşünürlerin bu duruma yönelik bir mücadele başlatmalarına neden olmuştur (Elma, 2002, s.3). Avrupa'nın bir nevi aydınlanma dönemi geçirdiği bu dönemdeki Rönesans ve özellikle de Reform adımlarıyla birlikte, bu özgürlükçü düşünürlerin elleri daha da güçlenmiş ve bireysel hak ve özgürlükler temelinde bir siyasal sistemin mücadelesini vermişlerdir (Çetin, 2002). Bu özgürlükçü düşünürlerden biri olan ve liberalizmin kurucusu olarak kabul edilen John Locke, 17. yüzyıl İngilteresi'nde yaşamış ve günümüzde dahi pek çok dile çevrilerek okunan önemli eserlerini kaleme almıştır. Locke eserlerinde siyasal liberalizm olarak ifade edilen konulara ağırlık vermiş, bu nedenle de günümüzde klasik liberalizmin kurucusu olarak adlandırılmıştır. Locke'ın ardından benzer özgürlük fikirlerine sahip olan bir başka önemli düşünür Adam Smith ise eserlerinde daha ziyade ekonomik konular üzerinde durmuş; liberalizmin ekonomi anlayışını bir bakıma inşa ettiğinden dolayı ekonomik liberalizmin kurucusu olarak kabul edilmiştir (Eştürk, 2006, s.3).

Liberalizm, 17. yüzyıl İngilteresi'nde John Locke'ın öncülüğünde kurumsallaşarak ortaya çıkmış olsa da pek çok farklı ülkede önemli temsilcilere sahip olmuş ve günümüze kadar çeşitli değişim ve dönüşümler geçirerek ulaşmıştır. Bu çerçevede liberal düşünürlerden ilk akla gelenler; Montesquieu, Jean-Jacques Rousseau, David Hume, Herbert Spencer ve John Stuart Mill olarak sayılabilir.

Liberalizm, çeşitli şekillerde tanımlanıp farklı özellikler etrafında tartışılıyor olsa da değişmeyen en temel kavram özgürlüktür. İster siyasal, ister ekonomik, ister sosyal yapıya dönük olsun eğer konu liberalizm ise tartışılmaz öge olarak özgürlük akla gelmektedir. Tabiki özgürlük tek başına liberalizmin ortaya koyduğu yaklaşımı açıklamak için yeterli değildir. Liberalizm, birbirini tamamlar nitelikte ilkelerden oluşmaktadır. Bu ilkeleri 4 başlık altında şöyle ifade edebiliriz:

Bireycilik: Liberal düşünce sisteminin en temel unsurlarından biri bireyciliktir. Birey, bu sistemde kutsanmış bir kavram olarak ele alınır ve birey dışındaki hiçbir kurum, yapılanma ya da özne bu kutsanmışlığa ulaşamaz. Kolektifliğin ürünleri olan grup, kurum veya yapılara bireyin üstünde bir değer atfedilemez. Siyasal yapılanma aracı olarak devlet, bireyin sosyo-ekonomik yaşam alanına müdahale edemez (Aktan, 1995, s.4).

Özgürlük: Liberalizm'in tanımında mutlak surette yer alması gereken bir kavram olarak özgürlük, liberal düşünürlerin eserlerinde bazı farklılıklar olsa da, tanımlardaki ortak temaların başında gelmektedir. Bu nedenle, özgürlüğün olmadığı bir ortamda liberalizmden bahsetmek mümkün değildir (Tayyar ve Çetin, 2013, s.109). Liberal düşüncede, özgürlük iki farklı boyutta ele alınmaktadır: Pozitif ve negatif özgürlük. Klasik liberaller, ideal olan özgürlük biçiminin negatif özgürlük¹⁹ olduğunu savunmakla birlikte modern olarak isimlendirilebilecek bazı liberal düşünürler ise pozitif özgürlükten yana bir duruş sergilemektedirler (Coşkun, 2003). Liberal düşüncede, bireyin özgürlüğü her alanda önem arz etmektedir. Siyasal, sosyal, ekonomik vb. hayatın her alanında birey, herhangi bir dışsal sınırlamaya maruz kalmadan dilediği gibi hareket edebilmelidir. Elbette, bu noktada liberal özgürlük anlayışının kuralsızlık olduğu gibi bir algı hatasına düşülmemelidir. Bireyin mutlak surette sahip olması

¹⁹ Metinde geçen negatif-pozitif kelimelerine olumlu ya da olumsuz bir anlam yüklenmemelidir. İlgili alan yazında bu kavramların kullanımı, bir yargı ifade etmek değil durum betimlemesi yapmaya yöneliktir.

gereken özgürlük alanı, bir başka bireyin hak ve özgürlük alanına tecavüz etmediği müddetçe makul karşılanabilir (Yayla, 1992, s.162). Farklı bir bireyin alanına tecavüz asla kabul edilmez ve böyle bir durumda, çok istenirse de, ceza mekanizmasının devreye girmesi önerilir. Liberal özgürlük kapsamında, üzerinde önemle durulan özgürlük alanlarının başında düşünce ve bu düşüncesine göre bireyin hayatını idame ettirebilme özgürlüğü gelmektedir. Birey, herhangi bir dışsal denetime tabi olmadan rahatça düşünebilmeli; sosyal çevresinden veya kamu erki olarak devletten bu yönde herhangi bir baskı veya sınırlamaya tabi tutulmamalıdır (Ekmekçi, 2013, s.208). Düşünce alanında sahip olunan bu özgürlük, aynı şekilde bireyin istediği şekilde yaşama konusunda da geçerlidir. Birey, davranışlarını, temel özgürlük sınırı olan başkalarının özgürlük alanlarını ihlal etmemek kaydıyla, hiçbir zorlama ve denetime tabi olmadan dilediği gibi sergileyebilmeli; bu konuda çok geniş bir özgürlük hakkını istediği gibi kullanabilmelidir.

Sınırlı Devlet: İlgili alan yazında çeşitli tartışmalar var olsa da klasik liberal teoride sınırlı devlet anlayışının kabul gördüğü ifade edilebilir (Yaylı ve Çınar, 2012, s.6). Sınırlı devletten kast edilen; devletin, vatandaşı olan bireylerin yaşamlarına mümkün olduğu ölçüde az karışmasıdır. Bu durum, sosyal hayatta olduğu gibi ekonomik hayatta da geçerlidir. Kamu erkini kullanan devlet görevlilerinin sivil vatandaşların yani bireylerin hak ve özgürlüklerini ihlal etmelerini önlemek için yasalar halkın onayı ile açık bir şekilde yapılmalı (Hayek, 1997, s.153); bireyler, yapacakları fiiller neticesinde karşılaşılabilecekleri yaptırımları bilmelidir (Yayla, 1992, s.284).

Piyasa Ekonomisi: Ekonomide bireysel her türlü teşebbüs serbest olup devlet, vatandaşların ekonomik faaliyetlerine ya hiç karışmaz ya da zoraki durumlardaki müdahalelerini minimum seviyelerde tutar. Liberal düşünce sisteminin ekonomi anlayışı olan piyasa ekonomisi, devletin ekonomiye müdahale etmemesi gerektiğini, çünkü tarihsel süreç içerisinde oluşan doğal bir ekonomik akış olduğunu savunmaktadır (Guess, 2001, s.83). Bu noktada, bireyler istediği ekonomik faaliyeti dilediği şekil ve kişi ile yapabilmelidir.

2.2.4.2. Sosyalizm

20. yüzyılın önemli ideolojilerinden biri olan sosyalizm, çeşitli şekil ve muhteva farklılıkları olmakla birlikte, pek çok ülkede etkin olmuştur. Bu çerçevede, dünya

coğrafyasının geniş bir alanında sosyalizmin çeşitli türevlerini görmek mümkündür. Bu etki alanı içerisinde, uzak doğunun önemli ülkelerinden biri olan Çin²⁰; başta Venezüella ve Küba olmak üzere Latin Amerika ülkelerinin ekseriyeti; bazı güney ve doğu Avrupa ülkeleri ve Sovyetler, sosyalizm geçmiş ve gelişmelerine sahip ülkelerin başında gelmektedir.

Sosyalizmin kurumsal olarak ortaya çıkışına ilişkin genel kabul, Batı Avrupa devrimler çağı sonrasına işaret etmektedir. Ortaçağ sonrasında birbiri ardına yaşanan Rönesans, Reform, Aydınlanma Felsefesi, Fransız İnkılâbı ve özellikle de Sanayi Devrimi, sosyalizmin teorik alt yapısının oluşması için gerekli ön koşulların hazırlayıcıları olmuştur. İngiltere merkezli olarak yaşanan Sanayi Devrimi, ekonomik ve sosyal sistemde ciddi değişim ve dönüşümleri de beraberinde getirmiştir (Küçükkalay, 1997). Devrim sonrasında, üretim çok daha büyük fabrikalarda yapılmaya başlanmış, çok düşük ücretlerle işçiler bu fabrikalarda çalışmaya mecbur edilmiştir. Üretimin yeni üssü durumuna gelen fabrikalar, bir bakıma sosyal yaşamın da merkezi durumuna gelmiş; fabrikaların olduğu bölgeler, çalışanların evleriyle çevrelenmiştir.

Sanayi devrimi ile birlikte değişen ekonomik sistemin önemli bir başka sonuç ve yansıması da sermaye sahibi burjuvazi ile emekçi işçiler arasındaki gelir dağılımı ve yaşam standartları arasındaki fark üzerinde olmuş; sermaye sahipleri yeni teknoloji ve ucuz işgücüyle sermayelerini katlayarak çok daha zenginleşirken, üretici/emekçi işçi grubunun yaşam standardı kötüleşmiştir. Sayıları toplam nüfus içerisinde çok ciddi oranlara ulaşan bu işçi kesim, bir süre sonra yaşam standartlarını yükseltmek ve yeni bir takım haklar elde edebilmek için mücadeleye girişmiştir (Işık, 1966, s.107). Bu mücadele, başlangıçta birkaç düşünürün bireysel çabası olarak kalmış ancak ilerleyen süreçte işçi sendikalarının kurulmasıyla birlikte daha örgütlü bir yapıya bürünmüştür.

Sosyalizmin ilk teorik yapı taşları da İngiltere'deki işçi sınıfının haklarını iyileştirmeyi amaçlayan Owen'in vermiş olduğu mücadele ve bu mücadelede kullanmak üzere kaleme aldığı eserlerle oluşmuştur. Ancak bu aşamada, sosyalizmin tam olarak bir teorik çerçevesini çizmek mümkün değildir (Russell, 1965, s.6). Kuramsal anlamda sosyalizmin kurucusu olarak Karl Marx kabul edilmektedir. Eğitimi boyunca çeşitli

²⁰ Çin'deki siyasal gelişmeler ve sosyalizmin etkileri üzerine detaylı bir okuma için bkz: Bilgin, H. (2008). *Stratejik açıdan Çin'in dünü ve bugünü*. Yayınlanmamış doktora tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü.

ülkelerdeki önemli sosyalizm düşünürlerinden dersler alan Marx, nihayetinde yazmış olduğu eserler ile konuya teorik bir hüviyet kazandırmıştır (İnaç, 2005, s.21).

Sosyalizm, tarihsel olarak ortaya çıkış sürecinin de gösterdiği gibi, kapitalist sistemin sınıfsal ayrımına karşı; emekçi üreten kesimin haklarını sermaye sahibi burjuvazilere karşı korumayı amaç edinmiş olan bir ideoloji olarak kabul edilebilir (Brie ve Spehr, 2009, s.42). Bu noktada, öngörülen ideal toplumsal düzende, kapitalist veya liberal düşüncelerin aksine, bireycilik değil toplumculuk esastır. Bireysel mülk fikri çok kesin olarak reddedilmese de çok sıcak da karşılanmaz. Devlet, ekonomiye müdahalede bulunmalı ancak bu müdahalenin temel amacı, emekçi kesimin haklarını burjuvaziye karşı korumak olmalıdır (Huberman, 1976, s.27). Yani devletin ekonomideki müdahaleci rolü, gelir dağılımındaki eşitliği sağlamaya dönük olmalıdır.

Sosyalizmin savunduğu siyasal bir sistemde, devlet politikalarının merkezinde işçi sınıfı yer almaktadır. Bunun dışında, yöneten konumunda yer alan kişilerin halk tarafından denetlenebiliyor olması ve gerektiğinde de halkın talebi ile o görevden el çektirilebilir olması sosyalizmde önem arz etmektedir. Siyasal sistem içerisinde en güçlü mekanizma, işçi veya komünist parti adı altında örgütlenmiş olan yapıdır. Bu partinin programı, bir nevi devlet politikası gibi algılanır ve gereği devlet organlarıncaya yerine getirilir. Devlet sisteminin çalışmasında, halkın mümkün olduğu ölçüde yönetime katılımı esastır ve bu çerçevede oluşturulmuş olan bazı yöntemlerle doğrudan demokrasi uygulanmaya çalışılır (Sabuncu, 1985).

2.2.4.3. Faşizm

Yakınçağ yurttaşlık tarihine damgasını vuran en önemli ideolojilerden biri de şüphesiz faşizmdir. Diğer pek çok ideoloji ve/veya kavramda olduğu gibi, faşizm kavramına yönelik de birbirinden farklı tanımlamalar mevcuttur. Tarihi gelişimi ve değişik ülkelerdeki uygulama çeşitliliğinden dolayı, faşizm adı altında betimlenen siyasal özne tek bir yapıdan vücut bulmamakta; ortaya çıkıp geliştiği ülkenin özelliklerinin de bir yansıması olarak farklı fraksiyonlara bürünmektedir (Bölükbaşı, 2012, s.14). Ancak her ne kadar kendi içerisinde bir takım farklılıkları barındırıyor olsa da bazı genel anlayış ve uygulamalardan da bahsetmek mümkündür. Aşağıda, öncelikle faşizmin kısa bir tarihçesi verilecek ardından da özellikle yurttaşlık ile ilgili yönleri üzerinde durulacaktır.

Faşizm, 20. yüzyılda Avrupa kökenli olarak ortaya çıkıp dünyaya yayılmış bir siyasal anlayıştır. İdeolojinin tarihsel olarak kökenlerini Antik Çağlar'a kadar götürmek mümkün görünse de tam olarak olgunlaşmış kuramsal yapısını oluşturması 20. yüzyılda gerçekleşmiştir (Con, 2008, s.5). I. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'nın içinde bulunduğu sosyo-ekonomik şartlar hiç de iyi değildi. Özellikle mağlup ülkeler, tam anlamıyla bir çöküntü içerisine girmişlerdi. Savaşın kazananları olarak bir nebze daha iyi durumda olsalar da galip devletler de savaş sırasında oluşan derin toplumsal yaralarını sarmak için büyük gayret gösteriyordu. Ortaya çıkan bu siyasal/sosyal ortam, faşizmin gelişmesi için ihtiyaç duyduğu şartları fazlasıyla sunmuştur (Carocci, 1963, s.6). Toplumlar, büyük bir hayal kırıklığı ve ümitsizlik içerisine girmiş, moral çöküntünün yanında ekonomik anlamdaki derin sorunlar da hayatı iyice zorlaştırmıştır. Bunun üstüne gelen 1929 ekonomik buhranı ile insanların artık tutunacak dalı neredeyse kalmamıştır (Davies ve Lynch, 2002, s.96). Sosyo-kültürel olarak böylesine derin bir sarsıntı ve çöküş yaşayan Avrupa toplumlarına çare olarak faşizm sunulmuş, çatlama noktasına gelen insan yığınları da bir ümitle bu ideolojinin peşinden gitmiştir (Yavuzoğlu, 2004, s.50). Avrupa'daki ilk faşist yönetim, İtalya'da Mussolini ile ortaya çıkmış, onu Almanya'da Nazi, İspanya'da ise Franco takip etmiştir. Bu liderler, hem kendi ülkelerine ve hem de çevrelerindeki çok geniş bir coğrafyaya derinden etki etmiş; Yakınçağ siyasal tarihinin belki de en önemli siyasal aktörleri arasına girmişlerdir.

Avrupa'da kurulan bu faşist yönetimler, birebir aynı formatta olmamakla birlikte temel savlarda ortak temalara sahiptirler. Faşist bir yönetimde ifade edilmesi gereken ilk konu, mutlak bir devlet ve lider hâkimiyetinin şart koşulmasıdır. Bu yönetim anlayışına sahip bir ülkede, bireylerin/vatandaşların herhangi bir şekilde hak talep etmeleri gibi bir durum kesinlikle söz konusu dahi olamamakta; bunun aksine devletin bireye yüklemiş olduğu görevler ve bu görevler çerçevesinde belirlenmiş olan rolü iyi bir şekilde oynaması vatandaştan talep edilmektedir (Jelev, 1994, s.220). Birey, oluşturulmuş olan bu sistemde rolünü ne kadar iyi yaparsa, sisteme olan katkısından dolayı, o kadar değerli görülür. Devlete olan mutlak itaat aslında ülkede tek hâkim otorite olarak lidere olan itaat olarak da ifade edilebilir. Çünkü faşist diktatörler, egemenliği kesinlikle hiçbir kişi veya kurumla paylaşmamış; tüm kamu erkinin kendi elinde olmasını istemişlerdir. Böylesine güçlü bir konumda olan lider, toplumun tüm kesimlerinden istisnasız ve

tartışmasız itaat talep etmiş, aksi yönde davranışlar çok ağır bir şekilde cezalandırılmıştır (Yavuzoğlu, 1994, s.56).

Vatandaşlık ilişkileri bakımından faşist İtalya ile Almanya bir takım farklılıklar taşımaktadır. Almanya çok açık ve net bir şekilde ırkçı bir yaklaşımla vatandaşlığa yaklaşırken (Sumbas, 2009, s.266), İtalya'da ırkçı yaklaşımlar çok daha sonraları devreye girmiştir. Nazi Almanyası'nda bir kişiye Alman vatandaşlığı verilebilmesi için o kişinin Alman kanından olması şarttır. Asil ve arî kan olarak ifade edilen Alman kanının bu tartışılmaz üstün konumunu, farklı ırklardan kişilere vatandaşlık vermek ve dolayısıyla da karma evliliklere kapı açmak suretiyle bozmak doğru değildir (Asker, 2012, s.82). Bu kapsamda, Alman faşizminde evlilik ve doğurganlık konularına da ayrı bir önem verilmiştir. Devlet, yeni nesillerin saf Alman ırkından, üstün bir nesil olmasını sağlamak için evlilik veya evlilik dışı olarak doğumlara müdahale etmiştir. Bu kapsamda Almanya'da arî ırktan olduğuna inanılan bayanlar evlere kapatılmış ve Nazi subayları tarafından hamile bırakılmaları sağlanarak, çok sayıda saf Alman'ın *üretilmesi* amaçlanmıştır (Yavuzoğlu, 1994, s.94).

Faşist yönetimlerde, siyasal sistemin tek ve tartışılmaz ögesi faşist partidir. Tek parti anlayışının çok katı bir şekilde uygulandığı bu anlayışta, muhalefet gibi bir kavram kesinlikle kabul edilmemektedir (Tekeli, 1984, s.415). Ülkenin lideri aynı zamanda partinin de lideri olmakta; devlet ile parti iç içe bir görüntü arz etmektedir (Jelev, 1994, s.80). Hatta bazı uygulamalarda, parti organlarının kamu faaliyetlerini denetleme gibi üstün yetkileri de olmuştur. Bu kapsamda, faşist ülkelerde demokrasiden bahsetmek elbette mümkün değildir (Kuyaksil ve Altunbaş, 2012, s.26). Halkın yönetime katılması veya yapılanlara ilişkin eleştirel bir bakış getirmesi düşünülemez. Eğer herhangi bir şekilde yönetime karşı muhalif bir adım atılırsa anında cezalandırılır. Faşist yönetimler, muhtemel muhaliflerine karşı da çok sert önlemler almışlardır. Çocuk yaştan itibaren Alman öğrencileri, ideolojik olarak beyin yıkamaya endeksli olarak aldıkları eğitimlerde (Davies ve Lynch, 2002, s.129), aynı zamanda da birer hafiye haline getiriliyor; çocuklara, ailesinden veya çevresinden yönetime karşı herhangi bir muhalif sesi anında ihbar etmesi çok katı bir şekilde öğretiliyordu. Bu nedenle faşist yönetim altındaki toplumlarda büyük bir güvensizlik ve tedirginlik hâkim olmuştur. Polis devleti olmanın yanı sıra en yakınlarına bile bir yere kadar güvenebileceğini bilen insanlar, yaşamlarını sürekli olarak oto kontrol altında geçirmek durumunda kalmışlardır.

Faşist yönetimlerin bir başka temel özelliği ise toplumu tamamen militarist-aşırı milliyetçi bir moda sokmalarıdır. Ülkede kurdukları otoriter sistemlerini idame ettirebilmek ve ideolojik hedeflerini gerçekleştirebilmek için toplumun gönüllü desteğinin sağlanması da bazı noktalarda kaçınılmaz olmuştur. İhtiyaç duyulan gönüllü desteği sağlamak için faşist yönetimler, toplumu duygusal olarak sürekli beslemiş ve yönlendirmiştir (Poulantzas, 2004, s.401). Gerçek veya hayali bir takım düşmanlar üreterek düşmanlara karşı toplumun birleşerek mücadele etmesini sağlayan bu yönetim anlayışında, Darwinizm'in de etkisiyle, mücadele ve savaş adeta kutsanmıştır. Özellikle Hitler Almanyası'nda çok net bir şekilde gördüğümüz bu husus, Almanya'nın saldırgan ve aşırı milliyetçi dış politikasının da nedenlerinden birini oluşturmuştur (Emiroğlu, 2002, s.72). Böylesine savaşmaya önem veren bir anlayışta elbette askerlik ve askerler de büyük önem arz etmektedir. Toplumun en üst kademelerinden biri olarak kabul edilen askerler, daha çocuk yaştan itibaren sert bir disiplin ve faşist ideolojinin dayattığı ırkçılığa varabilen bir milliyetçilik ile yetiştiriliyorlardı. Özenle yetiştirilen bu askerlerin düşmana karşı mücadelede zafiyete yol açacak duygusal zaafılara sahip olmamaları için eğitimleri boyunca çok katı kurallar uygulanmıştır. Askeri personelin bu kadar sert, kaba ve duygusuz olarak yetiştirilmesinde, dış düşmana karşı olan mücadele olduğu kadar ideolojik iç düşmanlara yönelik yürütülen mücadele de etkin olmuştur. Faşist yönetimlerde, kendi ideolojilerinin hükümdarlığını devam ettirebilmek için her türlü baskı ve şiddet mazur görülmüş ve bu şiddeti uygulayabilecek duygusuz askerlerin yetiştirilmesi kaçınılmaz olmuştur (Can, 2009). Özellikle Hitler, duygusallığın üstün Alman ırkının vermiş olduğu mücadelenin en büyük düşmanlarından biri olduğunu savunarak politikalarını bu anlayış çerçevesinde yürürlüğe koymuştur. Askeri anlamda bu kadar agresif bir yapı sergileyen faşist yönetime sahip toplumlarda, erkekler kadınlara göre çok daha değerli görülmüştür (Pozhidayeva, 2011, s.32). Kadın, toplumsal ve siyasal yaşamın çok çok gerilerinde kalmış, toplumsal hayatta erkek egemenliği had safhaya çıkmıştır²¹.

²¹ Faşist yönetimlerde kadının yerine ilişkin bkz: Tekeli, Ş. (1984). Faşizm ve kadınlar. *İktisat mecmuası*. 38 (3). 405-429.

2.2.4.4. Çokkültürlülük/Çokkültürlü Vatandaşlık

Güncel vatandaşlık tartışmalarında sıklıkla referans konusu yapılan çok kültürlülük kavramının ortaya çıkışını ve tarihsel gelişimini incelemek istediğimizde, işe Sanayi Devrimi ve sonrasındaki sömürge sistemlerinden başlamak gerekmektedir (Anık, 2012, s.81). Sanayi Devrimi'nin ardından ortaya çıkan yeni sosyo-ekonomik düzen içerisinde çift taraflı bir sömürge sistemi oluşmuştu. Güçlü devletler sömüren olarak, sömürülen zayıf devletlerin yer altı ve yerüstü zenginliklerini talan ediyor; diğer yandan ise bu bölgelerde yaşayan fakir halkı kendi ülkelerine götürerek köle misali çok ucuz ücretlere çalıştırıyorlardı. Bunun dışında, özellikle Avrupa ve Amerika merkezli olarak gelişen ekonomi ve yeni iş imkânları, fakir ülke halklarını da bu topraklara çekmiştir (Şan ve Haşlak, 2012, s.33). Dünya coğrafyası üzerinde yaşayan toplumların kültürlerarası iletişim düzeyi bu gelişmeler ile tarihinde hiç olmadığı kadar artmış, karşılıklı etkileşimler oluşmaya başlamıştır (Özensel, 2012, s.58). Gelişmeye başlayan bu kültürlerarası iletişim, sadece sömürge ülkelerinde olmamış, sanayisi gelişen Avrupa ve Amerika ülkeleri kendi aralarında da ticari faaliyetlerini çoğaltarak bir bakıma kültür alışverişini arttırmıştır.

20. yüzyıla geldiğimizde, yine başta ekonomi olmak üzere pek çok farklı faktörün devreye girmesi ile kültürlerarası etkileşimin arttığını görüyoruz. Bu dönemde, yaşanan iki dünya savaşının ardından ortaya çıkan sosyo-politik ve ekonomik tablonun etkili olduğu ifade edilebilir. Dünya savaşlarının ardından pek çok ülke doğal, kültürel sınırlarına ters bir şekilde masa başında cetvelle sınırları çizilerek oluşturulmuş; ortaya çıkartılan yeni ülkelerin kültürel anlamda bir bütünlük sağlamamasına adeta özen gösterilmiştir. Bu gelişmelerin neticesi olarak pek çok *yeni ülke*, bünyesinde farklı etno-kültürel grupları barındırmıştır (Yavuz, 2003, s.94-95). 1950 ve 60'lı yıllara gelindiğinde ise Avrupa ve Amerika'nın sanayilerinin gelişimi ve nüfuslarındaki azalmaya bağlı olarak ihtiyaç duydukları iş gücünü farklı ülke vatandaşlarından temin etme politikaları devreye girmiştir. İş gücü temininde öncelik, eski koloni ülkelerine verilmiş; ancak daha sonra neredeyse tüm ülkelere gelen taleplere olumlu yanıt verilerek binlerce işçinin özellikle Avrupa'nın güçlü/zengin ülkelerine yerleşmesine izin verilmiştir (Genç, 2005, s.26).

Nüfus hareketleri ve ekonomik faaliyetler alanında yaşanan bu gelişmelere paralel olarak dünya, tarihinde hiç yaşamadığı ölçekte bir bilimsel ilerleme dönemine girmiştir. Kitle iletişim ve ulaşım araçları gelişmiş, basın yayın faaliyetleri artmıştır. Bu gelişmeler, aşama aşama dünyayı küçük bir köye dönüştürerek, dünya coğrafyasının çok uzak noktalarında yaşayan iki farklı kültürel grubun birbirini tanmasına ve yine karşılıklı olarak birbirinden etkilenmesine neden olmuştur (Tekinalp, 2005, s.76).

Yirminci asrın ortalarında, Avrupa ve Amerika kıtalarındaki genel tablo bu şekildeydi. 1960lı yıllara gelindiğinde, adı geçen coğrafyalardaki bazı dezavantajlı gruplar yıllardır kendilerine yönelik uygulanan kimi politikaları protesto etmeye başlamışlardı. Bu çerçevede; göçmen işçiler, kadınlar, ırkçı saldırıya maruz kalan kesimler artık bu gidişe bir dur demek istiyorlar ve yaşadıkları ülkede kendi kimlikleri/kültürleri ile var olma taleplerini dillendiriyorlardı. Yaklaşık 10 yıllık bir sürenin sonunda ABD’de farklı kültürel kimliklerin bir arada yaşayabilmesini ifade eder nitelikte çokkültürlülük, sınırlı da olsa konuşmaya başlanmıştır (Başbay ve Bektaş, 2009, s.33). 1990lı yıllar ise başta ABD olmak üzere pek çok ülkede çokkültürlülük tartışmalarının yoğun bir şekilde yaşandığı dönem olmuştur (Özhan, 2006, s.37). Çokkültürlülük tartışmalarının yaşandığı başlıca ülkelerden biri de Kanada’dır. ABD’nin çokkültürlülük ile ilgili tarihsel gelişimine paralel bir süreç izleyen bu ülkede, 1960lı yıllarda Fransızca ve İngilizce konuşan toplumlar arasındaki sorunlar 70li yıllarda çokkültürlülük çerçevesinde çözüme kavuşturulmaya çalışılmıştır (Akça ve Vurucu, 2010, s.20). 2000li yıllarda ise başta 11 Eylül saldırıları olmak üzere Dünya coğrafyasının farklı bölgelerinde yaşanan bazı terörist faaliyetlerin bir takım inanç gruplarına mal edilmesiyle birlikte kültürlerarası ilişkilerde yeni bir döneme girilmiştir. Bu çerçevede, özellikle ABD ve Batı Avrupa’da İslam dinine mensup bireyler ile diğer dinlere mensup bireyler ve devletler arasındaki ilişkilerde bazı sorunlar ortaya çıkmış; yaşanan bu gelişmeler de çokkültürlülük tartışmalarının yeniden alevlenmesine neden olmuştur (Modood, 2012, s.158).

Sonuç olarak özetlemek gerekirse, 19 ve 20.yüzyıllarda yaşanan büyük ekonomik, sosyal ve politik gelişim ve dönüşümlerin bir sonuç ve yansıması olarak, aynı siyasi yapı ve coğrafya üzerinde farklı kültürel kimliklerin bir arada yaşayabilmesi tartışmaları özellikle son 20 yılda vatandaşlık alan yazınındaki önemli tartışma konularından birini

oluşturmuştur (Greenberg 2006, s.326). Bu açıdan, 20. yüzyıl vatandaşlık gelişim ve dönüşümlerini anlamak için çokkültürlülük tartışmalarına da değinmek gerekmektedir.

Çokkültürlülük ile ilgili tartışmalar, çok geniş bir yelpazede farklı boyutlarda yapılmakla birlikte biz burada sadece vatandaşlık bağlamındaki temel hususlara değineceğiz. Bu açıdan çokkültürlülüğe baktığımızda, öncelikle şöyle bir kavramsal açıklama ve anlamanın şart olduğu ifade edilebilir: Çokkültürlülük ve çokkültürcülük, birbirini tamamlar nitelikte ancak farklı işlevlere sahip iki kavramdır. Çokkültürlülük, bir durum betimlemesi iken çokkültürcülük ise siyasal bir anlayışı ifade etmektedir. Biraz daha açık bir şekilde ifade etmek gerekirse, çokkültürlülük farklı kültürel kimliklerin bir arada yaşıyor olmasına verilen betimsel bir isimdir. Çokkültürcülük ise, siyasal bir kavram olarak toplumdaki farklı kültürel kimliklerin eşit şartlarda yaşamasını sağlamaya dönük politik bir anlayışı ifade etmektedir (Anık, 2012, s.76). Bu açıdan konu değerlendirildiğinde, farklı kültürel kimliklere sahip bir ülkeyi çokkültürlü olarak tanımlayabiliriz. Ancak o ülkenin çokkültürcü olarak tanımlanabilmesi için, var olan farklı kimliklerin birlikte yaşamalarına dönük bir siyasi iradenin var olması şarttır. Örneklendirmek gerekirse, Kanada ve Avustralya, farklı kültürel kimliklerin toplumsal yaşamdaki konumlarına yönelik siyasal bir iradeye sahip oldukları için (Joppke, 2002, s.438) çokkültürcü birer ülke olarak tanımlanabilirken; pek çok Ortadoğu ve Asya ülkesi, bünyesinde farklı kültürel kimlikler barındırıyor olmasına karşın bu farklılıkları tanımayıp tam aksine asimile etme yolunu tercih ettiği için (Momin, 2012, s.38) çokkültürlü ancak çokkültürcü olmayan ülkeler olarak ifade edilebilir.

Çokkültürcülük yaklaşımında, her bir kültür değerli ve saygıdeğer kabul edilmektedir. Bu çerçevede, hiçbir kültürel kimliğin daha az değerli bulunması ve bunun sonucu olarak da toplumsal hayattan soyutlanması gibi bir fikir ve uygulama kabul edilemez (Demir, 2012, s.1455). Ancak kültürel anlamdaki bu çeşitlilik ve özgürlük anlayışı, ortak bir kültürel kimliğin var olmasına da engel değildir. Çokkültürlü toplumlarda, mümkün olduğu ölçüde geniş halk kesimlerinin kendisini ait hissedebileceği bir ortak kültür temasının var olması gerekliliği de tartışılan konular arasındadır (Parekh, 2002, s. 434). Farklı kültürel kimliklere sahip vatandaşlardan oluşan devlet, vatandaşları arasında ayrımcılık yapmamalıdır. Vatandaşların sahip oldukları kimlik öğeleri, devlet tarafından pozitif veya negatif bir ayrımcılık kıstası olarak görülmemeli; vatandaşlar,

sahip oldukları kültürel kimlikleri ile herhangi bir ayrımcı muameleye maruz kalmadan eşit birer fert olarak devlet tarafından tanınmalıdır (Taylor, 2000, s.51).

2.2.4.5. Küreselleşme/Küresel Vatandaşlık

Küreselleşme, günümüzde üzerinde en çok tartışılan kavramların başında gelmektedir. Gerek tarihi gelişimi ve gerekse de olumlu ve olumsuz yönleri ile pek çok araştırmaya konu olan bu kavram, sosyal hayatta da pek çok şekilde kullanılmaktadır²².

Tarihi süreçte küreselleşmeye giden gelişim ve dönüşümler, kimi yazarlara göre 500 yıllık bir serüveni kapsasa da (Steger, 2004, s.39) bu konudaki asıl önemli gelişmelerin son 30-40 senede yaşandığını söylemek çok yanlış olmayacaktır. Özellikle II. Dünya Savaşı'ndan günümüze kadar yaşana gelen sosyal, ekonomik ve bilimsel gelişim ve dönüşümler, günümüzde küreselleşme kavramının, ister desteklensin ister eleştirilsin²³, ilgili alandaki tartışmaların en önemli konularından birisi haline gelmesine yol açmıştır. Bu çerçevede, küreselleşme olgusunun ortaya çıkışını birden çok boyutta ele alabiliriz. İlk olarak değinmemiz gereken husus hiç şüphesiz teknolojik/bilimsel gelişme ve yeniliklerdir. Bilgisayar ve internet odaklı olarak özellikle 1985lerden sonra yaşanan büyük teknolojik devrim, dünyanın çok uzak noktalarındaki iki farklı kültürel kimliğe sahip bireylerin çok rahat bir şekilde temas kurabilmelerini, uluslararası ticaretin gelişmesini, bölgesel/yerel olarak yaşanan gelişmelerin artık uluslararası kamuoyu tarafından da çok rahat bir şekilde takip edilebilmesini sağlayarak yerellikten evrenselliğe geçişte adeta bir dinamo görevi üstlenmiştir.

Teknolojik/Bilimsel gelişimlerin yanı sıra bir başka önemli aşama da ekonomi alanında ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede, serbest piyasa ekonomisinin dünya genelinde egemenliğini kurması, uluslararası şirketlerin sayılarının ve faaliyetlerinin artması, çok uluslu şirketlerin dünya ticaretinde daha fazla görünür hale gelmesi (Akkaya, 2004, s.131) ve uluslararası para fonlarının (IMF ve Dünya Bankası gibi) ortaya çıkışı ilk olarak ifade edilmesi gereken hususlardandır (Kızılcılık, 2003, s.79). Ekonomik anlamda küreselleşme ile ortaya çıkan bu tabloya ilişkin çeşitli eleştiriler getirilmekte, özellikle kapitalist ekonomi çarkının devletin sosyal yönünü zayıflattığı ve toplumsal

²² Bu konuda birkaç örnek vermek gerekirse: Küresel ticaret, Küresel hukuk, küresel vatandaşlık, küresel çevre sorunları vb. ...

²³ Küreselleşmeye ilişkin kapsamlı bir eleştirel okuma için bknz: Hablemitoğlu, Ş. (2004). *Küreselleşme, düşlerden gerçeklere*. Toplumsal dönüşüm yayınları: İstanbul.

yaşamda önemli misyonlara sahip olan sosyal devlet anlayışının zedelendiği iddia edilmektedir (Bulut, 2003, s.193).

Ekonomik ve bilimsel gelişmelere paralel olarak ortaya çıkan bir başka küreselleşme faktörü/sonucu ise kültür alanında olmuştur. İletişim ve ulaşım araçlarındaki gelişmeler ile azalan mesafeler, hem farklı kültürlerarasındaki kültürel etkileşimi hem de ekonomik faaliyetleri arttırmıştır (Bauman, 1997, s.24). Karşılıklı kültürel etkileşimde en büyük payı internet ve televizyon almıştır. Söz gelimi ABD’de yayınlanan diziler veya sinema filmleri, çok kısa süre içerisinde dünyanın dört bir yanında ana dile tercüme edilerek ya da İngilizce orijinal hali ile izlenir olmuştur²⁴. Bir başka örnek vermek gerekirse, bilimsel anlamda özellikle son yirmi yılda popüler hale gelen veri tabanı kullanımı ile bir araştırmacı, konusu ile ilgili dünyanın çok geniş bir coğrafyasındaki araştırmalara ulaşabilme imkânı edinmiş; düne kadar çok kısıtlı olan farklı ülkelerdeki araştırmalardan yararlanma şansı, bilgisayarının bir tuşu uzaklığına kadar inmiştir. Küreselleşme olgusu ile ortaya çıkan bu durum, bazı yönleri ile olumlu görülse de özellikle kültürel etkileşim alanında yerel unsurların tahrip edildiği savıyla yoğun olarak da eleştiriye tabi tutulmaktadır (Aktel, 2001, s.200).

Küreselleşmenin bir başka nedeni/sonucu da çevre üzerine olan etki ve tepkilerdir. En popüler söylemlerden biri olan ozon tabakasının delinmesi ve bu deliğin her geçen gün büyümeye devam etmesi, başta sanayisi gelişmiş ülkeler olmak üzere hemen hemen her ülkenin katkısıyla ortaya çıkan bir problemken; aynı şekilde bu problemin çözümünün de ancak küresel bir konsorsiyum ile mümkün olabileceği gerçeği ortaya çıkmıştır. Sonuçlarının küresel ölçekte çok derin olabileceği bu sorunun çözümüne yönelik uluslararası çapta resmi/gayri resmi pek çok adım atılmış, BM ve benzeri örgütler nezdinde girişimlerde bulunularak ülkelerin ortak bir mücadele metnine imza atmalarına gayret edilmiştir. Bunun dışında da pek çok çevre sorunu, uluslararası kurum ve kuruluşlar vasıtasıyla ulus ötesi bir takip ve gerektiğinde tepkiyle yakından izlenmektedir²⁵. Çevre sorunları üzerinden örneklendirilen bu durum, aslında

²⁴ Küreselleşme ile birlikte başta ABD ve Avrupa olmak üzere egemen ülkelerin kültürlerinin emperyal bir amaçla diğer ülkelere çeşitli kanallarla dayatıldığını iddia eden bazı araştırmacılar mevcuttur. Bu konuda bkz: Umara, M. (2006). *Küreselleşme ve kimlik problemi*. Yeni akademi yayınları: İstanbul. Çevirenler: izzet marangozoğlu ve musa alak.

²⁵ Bu konuda örnek vermek gerekirse; Rusya’nın kutuplardaki faaliyetlerini protesto etmek için Greenpeace üyeleri tarafından yapılan etkinlikler gösterilebilir. Medyada da derin yankı bulan bu etkinliklerden birinde aralarında Türk bir aktivistin de bulunduğu bir grup Greenpeace üyesi, bölgedeki

küreselleşme olarak ifade edilen dünyanın küçük bir köye dönmesi tabirinin farklı bir betimlenme tarzından başka bir şey değildir. Geldiğimiz bu noktada insanlar, binlerce kilometre uzaktaki bir çevre sorunundan haberdar olabiliyor ve bu soruna yönelik çözüm ve tepkilerini dile getirebiliyorlar.

Küreselleşmenin ortaya çıkışı ve günümüze etkileri, elbette farklı boyutlar altında daha kapsamlı olarak incelenebilir. Ancak bizim burada üzerinde duracağımız konu küreselleşme kavramından ziyade, bu kavramın vatandaşlık tartışmalarındaki yeri yani alan yazındaki ifadesiyle küresel vatandaşlık.

Küresel vatandaşlık, etimolojik olarak kendisini oluşturan iki kavramın sahip olduğu tartışmalı alan yazın birikiminin bir yansıması olarak, özellikle sosyal bilimler literatüründe tanımlama ve geçerlilik boyutlarında yoğun olarak ele alınan ve üzerine farklı pek çok görüşün ifade edildiği bir kavramdır. Kavramı oluşturan kelimelerden biri olan küresel/küreselleşme ile ilgili tartışmaları yukarıda kısaca betimlemeye çalışmıştık. Küresel vatandaşlığa ilişkin asıl tartışmalı boyut ise diğer/ikinci kavram olan vatandaşlık üzerinden yürümektedir. Vatandaşlık kavramının kullanıldığı bir bağlamda, anlamsal olarak siyasal bir özneye bağlılık/siyasal bir özneye karşılıklı irtibat ve iletişimin var olması gerektiğini belirten bazı yazarlar, bu anlamda küresel vatandaşlık kavramını, uygulanabilir olmayan ve daha ziyade hayal mahsulü bir yaklaşım olarak nitelendirmektedir (Wood, 2008). Küresel vatandaşlık kavramını siyasal boyutta değerlendiren bu araştırmacılar, savlarının bir kanıtı olarak Avrupa Birliği vatandaşlığı projesini örnek göstermektedirler. Küresel çapta olmasa da belirli büyüklükteki bir coğrafyada denenen Avrupa vatandaşlığı projesi, ülkelerarası imzaların atıldığı günden itibaren çok yoğun tartışmalara sahne olmuş; projenin tasarımcılarının umdukları sonuçlar ortaya çıkmamıştır²⁶. Bu örnekten de anlaşılabilirliği üzere, siyasal aidiyeti ulus ötesi bir çatıya bağlama girişimleri, içerisinde pek çok problemi barındıran zor ve uygulanabilirliği tartışmalı süreçlerdir. Bu paragrafta kısaca ifade edilmeye çalışılan görüşler, küresel vatandaşlık kavramına, uygulanabilirliğindeki sorunlardan dolayı, eleştirel bir gözle bakan anlayışın temel savlarını betimlemeye dönüktür. Ancak, ilgili

Rus gemilerini protesto etmiş ve sonuçta bazı göstericiler gözaltına alınmıştır. <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/25172259.asp>

²⁶ Avrupa Birliği vatandaşlığına ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz: Guild, E. (1997). *The legal framework of citizenship of the european union*. Citizenship, nationality and migration in europa. Ed: david cesarani and mary fulbrook içinde.Routledge: New York.30-57.

alan yazın incelendiğinde, küresel vatandaşlık kavramının, siyasal bir objeden ziyade, bireyin sosyo-kültürel ve ekonomik anlamda çağın gerekliliklerini, sahip olduğu değerlere sadık kalarak, edinme süreci olarak algılandığı görülmektedir (Parekh, 2003, s.12; Alfred ve Guo, 2012, s.54-55). Bu çerçevede, küresel vatandaşlık kavramına yüklenen anlamlar, daha ziyade hümanist, barışçıl, çevreci değerlerle donanmış; bir birey olarak kendisini gerçekleştirebilmesi için gerek duyacağı becerileri edinmiş bir vatandaşı betimler niteliktedir.

Küresel vatandaş olarak ifade edilen bir bireyde olması gereken özellikler, aslında küreselleşme olgusunun hayatımıza taşıdığı niteliklerle paralellik göstermektedir. Başta, iletişim ve ulaşım sistemlerindeki gelişmeler olmak üzere, yaşanan teknolojik/bilimsel dönüşüm, dünya coğrafyasındaki farklı yaşamları çok daha ulaşılabilir ve etkileşime açık hale getirmiştir. Geline bu noktada, küresel vatandaştan beklenen, sadece kendi ülkesine/coğrafyasına değil, tüm dünyaya ilişkin belirli bir farkındalığa sahip olmasıdır (Zahabioun, Yousef, Yarmohammedian ve Keshtiaray, 2013, s.195). Bireyin sahip olması gereken bu farkındalık, pek çok farklı boyutu kapsayan genel bir tümce olup içerisinde çevre, ekonomi ve sosyal hayatın farklı yönlerini barındırmaktadır²⁷. Küresel bir vatandaşın sahip olması gereken niteliklere bazı örnekler vermek gerekirse; küresel bir vatandaş, kutuplardaki buzulların erimesine veya Yağmur Ormanları'nın katledilip azalmasına kayıtsız kalmamalı; Afrika'da veya dünya coğrafyasının bir başka bölgesinde ekonomik anlamda zayıf olan ülkelerdeki açlık ve sağlık problemlerinin farkında olmalı; bir birey olarak kendini gerçekleştirebilmesi için sosyo/ekonomik veya politik hangi alanda olursa olsun uluslararası gelişmeleri takip edip bu gelişmelerden kendisine bir artı değer oluşturabilmeli; dünyada kendisininin dışında da farklı pek çok kültürel kimlik olduğunu ve bu kimliklere saygı göstermesi gerektiğini bilmelidir.

Küresel vatandaşlık ile ilgili tartışmalar, iki boyutlu olarak yürütülmekte ve birinci boyutu yukarıda ifade edildiği üzere siyasal düzlemde; ikinci boyutu ise daha hümanist ve barışçı bir düzlemde olmaktadır. Bu çerçevede, her ne kadar küresel vatandaşlığın siyasal boyutu ulus devlet anlayışını zorluyor gibi bazı iddialar var olsa da, ilgili alan yazındaki ana eğilimin küresel vatandaşlığı ikinci/siyasi anlamdan soyutlanmış formunda kabul ettiği ifade edilebilir. Bu çerçevede, küresel vatandaşlık-ulus devlet

²⁷ Küresel vatandaşlık ile ilgili UNICEF tarafından hazırlanan çalışma bu kapsamda incelenebilir: *Global Citizenship: A High school educator's guide (grades 9-12)*. www.teachunicef.org.

arasındaki ilişkinin, en azından şimdilik, her iki tarafı da çok fazla tahrip etmeyecek bir düzlemde gerçekleştiğini söylemek doğru olacaktır.

Küresel vatandaşlık anlayışının bir etkisi/sonucu da okul öğretim programları üzerine olmuştur. Çeşitli ülkelerde, öğretim programlarına özellikle vatandaşlık ile ilgili derslerde küresel vatandaşlık bağlamında içerikler eklenmiştir (Hughes, 2006, s.2). Bu çerçevede, Türkiye’de uygulanmakta olan öğretim programları incelendiğinde Sosyal Bilgiler dersi öğretim programında küresel bağlantılar başlığı altında bir temanın yer aldığı ve bu bölüm içeriklerinde öğrencilere küresel vatandaşlık bilgi, beceri ve değerlerine uygun bir takım özelliklerin kazandırılmasının amaçlandığı ifade edilebilir (Kaya, 2012, s.139). Öğretim programlarında küresel vatandaşlık anlayışının etkisine yönelik uygulamalar elbette Türkiye ile sınırlı değildir. Başta, ABD ve Batı Avrupa ülkeleri ve Avustralya²⁸ olmak üzere pek çok ülkenin öğretim programlarında, küresel vatandaşın sahip olması gereken nitelikler, öğrencilere kazandırılmaya çalışılmakta (Davies, 2006, s.6; Karlberg, 2012, s.131); öğretim programlarının dışında da bazı sivil toplum örgütleri vasıtasıyla genç kuşakların belirlenen bu özelliklerle donanmasına yönelik faaliyetler yürütülmektedir²⁹.

Sonuç olarak, tanımlama ve işlevleri hakkında önemli tartışmalar mevcut olsa da, küreselleşme ve küreselleşmenin getirmiş olduğu yeni konseptin bir yansıması olan küresel vatandaşlık anlayışı, 20. ve 21. yüzyılların önemli vatandaşlık tartışmalarından biri haline gelmiş ve önümüzdeki on yıllarda belki daha da şiddetlenerek tartışılmaya devam edecek gibi gözükmektedir.

²⁸ Avustralya’nın Viktorya eyaletinde uygulanmakta olan küresel vatandaşlık eğitimine ilişkin, ilgili eyaletin eğitim bakanlığı tarafından hazırlanan rapora ulaşmak için: <https://www.eduweb.vic.gov.au/edulibrary/public/commrel/policy/multicultural-ed-strategy.pdf>

²⁹ Küresel vatandaşlık eğitimlerine yönelik faaliyetlerde bulunan sivil toplum örgütlerine, Oxfam örnek olarak verilebilir. Detaylı bilgi için ilgili kuruluşun web sayfasını ziyaret ediniz: www.oxfam.org.

2.3. Türkiye’de Vatandaşlığın Gelişimine Kısa Bir Bakış

2.3.1. Osmanlı İmparatorluğu Dönemi

Türkiye Cumhuriyeti’nde vatandaşlığın gelişimine geçmeden önce çok kısaca Osmanlı Dönemi’ne baktığımızda³⁰, imparatorluk tarihinde bu konudaki uygulamaların bir takım farklılıklar taşıdığını görmekteyiz. Fatih döneminde kurumsallaştırılan millet sistemi ile oluşan Osmanlı toplumsal yönetim anlayışı, Tanzimat’a kadar ana hatları ile sürdürülmüş; Müslümanlar etnik köken ayrımı yapılmaksızın devletin asli tebası, gayrimüslimler ise zimmi statüsünde ikinci sınıf teba/yurttaş³¹ olarak kabul edilmişlerdir. Tanzimat ile birlikte başlayan yeni süreçte ise bu durum büyük ölçüde değişmiş; Osmanlı yurttaşlığında din faktörü kademeli olarak ortadan kalkarak Müslim-gayrimüslim tüm Osmanlı tebası eşit kabul edilmiştir (Osmanağaoğlu, 2004).

2.3.2. Cumhuriyet Dönemi Vatandaşlık ve Vatandaşlık Eğitimi Politikaları

Türkiye’de vatandaşlık politikalarını, konumuz çerçevesinde, doğru ve bütüncül bir şekilde anlayabilmek için bu politikaların eğitimsel yönü üzerinde de durulmalı; salt vatandaşlık anlayış ve uygulamalarına değil bunun yanında bu uygulamaların bir bakıma yansıma alanı olan eğitim de işin içine katılmalıdır. Çünkü vatandaşlık ve vatandaşlık eğitimi politikaları, birbirini tamamlar nitelikte iki kavramdır. Bu açıklamadan hareketle, aşağıda Türkiye’de cumhuriyet dönemi vatandaşlık politikaları mümkün olduğu ölçüde geniş bir yelpazede ve vatandaşlık eğitimi boyutu da eklenerek tartışılmıştır. Bölümün yazımında, öncelikle dönemin siyasal durumu betimlenmeye çalışılmış, ardından da bu siyasal anlayışın eğitim ve toplum üzerindeki yansımaları örneklerle açıklanmıştır.

2.3.2.1. Tek Parti Dönemi (1923-1950)

Türkiye Cumhuriyeti kurucu kadroları, kuruluş yıllarından itibaren, devraldığı imparatorluk mirası üzerinde derin değişim ve dönüşümlere imza atarak toplumu ve yeni kurulan devleti, imparatorluk mirasından farklı bir biçimde yeniden

³⁰ Ayrıntılı bilgi için, Osmanlı dönemi vatandaşlık politikalarını, özellikle araştırma konumuz gayrimüslim azınlıklar çerçevesinde ayrıntılı olarak ele aldığımız “*Osmanlı Devleti’nde Gayri Müslimlerin Yönetimi*” başlığı incelenebilir.

³¹ Osmanlı İmparatorluğu’nda Tanzimat’a kadar olan süredeki uygulamaların vatandaşlık olarak ifade edilip edilemeyeceği tartışmalı olsa da burada konu bütünlüğü açısından yurttaşlık tabiri kullanılmaktadır.

şekillendirmiştir. Bu çerçevede, başta egemenlik anlayışı olmak üzere siyasi, sosyal ve ekonomik pek çok alanda yeni kurulan devlet, miras alınan siyasi yapıya göre bir takım farklılıklar barındırmaktaydı (Kılıç, 2012, s.190). Mustafa Kemal Atatürk liderliğinde yürütülen bu mücadele ve devrim sürecinde, çoğunlukla asker ve bürokrat elitler görev almış; toplum, devrimin ilkeleri doğrultusunda yeniden şekillendirilmeye çalışılmıştır (Yılmaz, Doğan ve İnankul, 2013, s.274). Toplumun yeniden şekillendirilmesi sürecinde laikleşmeden, egemenliğin halka verilmesine kadar siyasi alandaki icraatların yanı sıra; kıyafet, ölçü birimi ve alfabe değişimi gibi halkın günlük yaşamını doğrudan etkileyen pek çok alanda da değişim ve dönüşüm projeleri hayata geçirilmiştir. Böylesine büyük bir devlet ve toplum dönüşüm/dönüştürme sürecinin merkezinde ise; vatandaşlık ve vatandaşlık eğitimi politikaları yer almıştır (Altunok, Kılıç ve Kılıç, 1993; Uluç, 2012, s.19-20; Şirin, 2013, s.1217)

Cumhuriyet Türkiye'si'nin ilk anayasası, 1924 yılında kabul edilerek yürürlüğe girmiştir. 1924 Anayasası, özellikle Türklüğü betimlemesi açısından vatandaşlık politikaları bağlamında önem arz etmektedir. Anayasanın 88. Maddesi Türklüğü şöyle tanımlamıştır (Armağan, 2007, s.362):

Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibariyle (Türk) ıtlak olunur. Türkiye'de veya hariçte bir Türk babanın sulbünden doğan veyahut Türkiye'de mütemekkin bir ecnebi babanın sulbünden Türkiye'de doğup da memleket dâhilinde ikamet ve sini rüşte vusulünde resmen Türklüğü ihtiyar eden veyahut vatandaşlık kanunu mucibince Türklüğe kabul olunan herkes Türktür.

Metinde yer alan Türklük tanımı incelendiğinde, ırktan ziyade vatandaşlık bağına göre yapılmış bir tanımlamanın var olduğu görülmektedir. Herhangi bir ırk veya din farkı gözetmeksizin Türkiye ahalisine vatandaşlık itibariyle Türk ıtlak olunur, cümlesi ile vatandaş-devlet arasındaki ilişkinin bireysel farklılıklara değil; vatandaşlık bağına bağlı olarak gelişeceği vurgulanmıştır (Durgun, 2010, s.86). Ancak uygulamaların bu şekilde olup olmadığı tartışmalıdır. Anayasada, ırk ve din ayrımı gözetmeksizin yapılan Türklük tanımı, uygulamada da bu şekilde mi olmuştur yoksa tam tersine ırk temelli bir anlayış mı kabul edilmiştir? Bu sorunun cevabına yönelik ilgili alan yazında tartışmalar olmakla beraber (Şit, 2008, s.177; Polat, 2011, s.140) bazı yazarlar, özellikle 1950li yıllardaki çok partili hayata geçiş sürecine kadar Türklük algısının daha ziyade ırk temelli olduğu yönünde görüş ifade etmektedirler (Okutan, 2009, s.296; Esendimir, 2008, s.79; Yıldız, 2001, s.137).

Tek parti dönemi vatandaşlık politikalarının azınlıklar bağlamındaki gelişimi değerlendirildiğinde ortaya şöyle bir tablo çıkmaktadır: Özellikle Kurtuluş Savaşı öncesi ve sonrasında yaşanan bir takım gelişmeler (Özkaya, 1988; Arıkan, 1988, Aslan, 2009; Çapa, 1994; Şeker, 2010) cumhuriyet dönemi ulus devlet oluşumunda azınlıkların öteki olarak kabul edilmesine yol açmış (Mumyalmaz, 2007, s.129); bu süre boyunca anayasa ve bazı kanunlarda herhangi bir ayrımcılığa yer vermeden tüm yurttaşların Türk ve eşit kabul edildiği vurgulansa da uygulamada azınlıklara yönelik olumsuz bir havanın oluştuğunu da görmek mümkün olmuştur (Okutan, 2009, s.298). Azınlıklar ile ilgili bu dönemdeki konular, ağırlıklı olarak Kurtuluş Savaşı ve özellikle de İstanbul'un işgali sırasında, azınlıkların tutumu üzerinden şekillenmiştir. Tek parti dönemi tarih ders kitaplarına da net bir şekilde yansımış olan bu durum, devlet yönetimindeki kadroların azınlıklara yönelik bakış açısını yansıtmaması ve azınlıkları yakından ilgilendiren kimi gelişmelerin kökeninde nelerin yattığının daha iyi anlaşılabilmesi için yol gösterici olacaktır. Aşağıda, tek parti dönemine ait Tarih ders kitaplarında azınlıkların nasıl ele alındığı 2 örnekle açıklanmaktadır.

Lise kitapları: III. Sınıf Umumi tarih, 1929;

Ecnebi işgali altındaki İstanbul pek karışık idi. Rumlar, Ermeniler, Yahudiler istiklal bayrakları ile türlü türlü nümayişler yapıyorlar, Türkleri tahrik ediyorlardı. Ecnebi askerlerin yapmadıkları fenalık kalmadı. (s.301)

Anadolu'da köylerimizi, kasabalarımızı yıkan, Müslümanları imha eden vahşi düşman İstanbul'da yerli Rumlarla birlikte tarifi gayrimümkün çilgınlıklara cüret ediyorlardı... (s.304)

Ortaokul için tarih III, 1941;

Bundan başka, memleketin içindeki Hristiyanlar, kendi isteklerine ermek için açık kapalı çalışıyorlardı. İstanbul Patrikhanesi'nde kurulan (Mavri Mira) heyeti, vilayetlerde çeteler çıkarıyor, şurada burada propagandalar yapıyor, Rum mekteplerinde izcilik teşkilatı tamamlanıyor... (s.168)

Ermeni Patrikhanesi de Rumlar gibi hazırlıklar yapıyor. Karadeniz kıyılarındaki Rum cemiyeti de iyice çalışıyor.(s.168)

Ders kitaplarından çeşitli kesitlere yer verilen yukarıdaki örnekler incelendiğinde, tek parti dönemi tarih ders kitaplarında azınlıkların İstanbul'un işgali sırasında düşman işgalci güçlerle bir olup Türk Müslüman zulmettiği vurgulanmakta ve özellikle de Ermeni ve Rum patrikhaneleri hedef alınmaktadır. Yahudilere yönelik anlatı ise diğer iki azınlık cemaate göre daha az yerde geçmekte; konu, Rum ve Ermeniler temelinde verilmektedir.

Toplumunu homojenleştirme amacıyla gerçekleştirilen reformlarda, azınlıklar da hedeflerden biri durumuna gelmiş ve özellikle dil konusunda büyük hassasiyet gösterilmiştir (Doğan, 2012). “*Vatandaş Türkçe Konuş*” kampanyaları ile sosyal bir baskı aracına da dönüşen bu durum, özellikle Yahudiler üzerinde ciddi bir toplumsal baskının oluşmasına neden olmuştur (Şentürk, 2012, s.38). Vatandaşlık politikalarının, toplumu homojenleştirmeye dönük olduğu tek parti döneminde, azınlıklar da Türkleştirme faaliyetlerine, gönüllü ya da gönülsüz, belirli ölçüde katılmışlardır (Aslan, 2007). Bu çerçevede, Yahudi cemaati, Türkleş(tir)me çalışmalarında özellikle dikkati çekmektedir. Yahudi cemaatinin önde gelen isimlerinden Moiz Kohen, Türkiye Yahudilerinin Türkleşmeleri konusunda büyük çaba sarf etmiş ve özellikle de Türkçe'nin kullanılmasına yönelik deyim yerindeyse kampanya yürüterek bir kitap çıkarmıştır³². Kohen, Türk kültürüne adaptasyon için öncelikle Türkçe'nin kullanılması gerektiğini iddia etmiş ve bu kapsamda adını değiştirerek Tekin Alp ismini almıştır (Kılıç, 2010, s.178).

1924 Anayasası'nın vatandaşlık politikaları bağlamında bir başka önemli yönü ise egemenlik ve yönetim erkinin oluşmasına yönelik maddelerdir. Egemenliğin kayıtsız şartsız millette olduğunu vurgulayan anayasa, bu egemenlik hakkının millet adına Meclis tarafından kullanıldığını ifade etmektedir. Ancak halk adına egemenlik yetkisini kullanan bu Meclis, çoğulcu demokrasi anlayışına göre değil çoğunlukçu ve bütüncü bir demokrasi anlayışına göre oluşmakta ve faaliyetlerini sürdürmektedir (Tanör, 1996, s.253). Bu noktada, 1924 Anayasası'nın çoğunlukçu ve bütüncü demokrasi anlayışı, tek parti iktidarının ortaya çıkmasında önemli faktörlerden biri olarak kabul edilebilir (Koçak, 2010, s.198). İktidarın bölünmemesi gerektiği ve halkın iyiliği için güçlü ve bütünlük bir egemenliğin olmasının elzem olduğu inancını taşıyan 1924 Anayasası, çok partili hayata geçiş denemelerinde iktidardaki tek parti yönetiminin direnç göstermesinde de etkili olmuştur (Bakan ve Özdemir, 2013, s.376).

1924 Anayasası, 1961 yılına kadar yürürlükte kalmış ancak geçen bu süre içerisinde pek çok değişikliğe maruz kalmıştır (Gözübüyük, 2005, s. 51; Çiçek, 2005, s.80). Bu çerçevede; 1928 yılında “Devletin dini İslam'dır.” ibaresi anayasadan çıkarılarak metnin daha laik bir yapıya bürünmesi sağlamış; 1934 yılındaki değişikliklerle, kadınlara

³² ALP, T. (1928). *Türkleştirme*. Resimli Ay Matbaası: İstanbul.

seçme ve seçilme hakkı tanınmış ve 1937 yılında yapılan değişiklikle Cumhuriyet Halk Fırkası'nın altı oku anayasaya girmiştir.

1925 yılında Milli Eğitim Bakanı olan Mustafa Necati, teşkilatına göndermiş olduğu ilk genelgesinde milli eğitimin hedefleriyle ilgili şunları söylemektedir (Eski, 1999, s.120):

Yeni nesli bedenlen ve fikren olduğu kadar seciye ve milli heyecan itibariyle de yeni hayata ve demokrasinin icabatına göre hazırlamak, bu suretle Türklüğe, dâhil bulunduğu medeniyet zümresi içinde yüksek bir intizamla yürüyebilmek, mekteplerde kuvvetli ve şuurlu inzibatın ve feyizli bir hava-i manevinin olmasına vabestir.

Necati'nin dile getirdiği milli eğitim hedefleri incelendiğinde, temel gayelerden birinin yeni neslin milli kültüre göre yetiştirilmesi olduğu anlaşılmaktadır. Vatandaşlık eğitiminin temel hedefi olarak belirlenmiş olan milli kültür aktarımını, dönemin ders kitaplarında da görmek mümkündür. Özellikle, Yurttaşlık Bilgisi ders kitaplarında, ağırlıklı olarak Türk milli kültürüne vurgu yapılmakta; öğrencilerin şanlı Türk tarih ve kültürünü öğrenip sevmeleri gerektiği ifade edilmektedir. Bu ders kitaplarından biri olan ve Kütahya mebusu Recep [Peker] tarafından kaleme alınan *Vatandaş İçin Medeni Bilgiler II* adlı kitapta (1937, s.187) eğitimin amacı şu şekilde belirtilmektedir:

Bütün Türkler milliyetlerini, yurtlarını ve onun içindeki hak ve vazifelerini bilmelidirler. Bütün vatandaşların cumhuriyeti iyi tanıyıp sevmeleri, din ve itikat kayıtlarını dünyadaki yaşayış hududunun haricinde bir mefhum olarak tanımaları, bilginin telkin edeceği en mühim esaslardandır.

İmparatorluktan ulus devlet yapısına geçiş süreci kapsamında vatandaşlık anlayışının yeniden tanımlandığı bu günlerde, aynı zamanda devlet-parti bütünleşmesi de had safhaya çıkmıştır. Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) ile devlet, adeta bütünleşik bir hal almış; partinin programında yer alan temel ilkeler, devlet tarafından halka kazandırılmak istenen hedefler haline gelmiştir (Uzun, 2010, s.251).

Tek parti dönemi vatandaşlık/vatandaşlık eğitimi politikaları için önemli eserlerden biri de bizzat Atatürk tarafından Afet İnan'a yazdırılan *Vatandaş İçin Medeni Bilgiler* isimli kitaptır. Atatürk'ün, Başbakan İsmet İnönü'ye yazmış olduğu tezkerede beyan ettiği üzere:

Vatan çocuklarının iyi vatandaş olarak yetişmeleri için klasik tahsil programları arasında yer alan yurt bilgisinin ehemmiyeti malumdur. Yurt bilgisi notları olarak muallim Afet İnan Hanım tarafından şimdiye kadar neşredilen intihap, vergiler, askerlik ve vatandaş için medeni bilgiler kitaplarının lüzumlu kısımlarını bir araya getirerek kitabın birinci cildi olarak yeniden bastırılmak üzere tertibini tavsiye ettim (İnan, 1998).

Bu kitapta, vatandaşın devlete karşı başlıca vazifeleri 3 başlık altında şöyle sıralanmaktadır (İnan, 1998, s.79):

- İntihap etmek,
- Vergi vermek,
- Askerlik yapmak.

Eserde, vatandaşlık görevleri olarak ifade edilen hususlarda, seçimlere katılıp oy kullanmanın hem bir hak hem de devletin bekası için bir görev olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Vergi vermek de yine devlet sisteminin çalışabilmesi için önemli görülmektedir. Askerlik ise kutsallık atfedilen görevlerin başında gelmekte ve uzun uzadıya anlatılarak övülmektedir. Bir milletin millet olarak var olabilmesi ve varlığını devam ettirebilmesi için ordunun önemi vurgulanmakta ve “*Eğer ordumuz olmasaydı Kurtuluş Savaşı’nu kazanıp bağımsız bir millet/devlet olarak var olamayacağımız*” şeklinde ifadelerle vatandaşlardan, ordunun önemini kavramaları istenmektedir. Ordunun/askerliğin önem ve işlevine ilişkin anlatı, sadece düşmana karşı yürütülen savaşlarla da sınırlı kalmamaktadır. Özellikle, vatandaşlık eğitiminde de ordunun büyük rolü olduğu vurgulanarak *ordu mekteptir* denilmektedir (İnan, 1998, s.123):

[...] Bu ocakta vatandaşlar, müsavâtı öğrenirler; cesaret ve teşebbüs fikirlerini inkişaf ettirirler. Bu ocakta bütün vatandaşlar hep aynı toprağın evladı olduklarını en iyi duyarlar. Bütün vatandaşların millet ve memlekete nafi ve hadim olmak lüzumu orada iyi anlaşılır. Vatandaşlar, milletin kıymetli, kudretli ve yüksek medeniyetli olabilmek için yegâne muhafızın ordu olduğunu ve kezalik milleti dünya karşısında hürmete layık bir mevkide tutan yegâne vasıtanın ordu bulunduğunu ordu içinde öğrenirler...

Cumhuriyet ilk yıllarında, toplumsal dönüşüm projesinin geniş halk kitlelerine ulaşabilmesi için art arda adımlar atılmış; zaman içerisinde Anadolu’nun en ücra kasabasında oturan insanların dahi bu değişim/dönüşüm sürecine dâhil edilmelerine özen gösterilmiştir. Bu çerçevede, öncelikle ulus devlet inşası kapsamında, toplumu homojenleştirme çalışmalarına başlanmıştır. Kültürel açıdan milliliğin her platformda sıkça dile getirildiği bu dönemde, halkın milli duygular etrafında bütünleşmesi amaçlanmıştır (Türkmenoğlu, 2007, s.164). Bu hedef doğrultusunda çeşitli kurum ve kuruluşlar oluşturulmuştur. Millet Mektepleri, Halkevleri, Türk Dil Kurumu ve Türk Tarih Kurumu bunlardan sadece birkaçıdır. Adları geçen bu yapılanmaların, kendilerine özgü bir takım farklı amaçları olsa da temelde hepsi toplumu ortak milli değerler etrafında birleştirerek ulus inşa etmek amacıyla kurulmuştur (Erdoğan, 2003, s.68).

Ulus inşası için bu denli yoğun olarak işe koşulan milli değer/kültür aktarımında ise değişmez ilkeler CHF'nin altı oku çerçevesinde belirlenmiştir. Devlet-parti bütünleşmesinin çok net görülebildiği konuların başında gelen bu durum, çok partili hayata geçişe kadar sürmüştü; parti program ve ilkeleri devlet için uyulması/uygulanması gereken kararlar olarak kabul edilmiştir.

Tek parti dönemi vatandaşlık/vatandaşlık eğitimi politikaları kapsamında oluşturulan kurumlardan biri olan Halkevleri, bu çerçevede çarpıcı bir örnek olarak ele alınabilir. Devrim ilkelerinin sadece askeri ve bürokratik elitlerle sınırlı kalmaması için, zamanla sayıları çığ gibi büyüyecek olan, Halkevleri oluşturulmuş ve bu mekânlarda her açıdan *yeni tip insan* yetiştirilmesi amaçlanmıştır. Halkevlerinin kuruluş amacını, Türk devriminin ikinci adamı İsmet İnönü şöyle açıklıyor³³:

Halkevleri Cumhuriyet Halk Fırkası'nın kendi prensiplerinin ne olduğunu ve bu prensiplerin memlekette nasıl tatbik edildiğini her gün halkımıza söylemek için de başlı başına bir merkezdir. CHF'nin prensiplerini her gün söylemek, nasıl tatbik edildiklerinden her gün malumat vermek lazımdır.”

Cumhuriyet rejiminin ilke ve değerlerini topluma yerleştirmede önemli bir misyon yüklenen Halkevlerinin resmi yayın organı olan *Ülkü Dergisi*'nin faaliyetleri dönemin vatandaşlık politikalarının betimlenmesi bakımından önem arz etmektedir. Derginin ortaya çıkış amacını ilk sayının birinci sayfasında Recep Peker şöyle ifade etmektedir³⁴:

Ülkü, karanlık devirleri arkada bırakarak şerefli ve aydınlık bir istikbale giden yeni neslin heyecanını beslemek, cemiyetin kanındaki inkılâp unsurlarını ısıtmak, ileri adımları sıklaştırmak için... Ülkü, bu büyük yola katılanlar arasında kafa birliği, gönül birliği ve hareket birliği yapmak için... Ülkü, milli dile, milli tarihe, milli sanatlara ve kültüre hizmet için... Ülkü, bütün bu gayretlere hizmet yolunda çalışan Halkevlerinin ruhundaki harareti yazı vasıtalarıyla yaymak için...

Recep Peker'in dergiye yüklemiş olduğu misyon, ulus devlet hedefi doğrultusunda istenilen tarzda nesiller yetiştirmek olarak ifade edilebilir. Bu noktada özellikle geleceğin büyükleri olan günün gençleri üzerinde durulmuş; gençlerin, devrim ilkeleri doğrultusunda yetişmeleri için büyük çaba sarf edileceği belirtilmiştir. Gençlerin, devrimin birer neferi olarak yetişmelerinde en önemli görev okula verilmiş olsa da okul dışındaki sosyal hayat da kontrol edilmeye çalışılmıştır. Özellikle ilk dönem devrimci yazarlar, gençlik teşkilatları kurularak gençlerin, devrimin ilkeleriyle daha çok haşır

³³ İsmet Paşanın nutku, *Ülkü Dergisi*, 2(1), s.99. 1933.

³⁴ Recep, *Ülkü Dergisi*, ülkü niçin çıkıyor, 1(1). S. 1, 1933.

neşir olmalarını talep etmiş; ancak bu gençlik teşkilatları fikir bazında kalmış, çeşitli nedenlerden dolayı uygulamaya geçirilememiştir (Demirci, 2003).

Ülkü dergisi, 1933 yılından 1950 yılına kadar varlığını sürdürmüş ve tek parti dönemi vatandaşlık/vatandaşlık eğitimi politikalarının önemli bir uygulama alanı olmuştur. Bu çerçevede, derginin içeriği bizlere ilgili dönemdeki politikalara yönelik bir takım ipuçları vermektedir. Ülkü dergisi incelendiğinde, 1933 yılında Recep Peker'in ilk sayıda ifade etmiş olduğu amaçlar doğrultusunda bir yayın politikasının takip edildiği görülmektedir. Dergide yer alan yazılar, inkılâpları yücelten, bu inkılâpların memleket için ne kadar elzem olduğunu ifade eden konuların yanı sıra, yine inkılâplarla bağlantılı olarak, milli kültür değerlerinin içselleştirilmesine yönelik fikirleri de ihtiva etmektedir. Dergide, Türk tarihinden kesitlere ve Türk kültür tarihinden önemli kişilerin hayatlarına (Koroğlu gibi) sık sık yer verilerek, halkın milli değerleri içselleştirmesine çalışılmıştır. Derginin milli tarih söylemi, dönemin tarih ders kitaplarındaki söyleme paralel olarak, şimdiye kadar hakkıyla ortaya konamamış olan “*ihşamlı Türk Tarihinin*” artık her unsuruyla ortaya çıkarılması ve tanıtılmasına odaklanmış ve bu hususta da en büyük görevi Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'ne (TTKC) vermiştir (Akçuraoğlu, 1933, s.29). TTKC'nin kuruluş amacı ve misyonu, dönemin ders kitaplarında da işlenerek öğrenciler tarafından içselleştirilmesi hedeflenmiştir. *Ortaokul İçin Tarih III* (1941, s.271) isimli ders kitabında, “*Her millet, kendi tarihine çok değer verir. Fakat tarihler içinde en eskisi, şerefli ve şanlı Türk tarihidir.*” denilmek suretiyle, öğrencilere Türk tarihinin diğer tüm milletlerin tarihlerinden daha “şerefli” olduğu söylenmekte ve ardından da bu şerefli tarihin daha iyi öğrenilebilmesi adına Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin önemli hizmetler yaptığı ifade edilmektedir.

Ülkü dergisinin sayılarının çok büyük bir çoğunluğu, ya İnönü ya da CHF'nin önemli bir isminin icra etmiş olduğu bir nutukla başlamıştır. Bu noktada devlet görevlisi-partili ayrımı pek yapılmamış; dönemin parti-devlet bütünleşmesinin bir yansıması olarak iki taraftan³⁵ da önemli görülen kişilerin nutuklarına ilk sayfada yer verilmiştir.

Tek parti dönemi vatandaşlık eğitimi kapsamında, 1939 yılında toplanan 1. Maarif Şûrası da dönemin önemli gelişmeleri arasındadır. Hem şûrada alınan kararlar ve hem de şûra esnasında yapılan tartışmalar, bize dönemin vatandaşlık eğitim politikalarına

³⁵ Görünürde iki taraf olarak gözükse de aslında parti merkezli bir tek yapıdan bahsetmek daha doğru olacaktır.

ilişkin bir takım bilgiler sunmaktadır. Şûra kitabının önsözünde Maarif Vekili Hasan Ali Yücel, şûranın işlev ve önemini şöyle belirtiyor:

Birinci maarif şûrasının kitabı, millet olmak ve milli varlığı korumak savaşının talimnamesidir. Bugün artık dayandığı prensipler, kullandığı metodlar, varmak istediği amaçlar Türk vicdanının ışığında aydınlanmış olan Cumhuriyet Maarifi; bu kitapla emeklerinin manasını, hiç değilse dış görünüşünde tarihin tarafsız ve objektif hükmüne ve takdirine bırakıyor.

Hasan Ali Yücel'in şûra kitabının önsözünde ifade ettiği bu sözler, eğitime milli birlik oluşturma yolunda yüklenen misyonu açık bir şekilde göstermesi açısından önemlidir. Millet olmak ve milli varlığı korumak gibi Cumhuriyet Türkiye'sinin en önemli ülkülerinin teminatı olarak eğitim (şurası) gösterilmektedir. Tabii ki burada, şurada sadece vatandaşlık eğitiminin milli kültür aktarımı boyutuna odaklanıldığı şeklinde yanlış bir algıya düşmemek gerekmektedir³⁶. Şûranın üçüncü celsesinde, ortaöğretim ile ilgili konular tartışılırken, şûra üyelerinin ortaya atmış olduğu bazı düşünceler, dönemin vatandaşlık eğitimi anlayışını yansıtmaları açısından önemlidir. Bu çerçevede bir örnek vermek gerekirse, ortaokul ve lise talimatnamesinin görüşmeleri esnasında şûra üyesi Sami Akyol şunları söylemektedir: *"...Okulda ve dışarıda talebenin vakur ve ciddi bir vatandaş karakteriyle yaşamasını istiyoruz. Bunda muvafık olmak için Türk genci işte elimdeki talimatname ile seni fena yollardan çevirip iyi yola sevkedeceğim diyeceğiz..."* Sami Akyol'un öğrencilerden beklediğini ifade ettiği vatandaşlık özelliği, en başta vakur ve ciddi bir karakterdir. Gençlerin hal ve davranışlarının okul içinde olduğu kadar okul dışında da önemli olduğunu belirten Akyol, bu noktadaki karakter eğitiminde öğrenciler için hazırlanmış olan talimatnamenin önemini ifade etmekte ve bu önemi, öğrencilere de aktarmak gerektiğinin altını çizmektedir.

Vatandaşlık eğitimi kapsamında yoğun olarak yürütülen çalışmalar, birden çok boyutta ele alınmış ve uygulanmıştır. Bu çerçevede, örgün ve yaygın eğitim kurumlarında öğrenciler fikri olarak devrim ilkeleriyle donatılmış, okul dışında da genç-yaşlı tüm toplumun faydalanabileceği Halkevleri tarzı yapılarla zihni dönüşümün sağlanmasına çalışılmıştır. Ancak ülkeyi yöneten kadroların vatandaşlık eğitiminde kesinlikle ihmal etmeyi istemedikleri bir başka boyut daha vardı: Beden eğitimi. Hemen her fırsatta, ideal vatandaşın tarifinde fikri/zihni özellikler yanında çevik, fiziki ve moral

³⁶ Şûra, çok kapsamlı bir çalışma programı çerçevesinde ilkokuldan yüksek öğretime kadar her kademedeki eğitim sorunlarını ele almıştır ancak biz burada sadece vatandaşlık eğitimi bağlamındaki konulara kısaca temas etmekteyiz.

kabiliyetlerinin de yüksek olması gerekliliği vurgulanmıştır. Bu görüş doğrultusunda, 22 Ekim 1938 tarihinde Beden Terbiyesi Genel Direktörlüğü şu amaçla kurulmuştur:

Yurttaşın fiziki ve moral kabiliyetlerini milli ve devrimci yollardan geliştirmek, ona yurdu tanımayı, sevmeyi, korumayı öğretmek amacını güden oyun, jimnastik ve spor çalışmalarını sevk ve idare etmek; gençlerin kulüp ve gruplara girerek boş zamanlarını beden terbiyesiyle değerlendirmeleri konusunda spor mükellefiyetini tatbik etmek.

İlgili kanunda yer alan maddelere göre, gençlerin beden terbiyesi direktörlüğü tarafından açılacak olan kulüplere katılmaları zorunlu olup, boş zamanlarında bu kulüplerde jimnastik ve güreş gibi bedensel çalışmalar yapmak durumundaydılar³⁷. Kanunun Meclis görüşmeleri sırasında dönemin İçişleri Bakanı Şükrü Kaya ise şunları söylemektedir (Şanlı, 2012, s. 265):

Her rejim kendine layık bir vatandaş tipi bulmuştur ve onu arar. İstibdat rejiminin vatandaşının tipi malumdur. Bizim Atatürk rejiminin, Kemalist inkılâbın rejiminin adamı güzel vücudlu, sağlam, düşünceli, cesur, vakur, hakkını ve fikrini her yerde müdafaa eden, neşeli ve ciddi olmaktan ibarettir. Bizim aradığımız budur. Bu beden terbiyesinden maksat; fikri, seciyevi ve ahlaki terbiyedir. Bizim rejimin istilzam ettiği tip budur.

1938 yılında yürürlüğe giren bu kanun, aslında Cumhuriyet Halk Partisi programında yer alan hedeflerin gerçekleştirilmesi anlamına geliyordu. Dönemin CHP programının 52. maddesinde şöyle denmektedir (Kılıç, 2013, 38):

Türk gençliği, temiz bir ahlak, yüksek bir yurt ve inkılâp aşkı içinde toplayacak milli bir teşkilata bağlanır. Bütün Türk gençliği neşe ve sıhhatlerini, nefse ve memlekete inançlarını besleyecek beden terbiyesi verilecek ve gençlik, inkılâp ve bütün istiklal şartlarıyla yurdu müdafaa etmeği en üstün vazife tanıyan bu vazifeyi yerine getirmek uğruna her varlığın fedasına hazır tutan bir zihniyetle yetiştirilecektir. Bu ancak terbiyenin tam netice vermesiyle Türk gençliğinin bir yandan, düşünme, karar verme ve teşebbüs alma gibi yüksek muvaffakiyet özellikleri inkişaf ettirilecek ve öte yandan gençlik, her türlü işin başarılmasında tek unsur olacak sıkı disiplinin altında çalıştırılacaktır. Türkiye, spor teşkilatı bu esaslara göre düzenlenecek ve yürütülecektir. Memleket teşkilatının üniversite, okullar ve enstitüler, halkevleri, toplu işçi kullanan fabrika ve müesseselerle irtibatı ve yukarıdaki gayeler etrafında iş ve yol birlikleri tanzim edilecektir. Yurtta beden ve inkılâp terbiyesiyle spor işlerinde tek düzelik göz önünde tutulacaktır. Okullardan, Devlet müesseselerinden, hususi müesseseler ve fabrikalarda bulunanlar arasında yaşlarına göre herkesin beden terbiyesiyle meşgul olması mecburiyet altına alınacaktır.

³⁷http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc018/kanuntbmmc018/kanuntbmmc01803530.pdf

Beden eğitimine ilişkin gerek parti programı ve gerekse de yasal düzenlemeler incelendiğinde, bunların birbirini tamamlar nitelikte ve paralel anlayışa sahip oldukları ifade edilebilir. Özellikle gençlerin beden eğitimi almaları konusunda rejim, çok istekli ve kararlıdır. Buradaki kararlılığın altında yatan temel neden ise; beden eğitimi sayesinde resmi ideolojiye uygun vatandaşlar yetiştirmektir. Vücut olarak düzgün, dinç, çevik ve memleketi için her türlü fedakârlığı gözünü kırpmadan yapabilecek ideal yurttaş tipini gençlere kazandırmak için beden eğitimi büyük önem arz etmektedir.

Bu ideali hükümetinin bir hedefi olarak paylaştığını, 1937 yılında hükümet programını okuyan Celal Bayar da şöyle açıklamaktadır:

Büyük gaye Türk vatandaşını fikir ve düşünce itibarıyla kuvvetli vücut itibarıyla kuvvetli en ve tam sıhhatli seciyeli gürbüz güzel insan olarak yetiştirmektir. Nasıl ki memleketimizde okumak yazmak bilmeyen tek vatandaşın kalmasını istemiyorsak sevdiği ve bütün hayatınca tatbik edeceği lâakal bir spor olmayan vatandaş da kalmamalıdır. Salim bir kafa ancak sağlam bir vücutta olabilir sözü Türk atasözüdür. Yine bu mülâhaza iledir ki bütün vatandaşlarda verim kudretini muhafaza için muntazam çalışma hafta ve yıl tatillerinden muntazam istifade ve seyahat zevkinin inkişafına taraftarız³⁸.

Tek parti dönemi eğitim uygulamalarına baktığımızda, beden eğitimine verilen önemin çok partili hayata geçişle birlikte iktidar değişiminin yaşandığı zamana kadar sürdüğünü görmekteyiz. Örneğin tek parti rejiminin en önemli eğitimsel faaliyetlerinden biri olan Köy Enstitülerinde (Kartal, 2008, s.25) beden eğitimine büyük önem verilmiş; öğretim programlarında beden eğitimi derslerine yer verilmesinin yanı sıra okuldaki günlük hayatta da beden eğitimine dayalı faaliyetler yürütülmüştür (Çelik ve Bayrak, 2011). Bu kapsamda her sabah tüm öğrenci ve öğretmenler en az yarım saat jimnastik hareketleri yaparak güne başlamışlardır (Bilir, 2008, s.148).

Sonuç olarak, tek parti dönemi vatandaşlık ve vatandaşlık eğitimi politikalarına ilişkin çok kısa bir özet yapmak gerekirse; vatandaşlık politikaları, ulus devlet hedefi çerçevesinde toplumu dönüştürmek üzerine kurgulanmış ve bu dönüşüm sürecinde de eğitime, özellikle de vatandaşlık eğitimi boyutunda, önemli görevler yüklenmiştir. Vatandaşlık eğitimi çerçevesinde betimlenen ideal yurttaş tipi; hem karakter hem de beden olarak sağlam, Türk milli kültürünü sevip sayan, çalışkan, dürüst, itaatkâr ve saygılı bir karakter olarak betimlenebilir.

³⁸ <http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP9.htm>.

2.3.2.2. Çok Partili Dönem (1950-1980)

II. Dünya Savaşı bittikten sonra, Türkiye’de cumhuriyetin kuruluşundan itibaren başlayan tek parti iktidarı döneminin sonuna gelinmiştir. Uzun tek parti iktidarı boyunca, gerek ülke içerisinde ve gerekse ülke dışında yaşanan pek çok sosyal, siyasi ve ekonomik değişim ve dönüşüm, çok partili hayata geçişi zorunlu kılmıştır (Yeşil, 1998). Bu çerçevede ilk çok partili seçim 1946 yılında yapılmış ve 1950 yılında yapılan genel seçim sonucunda kurucu parti CHP, iktidarı liberal muhafazakâr çizgideki Demokrat Parti [DP]’ ye devretmiştir. Siyasal sistemde yaşanan köklü değişim, ister istemez vatandaşlık/vatandaşlık eğitimi politikalarına da yansımış; kuruluştan 1950li yıllara kadar süre gelen politikalarda bir takım değişiklikler ortaya çıkmıştır. Araştırmanın bu bölümünde, DP’nin iktidara gelişiyle başlayıp 1980 askeri müdahalesiyle sona eren otuz yıllık dönemde uygulanmış olan vatandaşlık ve vatandaşlık eğitimi politikaları incelenmeye çalışılmıştır³⁹.

Demokrat Parti iktidarıyla başlayan yeni dönemin, ülkenin siyasal, sosyal ve ekonomik hayatında önemli değişim ve dönüşümleri de beraberinde getirdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Demokrat Parti iktidarındaki bu değişim ve dönüşümlerin temel dinamikleri iki boyutta gerçekleşmiştir. Ekonomi de tek parti döneminin devletçi politikalarına göre nispeten liberal, laiklik uygulamalarında ise yine CHP dönemine göre daha esnek bir politika takip edilmiştir. Bu nedendir ki 1957 seçimlerinde Demokrat Parti ile CHP arasındaki seçim mücadelesinde en önemli başlıklardan birini laiklik ve din meseleleri oluşturmuştur (Karpat, 2007, s.124).

1950’li yılların vatandaşlık politikalarına yön veren Demokrat Parti’nin parti programında vatandaşlık ile ilgili temel yaklaşım şöyle ifade edilmiştir (Koçak, 2012, s.49):

Yurttaşlar arasında müşterek bir tarihin yarattığı kültür ve ülkü birliğine dayanan ve her türlü ayrımcı temayülleri reddeden bir milliyetçilik telakkisine bağlıyız. Partimiz, bütün yurttaşları, din ve ırk farkı gözetmeksizin Türk sayar ve Türk olmanın bütün haklarına sahip tanır. Kanuni vazifelerini yerine getiren her ferde iyi bir yurttaş gözü ile bakarız. Bu ana görüşlerin tatbikatta da yer bulmasına çalışacağız. Eğitim ve öğretim müesseselerimizi böyle bir milliyetçilik idealinin tahakkukunda vazifeli saymaktayız.

³⁹ Çok partili hayata geçildikten sonra 1980 darbesine kadar geçen yaklaşık 30 senelik süre içerisinde, Türkiye’de bir takım siyasi/sosyal değişimler olmuşsa da (çeşitli askeri müdahaleler vb...) konumuz açısından bir ayırım yapmak gerekirse çok partili hayattan sonra 1980 askeri müdahalesi başlığı altında konuyu sürdürmenin daha doğru olacağı değerlendirilmektedir.

Demokrat Parti programında yer alan bu madde, Türklük tanımının 1924 Anayasası'na sadık kalarak, kan temelli değil vatandaşlık bağıyla yapıldığını göstermektedir. Bu çerçevede, Türkiye Cumhuriyeti devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan tüm yurttaşlar, herhangi bir ırk veya din farkı gözetilmeksizin Türk kabul edilecek ve tüm yurttaşlık hak ve vazifelerinden de eşit şartlarda faydalanabileceklerdir.

Demokrat Parti programında yer alan bu vatandaşlık anlayışı, partinin kurucularından olan Celal Bayar tarafından da benzer şekilde açıklanmaktadır (Bali, 2003, s.366):

Milliyet meselesine gelince, din ve ırk farkı gözetmeksizin ben Türküm diyen bütün vatandaşları DP Türk sayar. Böylece bütün vatandaşları bir tutarak ve onları vatandaşlık ülküsü etrafında toplayarak, cümlesini yurda faydalı kılmak, bu mevzuda partimizin kabul ettiği esastır.

Demokrat Parti iktidarı ile birlikte ortaya konan bu vatandaşlık anlayışı, reel politikada da kendisini kısmen göstermiş; özellikle gayrimüslim azınlıkların hak ve özgürlüklerinde önemli iyileşmeler yaşanmıştır (Akkaya, 2011). Bu çerçevede, tek parti dönemi süresince uygulanmış olan kimi politikalardan ötürü CHP iktidarına cephe almış olan azınlıkların büyük bölümü seçimlerde DP'ye oy vermiştir. 6/7 Eylül olaylarına⁴⁰ giden süreçte, DP'nin azınlık politikasında bazı sertleşme ve değişimler göze çarpsa da (Birsnel, 2011, s.241) azınlıklar, 1957 seçimlerinde DP'ye oy vermek suretiyle Adnan Menderes hükümetine olan desteklerini sürdürmüşlerdir.

Vatandaşlık politikalarının önemli bir yansıma alanı olarak eğitim ile ilgili gelişmelere baktığımızda, DP iktidarı boyunca sürdürülen vatandaşlık eğitiminin temel amaçlarından birinin milli ve manevi değerlere sahip bireyler yetiştirmek olduğu anlaşılmaktadır. I. Menderes Hükümeti programında izlenecek eğitim politikasında milli ve manevi değerlere verilecek olan önem şöyle ifade edilmektedir:

Maddi bakımdan ne kadar ilerlemiş olursa olsun, milli ahlakı sarsılmaz esaslara dayanmayan, ruhunda manevi kıymetlere yer vermeyen bir cemiyetin, bugünkü karışık dünya şartları içinde kötü akibetlere sürükleneceği tabiidir. Talim ve terbiye sisteminde bu gayeyi göz önünde bulundurmayan, gençliğini milli karakterine ve ananelerine göre manevi ve insani kıymetlerle teçhiz edemeyen bir memlekette ilmin ve teknik bilginin yayılmış olması, hür ve müstakil bir millet olarak yaşamanın teminâtı sayılamaz. Yıllardan beri sarıh bir istikametten ve rasyonel bir plandan mahrum olduğu için mütemadi değişikliklere, sarsıntılara uğrayan mâarifimizin, milletçe katlanılan büyük maddi fedakârlıklara mütenâsip bir verimlilik arzemediği açık bir hakikattir. Hükümetimiz, parti

⁴⁰ 6/7Eylül olaylarına ilişkin ayrıntılı bilgi için çalışmanın ilgili başlığı incelenebilir.

programımızda tesbit edilmiş esaslar dairesinde, bu büyük milli davayı bir kül halinde ehemmiyetle ele almış bulunuyor. Tamamiyle demokratik bir ruh ile ve ilmin son neticelerine göre tespit edilecek geniş ve teferruatlı bir plan içinde mâarif nimetini memleketin her tarafına müsavi şartlarla yaymayı temin edecek kanun tasarılarını hazırlıklarımız biter bitmez yüksek tasvibinize arzedeceğiz⁴¹.

DP döneminde vatandaşlık eğitiminin milli ve manevi değer aktarımı temelinde şekillenmiş olduğunu, dönemin ders kitaplarında da açık bir şekilde görmek mümkündür. 1954 yılında Niyazi Akşit-Osman Eğilmez tarafından yazılan *İlkokul 5.Sınıflar İçin Yurttaşlık Bilgisi* adlı ders kitabında, vatandaşlık görev ve sorumlulukları, milli değerler ve ahlaki bir erdeme sahip olma noktasında şöyle açıklanmaktadır: “*Bu mübarek vatani korumak, bakmak, güzelleştirmek ve onu, düşman ayağı bastırmadan bizden sonra geleceklere teslim etmek en başta gelen vazifemizdir. Kardeşimizden, babamızdan, anamızdan ve hatta canımızdan daha çok severiz.*” Kitapta, milli değerler çerçevesinde öncelikle vatan sevgisi işlenmekte ve vatani her şeyden çok sevmek gerektiği öğrencilere öğütlenmektedir. Ardından, manevi değer aktarımına dönük şu cümlelere yer verilmektedir:

Gençliğin çevresine, yurduna ve milletine karşı ödevleri (s.76);

- 1- Bir genç büyüklerine saygı, küçüklerine sevgi göstermelidir.
- 2- Bulunduğu sokağın, mahallenin ve çevresinin, dürüst, ahlaklı, dost ve kurtarıcısı olmalıdır.
- 3- İyi hareketleri ile kendisini sevdirmelidir.
- 4- Yurdun korunmasında kendisine düşen görevleri üstün bir şekilde başarmalı.

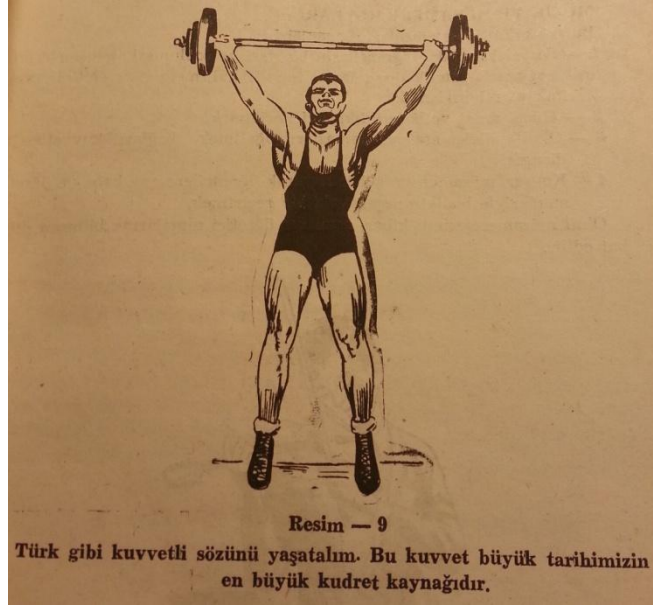
Kitapta, bir gençten beklenenler başlığı altında yukarıda sayılan dört madde sıralanmakta, bu sıralanan özelliklerle de karakter eğitimi boyutunda bir manevi değer aktarımının hedeflendiği anlaşılmaktadır. Bu kitapta betimlenen ideal vatandaşın milli karakteri, benzer şekillerde Demokrat Parti dönemi ders kitaplarında yoğun olarak işlenmektedir. Bu konuda bir başka örnek vermek gerekirse, Ortaokul 1. sınıflar için Ziya Sönmez tarafından yazılan *Yurttaşlık Bilgisi* kitabında (1953) Türk gençliğinden istenilen şeyler başlığı altında şu maddelere yer verilmektedir (s.169):

- Türk devletinin kanunlarına, Türk cemiyetinin ahlak kaidelerine, okulun nizamlarına içinden gelerek ve bunları severek itaat eder.
- Öğretmeni de ana baba gibi aziz ve kutsal tutan Türk geleneğine sadık kalır. Ve minnet duyguları içinde öğretmenini sayar.

⁴¹ <http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP19.htm>. (Erişim tarihi: 19/12/2013).

- Bütün arkadaşlarının da kendisi gibi aynı büyük varlığın Türk milletinin ve cumhuriyetin evladı olduğunu hatırlamadan çıkarmaz. Onların haysiyet, şeref ve sıhhat ve haklarına dikkat eder.
- Yurt ve millet hizmetine adanmış olan sıhhat ve kuvvetini zehirli ve zararlı maddelerle tahrip etmez.

Türk devletinin birer vatandaşı olarak öğrencilerden beklenen yurttaşlık görevleri/nitelikleri, milli ve ahlaki boyutlarıyla ders kitaplarında yoğun olarak işlenmiştir. Bu çerçevede, milli/manevi değerlerin aktarımı dışında üzerinde ısrarla durulan bir başka konu da vücut sıhhat ve kuvvetidir. Vücut olarak, güzel görünüşlü ve kuvvetli vatandaşlar yetiştirmek, tek parti dönemi boyunca olduğu gibi Demokrat Parti döneminde de vatandaşlık eğitiminin temel hedeflerinden biri olmuştur. Öğrencilerden istenilen güçlü, kuvvetli ve çevik olmaları, temelde toplum/millet yararı gözetilerek konan hedefler olup; öğrencilerin kuvvetli olmaları halinde millet adına çok daha büyük işler başarabilecekleri ifade edilmektedir.

Resim 2.1. Demokrat Parti dönemi ders kitabından bir resim.

1960 yılında gerçekleşen askeri müdahale sonucunda, DP hükümeti düşmüş ve ülke yönetimine askerler el koymuştur. DP yöneticilerinden birkaçı idama mahkûm edilmiş, bunlardan bazılarının cezası ömür boyu hapse çevrilirken Başbakan Adnan Menderes ve kabine üyesi iki arkadaşının idam cezaları uygulanmıştır. Askeri darbenin ardından, 1924 yılından beri bir takım değişikliklere uğramış olsa da uygulamada olan anayasa ilga edilmiş, yerine kuvvetler ayrımı ilkesine dayanan 1961 Anayasası yürürlüğe

konmuştur. Askeri müdahale sonucu hazırlanan bu anayasa, yine bir askeri müdahale ile 1982 yılında ortadan kaldırılıp yerine yeni bir anayasa yapılıncaya kadar yürürlükte kalmıştır (Erdoğan, 2003, s.85-121).

1961 Anayasası, Türklük tanımını vatandaşlık bağı olarak yapmakta ve şöyle demektedir: “*Madde 54: Türk devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türk’tür. Türk babanın veya Türk ananın çocuğu Türk’tür. Yabancı babadan ve Türk anadan olan çocuğun vatandaşlık durumu kanunla düzenlenir.*”

1924 Anayasası’nda vatandaşlık bağı üzerinden yapılan Türklük tanımının 1961 Anayasası’nda da benimsendiği ifade edilebilir. Ancak 1961 Anayasası’ndaki tanım, 1924’e göre biraz daha sade ve kısa olmuş; 1924 Anayasası’nda yer alan “ırk ve din farkı gözetmeksizin” ibaresine yer verilmeyen 1961 Anayasası’ndaki tanım daha yalın olmuştur.

Askeri müdahale sonucu oluşmuş olan 1961 Anayasası, meydana geliş şekli demokratik olmasa da, içerik olarak pek çok konuda özgürlükçü bir metin olarak kabul edilmektedir (Ayan, 2007). Özellikle üniversiteler gibi özerkliği uzun yıllardan beri dile getirilen ancak sadece kâğıt üzerindeki bir temenniden ibret kalan bu kurumların özerklik ve özgürlük talepleri büyük ölçüde yerine getirilmiştir⁴². Ancak, 1960lı yıllardan itibaren bir diğer askeri müdahalenin yapılacağı 1980 yılına kadar Türkiye, istikrarsız bir döneme girmiştir. Siyasal ve sosyal pek çok sorun ortaya çıkmış, 1970 yılında askerler tekrar siyasal arenada boy göstermişlerdir. 1974 yılına gelindiğinde ise Kıbrıs Barış Harekâtı gibi çok önemli bir dış sorunla boğuşmak zorunda kalan Türk siyaseti, iç konulara çok fazla eğilememiştir. Siyasi/sosyal konularda yaşanan sorunlar, farklı gruplar arasındaki mücadeleler ve benzeri nedenlerden dolayı, 1961 Anayasası’nın bireyi/vatandaşı değerli bir özne olarak ele alarak nispeten özgür bir yaşamsal saha açtığı pek çok husus aşama aşama ortadan kaldırılarak bir bakıma eskiye dönüş yaşanmak durumunda kalmıştır ki ilerleyen bölümde görüleceği üzere 1982 Anayasası, 1961 Anayasası’na göre çok daha merkezi, devletçi ve otoriter bir zihniyet üzerine inşa edilmiş; bu değişikliğin de 1961 Anayasası’na bir tepki olarak ortaya çıktığı ifade edilmiştir (Özgişi, 2009, s.96).

⁴² <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/10816.pdf>.

1960-1980 arası dönemdeki vatandaşlık politikaları incelendiğinde, özellikle azınlıklar bağlamında sıkıntılı bir sürecin yaşandığı ifade edilebilir. Detayları ilgili başlıklar altında açıklandığı üzere, bu dönemde 1964 yılında Yunan uyruklu işçilerin ikamet tezkereleri uzatılmamış ve bu karar T.C. uyruklu binlerce Rum'un da başka ülkelere göç etmesi sonucunu doğurmuştur. Ardından 1974 yılındaki Kıbrıs Harekâtı öncesi ve sonrasında da Rum Cemaati, Türkiye, Yunanistan ve Kıbrıs Rum yönetimi arasındaki çatışma ikliminden olumsuz olarak etkilenmiştir.

1960 sonrası dönemde, vatandaşlık eğitimi çalışmalarına baktığımız zaman ilk dikkati çeken hususlarından biri askeri müdahalenin ders kitaplarında bir kahramanlık destanı şeklinde sunuluyor olmasıdır. Aşağıda örnekleri ile göreceğimiz üzere, 1960 askeri darbesini gerçekleştiren komuta kademesi, ülkeye çok büyük bir hizmeti büyük fedakârlıklarla kazandıran şanlı kişiler olarak öğrencilere anlatılmaktadır. Bu anlatı ile bir yandan öğrencilerin zihinlerindeki asker imajı çok üst seviyede tutulurken diğer yandan da darbeyi, meşru bir müdahale tarzı olarak bir bakıma benimsemeleri hedeflenmiştir. Bu açık ve çok kuvvetli mesajın ardından, çeşitli ders kitaplarında demokrasiye, seçime ve siyasal partilere yönelik de kimi bilgiler yer almış olsa da ağırlığın askeri yönetimin meşrulaştırılması şeklinde olduğu ifade edilebilir.

1964 yılında yayınlanan *Testli Yurttaşlık Bilgisi Orta II* isimli ders kitabında, 1960 askeri müdahalesi şöyle anlatılmaktadır:

Demokrat Parti iktidarı ele geçirmek için millete birçok vaadlerde bulunmuştu. Fakat, Demokrat Parti iktidarı bu vaadlerini kısa sürede unuttu. Tutulan yanlış yol sonunda memlekete büyük ekonomik zorluklarla karşılaştı. Diğer taraftan, bir kısım geri düşünceli kimselerin oylarının kazanılması için Atatürk inkılapları baltalandı...

Bu durum karşısında büyük Atatürk'ün; Türk istiklal ve cumhuriyetini emanet ettiği Türk gençliği harekete geçti. Nümayişleri bastırmak için görevlendirilen Türk ordusu her hareketi ile gençlerle beraber olduğunu gösterdi...

İktidarı yola getirmek, milletin hak ve hürriyetlerini korumak için başka hiçbir yol kalmayınca, **kahraman TÜRK ORDUSU** vazifesini yaptı. 27 Mayıs 1960 gecesi harekete geçerek birkaç saat içinde Demokrat Parti iktidarını düşürdü...

Türk ordusunun başardığı bu milli inkılâp hareketi bütün yurttan anlatılmaz büyük bir sevinçle karşılandı. Hürriyetlerine kavuşan, kötü idareden, kardeş kavgasına düşmekten kurtulan Türk Milleti bayram yapmağa, Türk ordusunu çılgınca alkışlamaya başladı.

1960 askeri darbesi sonrasında yürütülen vatandaşlık eğitimini azınlıklar bağlamında incelediğimizde, cumhuriyetin kuruluş döneminden itibaren özellikle Tarih ders kitaplarının Kurtuluş Savaşı'nı anlattığı bölümlerinde yer alan “azınlıklar, işgalci kuvvetlerle işbirliği yaptı⁴³” anlatısının bu dönemde de devam ettiği görülmektedir. İstanbul'un işgali sırasında yaşananlar temelinde ele alınan bu konularda, Ermeniler ve Rumlar daha çok ön plana çıkarılmakta, Yahudilere aynı oranda değinilmemektedir. Araştırmanın, çok partili dönem başlığı altında incelemiş olduğumuz ders kitaplarındaki azınlıklar ile 1960 sonrası ders kitaplarındaki durum bu açıdan paralellik göstermektedir. Aşağıda 1960 sonrası ders kitaplarında azınlıkların ele alınış biçimlerine dair örneklerle yer verilmektedir;

Ortaokul III Tarih ders kitabı (1965, s.184-185) şu ifadelere yer verilmektedir:

Osmanlı devletinin içinde yaşayan Hristiyanlar da memleketin düştüğü bu kötü durumdan faydalanmak hevesine kapılmışlardı. Bu Hristiyanların başında Rumlar ve Ermeniler geliyordu. Bunlar, Osmanlı Devleti'nin artık yaşayamayacağına kanaat getirmişlerdi. Onun için bazı kazançlar elde etmek istiyorlardı. Bu amaçla bir takım cemiyetler kurmuşlardı...

Ortaokul III Tarih ders kitabı (1962, s.181):

Yüzyıllarca, Türklerle yaşamış ve bu memleketin nimetlerinden bol bol faydalanmış olan Rumlar ve Ermenilerin bir kısmı düşmanla işbirliği yaparak aleyhimize çalışmaya başladılar. Bunlar, Osmanlı devleti parçalanırken kendilerine bazı kazançlar sağlamak istiyorlardı. Bu maksatla Rum patrikhanesine bağlı Mavri Mira ve Rum Pontus cemiyetleri kuruldu. Memleketimizdeki bir kısım Rum okulları ve kiliseleri toplanma yeri ve silah deposu haline gelmişti...

Yukarıda verilen örnek iki ders kitabında azınlıkların yer alış biçimleri incelendiğinde, genel anlamda birbirine paralel hatta birbirinin kopyası gibi duran iki metnin var olduğu düşünülebilir. Ancak bu iki metin arasında önemli bir fark bulunmaktadır. Birinci metinde, herhangi bir kısıtlama veya açıklamaya yapmadan tüm azınlıkları sürecin içerisine dâhil eden bir anlatım varken; ikinci metinde, azınlıkların “bir kısmı” şeklinde bir ifadeye yer verilerek bu cemaatlerdeki tüm insanların aynı kefedeki değerlendirilmemesi gerektiğinin altı çizilmiştir⁴⁴.

⁴³ Burada, tarihi süreç içerisindeki olayların doğruluğu-yanlışlığı bizim tarafımızdan tartışılmamakta; sadece ders kitaplarının betimlenmesi amaçlanmaktadır.

⁴⁴ Araştırma kapsamında görüşlerine başvurduğumuz katılımcıların çoğu da bu konuya temas etmiş; tarihi konuların anlatımında cemaatlerin tüm bireylerini aynı şekilde değerlendirmenin yanlış olacağını çünkü aynı cemaat içerisinde çok farklı görüşte insanların var olabileceğini ifade etmişlerdir.

2.3.2.3. 1980'den Günümüze

1970'li yıllardan itibaren Türkiye'de baş gösteren siyasi istikrarsızlık ve kaos ortamı, 1970'li yılların sonlarına doğru kontrolden çıkma noktasına gelerek iç savaş tehlikesine varan boyutlara ulaşmıştır. Sağ-Sol çatışmaları üzerine inşa edilen bu iki kutuplu mücadelede pek çok insan hayatını kaybetmiş, pek çoğu da çeşitli suçlara karışarak hayatının geri kalanını hapishanelerde geçirmek zorunda kalmıştır. Kısacası Türkiye, 1980li yıllara iç istikrardan yoksun ve hemen her gün sokak çatışmalarında birden çok yurttaşını kaybeden bir durumda girmiştir. Bu sürecin sonunda, başta dönemin genelkurmay başkanı Kenan Evren olmak üzere komuta kademesi yönetime el koyarak sivil yönetimi etkisiz hale getirmiştir. Askeri müdahalenin ardından sokak olayları duruldu ancak günümüzde hala tartışma ve dava konuları olan işkence, kötü muamele ve insan hakları ihlali iddiaları⁴⁵ hiç dinmedi.

Askeri müdahalenin ardından 1982 yılında yeni anayasa halkoyuna sunulmuş; oylamaya katılanların çok büyük bir çoğunluğunun evet demesiyle de yeni anayasa yürürlüğe girmiştir. Askeri müdahalenin ardından gelen bu yeni dönem, 1961 Anayasası'na bir anlamda tepki maddelerinden oluşmakta; darbe öncesi ülkenin yaşamış olduğu kaos ortamından 61 Anayasası'nın özgürlükçü tutumunu sorumlu tutmaktaydı (Parla, 1993, s.38). Bu durumun bir yansıması olarak, yeni anayasa; özgürlükleri son derece kısıtlayıcı, birey değil devlet merkezli, üniversiteler gibi özerklikleri ile var olabilecek olan kurumları son derece merkezi bir idare yapısına sokan bir zihniyetle uygulamaya geçirilmiştir (Gözübüyük, 2005, s.206)

1982 Anayasası'nın yürürlüğe girmesiyle paralel olarak, devletin vatandaşlık politikalarında da bir takım değişiklikler olmuştur. Milli birlik ve beraberlik temelinde hemen her konuda bir olmayı, ayrılığa düşülmemeyi öğütleyen kurallar dizisi, Türkiye toplumunun günlük yaşamına girmiş; bu birliği sağlamaya dönük açık devlet müdahaleleri olmuştur (Erdoğan, 2003, s.128). Bu müdahalelerin en çarpıcı örneklerinden biri de hapishanelerdeki sağ-sol görüşlü kişilerin aynı koşullarda tutulmasıdır⁴⁶. Bir anlamda darbeye giden yolda en büyük olayların kaynağı olan bu farklı görüşteki insanlar arasındaki ayrılıkları/çatışmaları önlemek için devlet, zaruri bir

⁴⁵ *Türkiye'de işkence, kötü muamele ve diğer zalimane, gayri insani veya küçültücü muamele veya ceza sorunu ve çözüm önerileri*. Türkiye'de işkencenin stratejik haritalanması projesi Helsinki yurttaşlar derneği- insan hakları gündemi derneği yayını.

⁴⁶ http://emedya.cumhuriyet.com.tr/haber/diger/350690/iskence_kayitlari_mahkemede.html#

birlikte yaşama şartı getirmiştir. Bu durum, elbette hapishanelerle sınırlı olmamış; toplumun hemen her kesimi devlet otoritesi tarafından kontrol edilmeye çalışılarak “milli birlik ve düzeni” bozacak herhangi bir aykırı faaliyete izin verilmemiştir (Özçelik, 2012, s.86). Devletin sosyal hayata bu denli sert müdahaleleri, uygulamada, sıkıntılı pek çok durumun ortaya çıkmasına neden olmuştur. İnsan hakları ihlalleri, farklılıkların bir ayıp ve örtülmesi gereken bir kusur olarak görülmesi ve bunun sonucu olarak ortaya çıkan tek tipleştirme çalışmaları bunlardan sadece birkaçıdır (Üstel, 2004, s.289). Askeri darbenin ardından iş başına gelen geçiş dönemi hükümeti başbakanı Bülent Ulusu, TBMM’de yapmış olduğu hükümet programı sunumunda, öncelikle askeri müdahalenin gerekçelerini sıralamış; bu gerekçelerin başında ise farklılaşma ve milli kültürden uzaklaşmayı ön plana çıkarmıştır. Ardından, yeni döneme ilişkin hükümetinin programını açıklayan Ulusu, çok sık olarak Atatürk milliyetçiliğine vurgu yaparak, 1980 öncesi yaşanan farklılaşma ve kültürel yozlaşmayı Atatürk milliyetçiliği etrafındaki birleşme ile ortadan kaldıracaklarını iddia etmiştir⁴⁷.

Vatandaşlık politikalarında 1980 sonrası görülen “millileşme” çalışmaları, eğitim politikalarına da yansımış; bazı derslerin isim ve içerikleri değiştirilerek millileştirilmiştir. Bu kapsamda, özellikle vatandaşlık eğitimi boyutunda, bir örnek vermek gerekirse; Toplum ve Ülke İncelemeleri dersi, tek disiplinli yapıya döndürülerek dersin içeriğini oluşturan sosyal bilim disiplinleri ayrı birer ders olarak öğretim programlarına eklenmiştir. Ancak bu dağıtma ve ekleme işlemleri yapılırken, derslerin adları millileştirilerek “Milli Tarih”, “Milli Coğrafya” gibi isimler almıştır (Taş, 2005, s.322). Eğitimde millileşme anlayışı, sadece ders isimleriyle sınırlı kalmamış; ders içerikleri de Türk-İslam sentezi çerçevesinde yeniden tasarlanmıştır (Copeaux, 1998, s.83).

Askeri müdahalenin ardından 1983 yılında gerçekleştirilen genel seçimlerde, Turgut Özal’ın başkanı olduğu ANAP birinci parti olmuş ve Türkiye’de yaklaşık 10 yıl sürecek olan Özal dönemi başlamıştır. Özal döneminde, askeri yönetime nazaran daha liberal bir ekonomi anlayışı ve yumuşak bir laiklik ön plana çıkarılmış, ancak Türk-İslam sentezi anlayışı devamlılık göstermiştir (Eştürk, 2006, s.114). Vatandaşlık ve vatandaşlık eğitimi politikalarında da Özal dönemi, Türk-İslam sentezi etrafında şekillendirilmiş, liberal düşünce yapısına yakın bir çizgide bu politikalar uygulamaya konmuştur. Bu

⁴⁷ <http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP44.htm>. (Erişim tarihi: 18/02/2014)

dönemde, vatandaşlık eğitimi kapsamında milli birlik ve bütünlüğün yanı sıra, manevi değerlerin yeni nesillere aktarılmasının da önem arz ettiği görülmektedir. I. Özal iktidarının hükümet programında, eğitim ile hedeflenenler açıklanırken sık sık milli değerlerin yanı sıra manevi değerlerin de öğrencilere kazandırılmasının zaruri olduğu vurgulanmaktadır⁴⁸:

Çocuklarımızı ve gençlerimizi, milli ve ahlaki değerlerimizi benimsemiş, Atatürk ilke ve inkılaplarına bağlı, bilgili; Türkiye'nin meselelerinin ancak milli birlik ve dayanışma ile, ilmi ve akılcı yaklaşımlarla, gayret ve fedakarlıklarla çözebileceğine inanan; herkese karşı sevgi, saygı ve müsamaha besleyen medeni birer insan olarak yetiştirmeliyiz. İnsanın yetiştirilmesi için yapılan harcamaların verimli yatırım sayan Hükümetimiz eğitim ve öğretime büyük önem verecektir.

Yüksek ahlak sahibi, dengeli bir nesil yetiştirilebilmesini teminen, devletin ilk ve orta öğretim kurumlarında dini eğitim ve öğretim yapılması için gerekli tedbirleri almasını zorunlu buluyoruz.

1990'lı yılların sonlarına doğru, Türk eğitim sisteminde önemli değişim-dönüşümler gerçekleşmiştir. Beş yıllık zorunlu eğitimden sekiz yıllık kesintisiz zorunlu eğitime geçiş yapılmıştır. Bu değişim çalışmaları, salt teknik bir konu olmanın ötesinde, dönemin siyasi aktörlerinin de ifade ettiği gibi, ideolojik bir arka plana sahip, kimi kesimlerce reform (Fırat, 2008, s.269), kimi kesimlerce de zulüm olarak betimlenen⁴⁹ önemli bir gelişmedir. 1980'li yıllardan itibaren Türk eğitim sistemi ideolojisini oluşturan Türk-İslam sentezi anlayışı, 1983'ten itibaren yaklaşık 10 sene ve 1996 yılında, kısa süreli de olsa, sağ partilerin iktidara gelmesi ile 1990'lı yılların sonlarına doğru tartışma konusu olmaya başlamıştır. Bu çerçevede, özellikle laiklik ilkesinin daha sert uygulanması talebi ile çeşitli yaklaşımlar geliştirilmiştir. Yaşanan bu tartışmaların ardından 1997 yılında öğretim programlarında değişikliklere gidilmiş; 1980 darbesinden sonra Milli Tarih ve Milli Coğrafya olarak bölünen dersler, tekrar tek çatı altında toplanarak vatandaşlık eğitim programı olarak Sosyal Bilgiler dersi oluşturulmuştur. Oluşturulan bu ders ve diğer vatandaşlık eğitimi derslerinin içerikleri, Türk-İslam sentezinden çok Atatürk ilkeleri özellikle de laiklik etrafında şekillendirilmiş, bunun dışında da iç ve dış tehdit söylemleri ders kitaplarında yoğun olarak işlenmeye devam etmiştir (Gemalmaz, 2003, s.31). Bu konuda özellikle lise öğretim programında yer alan Milli Güvenlik Dersi başat rolü oynamıştır. Milli Güvenlik dersi, araştırma konumuz olan gayrimüslim azınlıklar bağlamında da ayrı bir öneme sahiptir. Araştırmanın

⁴⁸ <http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP45.htm>. (Erişim tarihi: 18/02/2014)

⁴⁹ http://www.milligazete.com.tr/haber/Zulme_son_vermek_icin_bu_kadar_beklemeye_gerek_var_miydi/219675.

bulgular kısmında da ifade edildiği üzere, katılımcıların geneli okul hatıralarında bu derse olumsuz bir şekilde yer vermekte; çoğunlukla da bu derste kendi kimliklerinin aşağılandığını ve bu nedenle de derste zor anlar yaşadıklarını ifade etmektedirler.

Türkiye, 21. yüzyıla yukarıda kısaca açıklanan vatandaşlık ve vatandaşlık eğitimi politikaları ile girmiştir. Ancak bu yüzyılın hayatımıza taşıdığı yeni değer ve yaklaşımlar, ülke politikalarında bir takım değişim ve dönüşümleri kaçınılmaz kılmıştır. Bu değişim sürecinin en önemli yansıma alanlarından biri de eğitim olmuştur. 1997 yılında yenilenen ilköğretim programları, hazırlıkları bir süre devam eden program geliştirme çalışmasının ardından ilk olarak 2004 yılında pilot uygulaması yapılmış ve 2005 yılında da Türkiye genelinde uygulamaya konulmuştur. Oluşturulan bu yeni öğretim programları, vatandaşlık eğitimi boyutunda incelendiğinde, bireyin sahip olması istenilen özellikler açısından köklü değişiklikleri de beraberinde getirmiş olduğu görülmektedir (Akpınar ve Kaymakçı, 2009, s.608). 21. yüzyıl öncesi eğitim politikalarının temelini oluşturan, resmi ideolojinin öğrenciler tarafından benimsenmesi ilkesi nispeten varlığını devam ettirmekle birlikte eğitimin temel amaçları arasında bireyi, çağa uygun özelliklerle donatmak ideali daha ağır basar hale gelmiştir (Kara, Topkaya ve Şimşek, 2012, s.147). Bu çerçevede; düşünme becerileri gelişmiş, mantıklı kararlar verip bunları uygulamaya dökmeye çalışan, katılım becerileri üst seviyede, evrensel ve milli değerlerle donanmış öğrenciler yetiştirmek, yeni ilköğretim programının vatandaşlık eğitimi boyutundaki temel hedefleri haline gelmiştir.

2005 öğretim programları yenileme süreci ve arkasından atılan kimi adımları, vatandaşlık eğitimi ve azınlıklar açısından ele aldığımızda, ortaya çıkan tablonun pek çok açıdan olumlu sayılabileceği ifade edilebilir. Öncelikle, öğretim programlarındaki değişime paralel olarak ders kitaplarının içerikleri de yenilenmiş ve bu yenilenme esnasında, azınlıklar ile ilgili konularda kısmi bir takım iyileştirmeler yapılmıştır. Ardından atılan diğer bir adım ile de, Avrupa Birliği ilerleme raporlarında da eleştiri konusu olan⁵⁰, Milli Güvenlik dersi müfredattan kaldırılmıştır. Bu dersin kaldırılmasına ilişkin farklı kesimlerin olumlu tepkileri olmuşsa da bireysel tecrübelerini bizimle

⁵⁰http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/2011_ilerleme_raporu_tr.pdf

paylaşan katılımcıların anlattıklarından hareketle, en çok memnun olan kesimlerin başında azınlık cemaatlerinin gelmiş olduğu söylenebilir⁵¹.

Sonuç olarak, Cumhuriyet dönemi vatandaşlık ve vatandaşlık eğitimi politikalarına baktığımız zaman; kuruluş devrinden çok partili hayata geçişe kadar, toplumu homojenleştirmeye dayalı ulus inşa projesine uygun adımlar atıldığı; homojen bir toplum oluşturma hedefi kapsamında özellikle azınlıklara yönelik bir takım kısıtlayıcı uygulamaların işe koşulduğu ifade edilebilir ki ilgili dönemdeki siyasal gelişmelere baktığımızda cumhuriyet dönemi azınlıklar ile ilgili önemli gelişmelerinden Varlık Vergisi ve Trakya olaylarının da bu dönemde gerçekleşmiş olduğu görülmektedir. Demokrat Parti ile birlikte Türkiye siyasal hayatına giren çok partili dönem, vatandaşlık ve vatandaşlık eğitimi politikalarında da bazı değişikliklerin yaşanmasına neden olmuştur. Bu değişimler; ekonomide daha liberal, laiklik anlayışında ise daha esnek bir çizgiyi takip etmiş olup bu zihni yaklaşım, dönemin eğitim anlayışına da yansımıştır. Çok partili dönem ders kitaplarında, nispeten daha demokratik ve siyasal yaşamın yansıtıldığı konuları görmek mümkün olabilmıştır. Ancak bu süreç çok uzun sürememiş ve 1960lı yılların başında askeri müdahale gelmiştir. Müdahalenin ardından hazırlanan yeni anayasa, nispeten bazı konularda özgürlükçü bir yaklaşım sergilemiş olsa da zaman içerisindeki yasal değişiklikler ile bu özgürlük alanı çok daralmıştır. Aynı zamanda özellikle 1970-80 arasındaki siyasal mücadelelerin iç çatışmaya dönme ihtimali üzerine de askerler tekrar devreye girmiş; Türk siyasal yaşamında onar sene arayla asker müdahalesi gerçekleşmiştir. 1980 sonrası kurulan, askerlerin gölgesindeki Ulusu hükümeti zamanında Türk-İslam sentezi, vatandaşlık ve vatandaşlık eğitiminin eksenine oturtulmuştur. Türklük ve Müslümanlık, Türk ulusunun tanımında vazgeçilemez unsurlar olarak görülmüş ve biz/öteki ayrımı din, dil ve etnik köken üzerinden yapılmıştır. 1983 yılında gerçekleştirilen genel seçimle birlikte iktidara Özal gelmiş ve darbe sonrası takip edilen politikalarda kısmi değişikliklere gitmiştir. Milli birlik ve düzenin bozulmaması eksenindeki söylemlerin devam ettiği bu dönemde, vatandaşlık politikalarındaki temel farklılık, manevi değerlerin daha yoğun bir şekilde gündeme getirilmesidir. Bunun dışında daha liberal bir ekonomi anlayışının kurulmaya çalışıldığı Özal döneminde, çok kısıtlı da olsa, liberal düşüncenin ders kitaplarına yansımış olduğu da görülmektedir.

⁵¹ <http://www.agos.com.tr/milli-guvenlik-dersi-kaldirildi-471.html>. (Erişim: 18/02/2014)

Türkiye’de vatandaşlık ve vatandaşlık eğitimi ile ilgili, konumuz bağlamında, bir diğer önemli değişiklik 1997 yılında yapılmış; zorunlu kesintisiz eğitim sekiz yıla çıkarılmıştır. Bu değişiklik ile dönemin başbakanı Bülent Ecevit’in de belirttiği üzere, öğrenci sayıları çok fazla olan İmam Hatip okulları sadece imam ve hatip ihtiyacını karşılayacak seviyeye çekilecek, bu öğrenciler de eğitimlerini diğer “dini içerikte olmayan” okullarda sürdüreceklendir ki; yasanın uygulanmaya başlandığı zamandan çok kısa bir süre sonra bu konudaki hedeflerin tutturulduğunu; ülke çapındaki imam hatip lisesi ve kuran kurslarının sayılarında çok ciddi oranlarda azalma olduğunu yine dönemin başbakanı Bülent Ecevit açıklamaktadır⁵². Bu dönemde laikliği daha sert bir şekilde uygulamaya koyan bu reformlar, bir bakıma 1980 sonrası oluşan güçlü Türk-İslam sentezi vurgusundan, İslam vurgusunun yumuşatılarak yerine daha güçlü bir laiklik ve ulus vurgusuna geçişin de işareti olarak algılanabilir (Deniz, 2011, s.132). 2000’li yıllara gelindiğinde ise öğretim programlarında yeni bir revizyon gerçekleştirme ihtiyacı ortaya çıkmış ve 2005 yılında ilköğretim programları revize edilmiştir. Gerçekleştirilen bu değişikliklerle birlikte, milli-manevi değer aktarımı nispeten yerini korumakla beraber, bireyi ön plana çıkaran ve yaşadığı bilgi iletişim teknolojileri çağına ayak uydurması için ihtiyaç duyacağı bilgi, beceri ve değerlerle donatmayı hedefleyen kazanımlar programlara eklenmiştir.

2.4. Türkiye’de Azınlıklar: Tarihi Süreç ve Güncel Gelişmeler

Türkiye’de resmî kabul çerçevesinde azınlık olarak üç gayrimüslim cemaat tanınmaktadır: Rumlar, Yahudiler ve Ermeniler. Bu üç cemaatin Türkiye’deki varlıkları, cumhuriyet döneminden çok daha eskilere dayanmaktadır. Bu nedenle, araştırma konusu olan üç azınlık cemaate ilişkin tarihsel sürecin açıklanması gerektiği düşünülmüştür. Çalışmanın bu bölümünde, öncelikle üç azınlık cemaatin tarihsel geçmişine yönelik kısa bir bilgilendirme yapılmış, ardından Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti dönemlerinde azınlıkların durumları incelenmeye çalışılmıştır. Bu inceleme esnasında, siyasal/sosyal konular ön plana çıkarılmış; siyasal tarih içerisinde azınlıkları doğrudan ilgilendiren gelişmelerin yanı sıra, sosyal hayata dönük okul ve vakıf gibi müesseseler üzerinde de durulmuştur.

⁵² <http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/55103.asp>.

2.4.1. Gayrimüslim Cemaatlerin Kısa Tarihi

2.4.1.1. Ermeni Tarihi

Ermeni milletinin tarihsel kökenlerine ilişkin, pek çok millette olduğu gibi, farklı yaklaşımlar mevcuttur. Bu yaklaşımlar içerisinde, Ermenilerin Urartuların soyundan geldikleri, Balkanlardan Anadolu'ya zorunlu olarak göç etmek durumunda kalan Trak-Frik kökenli bir kavim oldukları ve Hz. Nuh'un oğlu Hayk'ın neslinden gelen bir millet oldukları iddiaları ön plana çıkmaktadır (Göyünç, 2005, s.31).

Tarih boyunca Ermeniler, adadillerinde kendilerini Hay olarak tanımlamışlar ve ülkelerine de Hayastan adını vermişlerdir. Bunun yanında, Ermenilere yönelik kullanılan en yaygın isimlerden biri de Armen olmuştur. Armen kelimesine ilişkin ulaşılabilen en eski kayıta M.Ö. 2270-2230 yılları arasında Akad Devleti kralı olan Narem-Suen'e ait yazıtlarda rastlanmıştır (İşhanyan, 2006, s.36). Bu konudaki bir başka iddia ise ilk kayıtlara M.Ö. 521 yılına ait Ahanemid İmparatoru Dara'nın Behistun kitabelerinde rastlandığı şeklindedir (Sezgin, 2005, s.20).

M.Ö.600'lü yıllardan itibaren yaklaşık iki yüz sene süren bir göç ve istila hareketi ile Haylar (Ermeniler) Urartu topraklarında geniş bir alana yayılmışlardır. Belirli bir süre bölgede güçlü olan siyasal sistemlerin egemenliğinde yaşamış olan Ermenilerin ilk bağımsızlıklarının M.Ö. 189 yılında 1. Artaksias zamanında elde edildiği düşünülmektedir (Göyünç, 2005, s.32). Ancak, elde edilen bu kısmi bağımsızlık çok uzun sürmemiş ve Ermenistan toprakları Partlar ile Roma İmparatorluğu arasında bir güç savaşı alanı olarak sürekli el değiştirmiştir. Bu iki güçlü devletin aralarındaki mücadelede zemin olarak seçilen Ermenistan coğrafyası, çoğunlukla, hâkim devletin bir vilayeti şeklinde yönetilmiştir (Grousset, 2005). M.S. 5. yüzyılın başlarına kadar Sasani hâkimiyetinde yaşamış olan Şaman inancına bağlı Ermeniler (Dabağyan, 2006, s.62) 301 yılında Hristiyanlığı kabul edince, Sasani imparatorlarının gazabına uğramışlar ve ateşperestlik inancını benimsemeleri için yoğun baskıya ve zorunlu göçe tabi tutulmuşlardır (Ulu, 2009, s.5). Ermenilerin Hristiyanlığı kabulü, aynı zamanda milli bir Ermeni kilisesinin de doğuşuna yol açmıştır. Gregoryan Ermeni Kilisesi adı verilen bu merkez, bu sefer de yine Hristiyan olan Bizans tarafından mezhep farklılığı nedeniyle düşman ilan edilmiştir. 7. yüzyıla kadar Bizans tarafından ciddi baskı altında yaşayan Ermeniler, bu tarihten itibaren Emeviler'in hâkimiyeti altına girmişlerdir. Bizans

imparatorları, Ermenileri tekrar kendi hâkimiyetleri altında yaşamaya davet etmiş olsalar da uygulanan baskı ve şiddetin hafızalarda oluşturmuş olduğu derin yaralar buna mani olmuş; Hristiyan Bizans hâkimiyetine girmektense Müslüman Emevi hâkimiyetinde kalmak, Ermeniler tarafından tercih edilmiştir (Sezgin, 2005, s.26; Ulu, 2009, s.7).

1071 yılında Sultan Alparslan'ın Malazgirt zaferi ile birlikte Ermenilerin yaşadığı bölgelerin büyük kısmı Selçuklu hâkimiyetine girmiştir. Selçuklu hükümdarları, Ermenilere karşı nispeten daha hoşgörülü bir politika izlemiş ve özellikle dini-sosyal hayata yönelik özgürlük alanlarını genişletmiştir (Anadol, 2002, s.47). Selçukluların Anadolu'daki fetihleri aynı zamanda Bizans ile girilen bir mücadele anlamına geliyordu. Batıya doğru gerçekleşen her sefer, Bizans'ın Anadolu coğrafyası üzerindeki hâkimiyetini zayıflatmıştır. Bu boşluktan yararlanan Çukurova Ermenileri, çok uzun soluklu olmamakla birlikte, bağımsız bir devlet kurmayı başarmışlardır. Kurulan bu bağımsız Ermeni krallığı, özellikle Haçlı Seferleri sırasında, Haçlı kuvvetlerine sağlamış olduğu destekten ötürü Selçuklu hükümdarlarının gazaplarını üzerine çekmiş ve zaman zaman işgale uğramıştır (Güler ve Akgül, 2003, s.12). Çukurova Ermeni krallığına, 14. yüzyıl sonlarına doğru Memlûklular tarafından son verilmiştir.

Anadolu coğrafyasında yaşamlarını sürdüren Ermeniler, Selçuklu hâkimiyetinin ardından Safevi ve Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altına girmişler ve çok uzun yıllar boyunca bu şekilde yaşamışlardır. Bölgenin iki büyük devleti olan Safevi ve Osmanlılar arasındaki mücadelede, sık sık Ermenistan toprakları el değiştirmiştir. 1639 yılında imzalanan Kasr-ı Şirin Anlaşması ile Ermenistan'ın batı sınırı çizilmiştir. 1826-28 yılları arasındaki Rus-İran savaşının galibi olarak Rusya, Ermenistan topraklarının maliki konumuna gelmiştir. Rusya'nın hâkimiyet kurduğu dönemde %20 civarlarında olan Ermeni nüfus, İran ve Anadolu'dan yapılan göçler ile bölgede çoğunluk oluşturacak noktaya ulaşmıştır. 1920 yılında, Ermeni Sovyet Sosyalist Cumhuriyet adı altında Sovyetler Birliği'ne katılan Ermeniler, birliğin 1991 yılında dağılmasıyla birlikte bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir.

Günümüzde Ermeniler, başta Ermenistan olmak üzere, Fransa, Kanada, Türkiye, ABD ve Güney Amerika ülkelerinde yaşamaktadırlar.

2.4.1.2. Rum Tarihi

Günümüzde Rum kelimesine ilişkin, ilgili alan yazında ve toplumsal yaşamda farklı anlam yüklemelerinden kaynaklı bir takım kavram karmaşaları yaşanmaktadır. Rum deyince, kimileri tüm Yunanlıları, kimileri sadece Yunanistan dışında yaşayan Yunanlıları, kimileri ise Yunanistan ile herhangi bir bağ kurmadan Bizans İmparatorluğu'nun halklarından günümüze ulaşan bir milleti tasvir etmektedir. Bu yüzden Rumların tarihine geçmeden önce, Rum kelimesinin ne anlama geldiği konusunu netliğe kavuşturmak gerekmektedir. Türk Dil Kurumu'nun büyük Türkçe sözlüğünde Rum kelimesine ilişkin üç farklı anlam verilmektedir (www.tdk.gov.tr):

1-*Müslüman ülkelerde oturan Yunan asıllı kimse.*

2-*Doğu Roma İmparatorluğu sınırları içinde yaşayan, Roma yurttaşı haklarına sahip olan halk.*

3-*Anadolu.*

TDK'nın tanımlamalarına baktığımızda, toplumsal yaşamda var olan farklı anlamlandırmaların, sözcüğe ilişkin bilimsel tanımlamalarda da yer bulduğu görülmektedir. Buradaki farklı anlamlandırmaların, sözcüğün bilimsel ve toplumsal kullanımının birbirine geçmesinden kaynaklandığı söylenebilir. İlgili alan yazın incelendiğinde, Rum kelimesinin genel olarak, Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu vatandaşlarına verilen Romeos adının daha sonraları değişmesi neticesinde ortaya çıktığı, günümüze kadar da bu soydan gelen insanlara verilen bir isim olarak kullanılageldiği görüşünün ağır bastığı görülmektedir (Nakracas, 2005, s.50). Ancak günümüzde, toplumsal hayatta ve bazı bilimsel çalışmalarda, Yunanistan dışında yaşamakta olan tüm Yunan uyruklular için de Rum kelimesi kullanılmaktadır. Bu çağrışımda, Roma vatandaşı olan Rumların zaman içerisinde Latince yerine Yunancayı dil olarak seçmeleri etkili olmuştur. Tarihsel süreçte, Rum kelimesine sadece belirli bir ırk veya soya referans veren anlamların dışında Ortodoksluk temelinde Bulgar ve Sırları içine alacak şekilde bir Rum Milleti tanımlaması da yapılmıştır (Augustinos, 1997, s.50).

Rum kelimesine ilişkin bir farklı kullanım da Anadolu'nun Türkler tarafından fethedilmesiyle birlikte ortaya çıkmış ve Anadolu coğrafyasını tanımlamak için Rum kelimesi kullanılmaya başlanmıştır. Bu durumun bir yansıması olarak Niğbolu zaferinin

ardından Sultan Yıldırım Bayezid'e *Sultan-ı İklîm-i Rum* unvanı verilmiştir. Zamanla Anadolu tabirinin yayılmasıyla birlikte Rum nitelemesi bu anlamda unutulmuş ve kullanılmaz olmuştur (Büyükkarcı, 2003, s.49).

Farklı tanımlama ve anlamlandırmalar var olsa da, günümüzde Anadolu'da özellikle de İstanbul'da yaşamakta olan Rumların, Bizans İmparatorluğu vatandaşlarının soydaşları oldukları söylenebilir. Bu nedenle, Rumların tarihini anlatabilmek için Bizans İmparatorluğu tarihinin ve sosyolojisinin ana hatlarıyla incelenmesi gerekmektedir.

Roma İmparatorluğunun ikiye ayrılmasıyla birlikte Doğu Roma İmparatorluğu yani Bizans 395 yılında kurulmuş, 1453 yılında Fatih Sultan Mehmed komutasındaki Osmanlı orduları tarafından fethedilerek yıkılmıştır. Bizans halkı ve imparatorları, kendilerini Roma İmparatorluğunun gerçek varisleri olarak görmüşler ve kendilerini Romaioi (Romalılar) olarak tanımlamışlardır (Baskıcı, 2009, s.28). Bizans devleti, yıkılma sürecine kadar doğu ve batı coğrafyalarından sürekli olarak sıkıştırılmıştır. Doğudan Katolik Hristiyan Avrupa, Batıdan ise Müslüman Türkler sürekli olarak Bizans üzerinde baskı oluşturmuşlardır. Özellikle Haçlı seferleri ile Katolik Avrupa tarafından Bizans ülkesine çok ciddi zararlar verilmiş, başkente getirilen şövalyeler ile ülkedeki sosyolojik yapı üzerinde oynanmıştır (Yıldız, 2008, s.12).

Anadolu coğrafyasındaki Bizans hâkimiyeti sadece Konstantinopolis (İstanbul) ile sınırlı kalmamıştır. Türk akınları ile sürekli olarak kan kaybediyor olsa da 10 ve 11. yüzyıllarda Anadolu'da ciddi bir Bizans hâkimiyetinden söz etmek mümkündür. Ancak 12. ve 13. yüzyıllarda artık Anadolu'da ciddi siyasal boşluk ve kargaşa ortaya çıkmış; İstanbul merkezli Bizans iyiden iyiye güç kaybetmeye başlamıştır. Böylesine kaotik bir ortamda, 1204 yılında Trabzon Rum Devleti kurulmuş ve 1461 yılına kadar varlığını sürdürmüştür (Telliöglü, 2009).

15. yüzyıla gelindiğinde artık iyice zayıflamış ve çöküş sürecine girmiş olan Bizans, Osmanlı Devleti tarafından 1453 yılında fethedilerek ortadan kalkmıştır. Bizans Devleti'nin ortadan kalkmasıyla birlikte Bizans topraklarında yaşamakta olan Rumların Osmanlı hâkimiyetindeki günleri başlamıştır.

Özetlemek gerekirse, günümüzde Rum olarak isimlendirilen toplumun tarihsel kökenleri temelde Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu'na dayanmaktadır. Bizans halkı kendisini tanımlarken Romalı olarak ifade etmiş, Bizans kralları da kendilerini Roma

Kralı olarak görmüşlerdir. Bizans hâkimiyetinin ardından Anadolu coğrafyasında ortak bir din (Ortodoksluk) ve dil etrafında bir arada kalabilen bu insanlar, zaman içerisindeki sözcük değişimleri ile Roma, Romalı ve Rum olarak anılmaya başlanmış ve günümüzde de bu şekilde anılmaya devam etmektedirler. Tabiki bu açıklama, ilgili alan yazında üzerinde tamamıyla mutabık kalınan bir bakış açısını yansıtmamaktadır. Sosyal bilimlerin doğası gereği konuya ilişkin farklı yaklaşımlar bulunmakta; Rumların tarihsel, toplumsal ve ekonomik köken ve gelişimlerine yönelik değişik yaklaşımlar ortaya konmaktadır. Bu metnin yazarı, alan uzmanı bir tarihçi olmadığı ve bu çalışmada da asıl amaç tarihi bilgi yazımı olmadığı için konuya ilişkin tarihsel tartışmalara giril(e)memiştir.

2.4.1.3. Yahudi Tarihi

Yahudi kelimesinin kökenine ilişkin farklı iddialar olmakla birlikte genel kabul, Hz. Yakup'un oğlu Yuda'dan türediği yönündedir (Almaz ve Batu, 2007, s.21). Hz. Yakup'un Mısır'a yerleşen on iki oğlunun torunlarına verilen isim olan İsrailoğulları, Yahudilerce ata olarak kabul edilmektedir. İsrailoğulları, Hz. Musa'nın önderliğinde Mısır'dan göç ederek Kanaan'a yerleşmişlerdir ki bu göç Yahudi literatüründe çıkış olarak isimlendirilmektedir. Kanaan, bugünkü Filistin bölgesi ve Lübnan-Suriye'nin Akdeniz sahillerini içine alan topraklara verilmiş olan isim olmakla birlikte (Nânâ, 2008, s.16), aynı zamanda İsrailoğullarının Hz. Yakup'un oğulları ile anılmakta olan 12 kabileye bölünmesinin de başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Hz. Musa (Moşe), Musevi dininin peygamberi olarak Yahudilere bu dini tebliğ etmiştir (Besallel, 2000).

İsrailoğulları tarafından kurulmuş olan Yehuda Krallığı, M.Ö. 6.yüzyılda Babilliler tarafından işgal edilmiş, ülkenin önde gelenleri Babil'e sürgüne gönderilmiştir. Daha sonraki dönemlerde Babil'in Persler tarafından fethedilmesiyle birlikte sürgündekilerden bir kısmı M.Ö. 538'de anavatana dönüş yapabirmiştir (Cohn ve Sherbok, 2010, s.51).

M.Ö. 63 yılındaki iç karışıklıkların da etkisiyle başlangıçta bağımsız bir Yehuda Devleti olarak varlığını sürdürebilen Yahudiler, ilerleyen süreç içerisinde Roma İmparatorluğu'nun bir eyaleti olarak yaşamak zorunda kalmışlardır. Roma yöneticileri tarafından kendilerine atanan vali ve yerel idarecilerin baskıcı tutumları ve Yahudilerin özgürlük isteği, büyük bir isyanın başlamasına neden olmuştur. Yaşanan bu büyük

isyan, bir süre Roma iktidarı tarafından kontrol altına alınamadıysa da İmparator Neron'un oğlu Titus tarafından çok kanlı bir şekilde bastırılmıştır (Brenner, 2011, s. 51).

Roma İmparatorluğu'nun dağılmasının ardından Yahudiler, Bizans Devleti sınırları içerisinde yaşamlarını sürdürmeye devam etmişlerdir. Yahudilerin bir kısmı Yehuda eyaletinde, diğerleri ise Bizans sınırları içerisinde farklı bölgelere dağılmış halde yaşam mücadelesi vermişlerdir. Bizans kralları, Hristiyanlığın yönetim kademesindeki etki gücüne göre, ülkelerindeki Yahudilere çeşitli baskılar uygulamış, dönemsel olarak onları Hristiyanlaştırmak için yoğun çaba sarf etmişlerdir (Besalel, 2000, s.72).

İslam Peygamberi Hz. Muhammed'in İslam'ı tebliğe başladığı 7.yüzyıl ortalarından itibaren, Yahudiler aşama aşama İslam toprakları altında yaşamaya başlamışlardır. İslam devletlerinin fetihleri ve Hristiyan toplumların baskısından bunalan Yahudi cemaatlerinin tercihleri, dünya üzerindeki Yahudilerin çok büyük bir çoğunluğunun İslam Devletinin sınırları içerisinde yaşaması sonucunu doğurmuştur. İslam coğrafyasında Yahudiler, Zımmi olarak kabul görmüşler ve birtakım kısıtlamalara maruz kalmış olsalar da - bazı istisnai olaylar haricinde - nispeten huzurlu ve rahat bir yaşam sürdürmüşlerdir (Brenner, 2011, s.72). Yahudiler, İslam topraklarındaki yaşamları süresince çoğunlukla, kendi aralarındaki sorunları kendilerinin oluşturmuş oldukları yargı sistemi ile bir iç sorun olarak çözebilmişlerdir. Mesela Emeviler döneminde, Yahudilerin kendi aralarındaki hukuksal sorunlarına şehirdeki Bet-din adı verilen ve üç kişiden oluşan kendi meclisleri bakmıştır (Arslantaş, 2005, s.83). Sosyal ve ekonomik anlamda da Yahudiler, İslam topraklarında nispeten özgür bir yaşam sürmüşler; meslek ve yerleşme konularında çok katı sınırlama ve dışlamalara maruz kalmamışlardır (Lewis, 1996, s.40). Yahudilerin İslam coğrafyasındaki yaşantılarına yönelik yukarıda kısaca yapılan izahat tabii ki sosyal bilimlerin doğasına uygun olarak tek, tartışılmaz doğruların olduğu bir yapı sergilememektedir. Bazı yazarlar, genel hatları ile yukarıdaki açıklamalara paralel düşüncelere sahip olsalar da Yahudilerin İslam coğrafyasında hiç de azımsanmayacak sorunlarla mücadele etmek durumunda kaldıklarını iddia etmektedirler⁵³.

⁵³ Bu konuda detaylı bilgi ve karşılaştırmalı bir tartışma için kaynak önerisi: Cohen, M. (1997). *Haç ve Hilal Altında Ortaçağ'da Yahudiler*. Sarman Yayınevi.

Yahudilerin Ortaçağ Avrupası'ndaki durumuna baktığımızda ise başlangıçta kısmen iyi sayılabilecek bir yaşam standartları varken zaman içerisinde git gide kötüleşen bir seyrin yaşandığı açık olarak görülmektedir. Özellikle 1100'lü yıllara kadar nispeten rahat yaşayan Yahudiler, bu tarihten sonra Avrupa'da ortaya çıkan ekonomik sıkıntılar ve bazı kilise ve din adamlarınca dile getirilen (Hz.) İsa'yı Yahudiler öldürdü! Şeklindeki ithamlar, Yahudilerin Avrupa'daki yaşamlarını zorlaştırmıştır. Özellikle kilisenin kendisine bağlı olan halka yasaklamış olduğu faizle borç verme ve tefecilik işlerinin Yahudiler tarafından yapılıyor olması, zaman içerisinde halkın Yahudilere karşı antipati duymasına yol açmıştır (Cohen, 1997). Yahudilerin zorlaşan yaşam şartları, Haçlı seferleri ile daha da kötüleşmiştir. Hemen hemen her Haçlı seferi aynı zamanda Yahudilere yönelik bir saldırı ve katliama dönüşmüştür; bu saldırı ve katliamları da toplu sürgünler ve zorunlu göçler izlemiştir (Cohen, 1997, s.81). Avrupa'da Yahudilerin uzun süre rahat yaşayabildikleri iki istisnai bölge olmuştur. Bunlardan biri Polonya, diğeri ise Müslüman Endülüs Devleti'dir. İspanya'da hüküm süren Endülüs Devleti'nde uzun süre rahat bir yaşam süren Yahudiler, günlük hayatta İslâm toplumlarında zımmilere uygulanan kimi kısıtlamaların dışında büyük sorunlarla karşılaşmamış (Roth, 1972, s.254) ve bu dönemde pek çok alanda önemli şahsiyetler çıkarmışlardır (Brenner, 2011, s.84). Felsefeden astronomiye kadar pek çok alanda önemli eserler veren bu Yahudi bilim adamları, İspanya yönetimindeki değişimlerin bir yansıması olarak, ülkedeki Yahudi cemaatiyle birlikte büyük sıkıntılar çekmiş ve 15. yüzyılda başta Osmanlı Devleti olmak üzere çeşitli ülkelere sığınmak zorunda kalmıştır (Dan ve Sherbok, 2010, s.85). Polonya Yahudileri ise çoğunlukla Almanya'dan zorunlu olarak göç edenlerden oluşmaktaydı. 1200'lü yıllarda yoğun olarak yaşanan bu göçe, Polonyalı yöneticiler olumlu yaklaşmış, Yahudilere ilişkin himaye emirnameleri yayınlamıştır (Besalel, 2000, s.83). Polonyalı yöneticilerin göçmen Yahudilerin, topraklarına gelişini memnuniyetle karşılamalarının altında yatan sebep ekonomiktir. Yaşanan büyük kıtlıktan dolayı, Doğu Avrupa halkı açlık içerisinde kıvrılırken, hükümdarların bu krize çözüm bulmak için yapabilecekleri çok fazla bir şey yoktu. Ekonomik anlamdaki başarıları ile ünlenmiş Yahudilerin, Polonya'ya olan bu göçleri, hükümdarların aradıkları çarenin ayaklarına geldiğinin habercisi olmuştur. Özellikle Almanya'dan göç eden Yahudiler, Polonya'nın fiziksel ve ekonomik olarak yeniden imarında önemli roller oynamış; göçmen Yahudilerin kurmuş oldukları yeni şehirler ve

bu şehirlere bağlı olarak oluşan tarım ve ticaret, ülke ekonomisine önemli katkılar sağlamıştır (Halpern, 1972, s.321; Halevi, 1988, s.111). Yahudileri, ekonomik kalkınma aracı olarak kullanmayı amaçlayan Polonya iktidar sahipleri, bu amaçla gelen mültecilere karşı olumsuz bir tavır takınmamış ve halkta oluşan kimi şikâyetleri de bertaraf etmiştir (Kriwaczek, 2007, s.157). Polonya Yahudileri hem ekonomik hem de ilmi ve nüfus olarak 17.yüzyıl sonlarına kadar Polonya’da çok gelişmiştir. 15.yüzyılda 10 bin olan nüfusları 100 sene içerisinde 100 binleri geçmiştir (Dan ve Sherbok, 2010, s.112). Bu dönem içerisinde geçirilen rahat yaşam, 1648 yılında Bogdan Chmielnicki’nin başlatmış olduğu isyan ile son bulmuş ve Polonya Yahudilerinin hayatı çeşitli baskı ve katliamlarla zorlaşmıştır. Zaman içerisinde oluşan bu zorluklardan dolayı Polonya’dan Batı Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri’ne göçler yaşanmıştır (Besalel, 2000, s.84).

Batı Avrupa’da Yahudilerin durumu, 18. yüzyıla kadar büyük değişiklikler göstermemiş, Ortaçağ standartlarındaki hayatları ana hatları ile devam etmiştir. Bu tarihten itibaren ise Batı ve Orta Avrupa’da Yahudilerin durumu aşama aşama düzelmeye başlamıştır. Bu düzelmede, Yahudi reform hareketi olarak ifade edilen “Haskala” yapılanmasının yanında Avrupa siyasetindeki değişimlerin de etkili olduğu söylenebilir. Bu kapsamda Viyana Yahudileri 1781’de, Fransa Yahudileri Napolyon zamanında, Alman Yahudileri ise 1869 yılında özgürlüklerine kavuşarak sosyal ve ekonomik yaşamda çok daha hür ve eşit bir konuma gelmiştir (Dan ve Sherbok, 2010, s.124; Besalel, 2000, s.84).

20. yüzyıl ise Yahudiler için iki önemli gelişmeyi beraberinde getirmiştir. Birincisi ve belki de Yahudi tarihinin en unutulmaz, en acı hatıralarından birini oluşturan Nazi zulmü; ikincisi ise 1948 yılında bağımsız İsrail Devleti’nin kurulmasıdır.

Günümüzde Yahudiler, başta İsrail, Türkiye ve A.B.D olmak üzere dünyanın pek çok ülkesinde varlıklarını devam ettirmektedirler.

2.4.2. Osmanlı Devletinde Gayrimüslimlerin Yönetimi

Osmanlı Devleti’nin kurulduğu dönemde Anadolu’da çok ciddi bir gayrimüslim nüfusun mevcut olduğu rahatlıkla söylenebilir. Çoğunluğunu Bizans halkının oluşturduğu bu insanlar, Anadolu coğrafyasına egemen olan Selçuklular ve diğer

beylikler döneminde, ufak bazı nüfus hareketleri olsa da, genel olarak yaşamlarını bu topraklarda sürdürmeye devam etmişlerdir ki Osmanlı Kuruluş döneminde özellikle yerleşik köylü nüfusun çoğunluğunu gayrimüslimler oluşturmaktaydı (Belge, 2005, s.34).

Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimlerle ilgili konular, Tanzimat'a kadar, temel anlamda İslam hukukuna göre şekillendirilmiş ve bu çerçevede uygulamalar geliştirilmiştir. İslam inanç esaslarına göre oluşturulan bu hukuk sisteminde, gayrimüslimlere 'zımmi' statüsü uygulanmıştır⁵⁴.

Osmanlı'da gayrimüslimlerin konumları ana hatları ile 3 aşamada değerlendirilebilir:

2.4.2.1. Kuruluştan İstanbul'un Fethine Kadar

Osmanlı Devleti kuruluş aşamasında, bulunduğu coğrafyada pek çok gayrimüslim unsurla birlikte yaşıyordu. Bu gayrimüslim topluluklar arasında Hristiyan ve Museviler öne çıkmaktadır. Osmanlı Devleti'nin yönetimde benimsemiş olduğu adalet anlayışı, fetih politikalarının da hedefe ulaşmasında kolaylaştırıcı bir etkiye sahip olmuş; Bizans'ın baskıcı yönetimi altında ezilen Hristiyan teba, Osmanlı hoşgörüsünde

⁵⁴ Zımmilik, İslam Devleti'nde ikamet edip devletin koymuş olduğu kurallara göre yaşamayı kabul eden ehli-i kitaba verilen isimdir. Bu çerçevede Zımmet adı verilen bir akd ile ehli kitap olanlar ve İslam devleti arasında bir anlaşma yapılır. Zımmiler, İslam devletinin hukukuna uymayı ve bu çerçevede belirlenmiş olan cizre vergilerini vermeyi; devlet ise zımmi halkını korumayı ve devlet imkânlarından, İslam'ın çizdiği sınırlar çerçevesinde, faydalandırmayı taahhüt eder (Kardavi, 1985, s.15; Ersöz, 2003, s.52). Zımmilerin, elde ettikleri statüleri gereği elde edecekleri hak ve sorumluluklar ise şu şekilde ifade edilebilir: İç veya dış her türlü zulüm ve tehdit karşısında devlet himayesi, mal güvenliği, ırz güvenliği, Müslüman toplumuna zarar vermemek kaydıyla inanç hürriyeti ve ticaret hürriyeti. Sahip olunan bu hakların dışında bir takım görev ve sorumlulukları da elbette vardır. Bu çerçevede zımmilerin görevleri şöyle sıralanabilir: Cizye ve Harac ödemek, ticaret vergisi, genel anlamdaki İslam devleti kurallarına uyma ve Müslümanlara saygı (Yaprak, 2011; Fidan, 2005). İslam hukuku, zımmilerin vatandaşlık ilişkilerinin yanı sıra sosyal hayatlarına ilişkin de bazı düzenlemeler getirmiştir. Bu düzenlemelerin başında evlilik gelmekte ve zımmi bir erkek Müslüman bir bayan ile evlenemezken tam tersi için müsaade verilmektedir (Dalgın, 2005). İslam hukuku, Müslüman toplumuna da ülkelerinde yaşamakta olan zımmilere iyi davranmalarını, onlara zulüm etmemelerini ve sosyal hayatın bir parçası olarak onlar ile alış veriş yapabileceklerini, zımmilerin kestikleri hayvanların etlerini yiyebileceklerini söylemektedir (Güneş, 2008).

yaşamak için daha istekli bir tutum sergilemiştir (Kazıcı, 2007, s.135; Belge, 2005, s. 257).

İlk dönem Osmanlı padişahları zamanında, tabiiyetlerindeki ve çevre bölgelerdeki gayrimüslim halk ile iyi ilişkiler kurulmuş, yönetimde adalet esas alınmıştır. Uygulanan bu hoşgörü politikalarının da bir yansıması olarak Bursa kalesi çarpışma olmadan kendiliğinden teslim olmuştur (Eryılmaz, 1996, s.28).

Bu dönemde gayrimüslimlerle olan ilişkiler, henüz tam anlamıyla kurumsallaşmamış, İslam hukuku ve örfi hukukun ortaya koymuş olduğu öğretiler çerçevesinde şekillenen bir yapı sergilemektedir. Osmanlı'da gayrimüslimler ile ilişkilerin daha kurumsal bir yapıya bürünmesi Fatih Sultan Mehmed'in hükümdarlığı ve İstanbul'un fethi ile birlikte gerçekleşecektir.

2.4.2.2. İstanbul'un fethinden Tanzimat'a kadar

Fatih Sultan Mehmed dönemi, Osmanlı Devleti'ndeki gayrimüslim tebanın yönetimi açısından önemli dönemeçlerden biri olarak kabul edilmektedir. Bu dönemde oluşturulmuş olan millet sistemi, yanlış ve doğruları ile Tanzimat'a kadar ana hatları ile uygulanmıştır. Millet sistemi, tebanın din ve mezhep birliği etrafında kategorileştirilmesine dayanan bir yönetim anlayışı olup Osmanlı'da belli başlı milletler şu şekilde oluşturulmuştur: Rumlar, Ermeniler ve Museviler (Gök, 2001, s.101). 18. Yüzyıldan itibaren bu üç gruba Katolik ve Protestanlar da eklenmiştir (Karataş, 2006, s. 269).

Oluşturulmuş olan bu milletlerin her birinin bir lideri bulunmakta ve bu lider çoğunlukla din adamları olmaktaydı. Bu çerçevede, milletler ile ilgili konuların birincil muhatabı olarak da bu dini liderler kabul edilmekteydi. Devletle millet arasındaki ilişkiler milletbaşları aracılığı ile görüşülür ve karara bağlanırdı (Saydam, 1999, s.196).

Milletler, zımmilik statüsünün oluşturmuş olduğu çerçeveye bağlı kalarak, Osmanlı Devleti coğrafyasında geniş hak ve özgürlükler ile yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Bu noktada her milletin, yarı özerk bir yapı sergilediği de söylenebilir. Kendi iç işlerinde olabildiğince özgür olan milletler, kendi içlerindeki hukuksal sorunları yine kendi inanç esaslarına göre oluşturmuş oldukları mahkemelerde çözümleyebilmişlerdir. Bunun

yanında evlenme, boşanma, miras gibi pek çok konuda da yine milletler, kendi inanç esasları çerçevesinde özgürce hareket edebilmiştir (Uluç, 2012, s.14).

Fatih dönemindeki gayrimüslimlerle ilgili önemli adımların başında Ortodoks kilisesi ile ilgili çalışmalar gelmektedir. Bizans'ın son dönemlerinde iyice zayıflamış ve Katolikliğin ağır baskısı altında kalan Ortodoks Kilisesi, Fatih'in İstanbul'u fethinde patriksiz dağınık bir vaziyetteydi. Fatih, siyasal ve sosyal uluslararası dengeleri de gözetenek, Ortodoks Kilisesi'nin yeniden güçlenmesi için çaba gösterdi ve bu amaçla yeni bir Patriğin cemaat tarafından seçilerek kendisine onay için sunulmasını istedi. Yeni padişahın böylesi bir talebi karşısında Ortodoks milleti kendi inanç esasları çerçevesinde yeni patrikleri Geogios Scholarrios'u seçerek padişahın onayına sunmuşlardır. Fatih, yeni seçilen patriğe, Bizans döneminde uygulanmış olan protokol kuralları çerçevesinde davranarak patriğe duyduğu saygıyı göstermiştir (Eryılmaz, 1996, s.30). Bu dönemde Ortodokslar içerisinde en kalabalık ve güçlü grubu Rumlar oluşturmaktaydı. Bu nedenle Ortodoks Kilisesi ile ilgili süreçlerde Rumların ağırlığı her zaman için diğer gruplardan daha fazla hissedilmiş ve bu durum zaman içerisinde farklı Ortodoks Kiliseleri oluşmuş olsa da, ilk kurulan Ortodoks Kilisesi'nin Rum-Ortodoks kilisesi olarak anılmasına yol açmıştır (Saydam, 1999, s.200).

Osmanlı coğrafyasında yaşamakta olan Ermeniler, inanç olarak iki grup idi: Gregoryan ve Katolik. Ermenilerin Ortodoksluktan farklı bu inançlarından dolayı farklı bir millet olarak tanınma ihtiyacı ortaya çıkmış ve Fatih 1461 yılında Bursa Başpiskoposunu İstanbul'a getirterek Ermeni Kilisesi Patriği olarak ilan ederek Ermeni milletini resmen kurmuştur. Kurulan bu yeni kiliseye, Süryani ve Habeş kiliseleri de bağlanmıştır (Karataş, 2006, s.270). Yeni kurulan Ermeni Kilisesi ve Patriği'ne de, Rum-Ortodoks Kilisesi ve liderine verilen hak ve sorumluluklar yüklenmiş; devlet ile kiliseye bağlı olan gruplar arasındaki ilişkiler dini liderler aracılığı ile yürütülmüştür (Eryılmaz, 1996, s. 35).

Fatih döneminde millet unvanı alarak kurumsallaşan gruplardan biri de Yahudilerdir. Osmanlı devletindeki Yahudi milletinin ilk hahambaşısı Moşe Kapsali olmuş, o da diğer milletlerin liderleri gibi padişah tarafından kabul edilerek iltifata mahzar kılınmıştır. Yahudi milleti de bu kurumsallaşma neticesinde diğer milletlere tanınan haklardan yararlanmış ve yarı özerk bir yapıda varlığını devam ettirmiştir (Shaw, 2008, s.44).

Osmanlı Coğrafyasında bu türden hoşgörüyeye dayalı uygulamalar varken Avrupa'nın pek çok bölgesinde dinsel/mezhepsel mücadele ve savaşlar yaşanmaktaydı. Özellikle Yahudiler, Avrupa'nın pek çok bölgesinde büyük sıkıntılar çekmekte ve zorunlu olarak göç etmek durumunda kalmaktaydılar. 1492 senesinin İspanya'sında da benzer bir tablo vardı. Dönemin İspanya Kralı Ferdinand yayınladığı bir fermanla, ülkesinde bulunan Yahudilerin Katolik mezhebine geçmelerini eğer geçmezlerse bu ülkede daha fazla kalamayacaklarını ve ülkeyi hemen terk etmelerini emretti. Böylesine zor bir ikilemde kalan İspanya Yahudileri, II. Bayezid'in olumlu yaklaşımı ve Osmanlı Yahudilerinin de tavsiyeleri üzerine Osmanlı coğrafyasına göç etmeye başlamışlar ve bu göç uzunca bir süre devam etmiştir. Yeni gelen Yahudiler, özellikle İstanbul'a iskân edilmiş ve böylelikle kentin sosyo-ekonomik olarak kalkınmasında artı bir değer oluşturulmak istenmiştir ki bu hedef büyük oranda tutturulmuştur. Yahudiler, kentin ekonomisinde önemli bir yer edinmiş, özellikle Avrupa ile olan ticari ilişkilerde dil bilmelerinin de etkisiyle büyük katkılar sunmuşlardır (Gürkaynak, 2003, s.282).

Osmanlı Devleti'nin bu dönemde uygulamış olduğu hoşgörü politikaları, çağdaşı ülkelerin çoğundaki baskı ve zulümden insanların kaçarak Osmanlı'ya sığınmasına neden olmuştur. Yaşanan bu dalga dalga göçler, Anadolu'nun özellikle de İstanbul'un demografik yapısında ciddi değişimleri de beraberinde getirmiştir (Shaw, 2008, s.57).

2.4.2.3. Tanzimat Sonrası

18 ve 19. yüzyıllar, Osmanlı İmparatorluğu'nun her yönden zayıflamaya başladığı, sistem ve kurumlarının yıpranıp işleyemez hale gelmeye başladığı dönemler olmuştur. Avrupa'nın büyük bir hızla kat ettiği teknolojik/bilimsel ilerleme ve bu gelişmelerin sosyo-ekonomik hayat üzerindeki etkilerine karşı Osmanlı, tabiri caizse, yerinde saymış, pek çok açıdan Avrupa'nın gerisinde kalmıştır. İmparatorluğun yaşamış olduğu bu sıkıntılı durum, sahip olunan topraklara da yansımış ve 3 kıtada muazzam büyüklükteki bir coğrafyaya hükmeden İmparatorluk, toprak kaybetmeye başlamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun güç ve toprak kaybetmeye başladığı bu dönemde Avrupa, Fransız İhtilâli'nin popülerleştirdiği bir takım düşünce sistemlerini çok yoğun bir şekilde tartışıyordu. Bu düşünce sistemlerinin başında da şüphesiz milliyetçilik gelmektedir. Günümüzde hala çok güçlü bir şekilde etkisini göstermekte olan milliyetçilik ve ulus devlet fikri, Fransız ihtilâli çerçevesinde Osmanlı İmparatorluğu'na

en derin etkisi olan akımların başında gelmektedir. 1829 Yılında bağımsız Yunan Krallığı'nın kurulmasını resmileştiren Edirne Anlaşması, aynı zamanda Avrupalı güçlerin Osmanlı ülkesindeki azınlıklar üzerinde hak talep etmeleri ve Osmanlı üzerinde bu yolla baskı kurmalarının da yolunu açmıştır. Bu tarihten itibaren, Fransız ihtilaliyle birlikte yaygınlaşan milliyetçilik/bağımsızlık/ulus devlet fikrini Avrupalı güçler, Osmanlı ülkesindeki gayri Türk ve Müslüman unsurlara benimsetmeye; Osmanlı yönetimi ise ülkesinin topraklarını ve halklarını bir arada tutabilmek için bu fikirlere karşı tedbirler almaya çalışmıştır (Artinian, 2004, s.63).

Osmanlı yönetiminin devletin kötü gidişine yönelik algısı ve bu çerçevede geliştirmeye çalıştığı tedbirler, belirli bir süre kişiler bazında olmuş ancak kişilerin değişimiyle yüzyılların birikimi olan sorunların çözülemeyeceği anlaşılınca daha köklü reformların yapılma zarurietiyi ortaya çıkarmıştır (Karal, 2006, s.68). Duraklama ve gerilemeyi önlemeye yönelik farklı padişahlar tarafından çeşitli uygulama ve denemeler olmuşsa da bunlar başarılı olamamış ve imparatorluğun dağılması önlenememiştir. Bizim buradaki konumuz daha ziyade Tanzimat sürecinde gayrimüslimler olduğu için konuya ilişkin detaylara girilmemektedir.

Gayrimüslimlerin Osmanlı ülkesindeki yaşamlarına ilişkin bir önceki başlıkta, Fatih döneminden itibaren uygulamaya konan Millet sistemi, ana hatları ile açıklanmıştı. Oluşturulmuş olan bu sistem, 19. yüzyıl ortalarına kadar, bazı değişiklikler olmuşsa da, genel olarak uygulanmaya devam etmiştir. Osmanlı tebası, din ve mezheplerine göre gruplandırılmış ve dini liderler milletbaşı olarak devlet ile olan ilişkileri yürütmüştür. 19. yüzyıla gelindiğinde ise Yunan ve Sırp isyanları ile ateşi fitillenen isyan ve bağımsızlık dalgası, Osmanlı yöneticilerini, ülkede yaşayan Müslüman ve gayrimüslim tebayı tek çatı altında birlikte tutmak için bir takım çareler üretmeye; Avrupa ve Rusya'nın azınlıklar üzerinden Osmanlı iç işlerine karışmasını ve imparatorluğun dağılmasını önlemek için bir takım adımlar atmaya zorlamıştır (Cin, 1992, s.12). Bu amaçla atılan adımların başında şüphesiz Tanzimat Fermanı gelmektedir. Bu fermanı, çok kısa bir süre sonra Islahat Fermanı ve Kanuni Esasi takip etmiştir. Atılan bu adımların özelde bazı farklı neden ve hedefleri olsa da hepsinin ortak ve temel hedefi, Osmanlı ülkesindeki halkları bir arada tutabilmek olmuştur (Ercan, 2008). İster Müslim ister gayrimüslim olsun tüm Osmanlı tebasının mal, can ve namus dokunulmazlığına sahip olduğu; gayrimüslimlerin senelerdir süregeldiği şekliyle zımmilik statüsünden

çıkarılarak eşit birer vatandaş haline geldikleri bu reformlar, gayrimüslim halkta kısmî bir mutluluk oluşturmuş olsa da Müslüman kesimde yoğun tepkiyle karşılanmış; geleneksel olarak ikinci sınıf vatandaş olarak görülen Müslüman olmayan unsurların kendileri ile aynı statüye ulaşmalarına, Müslümanlar tepki göstermiştir (Gümü, 2008, s.232).

Osmanlı tebasının statüsüne yönelik atılan bu adımların, ülke yönetimi üzerinde de etkileri olmuştur. Gayrimüslim tebadan, ülke yönetiminde önemli mevkilere gelen pek çok isim bu dönemde göze çıkmaktadır. Geleneksel Osmanlı Millet sistemi ve zimmilik statüsünde Müslümanlara yöneticilik yapamayan gayrimüslimler, bu reform adımlarının ardından hemen her devlet kademesinde görev alabilmiştir (Kaya, 2004, s. 133). Mesela İkinci Meşrutiyet dönemi meclislerinde görev yapan milletvekillerinin dağılımları incelendiğinde, ağırlığı Türkler oluşturmuş olmasına rağmen, Türk ve Müslüman olmayan unsurların da mecliste kendilerine yer bulabildikleri görülmektedir. Tablo 2.1’de İkinci Meşrutiyet dönemindeki meclislerin etnik yapısı gösterilmektedir.

Tablo 2.1. İkinci Meşrutiyet Dönemi Meclisinde Etnik Yapı

Yıl	Türk	Arap	Arnavut	Rum	Ermeni	Yahudi	Slav	Toplam
1908	147	60	27	26	14	4	10	288
1912	157	68	18	15	13	4	9	284
1914	144	84	-	13	14	4	-	259

Kaynak: Eryılmaz, B. (1996). *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Yönetimi*, s.165.

2.4.2.3.1. Ermeniler

19. Yüzyıl sonlarına gelindiğinde Osmanlı ülkesindeki gayrimüslimler, özellikle İstanbul’da, ekonomik ve siyasal olarak önemli bir güç haline gelmiştir. Belirli alanlarda yoğunlaşan ticari faaliyetler ile İstanbul ekonomisinin en önemli paydaşlarından birini gayrimüslimler oluşturmuştur. Bu çerçevede Ermeniler, genelde kuyumculuk, sarraflık ve darphane gibi altın ve para ile ilgili işlerle uğraşmışlardır. Bunun dışında Ermeniler, saray doktorluğu ve inşaat işlerinde de Osmanlı ülkesinde ve yönetiminde çok önemli kademelerde çalışmışlar, günümüze kadar ulaşmış olan önemli

sarayların çoğuna imzalarını atmışlardır. Gerek maddi zenginlik, gerekse yönetim ve toplum nezdinde ulaşılan konum itibarıyla bu dönem, Ermenilerin Osmanlı ülkesindeki altın çağı olarak nitelendirilmektedir (Çarkçıyan, 2006). Ermeni milleti, uzun süreler boyunca yaşanan bu sosyo-ekonomik gelişmelerin de etkisiyle millet-i sadıka yani güvenilir millet olarak anılmıştır (Göyünç, 2005, s.77). Ermenilerin bu konumları, 1. Dünya Savaşı'na giden süreçte ve özellikle 1915 öncesi ve sonrası ile köklü bir şekilde değişmiştir⁵⁵. 1915 öncesi ve sonrası Ermeni nüfusa yönelik ilgili alan yazında çok farklı rakamlar ortaya konmaktadır. Bu çerçevede kesin veriler elde bulunmamakla birlikte 1915 öncesinde Ermeni nüfusunun 1,5 milyon dolaylarında olduğu kabul edilmektedir. Tehcir sonrasına ilişkin ise 1927 yılına kadar nüfus sayımı yapılmadığı için rakam telaffuz etmek daha da zorlaşmaktadır. Ancak bazı araştırmacılar bu sayının 200 bin civarında olduğunu; 800 bin kadar Ermeni'nin tehcir edildiğini, bunun dışında bazı Ermenilerin de kendi istekleri ile ülkeyi terk ettiklerini ifade etmektedir (Güler, 2001, s.101).

2.4.2.3.2. Yahudiler

Osmanlı ülkesindeki bir diğer önemli gayrimüslim topluluk olarak Yahudiler, 18. Yüzyıl boyunca çok büyük sıkıntılar yaşamadan yaşamlarını sürdürdüler. Genel olarak Anadolu, İstanbul ve Rumeli topraklarında yaşayan Yahudilerin ekonomik olarak durumları iyi olmakla beraber bu bölgelerin dışında yaşayan bazı Yahudi topluluklarının ciddi anlamda ekonomik sıkıntılar yaşadıkları ve Anadolu'dan gelen yardımlarla hayatlarını idame ettirebildikleri dönemler de olmuştur (Güteryüz, 2011, s. 122). Yahudiler, bu yüzyıl boyunca çoğunluk Müslüman toplumuyla ve devlet yönetimiyle büyük sorunları olmamasına rağmen, bazı Hristiyan toplumlarıyla çeşitli sorunlar yaşamışlardır. Hristiyanlar ile yaşanan sorunlar, genelde kan iftirası adı verilen bir konu etrafında yaşanır; Yahudilerin hamursuz bayramlarında bir çocuğun kanını aldıkları iddiası gündeme getirilirdi. Bu sorun ve iki din mensupları arasındaki diğer sorunlar gelecek yüzyılda da devam etmiş, olayın daha da büyümemesi için padişah fermanları yayınlanmıştır (Şakir, 2011, s.159). Yahudi toplumunun yaşamış olduğu bir

⁵⁵ Yakın tarihin önemli olaylarından biri olan 1915 meselesi, şüphesiz tarihçilerin üzerinde önemle durdukları/durmaları gereken konuların başında gelmektedir. Bu metnin yazarı, tarihçi bir kimliğe sahip olmadığı için 1915 olaylarına ilişkin herhangi bir yorumda bulunmamakta, konunun uzman tarihçiler tarafından değerlendirilmesi gerektiği görüşünü taşımaktadır.

diğer problem ise kültür ve gelişim alanında olmuştur. Özellikle 18. yüzyılın başlarından itibaren Yahudi toplumu, kendisini geliştirme ve toplumsal yaşamdaki gelişmelere ayak uydurabilme konularında noksanlıklar göstermeye başlamıştır. Kendi kültürlerinin önemli öğelerinden biri olarak İbranice diline ilişkin bilgi birikimleri iyice zayıflamış ve cemaat yönetiminde bazı aksaklıklar ortaya çıkmıştır (Besalel, 2004, s.44). Bu tür sorunlar yaşanmış olsa da 19. yüzyıla Osmanlı Yahudilerinin çok büyük sorunlar yaşamadan girdikleri söylenebilir. 19. yüzyıl boyunca Osmanlı ülkesinde yaşanan sosyo-ekonomik ve siyasal gelişme ve değişimler, doğal olarak Yahudi cemaati üzerinde de etkisini göstermiştir. Gerçekleştirilen reformlarla eşit vatandaşlık yolunda çeşitli adımlar atılmış ve Yahudiler de bu imkânlardan yararlanmışlardır. Ancak bu esnada, cemaat içi bir takım sorunlar yaşanmış, hahambaşılık ile laik cemaat önderleri arasında cemaatin geleceği ve dizaynına yönelik fikir ayrılıkları ortaya çıkmıştır (Güleryüz, 2011). İmparatorluğun dağılma aşamasında olduğu 20. yüzyıl başlarından Milli Mücadele yıllarına kadar, Yahudilerin yönetim ve Türk-Müslüman halk ile çok büyük sorunları olmamış; bazı kişi ve grupların farklı tutum ve davranışları olsa da cemaatin geneli bu süreçte geleneksel çizgisini korumuştur (Besalel, 2004, s.58). Yahudi toplumunun, dönemin popüler akımları karşısında geleneksel çizgisini korumasında birden çok faktörün etkili olduğu iddia edilmektedir ki tabii ki bu konuda kesin tek bir yargıya varmak çok güçtür. İddia edilen faktörlerin başında, Yahudilerin yüzyıllarca Osmanlı ülkesinde güven ve huzur içerisinde yaşadıkları ve böyle bir yaşam serüveninin ardından bu ülkeden ayrılma, bağımsızlık mücadelesi verme gibi düşüncelere kapılmadıkları gelmektedir. Bunun dışında ekonomik ve sosyal şartlarda toplumsal yapıda diğer gayrimüslim topluluklara nazaran daha gerilerde bulunan Yahudilerin farklı bir yol deneyebilecek şartlara haiz olmadıkları da iddia edilmektedir (Alkan, 2000, s.71). Yahudilerin Osmanlı'ya olan bağlılıkları ve isyan ve savaşlarda Hristiyan topluluklara karşı hemen her fırsatta Osmanlı'yı desteklemelerinde, tarihsel kökenleri olan iki din mensupları arasındaki çekişme ve mücadelenin de etkili olduğu düşünülebilir. Osmanlı Devleti çatısı altında aynı şehri paylaşırken pek çok sorun yaşamış olan/yaşamakta olan bu iki din mensuplarından birinin ülkenin egemeni haline gelmesi fikri, doğal olarak karşı taraf için son derece ürkütücü bir senaryo olarak görülecektir. Bu durumun tipik örneklerinden biri Yunanlıların Selanik'i almak için giriştikleri mücadele esnasında yaşanmıştır. Selanik nüfusunun yaklaşık yarısını

oluşturan Yahudiler, Yunan işgaline karşı sonuna kadar direnmişler sonunda engel olamadıkları işgal ertesinde ise başta Türkiye olmak üzere Avrupa ülkelerine zorunlu olarak göç etmişlerdir (Bora, 1995, s.234; Subaşı, 2011, s.157). 19. yüzyılın ikinci yarısından 1914 yılına kadar Osmanlı Devleti'ndeki Yahudi nüfusa ilişkin sayısal bilgiler yukarıda kısaca değinilen süreçleri doğrular niteliktedir.

Tablo 2.2. Osmanlı Resmi Sayımlarına Göre Yahudi Nüfusu

Yıl	Yahudi Nüfusu	Toplam Nüfus İçerisindeki Oranı	Toplam Nüfus
1831	15.297	0.42	3.641.101
1884	150.000	0.42	35.350.000
1181/1882	184.006	1.05	17.388.604
1894	184.397	0.68	27.208.683
1895	190.983	1.01	18.735.218
1896	203.965	1.06	19.142.396
1897	215.524	1.13	19.050.323
1906/7	253.435	1.21	20.884.630
1914	187.073	1.01	18.520.016

Kaynak: Güler, A. (2001). *Rakamlarla Türkiye'de azınlıklar*. Berikan yayımları. s. 147.

2.4.2.3.3. Rumlar

Gayrimüslim Osmanlı halkları arasında en kalabalık ve statü olarak en ayrıcalıklı millet Rum milleti olmuştur. Fatih'in İstanbul'u fethi ile birlikte tekrar canlanan Patriklik makamı çevresinde yapılan Ortodoks-Rum milleti, yüzyıllar boyunca Osmanlı ülkesinin, başta İstanbul olmak üzere, pek çok şehrinde yaşamlarını güven ve huzur içerisinde devam ettirmişlerdir. Özellikle saray doktorluğu ve tercümanlığı konularında önemli görevlere getirilen Rumlar, Osmanlı Devleti'nin farklı ülkelerle gerçekleştirmiş olduğu çok önemli görüşme ve anlaşmalarda tercümanlık vazifeleri yapmıştır. Rumların statü üstünlüğü sadece diğer milletlere değil farklı Ortodoks gruplarına yönelik de

oluşmuştur. Özellikle Balkanlardaki Ortodoksların önemli bir bölümü Fener-Rum Patrikhanesine bağlanmış, ancak bu durum çok uzun sürmemiştir. Başta Bulgarlar olmak üzere, zaman içerisinde pek çok topluluk Rum patrikhanesinden ayrılarak bağımsız kiliselerini ilân etmiştir (Kaya, 2004, s.38).

Osmanlı Devleti'nde Rumların tarihi, özellikle Fransız İhtilali'nin ardından büyük bir hızla yayılan milliyetçilik ve bağımsızlık fikirlerinin Yunan bağımsızlık savaşı olarak Osmanlı'ya yansıdığı dönemden itibaren büyük bir kırılma yaşamıştır. Yunan isyanı ve sonrasında kurulan Yunan Krallığı, Osmanlı ülkesindeki Rumlar ile Osmanlı yönetim ve tebası arasında derin kuşkuların ve tamiri mümkün olmayacak bir güven bunalımının da başlangıcını oluşturmuştur. Yunan bağımsızlığı için destek olduğu iddia edilen bazı Rum din adamları idama varan hükümlerle cezalandırılmıştır (Maden, 2007, s.171). Böyle bir ortamda, yeni kurulmuş olan Yunan krallığı da Osmanlı ülkesindeki Rumlar üzerinde çeşitli siyasal hesaplar yapmaya başlamıştır. Büyük Yunanistan'ı kurmaya yönelik tasarlanan Megali İdeali fikrini, Helenizm kavramıyla Rumlara da benimsetmeyi başaran Yunanlılar, Osmanlı ülkesine karşı yürüttükleri pek çok mücadelede Osmanlı Rumlarından ciddi destek bulmuştur (Efiloğlu, 2011). Özellikle yeni kurulan Atina Üniversitesi'ne, genç Osmanlı Rumlarını okumak için getiren Yunanistan, burada vermiş olduğu eğitim ile Rum gençlerinin Yunan ideallerine sahip olmasını amaçlamıştır (Bilgiç, 2011, s.4).

Osmanlı ülkesindeki Rum nüfusun sayısal durumuna baktığımızda, farklı iddialar olsa da, 1910'lu yıllarda toplamda 1.700.000 civarında Rum'un yaşadığı söylenebilir (Mccarthy, 1983, s.95; Sakin, tarihsiz, s.127). Ancak bu nüfus, Anadolu'daki Yunan işgalinin son bulmasıyla birlikte büyük ölçüde azalmış; geri çekilmek durumunda kalan Yunan askerleri ile birlikte Osmanlı ülkesindeki Rumların önemli bir kısmı Yunanistan'a göç etmiştir. Bu çerçevede göç eden nüfusa yönelik kesin bilgiler elimizde mevcut olmamakla birlikte 750.000 yani neredeyse Rum nüfusunun yarısının bu süreçte göç ettiği söylenebilir (Erbil, 2001, s.42).

1.Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı yıllarına geldiğimizde Osmanlı ülkesindeki gayrimüslimlerin durumları kısaca şöyle özetlenebilir: Ermeniler ve Rumlar yaklaşık 20 senedir çeşitli vesilelerle gündem konusu olmuş ve yaşanan kimi sıkıntılar sonucunda Osmanlı coğrafyasındaki nüfuslarında önemli azalmalar yaşanmıştır. Yahudiler ise

diğer iki millete göre nispeten daha durağan bir yapı sergilemiş, yaşanan olumsuzluklardan büyük oranlarda etkilenmemiştir.

2.4.3. Cumhuriyet Döneminde Gayrimüslim Azınlıkların Durumu

Bu bölümde, Lozan Anlaşması'ndan günümüze 3 azınlık cemaatinin (Ermeni, Rum ve Yahudi) Türkiye'deki yaşamlarını etkilemiş olan olay ve gelişmeler, Türkiye'de azınlık politikaları bağlamında incelenecektir. İnceleme yapılırken tek başlık altında kronolojik sıra takip edilecek, cemaatler için ayrı başlıklar açılmayacaktır. Bu yöntemin benimsenmesindeki temel faktör, yaşanan olayların özelde bir cemaat üzerinde çok daha fazla etkisi olmuş olsa da ortak kimlik olarak azınlık statüsünün paylaşımının diğer cemaatler üzerinde de az ya da çok etkiye yol açmış olabileceği gerçektir.

Türkiye'de azınlık kavramından bahsetmek için elbette öncelikle incelenmesi gereken konu Lozan'dır. Günümüzde geçerliliğini koruyan ve zaman zaman çeşitli tartışmalara konu olan azınlık statüsü⁵⁶, temelde Lozan'a atıf yapılarak konuşulmaktadır. Bu nedenle, öncelikli olarak Lozan Anlaşması ve bu çerçevede azınlıkların durumları tartışılacak, ardından kronolojik sıraya uygun olarak, Nüfus mübadelesi, 1934 Trakya Olayları, Varlık Vergisi, 6-7 Eylül olayları, 1964 yılı Rum göçü ve 1974 Kıbrıs Barış harekâtı, Asala terör örgütü faaliyetleri, 2003 yılı İstanbul Sinagog saldırıları, Hrant Dink Cinayeti, Mavi Marmara olayı ve Azınlık vakıflarıyla ilgili sorunlar incelenecektir.

2.4.3.1. Lozan Antlaşması ve Türkiye'de Azınlık Statüsünün Oluşumu

1.Dünya ve Kurtuluş Savaşları sürecinde Osmanlı ülkesinde çok derin siyasal, sosyal ve askeri olaylar yaşanmış; yüzyıllar boyunca çok geniş bir coğrafyada hüküm sürmüş bir imparatorluk dağılmıştır. Bu sürecin sonunda bugün azınlıklarla ilgili temel referans noktalarımızdan biri olarak kabul edilen Lozan Anlaşması imzalanmıştır. 24 Temmuz 1923 günü imzalanan Lozan Anlaşması'nın pek çok önemli karar ve boyutu olmakla birlikte burada konumuz itibariyle sadece azınlıklar konusu incelenecektir.

⁵⁶ Azınlık statüsüyle ilgili güncel bazı tartışmalar için bkz: <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=131092>, <http://www.usak.org.tr/print.php?id=317&z=2>,

Lozan Konferansı, pek çok ihtilafli konunun görüşüldüğü 3 komisyon üzerinden yürütülmüştür. 1. komisyon sınırlar, uyruklar, azınlıklar, boğazların durumu ve askeri meseleleri; 2. komisyon Türkiye'deki yabancıların hukuki durumlarını; 3. komisyon ise ekonomik konuları görüşmüştür.

Azınlıklar konusunun görüşüldüğü 1.komisyonun başkanlığını Lord Curzon yapmıştır. Bu komisyonda ve oluşturulan alt komisyonlarda, azınlıklar ile ilgili konularda yoğun tartışmalar yaşanmıştır. Özellikle azınlıkların Anadolu'daki nüfusları ve Ermenilere toprak bırakılması konularında çok ciddi anlaşmazlıklar ortaya çıkmış ve görüşmelerde uzunca bir süre herhangi bir ilerleme kaydedilememiştir (Demirci, 2011, s.98). Alt komisyonda Türk delegasyonu adına görevli Rıza Nur Bey ile M. Lacorhe arasında, azınlık olarak kimlerin tanınması gerektiği ve bu çerçevede azınlık haklarından hangi milletlerin istifade edeceği noktalarında yaşanan tartışmada, Rıza Nur Bey, azınlık haklarına yönelik Yahudilerin herhangi bir talebinin olmadığını bu haklardan sadece Rumların faydalanmak istediğini belirterek azınlık haklarına ilişkin oluşturulacak olan haklar listesinin Rumlar bazında ele alınması gerekliliğini ifade etmiştir (Meray, 1993). Rıza Nur Bey'in burada Ermenilerden bahsetmemesi ilginçtir.

Azınlıklar alt komisyonunda üzerinde önemle durulan konulardan biri de Müslüman azınlık kavramıdır. Türk delegasyonu, bu kavramı kesin bir dille reddetmiştir. Rıza Nur Bey bu konuda 20 Kasım 1922 tarihli toplantıda şunları söylemektedir:

Müttefiklerin tasarısı Müslüman azınlıklardan söz etmektedir. Oysa Türkiye'de bu gibi azınlıklar söz konusu olamaz. Çünkü tarihi gelenekler, moral düşünceler, görenekler, yapılagelişler, Türkiye'de yaşayan Müslümanlar arasında tam bir birlik yaratmaktadır. Üstelik, aile hukuku, siyasal haklar, yurttaşlık hakları açısından bütün Müslümanlar aralarında hiçbir ayırım yapılmaksızın ülkenin hükümetine ve yönetimine tam bir eşitlik içinde katılmaktadırlar (Meray, 1993, s.173).

Görüldüğü üzere Müslümanların hangi etnik kökenden olursa olsun eşit kabul edildiği ve herhangi bir ötekileştirmenin yapılmadığı açıkça vurgulanarak, gayrimüslimler dışında herhangi Müslim bir grubun azınlık olarak kesinlikle görülmediği ve görülmeyeceği ifade edilmiştir.

Lozan görüşmelerinde azınlıklar bağlamında üzerinde durulan konuların başında Rumlar ve Rum Patrikhanesi gelmektedir. Özellikle mübadele ve Patrikhane'nin taşınması, tartışmaların odak noktasını oluşturmuştur. Türk tarafı, mübadele konusunda çok istekli olmamasına rağmen, belirli şartları taşıyan az sayıda Rum'un İstanbul'da

kalmasına imkân vermiştir. Patrikhane'nin İstanbul'da kalması ise başta M. Kemal olmak üzere dönemin pek çok siyasetçi ve devlet adamı tarafından şiddetle reddedilmiştir. Bu noktada devreye Avrupa ülkeleri girmiş ve orta bir formül olarak Patrikhane'nin siyasal güç ve yetkilerinden arındırılarak sadece ruhanî bir misyonla İstanbul'da kalması önerilmiştir. Bu öneri Türkiye tarafından da kabul görmüş ve böylelikle Patrikhane konusu çözüme kavuşmuştur (Kaya, 2004, s.155).

Ermenilerin Lozan'a yönelik beklentilerinin temelinde ise toprak ve tazminat talebi vardı. Özellikle Doğu Anadolu Bölgesi'nde Büyük Ermenistan Devleti'nin kurulabilmesi için mutlak surette bu toprak talebine ulaşmayı hedefleyen Ermeniler, siyasî konjonktürün uygunsuzluğunun da etkisiyle, başarıya ulaşamamışlardır.

Lozan'a her ülke ve millet farklı amaç ve beklentiler ile gelmiş ve bunların mücadelesini vermişse de sonuçta herkes bir takım tavizler vermek durumunda kalarak anlaşmayı imzalamıştır. İmzalanan anlaşmanın azınlıklar ile ilgili maddeleri özetle şöyle oluşmuştur (Çavdaroğlu, 2011, s.92):

- Türkiye Devleti, din ve ırka dayalı her türlü ayrımı ortadan kaldıracaktır.
- Milli Savunma ve askerlik görevleri dâhil bütün kamu hizmetlerinde Müslüman ve Müslüman olmayan ayrımı yapılmayacak, kişilerin mensup oldukları din ve mezhepler, onların atanmalarında, yükselmelerinde engel olmayacaktır.
- Müslüman olmayan azınlıklar serbestçe din kurumları, eğitim kurumları, basın yayın kurumları kurabilecek, kendi dilleri ile eğitim ve yayın yapabilecekler, mahkemelerde kendi dilleri ile ifade verebileceklerdir.
- Müslüman olmayan azınlıklar, kişisel hukukta ve aile hukukunda Türk devletinin hukuk kurallarına uymak zorunda olmayacaklardır.
- Türkiye devleti, azınlık ibadet yerlerini mezarlıklarını, diğer kutsal yerlerini titizlikle korumayı taahhüt eder.
- Türkiye devleti Müslüman olmayan azınlıklara mensup kişileri, hafta tatillerinde ve diğer kutsal günlerinde mahkemeye çağıramaz; bu günlerde yapılması gereken kamusal işlemler, hafta tatilini veya kutsal günü takip eden ilk iş günü yapılır.

Anlaşma maddeleri incelendiğinde, azınlıklara yönelik alınan kararların çoğunun zaten Tanzimat sonrası gelişmelerine paralel olduğu görülmektedir. Vatandaşlar arasında din veya mezhebe dayalı ayrımcılıklar yapmamak, kamu hizmet ve görevlerinde tam bir eşitliğin sağlanması gibi Lozan'da ön plana çıkan unsurlar, Tanzimat sonrası dönemde en çok konuşulan ve kısmen de uygulamaya konan yaklaşımlardır. Bunun yanında, azınlıklara eğitim-öğretim ve iletişim kanallarını ister kendi dilleri ile isterlerse de Türkçe ile rahatça kullanabilme imkânı veren maddeler anlaşmadaki yerini almıştır.

2.4.3.2. Nüfus Mübadelesi

Lozan Konferansı görüşmelerinde öne çıkan konulardan biri de Türkiye ile Yunanistan arasında yapılması önerilen nüfus mübadelesi olmuştur. Balkan savaşları ve Yunanistan'ın bağımsızlığını ilanının ardından Osmanlı coğrafyasındaki Rumlar ile Türk ve Müslümanlar ile Yunanistan coğrafyasındaki Yunan-Türk ve Müslümanlar arasındaki huzursuzluklar artmıştır. Bu çerçevede, I. Dünya savaşı öncesinde önemli bir Rum nüfus kendi arzusu ile zaten Yunanistan'a göç etmişti. Bunların dışında Bulgaristan ve Rusya'dan da önemli bir göç dalgası başlamış, Yunanistan yeni sakinlerini iskân etmede zorlanmaya başlamıştı (Emgili, 2011, s.39). Diğer yandan, kurulmakta olan iki yeni milli devlet (Yunanistan ve Türkiye) nüfuslarını homojenleştirmek istiyorlardı. Özellikle dağılan bir imparatorluğun varisleri olan ve Kurtuluş Savaşı'nda bazı Rumların düşmanla işbirliği yapmalarından dolayı derin sarsıntı içerisinde olan Türkler, nüfusun homojenleştirilmesine çok sıcak bakıyorlardı. Türklerdeki bu istek aynı şekilde Yunanistan'da da karşılık bulunca Lozan görüşmelerinde iş sadece ayrıntıları tespit etmeye kalmıştır.

Konferans görüşmelerinde mübadeleye ilişkin iki taraf da kendi çıkarları doğrultusunda kararlar çıkartmaya çalışmıştır. Öncelikle kimlerin bu mübadeleye tabi kılınacağı konusunda görüşmeler yapılmıştır. Türkler istisnasız tüm Ortodoks Rumların Yunanistan'a zorunlu göçünü savunurken; Yunanlılar, İstanbul Rumlarını bu mübadelenin dışında tutmak istemişlerdir. Yunanistan tarafında ise özellikle Batı Trakya bölgesinde yaşamakta olan Türk- Müslüman gruplar üzerinde durulmuştur.

Yapılan görüşmeler neticesinde Lozan'da mübadele konusu karara bağlanmış ve 30 Ocak 1923'te Mübadele sözleşmesi imzalanmıştır. Bu çerçevede mübadeleye ilişkin alınan kararlardan bazıları şunlardır (Özkan, 2010, s.58):

- Türk topraklarında yerleşmiş Rum Ortodoks dininden Türk uyrukluları ile, Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyruklularının 1 Mayıs 1923 tarihinden itibaren başlayarak zorunlu mübadelesine girişilecektir.
- Birinci maddede öngörülen mübadele:
 - a-) İstanbul'da oturan Rumları
 - b-) Batı Trakya'da oturan Müslümanları kapsamayacaktır.
- Mübadele edilecek insanların mülkiyet hakları korunacaktır.
- Mübadiller, göç ettikleri ülkenin vatandaşı olarak kabul edilecekler.
- Göçmenler, taşınır mallarını serbestçe yanlarında götürebilecekler.
- Mübadele sürecini ve bu anlaşmada yer alan hükümlere tarafların uyma durumlarını takip etmek için karma bir komisyon kurulacaktır.

Mübadele sözleşme metnine yazılan her bir madde binlerce hatta milyonlarca insanı yakından ilgilendiren unsurları kapsıyordu. Anadolu'nun çok çeşitli bölgelerinde ikamet etmekte olan Ortodoks Rumlar ile Yunanistan'da yaşayan Müslümanların büyük kısmı kendi istekleri dışında zorunlu olarak göç ettirilmiştir. Bu çerçevede önemle altı çizilmesi gereken husus, karşılıklı değişimde kıstas olarak etnik kökenden çok din ve mezhebin kullanılmış olmasıdır. Yunanistan'da yaşayan Türkler değil Müslümanlar bu kapsamda değerlendirilmiş ve Türkçe bilmeyen pek çok etnik kökenden insan Müslüman oldukları için mübadeleye tabi tutularak zorunlu olarak Anadolu'ya göç ettirilmiştir. Bunun yanında Türkiye'de de aynı durum söz konusu olmuş; Katolik ve Protestan Rumlar mübadele kapsamı dışında tutulurken Türkçe konuşan Ortodoks Karamanlılar mübadele çerçevesinde Yunanistan'a gönderilmişlerdir (Emgili, 2011, s.48).

Mübadele kapsamında bu kadar büyük orandaki nüfus hareketleri, iki ülkeyi de pek çok açıdan derinden etkilemiştir. Ülke yöneticileri için en öncelikli konu, göçmen olarak gelen yeni vatandaşların iskânı ve temel ihtiyaçlarına ilişkin sorunların çözümü olmuştur. Bu noktada Anadolu'ya gelen göçmenler farklı şehirlere iskân edilmeye çalışılmış, düzenlenen yardım kampanyaları ile ilk etapta ihtiyaç duyacakları temel gereksinimleri karşılanmaya çalışılmıştır (Demirtaş, 2008).

Balkan Savaşları'ndan sonra Anadolu'dan ayrılan yaklaşık 1 milyon Rum'un ardından ikinci büyük göç, bu sefer zorunlu olarak, mübadele ile yaşanmıştır. 20. Yüzyıl başlarına kadar Anadolu coğrafyasının çok geniş bir kesiminde önemli bir nüfus olarak yaşamını sürdüren Rumların büyük kısmı, çeyrek yüzyıllık bir süre içerisinde Yunanistan'a göç etmiştir. Mübadele sonrası Türkiye'de Rumlar, İstanbul merkezli ve sayıca çok azalmış bir azınlık cemaat olarak hayatlarına devam etmişlerdir.

2.4.3.3. 1934 Trakya Olayları

Cumhuriyet dönemi Yahudi tarihine baktığımızda, 1927 yılından 1930'lu yıllara kadar savaş koşullarına nispeten belirli bir düzelmeye yaşandığı; Türkiye'den Yahudi göçünün azaldığı hatta bittiği, aksine yurtdışından Türkiye'ye göçün başladığı, birey bazında Yahudilerin toplumsal yaşamda çok büyük sorunlar yaşamadıkları, kurumsal olarak çeşitli sınırlama ve zorluklar olsa da bunların da çözüme doğru gidebileceğine ilişkin ümitlerin yeşerdiği bir dönem olarak ifade edilebilir (Levi, 1992, s.94).

Yahudilerin cumhuriyet Türkiye'sindeki yaşamlarına ilişkin iyileşmeler, 1930'lu yıllardan itibaren, diğer azınlık cemaatlerinde olduğu gibi, durmaya ve zamanla da gerilemeye başlamıştır. Genelde azınlıkların özelde ise Yahudilerin yaşamlarına ilişkin bu olumsuz yöndeki değişimin arkasında iki önemli faktörün yer aldığı ifade edilebilir: Birinci ve belki de en önemli neden, Almanya'da iktidara gelen Faşist Nazi yönetiminin Avrupa'yı kasıp kavuracak bir Yahudi düşmanlığının temellerini atması; ikinci olarak ise yine dönemin ideolojik ikliminin de etkisiyle Türkiye'de başlayan uluslaşma çabaları.

Nazilerin yönetime gelmesi ile birlikte Almanya'da başlayan faşist, antisemit yönetim anlayışı, öncelikle Avrupa'da yaşamlarını sürdürmekte olan Yahudiler üzerinde derin etkiler yaratmıştır. Aşama aşama yürütülen baskı ve zulümler ile öncelikle Almanya'daki Yahudiler ekonomik hayattan silinmiş, daha sonra ise hiçbir surette Alman topraklarında yaşamlarını sürdüremeyecekleri gerçeğiyle yüzleşmek durumunda kalmışlardır. Nazi iktidarının Avrupa'da güçlenmesine paralel olarak, antisemit yaklaşım diğer Avrupa ülkelerine de sıçramış ve Avrupa, Yahudiler için yaşanılabilir bölgeler listesinden çıkmaya başlamıştır.

Avrupa'da faşist-antisemit ideolojilerin ülke yönetimlerine hâkim olmaya başladığı dönemde, Türkiye'de yeni kurulan devletin yapılandırılma çalışmaları devam etmekteydi. Devletin yapılandırılmasının yanı sıra, belki de ondan da önemli olarak, toplumun yapılandırılması adına önemli faaliyetler yürütülüyordu. Ulus bilinci oluşturma hedefi çerçevesinde yürütülen bu faaliyetlerde, dönemin güçlü ideolojisi olan faşist-antisemit düşüncelerden hiç etkilenilmediğini iddia etmek güçtür. Ancak, dönemin siyasetçilerinin söylemlerinde ve gazetelerdeki köşe yazarlarının yazılarında, antisemitizm ile aralarına mesafe konduğu, Yahudi düşmanlığının toplumun geniş kesimleri tarafından kabul edilmediği ifade edilebilir (Levi, 1992, s.105).

İlgili alan yazında 1934 olaylarına giden yolda, olayın önemli aktörlerden biri olarak Cevat Rifat ve Milli İnkılâp dergisi, üzerlerinde en çok durulan/tartışılan konuların başında gelmektedir (Karabatak, 1996; Levi, 1992; Bali, 2013). Özellikle Almanya'daki Nazi iktidarıyla iyi ilişkiler içerisinde olduğu iddia edilen Cevat Rifat'ın Milli İnkılap dergisi üzerinden Türkiye'deki Yahudilere karşı bir antipati oluşturmak için yoğun çaba sarf ettiği bazı yazarlarca iddia edilmektedir (Levi, 1992). Ancak, 1934 olaylarına ilişkin olarak olayın nedenlerine daha geniş bir çerçeveden bakan ve olayların, Milli İnkılâp dergisinin rolünden ziyade dönemin uluslaşma ve toplumu homojenleştirme çabalarının bir yansıması olarak görülmesi gerektiğini ifade eden yazarlar da mevcuttur (Aktar, 1996, s.55).

Nedenleri tartışmalı olsa da 1933 yılına gelindiğinde Türkiye'de Yahudilerin yaşamı zorlaşmaya başlamıştır. Yahudilere yönelik olarak gerçekleştirilen baskının temel olarak iki boyutta kurgulandığı görülmektedir: Dil ve ekonomi.

1933 yılına gelindiğinde, sokakta Türkçeden farklı bir lisanda konuşan insanlar, çevrenin baskısı altında kalıyorlar bu baskı çoğunlukla sadece bakışla kalıyorsa da zaman zaman daha ileri boyutlara taşan tepkiler de oluşuyordu. Dil konusunda, Yahudilere ilişkin sert bir eleştiri ve tutum takınılmıştı. Yahudilerin kovuldukları ülkenin dili olan İspanyolcayı konuştukları ancak kendilerine kucak açıp koruyan Türkiye'nin dilini yani Türkçeyi konuşmayarak vefasızlık yaptıkları söyleniyordu (Bali, 2013, s.134). Dil konusundaki tepkilerin yanı sıra bir de ekonomik anlamda çeşitli sıkıntılar yaşanmaya başlamıştı. Yahudiler, ekonomik anlamda güçlenmiş ve ülke ekonomisinde önemli bir sermaye ve ticareti ellerinde tutar duruma gelmişlerdi. Oluşan

bu Yahudi burjuvazisi, belki de azınlık psikolojisinin de tesiriyle, ticari faaliyetlerini daha ziyade kendi cemaatleri içerisinde yapmayı tercih ediyorlar; Türklere yönelik bir sermaye transferine sıcak bakmıyorlardı. Bu durum zaman içerisinde ekonomik anlamda güçlü olan Yahudilere karşı bir antipatinin oluşmasına yol açmıştır. Bu çerçevede, bazı şehirlerde Yahudi tüccarlar boykot edilmiş ve hiçbir şekilde Türk-Müslüman halkın bu Yahudi tüccarlarla iş yapmalarına izin verilmemiştir (Bali, 2013, s. 138).

Bu dönemde, üzerinde durulması gereken gelişmelerden biri de şüphesiz 14 Haziran 1934 tarihinde TBMM’de kabul edilen 2510 sayılı İskân Kanunu⁵⁷ dur. Bu kanun kapsamında, ülke toprakları iskân açısından 3 gruba ayrılmış ve vatandaşlar arasından çeşitli özelliklere göre bu bölgelere sadece izin verilenlerin iskân edilebileceği hükmü getirilmiştir. Bu çerçevede, birinci bölgede sadece Türk kültürlü nüfus, ikinci bölgede Türk kültürüne katılması istenilen nüfus iskân edilecek, üçüncü bölge ise çeşitli askeri ve sosyal nedenlerden dolayı boş bırakılacak herhangi bir iskân faaliyetine izin verilmeyecektir (Onur, 2005, s.86). Bu kanun ile Trakya’daki Yahudilerin yerlerinden göç ettirmek istendiği iddiası fisiltı gazetesi aracılığıyla tüm Trakya’ya yayıldı. Böyle bir haberi alan Yahudilerde belirli bir tedirginlik oluşmuş olsa da fiili saldırılar başlayıncaya kadar kendilerini yaşadıkları şehirlerde güvende kabul ediyorlardı (Levi, 1992). İskân Kanunu’nun ortaya çıkış amaçlarından biri olarak Avrupa’daki faşist yönetimlerin herhangi bir saldırısı karşısında Trakya bölgesini daha güvenli bir hale getirme gösterilse de bu düşüncenin halka yansıtılması ve bir takım kışkırtıcıların devreye girmesi ile iş kontrolden çıkmış ve acı tabloların yaşanmasına neden olmuştur (Demirel, 2013, s.167).

Trakya bölgesinde Yahudilere ilişkin ilk fiili saldırıların 24 Haziran akşamı Çanakkale’de başladığı ifade edilmekle birlikte bu konuda çok net bir bilgiye de sahip değiliz. Ancak gerçek olan şu ki Çanakkale’de fitili ateşlenen olaylar, 30 Haziran tarihinden itibaren neredeyse tüm Trakya’ya yayılmıştır (Karabatak, 1996, s.71). Trakya’nın hemen her köşesinde, Yahudilere yönelik fiili saldırılar başlamış, Yahudilere ait evler ve iş yerleri taş yağmuruna tutularak yağmalanmaya çalışılmıştır.

⁵⁷ İskan kanunuyla ilgili olarak okuma önerisi: Ülker, E. (2008). Assimilation, Security and geographical nationalism in interwar Turkey: The Settlement Law of 1934. *European Journal Of Turkish Studies*. 7.

Özellikle Kırklareli ve Edirne illerinde çok yoğun saldırılar olmuş, emniyet kuvvetleri olayları kontrol altına almada zorlanmıştı (Levi, 1992).

Trakya bölgesinde yaşayan Yahudiler, kendilerine yönelik olarak başlatılan bu saldırılar karşısında kaçıktan başka çare bulamamışlar ve imkânı olan arabayla imkânı olmayanlar ise bilet parası bulabilirlerse trenle İstanbul'a kaçmıştı. İstanbul'a gelen Yahudi sığınmacıları, şehrin Yahudi önderleri Sirkeci garında karşılamış ve ihtiyaçlar giderilmeye çalışılmıştır. Saldırılar karşısında canını kurtarma derdine düşen Trakya Yahudileri, mallarını ya çok çok ucuza satıp gelmiş ya da satmaya da fırsat bulamadan yağmacıların talanına terk etmek durumunda kalmıştı (Birsell, 2011, s.204).

Yahudilerin yaşamış olduğu bu zulme ilişkin Başbakan İsmet İnönü'den ilk resmi açıklama 5 Temmuz günü TBMM'de yapmış olduğu konuşmada gelmiştir. İnönü, olaylar karşısında her türlü önlemin alınacağı garantisini verdiği konuşmasının ardından İstanbul'a göç eden Yahudi göçmenlerin Trakya'da oturdukları bölgelere geri dönebileceklerini; Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin her vatandaşının hakkını ve malını koruyacağını ifade etmiştir. İnönü'nün yanı sıra dönemin dâhiliye vekili Şükrü Kaya Bey de sık sık vermiş olduğu beyanatlarda devletin vatandaşları arasında herhangi bir ayırım yapmadan tüm vatandaşlarının haklarını ve hukuklarını koruyacağını, bundan hiç kimsenin şüphesinin olmaması gerektiğini ifade etmiştir (Karabatak, 1996, s.73; Toktaş, 2005).

Olayların ardından dâhiliye vekili, jandarma genel kumandanı ve diğer yetkililer Trakya'yı ziyaret ederek incelemelerde bulunmuş ve suçluların bulunarak cezalandırılacağını ifade etmişlerdir. Başlatılan soruşturma kapsamında bazı devlet görevlileri ve az sayıdaki sivil hakkında çeşitli hükümler verilmiş ve dava kapanmıştır.

1934 Olayları öncesinde önemli bir Yahudi yerleşim yeri olan Trakya, olaylardan sonra kısmen Yahudi göçü vermiş ve Yahudi hane sayısı önemli ölçüde azalmıştır. Bu kapsamda resmi açıklamalara göre bölgede olaylar öncesinde 13.000 Yahudi yaşamaktayken olaylar sonrasında yaklaşık 3000 Yahudi göç etmiş ve nüfus yaklaşık 10.000 dolaylarına düşmüştür. 1935 Yılında yapılan nüfus sayımında ise bölgede 7555 Yahudi'nin olduğu tespit edilmiştir (Birsell, 2011, s.204).

2.4.3.4. Varlık Vergisi

I.Dünya ve Kurtuluş Savaşları boyunca zaten kısıtlı olan maddi imkânlarının tamamına yakınına savaşa harcamak durumunda kalan Türkiye, savaşın hemen ardından Dünya genelinde yaşanan 1929 ekonomik buhranından da ciddi ölçüde etkilenmiştir. 1930'lu yıllar boyunca ekonomisindeki sorunlarla uğraşan ülke, daha sorunlarına çözüm üretememişken II. Dünya Savaşı'nın ayak seslerini duymaya başlamıştır. Yaklaşan savaş tehlikesi, dünya genelinde olduğu gibi Türkiye'de de ekonomik ve sosyal dengeleri derinden sarsmıştır.

Dönemin tek parti iktidarı yöneticileri, başta Refik Sağlam ve Şükrü Saraçoğlu olmak üzere, ülkede yaşanan ekonomik sorunların çözümü için arayış içerisine girmişlerdi. Ancak önlerindeki tablo hiç de iç açıcı değildir. Ülkenin önemli ekonomik gelirlerinden biri olan ihracat durma noktasına gelmiş, ülke içi fiyat artışları da durdurulamaz bir hal almıştır. Bunun yanı sıra karaborsacılık ve durumdan nemalanmak üzere kurulan farklı tezgâhlar, durumu daha da kötüleştiriyordu (Koçak, 1996, s.459).

Ekonomik anlamda yaşanan bu dar boğaza rağmen, yaklaşan savaşa hazırlık anlamında devlet bütçesinden askeri harcamalar için ayrılan miktar her geçen gün arttırılmıştır. Askeri alanda yapılan büyük harcamalar, çok yakın bir süre içerisinde bütçede büyük açıkların oluşmasına neden olmuştur.

II. Dünya Savaşı arifesinde, özetle, Türkiye'de hem toplum hem de devlet bütçesi olarak çok ciddi sorunlar yaşanıyordu. Devlet, yaşadığı ekonomik sorunlara çare bulabilmek amacıyla çeşitli tedbirler üretmeye çalışmış; ekonomiye polis gücü kullanarak müdahale etmek istemiştir. Karaborsacılık, istifçilik ve fahiş fiyat uygulayan tüccarlar polis tarafından yakalanmış ve çeşitli yaptırımlara maruz bırakılmışlardır. Ancak polis devleti olarak ekonomiye müdahale sorunları çözmemiş, ekonomi her geçen gün daha da kötüye gitmeye başlamıştır (Metinsoy, 2007, s.62).

Yaşanan ekonomik kriz ve yeni kaynaklar bulma konusundaki tartışmalarda basın etkili bir konumda yer almıştır. Çeşitli köşe yazarları, ihtiyaç duyulan ekonomik kaynağın nasıl bulunması gerektiğine ilişkin fikirlerini köşelerinde paylaşmaya başlamışlardır. Bu yazarların çok büyük bir kısmı, ekonomik kaynak olarak ülkedeki azınlıkları göstermişlerdir (İnci, 2012, s.278). Yeni ekonomik kaynak bulma konusunda azınlıkların hedef olarak gösterilmesinin arkasında, kökeni çok daha eskilere dayanan

toplumsal bir hassasiyet ve bir anlamda bilenmişliğin olduğu düşünülebilir. Osmanlıdan Cumhuriyetin kuruluş yılları ve II. Dünya Savaşı dönemine kadar geçen sürede, başta İstanbul olmak üzere büyükşehirlerde azınlıkların ekonomik anlamda büyük etkileri vardı. Ekonomik anlamdaki bu gücün yanı sıra savaş yıllarında bazı azınlıkların işgalci kuvvetlerle işbirliği yapması, toplumun azınlıklara karşı farklı bir bakış açısına sahip olmasına yol açmıştır. II. Dünya Savaşı öncesinde ve sırasındaki gazetelere baktığımızda, ülkede yaşanan ekonomik darboğazın aşılmasında, yıllarca Türk topraklarında huzur içerisinde yaşayıp Türk milleti fakir iken kendileri zenginleşen ancak bu zenginliğe ve rahat yaşamlarına rağmen ülke zor durumdayken gerekli yardımda bulunmadıkları iddiasıyla azınlıkların hedef tahtasına oturtulduğunu görmek mümkün olacaktır (Çetinoğlu, 2009, s.80).

Basın aracılığı ile hükümetin gayrimüslimler ekseninde yeni ekonomik kaynak bulma çalışmalarına girişeceği haberleri yayılınca, İstanbul'daki azınlık cemaati önderleri dönemin Başbakanı Saraçoğlu ile konuyu görüşerek yasal bir düzenleme olmadan azınlıklardan ne kadar vergi toplanmak hedefleniyorsa bu miktarın aralarında toplanarak hükümete verilmesini teklif ettiler. Ancak başbakan, çıkarılacak olan vergi yasasının sadece azınlıklara yönelik olduğu algısının oluşmasını ve buna karşı dış ülkelerden gelebilecek baskıları önlemek adına bu öneriyi kesin bir dille reddederek “*Biz modern bir devletiz, bu öneriyi kabul edemeyiz*” demiştir (Aktar, 2000, s.146).

Yeni vergi kanunu yasalaşmadan önce, yasa ile hedeflenen verginin düzenli bir şekilde toplanabilmesi için çeşitli hazırlıklar yapılmıştır. Bu çerçevede Maliye Bakanlığı tarafından il defterdarlıklarına gönderilen bir genelge ile bir anlamda o ile ait ekonomik röntgenin çekilmesi istenmiştir. Bu kapsamda, il ekonomisinin 4 ana başlık altında kategorileştirilmesi istenmişti: M (Müslümanlar), G (gayrimüslimler), D (dönmeler) ve E (ecnebler). Bu şekilde bir sınıflama ile yapılan varlık listesi, bazı yazarlarca, çıkarılacak olan yeni Varlık Vergisi'nin hedefinin azınlıklar olduğunun açık delilleri arasında gösterilmektedir (Akar, 1999, s.58).

Saraçoğlu hükümeti tarafından hazırlıkları yapılan yeni verginin amaçlarına yönelik dönemin yöneticilerinden farklı açıklama ve yorumlar gelmiştir. Resmi beyanlarda tedavüldeki para fazlalığının azaltılması, Türk lirasının kıymetlenmesi ve piyasada yaşanmakta olan kargaşaya bir son vermenin hedeflendiği söylene de basına kapalı

toplantılarda sayılan bu nedenlerin yanı sıra azınlıklardan Türklere sermaye aktarımı ile Türk burjuvazisi yaratma düşüncesinin de hedeflerden biri olduğu ifade edilmiştir (Aktar, 2000, s.148). Varlık Vergisi'nin amaçlarına yönelik farklı yorum ve iddialar günümüze kadar devam etmiştir. Kimi yazarlar (Aktar, 2000; Akar, 1999; Çetinoğlu, 2009), Varlık Vergisi adlı uygulamanın temel anlamda azınlıklara yönelik bir baskı aracı olarak tasarlandığı ve Türklere sermaye aktarımının hedeflendiği görüşünü savunurken bazı yazarlar ise (Kayra, 2011) konunun çarpıtılarak aktarıldığını ve dönemin koşulları dâhilinde incelendiğinde, bir takım yanlışlık ve haksızlık olmuşsa da, genel olarak bu vergi uygulamasının haklı olduğunu ve bu uygulamaya dönük eleştirilerin zaman zaman iftira boyutlarına varan yanlışlıklar temelinde kurgulandığını iddia etmektedir. Konuya ilişkin tartışmalar daha uzunca bir süre devam edecek gibi durmaktadır. İlgili alan yazında karşılaşılan Varlık Vergisi'ne ilişkin bu farklı anlam yüklemeleri, bu metnin yazarı tarafından tez çalışmaları kapsamında görüşlerine başvurulmuş katılımcıların konuya ilişkin vermiş oldukları cevaplarda da aynı şekilde farklılık göstermiş; kimi katılımcılar, Varlık Vergisi'ni kabul edilemez bir zulüm olarak görmüşken, kimi katılımcılar ise dönemin şartları göz önüne alındığında bu uygulamayı anlaşılabilir bulduklarını ifade etmiştir.

Hazırlık çalışmaları tamamlanan kanun tasarısı, 11 Kasım 1942 tarihinde TBMM'de kabul edilerek yürürlüğe girmiştir. Meclisteki oturumlarda, çok az sayıda milletvekilinin dışında, söz alan her vekil kanunu destekler nitelikte konuşmalar yapmıştır (Çetinoğlu, 2009, s.83). Kanunun mecliste kabul edilmesini, dönemin basını genel olarak sevinçle karşılamış ve milli hissiyatların ön plana çıkarıldığı yazılarda hedefe yine azınlıklar oturtulmuştur (Mutlu, 2009, s.86; Kılıç, 2012, s.392). Dönemin basını kistas olarak alacak olursak, Varlık Vergisinin daha çok azınlıklardan Türklere sermaye transferi adına gerçekleştirilmiş olabileceği iddiası kuvvetlenecektir. Aslında dönemin diğer Avrupa ülkeleri ve ABD'ye baktığımızda da benzer vergilerin pek çok ülkede zaman zaman uygulandığını görüyoruz. Olağandışı zamanlarda elde edilen kazançlara yönelik bu vergiler, uygulandıkları ülkelerde de bir takım eleştirilere muhatap olduysa da Türkiye'deki uygulamalarda tartışma konusu olan sermaye aktarımı iddiaları gündeme fazla gelmemiştir (Akar, 2000, s.206).

Varlık Vergisi kanununa göre, vergi vermek zorunda olan ve olmayanları, oluşturulacak olan komisyonlar belirleyecek; mükelleflerin devlete ödeyecekleri vergi miktarları da yine bu komisyonlar tarafından tespit edilecekti. Komisyon çalışmaları neticesinde mükellefe tebliğ edilen vergi tutarına yönelik, mükellefin herhangi bir itiraz hakkı bulunmamakta ve 15 gün içerisinde ödenmek zorundaydı. Vergisini ödemeyenlere yönelik de yine kanunda çok sert hükümler yer almıştır. Öncelikle ödeme yapmayan mükellefin eşyaları haczedilecek ve eğer vergi miktarı karşılanırsa oradan tahsil edilecektir. Hiçbir şekilde mükellef olduğu vergisini vermeyen ve haciz yolu ile de bu miktarı tahsil edilemeyenler ise Aşkale’de oluşturulmuş olan kampa yollanacak ve çok zorlu şartlar altında beden işçiliği yapmak durumunda kalacaktı (Pur, 2007, s.398). Aşkale’ye sürgüne gönderilen mükelleflerin çok büyük bir çoğunluğunu gayrimüslim azınlık mensupları oluşturmuştur. Böyle bir tablonun ortaya çıkması, ülkenin ekonomik yapısı göz önüne alındığında doğal görülse de Varlık Vergisinin amaçlarında yaşanan azınlık-Türk eksenli tartışma, Aşkale konusunda da yaşanmaktadır. Aşkale’nin, ikinci sınıf vatandaş olarak görülen azınlıklara yönelik bir sindirme ve baskı aracı olarak mı kullanıldığı yoksa tüm mükellefler için oluşturulan böyle bir uygulamanın dönemin ekonomik olarak güçlü azınlık mensuplarına doğal olarak daha çok etkisinin mi olduğu ilgili alan yazında tartışılmaktadır (Yalçın, 2012, s.327).

Varlık Vergisi’ne ilişkin, illerde oluşturulan komisyonların çalışmaları da pek çok açıdan sorunlu olmuştur. Öncelikle çok az sürede pek çok mükellefe ilişkin karar vermek gerekiyordu ve verilecek olan bu karar, insanların mal varlıklarına ilişkin değer tespiti gibi önemli hususları da içeriyordu. Böylesine zor şartlar altında çalışan komisyonun almış olduğu kararlara yönelik bazı azınlık mensupları, resmi olarak itiraz hakları bulunmadığından, gayri resmi olarak yetkililere mektuplar yazarak itiraz etmiş ancak bu başvurularından herhangi bir yanıt alamamışlardır. İç kamuoyunda sorunlarına çare bulamayan azınlıklar, çareyi yurtdışında aramış; pek çok ülke yönetimi ve düşünce kuruluşları ile irtibata geçerek bu vergi uygulamasını durdurması için Türk hükümetine baskı yapılmasını talep etmiştir. Ancak dönemin siyasal konjonktüründen dolayı yurt dışından ciddi bir baskı gel(e)memiştir (Çetinoğlu, 2009, s.127).

Varlık Vergisi kapsamında oluşturulan komisyonlarca belirlenen mükelleflerin etnik dağılımları Tablo 2.3'te gösterilmiştir (Mutlu, 2009, s.88):

Tablo 2.3. Varlık Vergisi Mükellef Bilgileri

Etnik Köken	Mükellef Sayısı	Yüzdelik Oran	Tahakkuk edilen miktar	Yüzdelik Oran
Müslüman	4195	7	25.600.409	7
Gayrimüslim	54.377	87	289.656.246	83
Diğer	4.003	6	34.226.764	10
Toplam	62.575	100	349.483.419	100

Tablo 3'te görüldüğü üzere Varlık Vergisi kapsamında belirlenen 63 bin civarındaki mükellefin çok büyük bir kısmını gayrimüslimler oluşturmuş ve bunun doğal bir sonucu olarak toplanan vergi miktarının da % 83'ü azınlıklardan elde edilmiştir.

Yaklaşık on altı ay boyunca yürürlükte kalan Varlık Vergisi Kanunu, 15 Mart 1944 tarihinde Meclis'te kabul edilen yeni bir düzenleme ile kaldırılmış ve o zamana kadar vergi borcunu ödeyemeyen mükelleflerin borçları silinmiştir. Bu kapsamda Aşkale'de bulunan mükellefler de zorunlu kamptan kurtulmuşlardır.

Varlık Vergisi'nin sonuçlarına baktığımız zaman ise ekonomik olarak büyük beklentiler yüklenen bu uygulamanın ülkenin makro ekonomisinde kalıcı bir rahatlama sağlamadığı görülmektedir. Bu kapsamda, fiyat artışı, pahalılık ve karaborsanın önlenmesi gibi Varlık Vergisi'ne giden yolda önemli amaçlar olarak ifade edilen hedeflerin büyük oranda gerçekleştirilemediği ifade edilmektedir (Akar, 1999, s.149). Makro ekonomi boyutunda düşünülen katkı, toplanan vergiler ile sağlanamamışsa da sermaye transferi noktasında önemli gelişmelerin yaşandığını tahmin etmek zor değildir. Kendilerine biçilen vergi miktarını ödemek için mal varlıklarını normalin çok altında satan onlarca azınlık mensubunun hikâyeleri anlatılarak pek çok eserde (Akar, 2009) bizlere sunulmaktadır.

Bu uygulamanın bir diğer sonucu da şüphesiz azınlıkların bu ülkedeki varlıkları ile ilgilidir. Her ne kadar günümüzde dahi Varlık Vergisi'nin direk olarak azınlıkları hedef alıp almadığı tartışılıyor olsa da Varlık Vergisi ve Aşkale sürgünlerinin ülkemizdeki

azınlıklar üzerinde derin travmatik etkileri olduğu açıktır. Bu durumun bir yansıması olarak, olaylar sonrasında Türkiye’den önemli oranlarda gayrimüslim göçü olmuştur. Günümüzde dahi azınlık mensuplarının çoğu için Aşkale, üzüntü ve kalp kırıklıkları ile anılan acı bir hatıra olarak belleklerdeki yerini korumaktadır⁵⁸.

2.4.3.5. 6-7 Eylül Olayları

Türk-Yunan ilişkileri, Lozan’da çözülemeyen konuların karara bağlandığı 1930lu yıllardan itibaren iki ülkenin liderlerinin de katkısıyla eskiye nazaran daha iyi bir noktaya gelmişti. Düzelme seyrindeki ikili ilişkilere, dönemin uluslararası konjonktürü de destek olmuş ve sonuçta iki ülke arasında yaşanan savaş ve acıların unutulmaya başlandığı sıcak ilişkiler kurulmuştu. Demokrat Parti iktidarıyla birlikte Türk-Yunan ilişkileri gelişim seyrini daha da ileri boyutlara taşımıştır. Karşılıklı olarak yapılan ülke ziyaretleri, önce dışişleri bakanları seviyesinde daha sonra ise en üst seviyede devlet başkanları nezdinde gerçekleşmiştir. 1952 Yılında Yunan Kral ve Kraliçesi Türkiye’yi bu kapsamda ziyaret etmiş ve sekiz gün süren ziyaret boyunca Türk halkı konuk Kral ve Kraliçeye büyük ilgi göstererek sevinç gösterilerinde bulunmuştur (Benlisoy, 2000, s.16).

İki ülke arasındaki siyasi ilişkilerin düzelmesine paralel olarak, Türkiye’deki Rum azınlığının durumu da zamanla iyileşmeye başlamıştır. Kurtuluş savaşı ve sonrasında yaşanan gelişmelerden dolayı çeşitli sıkıntılar içerisinde olan Rum azınlık, Türk-Yunan yaklaşması neticesinde rahat bir nefes almış; uzunca bir süre geri kaldığı ekonomik ve sosyal hayata tekrar güçlü bir şekilde entegre olmak için yoğun bir çaba içerisine girmiştir (Akkaya, 2011, s.95). Bu çabalar neticesinde, yaklaşık 100.000 nüfuslu bir cemaat olarak İstanbul Rumları, kurumsallaşma adına büyük ilerlemeler kaydetmiştir. Cemaatin okul sayısı artmış, hastane ve günlük ihtiyaçların karşılanmasına dönük dükkânlar yaygınlaşmıştır (Sakin ve Dokuyan, 2010, s.73). Özellikle çikolata ve şekerleme üretimi, büyük oranda Rum tüccarlar tarafından gerçekleştirilmekteydi. Ekonominin yanı sıra İstanbul’un kültürel hayatında da Rum azınlık, etkisini bu dönemde göstermiştir. Tiyatro oyunları, şarkılar ve çeşitli gösteriler ile Rumlar İstanbul kültürel hayatında önemli roller üstlenmişlerdir (Babaoğlu, 2012, s.14).

⁵⁸ Araştırma kapsamında azınlık katılımcılar ile yapılan mülakatlarda bu yönde görüşlere ulaşılmıştır.

Türk-Yunan ilişkilerindeki bahar havası ve bunun bir yansıması olarak Türkiye'deki Rum azınlığın durumu, Kıbrıs konusundaki gelişmeler ile bozulmaya başlamıştır. Özellikle 1955 yılında Kıbrıs üzerinde İngiltere-Türkiye-Yunanistan üçgeninde yaşananlar, iki ülke arasında soğuk rüzgârların esmesine; Rum azınlığın ise belki de Anadolu coğrafyasında şimdiye kadar hiç yaşamadığı türden bir şiddet sarmalının içerisinde kendisini bulmasına neden olmuştur. 1954 Yılında Yunanistan tarafından, Kıbrıs'ın kendi kaderini belirleme hakkına sahip olması gerektiği tezi üzerinden yürütülmeye başlanan kampanya, o güne kadar Kıbrıs diye bir problemin varlığını kabul etmeyen Türk siyasetini (Fırat, 2000, s.24) konuya yönelmek durumunda bırakmıştır. Türk siyasetinin Kıbrıs konusuna yönelik ciddi bir tutum içerisine girmesinde, özellikle dönemin basınının büyük etkisi olduğu söylenebilir. Öte yandan Kıbrıs üzerinden yürütülen milliyetçi söyleme dayalı kampanyalar, zaman içerisinde Rum azınlığa yönelik bir cephe halini almış; Kıbrıs'ta Türklere yönelik yürütülen şiddet ve zulümün finansmanının İstanbul Rumları olduğu yönünde iddia ve ithamlar sürekli basında yer almaya başlamıştır. Rum azınlığa yönelik gerçekleştirilen bu ithamların merkezinde ise patrikhane yer almaktaydı. Patrik ile gerçekleştirilen mülakatlarda, Kıbrıs konusunda Türk tezlerini savunduğunu ifade eden demeçler vermediği ve Kıbrıs'a yönelik maddi yardımın merkezi olmak suçlamalarıyla Patrikhane sert bir şekilde eleştiriliyordu (Benlisoy, 2000). Kıbrıs ile ilgili gelişmeler, zaman içerisinde Türkiye'de halkın çok büyük bir kısmının hassasiyet gösterdiği bir milli meseleye dönüşmüştür.

İngiltere'nin egemenliğindeki Kıbrıs'ta, özellikle adadaki bazı milliyetçi Rumların Yunanistan'dan da sağladıkları destek ile başlattıkları bağımsızlık mücadelesi karşısında 1955 yılında Londra Konferansı toplanmıştır. Bu toplantıda, Kıbrıs adasının egemenliğine yönelik taraf ülkeler herhangi bir anlaşmaya varamamışlar; Yunanistan, Kıbrıs'ın self determinasyon hakkını kullanması gerektiğini yani öncelikle Rum egemenliğinde bir bağımsızlığı ardından da adayı Yunan topraklarına katmayı; Türkiye ise ilk etapta adanın İngiltere hâkimiyeti altında olduğunu ve eğer bu durum illâ değişecekse, adanın uzunca süre sahipliğini yapmış olan Türk milletinin bu konuda en haklı taraf olacağını savunmuştur. İngiltere ise konunun biraz daha sürüncemede kalmasından yana bir tavır takınmış ve iki ülke arasındaki anlaşmazlıkları bir anlamda körükleyerek adada İngiliz hâkimiyetinin bir gereklilik olduğu görüşüne temel oluşturmaya çalışmıştır (Akar, 2003, s.87).

Londra Konferansı'nda Kıbrıs konusu hararetli bir şekilde tartışılırken, taraf ülkelerin kamuoyları da konuya kilitlenmiş durumdaydılar. Gazeteler her gün manşetlerinde bu konuyu işliyor, köşe yazarları makalelerinde milliyetçi söylemlerle Kıbrıs davasını savunuyorlardı (Keser, 2012). Böyle bir ortamda, Kıbrıs'ta 28 Ağustos akşamı Türklere yönelik bir katliam yapılacağı dedikodusu yayılmaya başladı. Başbakan Adnan Menderes ve muhalefet parti liderleri, bu söylentiler üzerine çok sert açıklamalar yaparak böyle bir katliam karşısında Türkiye'nin sessiz kalmayacağını ve adadaki soydaşlarını sonuna kadar koruyacağını ifade etmiştir (Gürcan, 2006).

Türkiye toplumu, özellikle de İstanbul'da, Kıbrıs konusu etrafında çok gerilmişti. Eylül ayının başlarında bu gerginlik İstanbul'daki Rumlar ile Türkler arasında sataşmalara ve ufak kavgalara yol açan bir noktaya ulaşmıştı. Ancak, 6/7 Eylül olaylarına giden yolda en önemli aşamalardan biri 6 Eylül'de gerçekleşmiştir. Selanik'teki Atatürk evine bomba atıldığı ve evde tahribat olduğu haberi, önce radyoda daha sonra ise İstanbul Ekspres Gazetesi'nin ikinci baskısıyla tüm şehre yayılmıştır. Haber, zaten gergin olan şehir halkı üzerinde derin tesir yapmış ve çoğu memur bile işini bırakarak meydanlara çıkmıştır (Sakin ve Dokuyan, 2010, s.86). Meydanlara akın eden insanlar, Kıbrıs Türktür derneği öncülüğünde Taksim'de toplanmış ve bomba olayı protesto edilmiştir. Ancak ilerleyen saatlerde işler kontrolden çıkmış ve İstiklal 'de yer alan Rum ve diğer azınlık dükkânlarının camları kırılmaya, malları yağmalanmaya başlanmıştır. Rumlara yönelik İstiklal'de başlayan bu fiili saldırılar, biranda İstanbul'un geneline yayılmış ve özellikle Rumlara ait iş yeri, kilise, okul ve mezarlıklar tahrip edilmiştir. Ortaya çıkan bu şiddet ve yağma ortamında, insanlar kendilerini ve evlerini korumak için Türk bayrakları asmışlar, ancak bazı Rumlar yine de yağma ve şiddetten kendilerini kurtaramamıştır (Akkaya, 2011, s.111).

7 Eylül'de devlet, ağırlığını koymuş ve olaylar durulmuştur. Bazı şehirlerde sıkıyönetim ilan edilmiş, hükümet yayınladığı bir bildiri ile olaydan duymuş olduğu üzüntüyü belirtirken suçluların da en kısa süre içerisinde yakalanarak adaletin karşısına çıkartılacağını vurgulamıştır. Bunun yanı sıra olaylar esnasında maddi kayba uğrayan vatandaşların uğradıkları zararın karşılanacağı belirtilerek hasar tespit komisyonu görevi görecek bir mahalli komite oluşturulmuştur. Oluşturulan bu komite, bir yandan hasar tespiti yapacak diğer yandan ise zarar gören yurttaşlara aktarılmak üzere yardım toplayacaktı. Ancak komitenin çalışmaları çok zor ilerlemiştir. Özellikle hasar tespiti ve

bu hasarlara yönelik ödenecek tutar konusunda, bazı art niyetli kişilerin suistimal çabalarından da kaynaklanan aksaklıklar ve anlaşmazlıklar çıkmıştır (Kocabaşoğlu, 2000).

Olaylar, uzunca bir süre memleketin en önemli gündem maddesi olarak yoğun tartışmalara sahne olmuştur. Muhalefet partileri, olayların ardından yaptıkları açıklamalarda halkı sağduyuya çağırmiş ve ortamın sakinleşmesi için her bir yurttaşın kamu görevlilerine bu konuda yardımcı olması gerektiğini ifade etmişlerdir (Burçak, 1998, s.318). Yürütülen soruşturma neticesinde bazı kamu görevlileri görevden el çektilmiş, bazılarının da görev yerleri değiştirilmiştir.

6/7 Eylül olaylarına ilişkin önemli bir gelişme, askeri müdahalenin ardından oluşturulan Yassıda yargılamalarında gerçekleşmiştir. Dönemin cumhurbaşkanı ve başbakanının da aralarında bulunduğu üst düzey devlet adamı ve politikacılar, olayların müsebbipleri olmak suçuyla yargılanmışlardır (Naskali, 2007).

Olaylar sonrasında, Rum azınlık mensuplarında belirli bir tedirginliğin oluşmuş olabileceğini tahmin etmek çok zor değildir. Ancak oluşan bu tedirginlik ve korkunun, hükümet ve devletin diğer üst düzey görevliler tarafından yapılan açıklamalar ile bir miktar azaldığı ve çok büyük bir infiale yol açmadığı ifade edilebilir. Böylesine üzücü bir olayı yaşamış olmalarına rağmen Rum nüfusunda büyük bir göç hareketinin oluşmadığını görüyoruz. Elbette böylesine bir hadisenin ardından belirli miktarda göç yaşanmış olabilir ancak yaşanan bu göç, İstanbul Rum cemaati nüfusuna çok büyük etki edecek boyutlara ulaşmamıştır (Sakin ve Dokuyan, 2010, s.165).

Toplu bir göçe neden olmamış olsa da 6/7 Eylül olayları, arkada bıraktığı acı anılar (Bali, 2010) ve tarihe not düşmesi bakımından hayati öneme sahip fotoğraf ve belgelerle (Fahri Çoker arşivi vb...) günümüz Rum azınlık cemaati belleğinde nesilden nesile aktarılmış bir vaka olarak tazeliğini korumaktadır.

2.4.3.6. Kıbrıs Olayları (1964), 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı ve Rum Göçleri

1950li yıllardan itibaren Türkiye-Yunanistan arasındaki ilişkilerde Kıbrıs konusu belirleyici olmaya başlamıştır. 1930lu yıllardan itibaren düzelmeye başlayan iki ülke ilişkileri, Kıbrıs konusunda yaşanan anlaşmazlıklar ile derin sarsıntılar geçirmiş ve etkileri çok uzun yıllar boyunca da devam etmiştir. İki ülke arasındaki ilişkilere bağlı

olarak, Türkiye’de Rumlar ile Batı Trakya Türkleri de bu süreç içerisinde nispeten rahat bir yaşam sürmüşler, ancak ilişkilerin bozulmasıyla azınlıkların yaşamları da zorlaşmaya başlamıştır (Sönmezoğlu, 2000, s.3).

II. Dünya Savaşı sonrasında değişen dünya dengeleri içerisinde İngiltere, sömürgelerinden çekileceğine yönelik bir takım düşünceleri dünya kamuoyu ile paylaşmaya başlamış; uzun yıllardır böyle bir haberi bekleyen Kıbrıs Rumları da İngiltere’nin bu kararını kendi lehlerine kullanabilmek için hemen harekete geçmişlerdir. Ada halkının kendi geleceklerini tayin edebilme haklarını uluslararası arenada sık sık dile getiren Kıbrıs Rumları, istedikleri cevapları bir türlü alamamışlardır. Özellikle İngiltere, Kıbrıslı Rumlardan gelen bu tür taleplere sürekli olarak olumsuz yaklaşmıştır. Ancak ada Rumları bu taleplerinden vazgeçmemiş, kendi aralarında bağımsızlık için bir plebisit yaparak ezici çoğunlukla çıkan bağımsızlığa evet kararını, başta B.M. olmak üzere uluslararası kurumlara kabul ettirmeye çalışmışlardır (Ünay, 2007, s.81). Konu bir dönem Birleşmiş Milletler’in gündemine gelmiş ancak şimdilik görüşülme kararı alınarak dosya rafa kaldırılmıştır.

Kıbrıs konusunda Rum-Yunan ittifakı var gücüyle çalışırken, Türkiye ve Kıbrıslı Türkler uzunca bir süre adanın olağan statüsü olan İngiliz egemenliğinin devamından yana bir siyaset izlemiş, ancak gelişen uluslararası siyasal şartlarda bu durumun daha fazla devam edemeyeceğinin anlaşılması üzerine siyaset değişikliğine giderek *taksim* adı altında yeni bir yaklaşımla konuyu ele almışlardır. Türk siyasetinde taksim adı altında başlatılan bu yeni siyaset, toplumun geniş kesimlerinden büyük destek görmüş (Gülen, 2012, s.401), taksim meselesi milli bir davaya bürünerek “*Ya taksim ya ölüm*” adı altında mitingler düzenlenmiştir.

Uluslararası arenada Kıbrıs üzerinden yürütülen diplomasi mücadelesi devam ederken, adadaki iki toplum arasındaki huzursuzluklar da iyiden iyiye artmıştır. Adadaki Rumlar ile Türkler arasında sık sık sataşma ve kavgalar başlamış ve toplum, uzunca bir süredir devam eden karşılıklı bilmeler ile patlamaya hazır bir bomba haline gelmiştir (Vatansever, 2010, s.1499).

Kıbrıs’ta bunlar yaşanırken, Türkiye kamuoyunda, özellikle İstanbul’da, hedefte yine yerli Rumlar olmuştur. Özellikle basında çıkan yazılarda ve karikatürlerde yerli Rumların adadaki Rumlara finansal destek sağladıkları ve Türklere karşı yürütülen

mücadeleye destek verdikleri belirtilerek (Tarhan, 2006) yerli Rumlara yönelik şiddetli bir eleştiri rüzgârı oluşturulmuştur. Özellikle Patrik ve Patrikhane, eleştirilerin odağı konumunda olmuşlardı. Toplumdan gelen eleştiriler karşısında Patrikhane ve Patrik, Kıbrıs Gazilerine nakdi olarak bir miktar yardımda bulunarak toplumsal algıyı değiştirmeye çalıştıysa da bunda başarılı olamamıştır (Demir ve Akar, 1994, s.30).

İngiltere-Yunanistan-Türkiye üçgeninde Kıbrıs konusunda yaşanan anlaşmazlıkların çözümü için Zürih ve Londra’da çeşitli konferanslar düzenlenmiştir. İlk etapta herhangi bir anlaşmaya varılamasa da ilerleyen süreçte konu hakkında genel bir mutabakata varılmıştır. Varılan bu mutabakatı izleyen süreçte adada iki toplumlu bağımsız bir Kıbrıs Cumhuriyeti kurulmuştur. Kurulan bu yeni devletin Cumhurbaşkanı Rum, yardımcısı ise Türk olacaktır. Diğer kamu görevlerinde de iki toplum arasında oransal bir denge oluşturulmaya çalışılmıştı (Sivriservi, 2011, s.61). Ancak yeni kurulan devletin işlemesi hiç de kolay olmadı ve daha kuruluşun ilk günlerinde Cumhurbaşkanı ve yardımcısı arasında çeşitli protokol krizleri baş gösterdi. Devletin en üst makamları arasında yaşanan bu tür sıkıntıların benzerleri ülke çapında yaşanmış ve tekrar iki toplum arasında sıkıntılı günler kendisini göstermeye başlamıştı (Şener, 2013, s.11). Bu noktada, adanın Türklerden temizlenerek bir Rum devleti olması adına oluşturulan çeşitli örgütler, ada Türklerine yönelik baskı ve işkencelere başlamıştır. Bir anda patlak veren olaylar zincirinde, ada Türkleri büyük zulüm görmüş ve çoğu evlerinden kaçarak farklı bölgelere sığınmak zorunda kalmıştır. Buna karşılık Türkler de Türk Mukavemet Gücü adı altında örgütlenerek kendilerini savunmaya çalışmışlardır.

Kıbrıs Türklerine yönelik adada yürütülen baskı ve şiddet karşısında Türkiye her ne kadar sessiz kalmayacağını ifade edip çeşitli tepkiler göstermeye çalışmışsa da bu tepkileri, söylemin ötesine geçememiştir. Özellikle askeri alandaki yetersizliklerinden dolayı istese de yapmakta çok zorlanacağı bir müdahale fikri karşısında Amerika Başkanı Johnson’un tehditkâr mektubu, Türkiye’nin elini kolunu bağlamıştır (İnat, 2005, s. 44). Dönemin Türk hükümeti ise böyle bir ortamda zor durumda kalmıştır. Bir yandan iç kamuoyundan Kıbrıs’a müdahale yönünde çok büyük bir baskı gelmekte diğer yandan ise uluslararası aktörler tam tersi istikamette bir duruş sergilemektedir. Hükümetin böylesi bir ikilemde elinde kullanabileceği çok az enstrüman kalmıştı. Hükümet, bu enstrümanlardan Türkiye’de ikamet eden Yunan uyruklu Rumları kullanmayı tercih etmiştir (Birsal, 2011, s.253).

1930 Yılında “*Türkiye Cumhuriyeti ile Yunanistan Hükümeti arasında aktolunan İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Mukavelenamesi*” ile iki ülke vatandaşları karşılıklı olarak diğer ülkede serbestçe ikamet edebilecek ve ticaret yapabilecekti. Atatürk ve Venizalos’un şahsi katkıları ile imzalanan bu anlaşma (Demirözü, 2005, s.295), o tarihten itibaren Türk-Yunan ilişkilerinin genel olumlu seyrinin de etkisiyle pek çok insanın diğer ülkeye yerleşerek orada iş hayatını kurmasını sağlamıştır. Bu kapsamda Türkiye’de de, başta İstanbul olmak üzere, pek çok Yunan uyruklu Rum yerleşmiş ve ticaret hayatına burada devam etmiştir. Bu tür yeni iskânlar, aynı zamanda yeni evlilikleri de beraberinde getirmiş ve yerli Rumlar ile Yunanistan vatandaşları arasında çok sayıda evlilik yapılarak akrabalık bağı tahsis edilmiştir (Şimşek, 2007, s.238).

1964 yılında 34 senedir yürürlükte olan anlaşma, Türkiye tarafından tek taraflı olarak feshedilmiştir. Fesihten altı ay önce Yunan vatandaşlarına karar tebliğ edilmiş ve bu yönde hazırlıklarını yapmaları istenmiştir. 34 Sene boyunca yürürlükte kalan anlaşma uyarınca pek çok Yunan vatandaşı özellikle İstanbul’a yerleşmiş ve yerli Rumlarla evlenerek ticaret hayatına atılmıştı. Bu süre zarfında bir-iki nesil daha bu ailelere katılmış ve hem nüfus hem de ekonomi olarak şehirde önemli bir grup haline gelmişlerdi. Öyle ki anlaşmada yer alan altı aylık mecburi bekleme süresinin dolacağı 16 Eylül tarihinde sınır dışı edilecek Yunan uyrukluların sayısı 10.000’i buluyordu (Alexandris, 1992, s. 281). Beklenmedik bu karar sonrasında, Yunan vatandaşlarının yanı sıra aile ve ticari bağı olan pek çok yerli Rum da Yunanistan’a göç etmek durumunda kalmış; Türkiye cumhuriyeti tarihinde, nüfus mübadelesi sonrasında, en büyük Rum göçlerinden biri bu dönemde yaşanmıştır.

Türkiyeli Rumların Kıbrıs konusu ekseninde yaşamış oldukları olaylar, 64 göçüyle bitmemiştir. Çünkü Kıbrıs’ta nihai bir çözüm sağlanamamıştır. İki toplum arasındaki çatışmaları durdurmak için uluslararası aktörler devreye girmiş ve biraz da zorlamayla iki toplum liderleri tekrar çözüm için bir araya gelerek görüşmelere başlamışlardı. Ancak yapılan görüşmelerde iki tarafın da üzerinde mutabık kalacağı bir metnin ortaya çıkması neredeyse imkânsızdı. Rum tarafı, Kıbrıs Rumlarıdır söyleminden hareketle adada egemen olmak istiyor, Türkler ise federal bir yönetim anlayışıyla konuya yaklaşmaya devam ediyorlardı. Adada, huzursuzluk her geçen gün artmış ve son olarak cunta tarafından yapılan darbe ile ada yönetimi EOKA’nın denetimine geçmişti. Böylesi bir gelişme sonrasında ABD’nin tüm telkinlerine rağmen Türkiye adaya askeri müdahalede

bulunmuş, ateşkesin sağlanması konusunda uluslararası kamuoyundan gelen çağrılar sonucunda operasyon çok uzamadan ateşkes sağlanarak barış görüşmelerine geçilmiştir (Arık, 2011).

Kıbrıs Barış Harekâtı öncesinde ve sonrasında yerli Rumlar hem toplu hem de bireysel olarak çeşitli sıkıntılar yaşamışlardır. Özellikle askerlik çağındaki Rumların bu görevleri zaman zaman çok zorlu geçmiş, çeşitli sataşma ve aşağılamalara maruz kalabilmişlerdir⁵⁹. Bu süreç sonrasında, çok büyük olmasa da, yeni bir Rum göçü daha yaşanmış ve özellikle İstanbul ve Gökçeada'dan bazı Rumlar Yunanistan'a göç etmiştir. Bu göçler neticesinde, özellikle Gökçeada nüfusunda Rumların sayısı çok azalmış, göçen Rumların yerine Anadolu'nun farklı şehirlerinden Türkler gelerek yerleşmişlerdir (Özözen Kahraman, 2005, s. 47).

2.4.3.7. ASALA Terör Örgütü ve Türkiye Ermenileri

Cumhuriyet dönemi boyunca zaman zaman sıkıntılı dönemler geçiren Türkiye Ermenileri, 1955 sonrasında nispeten daha sakin yıllar geçirmiştir. Ancak bu sakinlik çok uzun sürmemiş; diaspora olarak nitelendirilen Türkiye dışında yaşayan Ermenilerin kurmuş olduğu ASALA isimli terör örgütünün faaliyetleri sonucu, Türkiye Ermenilerinin yaşamları yine zorlaşmış, basında hedef olarak gösterilmeye başlanmışlardır (Oran, 2004, s. 149). Terör ve Ermeni kelimelerinin yan yana bu kadar sık kullanılması bir süre sonra toplumsal belleğe yerleşmiş; farklı terör örgütlerinin lider ve mensuplarına yönelik, doğru veya yanlış, direk olarak Ermeni nitelmesi yapılmaya başlanmıştır. Bu noktada, toplumda Ermeni kelimesine yönelik terörist hain insanlar olarak bir algının oluştuğu ve bu algının kısmen de olsa değişmesi için uzun yıllar geçmesinin gerekeceği yadsınamaz bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır (Hür, 2008, s.12)⁶⁰.

1915 olaylarının 50. yılına yönelik büyük beklentiler içerisinde olan diaspora Ermenileri, umdukları sonuçlara ulaşamayınca büyük hayal kırıklığı yaşamışlardı. Yaşanan bu hayal kırıklığının ardından örgütlenmeye başlayan Ermeni grupları, Lübnan başta olmak üzere çeşitli ülkelerde silahlı örgüt kurmanın hazırlıklarına başlamışlardır (Yılmaz, 2006, s.5).

⁵⁹ Araştırma bulgularına bakabilirsiniz.

⁶⁰ Bu söylemi, araştırmada elde edilen bulgular da desteklemektedir.

ASALA ismiyle kurulan bu terör örgütünün eylemleri, 27 Ocak 1973 tarihinde ABD’de görev yapan iki Türk diplomatın öldürülmesiyle başlamış ve zamanla pek çok ülkede Türk diplomatlarına yönelik artan bir şiddetle devam etmiştir. Bu çerçevede başta Fransa olmak üzere örgüt, yıllar boyunca onlarca Türk diplomatı silah veya bomba kullanarak şehit etmiştir (Karakoç, 2009). Örgüt, sadece Türklere değil, Türkiye’nin müttefiki olan ülkelere de savaş açtığını ilan etmiş ve çeşitli ülkelerde Türk olmayan kişilere yönelik de saldırılarda bulunmuştur.

Örgütün öncelikli merkezi Lübnan olmasına karşın zaman içerisinde merkez, Şam’a taşınmıştır. Bu aşamada Türkiye-Suriye ilişkileri çok gergin bir aşamaya girmiş; Türkiye, örgütün sınır dışı edilmesi için Suriye’ye bir nota verdiyse de uzun süre sonuç alamamıştır. ASALA’yı Suriye’den çıkarabildiğinde de yerine farklı terör örgütleri yerleştirilmiş ve Türkiye yine Suriye merkezli terör faaliyetlerine maruz kalmıştır (Dursun, 2008, s.429).

ASALA terör örgütü yaklaşık on yıl boyunca etkinliğini sürdürdükten sonra örgüt içi dengelerin bozulması ve bunun sonucunda ortaya çıkan iç çekişmeler, gösterilen saldırgan tavrın sonucu olarak düşman ülke sayısındaki artış ve yönetici kadrosundaki zaruri değişimler gibi nedenlerle iyice zayıflamış ve örgüt lideri Hagopyan’ın 28 Nisan 1988 yılında Atina’da öldürülmesi ile birlikte çözülme aşamasına girerek silahlı gücünü yitirmiştir (Karakoç, 2009, s.254).

2.4.3.8. Sinagolara Yönelik Terör Saldırıları (2003)

15 Kasım 2003 tarihinde İstanbul’da bulunan Neve Şalom ve Beth İsrail Sinagoglarına bombalı saldırı düzenlenmiş; saldırılarda 27 kişi yaşamını yitirmiş yaklaşık 300 kişi de yaralanmıştır.

Bu saldırı, Türk Musevi cemaati üzerinde doğal olarak olumsuz bir etki yapmış; bu tarihten itibaren Sinagolara ekstra güvenlik önlemleri uygulamak zorunluluğundan dolayı ziyaretçi girişi çok kısıtlı olmaya başlamıştır. Ziyaretlere kapanan sinagogların yüksek duvarları, toplumun bazı kesimlerinde Musevi cemaatine yönelik bir takım ön

yargıların oluşmasına ve cemaatin kendini toplumdan soyutlamaya çalıştığına yönelik düşüncenin toplumda yaygınlık kazanmasına neden olmuştur⁶¹.

Bombalı terör saldırılarının bir diğer etkisi ise daha bireysel bazda kendisini göstermiş ve cemaat mensubu bazı Musevîler, büyük korkuya kapılarak uzunca bir süre dışarıya dahi çıkamamıştır⁶². Yaşanan böyle büyük bir travmanın etkisiyle, tam olarak sayıları bilinmemekle birlikte, bazı Musevî Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları ülkeyi terk ederek ekseriyet İsrail'e göç etmiştir.

2.4.3.9. Hrant Dink Suikasti

Türkiye Ermeni cemaatinin önemli isimlerinden, Agos gazetesi yazarı Hrant Dink 19 Ocak 2007 tarihinde İstanbul'da çalıştığı gazetenin önünde başından vurularak öldürüldü. Cinayetin ardından failler kısa sürede yakalansa da bu suikastın arkasında kimlerin olduğu, devlet görevlilerin ihmali olup olmadığı soruları günümüze kadar tartışılmaya devam etmiştir. Konuya ilişkin yürütülen soruşturma ve nihayetinde verilen kararlar, bir üst mahkeme tarafından bozulmuş ve dava tekrar görülmeye başlanmıştır. Bu metnin yazıldığı tarihte davanın tekrar görülme süreci devam ediyordu.

Bu suikastın, Türkiye toplumuna büyük etkileri olmuştur. Öncelikle Dink'in cenaze törenine farklı din ve etnik kökenden binlerce insan katılmış ve ellerinde "Hepimiz Ermeniyiz", "Hepimiz Hrant'ız" yazan pankartlar taşımışlardır. İrkçi argümanlarla gerçekleştirildiğine inanılan bu cinayete tepki olarak oluşturulan söylemler, bir süre sonra bazı çevrelerce eleştirilmiş ve yeni bir tartışmanın fitili alevlenmiştir. Konuya yönelik çok farklı düşünce ve yaklaşımlar var olsa da toplum olarak, uzun yıllar boyu konuşamadığımız/konuşmaktan kaçtığımız bazı konuları tartışabiliyor olmak ülkemiz adına bir kazanç olarak görülmelidir.

Hrant Dink'in ölümünün ardından ailesi ve sevenlerinin öncülüğünde Hrant Dink Vakfı kurulmuştur. Bu vakıf ile Ermenilerin yaşamış oldukları sorunlar dile getirilmekte ve çeşitli konularda sosyo-kültürel çalışmalar yapılmaktadır.

⁶¹ Araştırmanın bulgular kısmı incelenebilir.

⁶² <http://www.sabah.com.tr/Yasam/2012/08/03/acinin-hatirasini-yuzunde-tasiyor>.

2.4.3.10. Mavi Marmara Gemisi Olayı

İsrail'in Gazze'ye uygulamış olduğu ambargoyu delerek Filistin'de zor durumda olan insanlara insani yardım malzemeleri ulaştırmayı amaçlayan/amaçladığını iddia eden İHH öncülüğündeki bir grup aktivist, oluşturulan Mavi Marmara adlı yardım gemisi ile Gazze'ye doğru yola çıkmış ancak Gazze'ye varamadan İsrail askeri birliklerinin müdahalesi ile durdurulmuşlardır. Müdahale sırasında ölen ve yaralananlar olmuş, Türkiye ve dünya kamuoyu bu olayları canlı olarak izlemiştir.

Mavi Marmara olayı ardından İsrail'e yönelik hükümet yetkililerinden ve basından sert demeçler gelmiştir. Ancak bu noktada, özellikle hükümet yetkilileri yapmış oldukları açıklamalarda, ülkemizdeki Musevileri olayın dışında tuttuklarını altını çizerek belirtmişler, toplumun genelinden de Türk Musevilerine dönük çok yoğun tepkiler gelmemiştir. Çok önemli olmamakla birlikte, cemaatin gazetesi üzerinden bazı sözlü tacizler olmuş ancak daha ileriye gidilmemiştir⁶³. 31 Mayıs 2010 tarihinde gerçekleşen bu olay ve sonrasında yaşananlar, Türk Musevileri üzerinde mutlaka bir takım etkiler bırakmıştır ancak bu etkiler, toplu göçe yol açacak ölçüde olmamıştır.

İsrail Devleti'nin gerçekleştirmiş olduğu bu müdahaleye yönelik pek çok anı kitabı (Ertekin, 2011; Yaraş, 2012) yayınlanmış, o gece yaşananlar toplumsal bellekte canlı tutulmaya çalışılmıştır.

2.4.3.11. Azınlık Vakıflarına Ait Gayrimenkul Sorunları

Ülkemizde gayrimüslim azınlık cemaatlerinin sahip olduğu vakıfların tamamına yakını Osmanlı döneminde padişah fermanlarıyla kurulmuştur. Bu nedenle de vakıf senetleri bulunmamaktadır (Çağatay, 2011, s.15). Osmanlı döneminde işleyiş bu yönde olduğu için azınlık vakıfları herhangi bir sorunla karşılaşmadan faaliyetlerine devam etmişlerdir. Cumhuriyet dönemine gelindiğinde ise vakıflara yönelik yeni bazı düzenlemeler yapılması gündeme gelmiştir. Bu çerçevede 1936 yılında vakıflardan, kendilerine ait olan taşınmazların listesi istendi. Azınlık vakıfları, bu istek karşısında, vakıfnameleri olmadığını belirterek beyanname vermek istemedilerse de (Topbaş, 2007, s.77) bu konuda fazla ısrarcı olamadılar ve belgelere şerh düşerek istenilen evrakları yetkili mercilere teslim ettiler.

⁶³ Araştırma bulguları incelenebilir.

1970’li yıllara kadar azınlık vakıfları, ülkede uygulanan azınlık politikalarının bir yansıması olarak, çeşitli zorluklar ve sıkıntılar yaşasa da çok büyük problemler yaşamadan varlıklarını devam ettirdiler. Mal varlıklarını, satın alma veya miras gibi yollarla geliştiren bu vakıflar, 1936 yılındaki beyanlarına göre mal varlıklarını çoğaltmışlardı (Ergüney, 2007, s.61). Azınlık vakıflarının mülk edinmelerine ilişkin önemli davalardan biri 1972 yılında Balıklı Rum Hastanesi’ne vasiyet ile mülk bırakma üzerine Hazine ile Vakıf arasında yaşanmıştır. Davayı inceleyen Yargıtay 2. Hukuk Dairesi, 74 yılında tekrarlanacak olan kararının örneklerinden birini vererek, davayı Hazine lehine hükme bağlamıştır (Öztürk, 2003, s. 152). 1974 Yılında Yargıtay Genel Kurulu’nun azınlık vakıflarıyla ilgili vermiş olduğu karar, bu vakıfları derinden sarsmıştır. Yargıtay kararına göre, vakıf senetleri bulunmayan azınlık vakıfları, 1936 beyannamesinde belirttikleri gayrimenkuller dışında herhangi bir menkul edinemezlerdi. Vakıf senetleri bulunmadığı için bu tür bir işlemi yapıp yapamayacaklarına yönelik yetkinin var olup olmadığı bilinemeyeceği için vakıfların gerçekleştirmiş oldukları gayrimenkul edinimleri kanunen hükümsüz sayılmıştır (Çelikel, 2005, s.59).

Yargıtay’ın bu kararının ardından azınlık vakıflarının 1936 beyannamesinde bulunmayan gayrimenkullerine Hazine tarafından el konmaya başlanmış; kısa süre içerisinde vakıflara ait pek çok mülk, Hazine veya üçüncü şahısların üstüne geçirilmiştir. Azınlık vakıfları ise gayrimenkullerine el konulmasının ardından pek çok dava açarak bu işleme karşı çıkmışlar ancak iç hukukta bu konuda genelde olumsuz sonuçlar almışlardır. Konu daha sonra zaman zaman Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ne taşınmıştır. Buradaki davalarda ise azınlık vakıfları iç hukuka göre kendileri açısından daha olumlu sonuçlar çıkarabilmiş; Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nden ciddi rakamlarda tazminatlar kazanmışlardır.

Azınlık vakıflarına yönelik iç hukukta, Avrupa Birliği’ne katılım sürecine paralel olarak 2000’li yıllardan itibaren çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. Yapılan yeni düzenlemeler ile ülkemizdeki azınlık vakıflarının çalışma şartlarında iyileştirmeler yapılmış, en son alınan karar ile de 74 yılındaki karar üzerine el konulan gayrimüslim azınlık vakıflarına ait gayrimenkullerin iadesi mümkün kılınmıştır.

2000’li yıllardan sonra gerçekleştirilen azınlık vakıfları ile ilgili düzenlemelere yönelik bir takım eksikliklerden bahsediliyor olsa da (Oran, 2012, s.116) bu konudaki yasal değişikliklerin azınlık vakıf yöneticileri tarafından olumlu birer adım hatta bazı konularda birer devrim olarak görüldüğü ifade edilebilir⁶⁴.

2.5. Osmanlı’dan Günümüze Azınlık Eğitimi

2.3.4.1. Azınlık Eğitimi ile İlgili Gelişmeler

Osmanlı Devleti, 19. yüzyıla kadar, tebasının eğitimine ilişkin birincil bir görev üstlenmemiş; Osmanlı toplumundaki eğitim sistemi, gönüllü vakıflar aracılığı ile sürdürülmüştür. Bu konuda bazı istisnalar olmuşsa da (askeri ve yönetici kesimin yetiştirilmesine yönelik faaliyetler) genel uygulama, devletin eğitimi vakıflara bırakması şeklinde olmuştur (Vahapoğlu, 1997, s.79).

Devletin eğitim işine müdahil olmaması yaklaşımı, azınlık okulları için de geçerli olmuştur. Bu çerçevede, Osmanlı toplumu içerisinde tanımlanmış her millet kendi okullarını kendileri kurmuş ve yönetmiştir. Azınlık cemaatlerince kurulan okullar da aynı Müslüman toplumlarda cami etrafındaki kümelenmeye benzer şekilde, dini merkezler etrafında ve din adamlarının sevk ve kontrolünde faaliyet göstermiştir (Atuf, 1931, s.74).

Azınlık okullarına ilişkin uygulamalar, 19. yüzyıl boyunca peş peşe gelen yeni yasal düzenlemeler ile bir takım değişikliklere uğramıştır. Tanzimat ve Islahat Fermanları, Meşrutiyetler, Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve 1896 tarihli Cemaat Mektepleri Talimatnamesi, İmparatorlukta azınlık okullarına yönelik yeni bir takım kurallar getirmiştir. Osmanlı Klâsik devrindeki, tamamen bağımsız vakıf okulları anlayışı terk edilmiş; devletin kontrolünde, açılış ve işleyişine kadar okulun işlerlik kazanmasında devletin kontrol ve onayını şart koşan bir anlayış işe koşulmuştur (Macar, 2010, s.777). Ancak yüzyıllardır denetimsiz ve bağımsız olarak eğitim faaliyetlerini sürdüren azınlık cemaatleri arasında bu yeniliklere yönelik bir takım dirençler oluşmuş, devlet tarafından denetlenmek istememişlerdir (Kerimoğlu, 2007, s.22). Gelen itirazlara rağmen yapılan hukuksal düzenlemelere zaman içerisinde işlerlik kazandırılmıştır.

⁶⁴ Bu araştırma kapsamında pek çok azınlık vakıf yöneticisi ile yapılan görüşmelerde, son yıllarda gerçekleştirilen yasal değişikliklerin devrim niteliğinde kararlar oldukları sıkça vurgulanmıştır.

19. yüzyılın azınlık okullarına getirmiş olduğu bir yenilik de dini-laik eğitim tartışma ve çekişmesidir. Özellikle Rum cemaati içerisinde şiddetli bir şekilde gerçekleştiğini gördüğümüz bu mücadelede, okullara geleneksel olarak hâkim olan ruhaniler ile laik eğitimi savunan gruplar arasında yoğun tartışmalar yaşanmıştır. Bu çerçevede, Rum cemaatinden İstanbul Helen Filoloji Cemiyeti adı altında örgütlenen laik eğitim savunucuları, ruhanilerin elindeki okullarda felsefi değişim yapabilmek için uğraşmış ve bunda da kısmen başarılı olabilmıştır (Anagnostopulu, 1999, s.28).

Azınlık okullarının Osmanlı'nın son dönemlerindeki nicel durumlarına baktığımız zaman, bu okulların tüm öğretim kurumları içerisinde önemli bir oranı temsil ettiklerini görmekteyiz. Özellikle gayrimüslim nüfusun en fazla olduğu İstanbul'da, okul ve öğrenci sayıları bazında devlet okulları ile azınlık okulları arasındaki oran 1/3'ün üzerindedir. 1863 yılında İstanbul'daki toplam 454 okulun 174 tanesi azınlıklara ait idi. Yine aynı dönemde İstanbul'daki öğrenci sayılarına baktığımız zaman toplam 33.005 öğrenciden 16.248'inin azınlık cemaatlerine ait okullarda eğitim aldıkları görülmektedir (Kaya, 2007, s.8).

Cumhuriyet Dönemi'nin başlarında, azınlık okulları çeşitli sıkıntılar yaşamıştır. Yaşanılan bu sıkıntıların pek çok farklı boyut ve nedeni olmakla birlikte ilk göze çarpan husus, Anadolu'nun işgali ve Milli Mücadele dönemlerinde bu okulların tutum ve davranışları üzerinden yaşanan tartışmalardır. Özellikle, düşmanla iş birliği yapma meselesi etrafında azınlık ve yabancı okullarına yönelik çok sert eleştiriler gelmiş, ancak azınlık okullarının faaliyetlerine, bazı şartlar altında, devam etmesine mani olunmamıştır (Vahapoğlu, 1997, s.211).

Azınlık okullarına yönelik, kuruluştan günümüze, cumhuriyet tarihi boyunca pek çok düzenleme yapılmıştır. Bu düzenlemeler, zaman zaman genelgeler ile zaman zaman ise kanun veya anayasa maddeleri ile gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda ülkemizdeki azınlıklar ile ilgili, diğer pek çok hususta olduğu gibi, dile getirilmesi gereken ilk yasal düzenleme Lozan Anlaşması'dır. Lozan'da, Türkiye'deki azınlıkların eğitim hakkı güvenceye alınmış; Türkçeyi mecburi ders olarak okutmak kaydıyla kendi ana dilleri ile eğitim yapmaları serbest bırakılmıştır (Şimşek, 2006, s.225). Lozan'ın ardından azınlık okullarını ilgilendiren peş peşe üç genelge 1924-25-26 yıllarında Maarif Vekâleti'nce yürürlüğe konmuştur. Bu genelgeler ile okullarda dini semboller yasaklanmış, bu yasak

ile de ders kitaplarında Hristiyanlık propagandasının yapılması engellenmeye çalışılmıştır. Eğitimin laikleştirilmesi sürecinin de bir yansıması olarak cereyan eden bu gelişmelere, bazı okul idarecileri karşı koymaya çalışsa da bunda başarılı olamamıştır (Vahapoğlu, 1997, s.226). Azınlık okullarındaki dini figürlerin yasaklanmasının ardından bir düzenleme de ders kitaplarında yapılmıştır. Yine aynı genelgeler ile azınlık okullarında okutulmakta olan ders kitaplarında Türkler ve Türk tarihine ilişkin herhangi bir aşağılayıcı ifade yer alamayacak, Türkiye sınırları başka bir ülkenin toprak parçası olarak gösterilerek toprak bütünlüğüne hanel getirilemeyecekti. Azınlıkların eğitime ilişkin yasal düzenlemelerin bir başka boyutu da anayasalar ile gerçekleşmiştir. 1924, 1961 ve 1982 anayasalarında, eğitim bir hak olarak tanımlanmakla birlikte özellikle eğitim dili konusunda bazı sınırlandırıcı ifadeler yer almıştır. Meselâ 82 Anayasasının 42. maddesinde “*Türkçeden başka hiçbir dil eğitim öğretim kurumlarında Türk vatandaşlarına ana dilleri olarak okutulamaz ve öğretilemez*” hükmü yer alırken yine aynı maddenin devamında bu hususta “*Milletlerarası antlaşma hükümleri saklıdır*” ifadesine yer vererek azınlıkların Lozan’dan doğan kendi okullarını kurup ana dillerini öğretebilme hakkının tanındığı vurgulanmıştır (Ertuğrul, 2002, s.85).

Yasal boyuttaki gelişmeler tabî ki burada sayılanlarla sınırlı kalmamış, yapılan her düzenleme de yukarıda örneklendirildiği şekliyle azınlık eğitime/okullarına olumlu yansımamıştır. Kimi düzenlemeler ile azınlık okullarına yönelik baskı arttırılmış, kimi uygulamalar ile de birtakım demokratik adımlar atılarak azınlık okullarının sorunlarına çözümler bulunmaya çalışılmıştır. Günümüze geldiğimiz zaman, hemen hemen her kurum ve okulda olduğu gibi, mutlak surette azınlık okullarının da birtakım sorunları mevcuttur. Bu sorunların bazıları tüm diğer özel ve devlet okullarında var olan sorunların versiyonlarını ihtiva ederken (ekonomik problemler, bürokrasinin yavaş işlemesi gibi), bir kısım şikâyet konusu olan uygulamalar ise sadece azınlık okullarına yönelik işlemleri kapsamaktadır. Bu kapsamda en çok dile getirilen hususların başında azınlık okullarında Türk müdür yardımcılığı uygulaması gelmektedir⁶⁵ (Kaya, 2007, s.32).

⁶⁵ Bu konuda Agos Gazetesi genel yayın yönetmeni Rober Koptaş’ın 2008 yılında vermiş olduğu röportaj da incelenebilir (<http://eski.bgst.org/keab/rk20090111.asp>).

Azınlık okullarının günümüzde bazı sorunları devam ediyor olsa da var olan sorunların çözümü noktasında yetkililerin eski dönemlere nazaran daha istekli davrandıkları da bazı okul yöneticileri tarafından ifade edilmektedir⁶⁶. Özellikle Ermeni cemaatinde yoğun olarak yaşanan, Ermenistan vatandaşı fakat Türkiye’de ikamet eden kişilerin çocuklarının Ermeni okullarına kayıt olamama sorunu, 2012 yılındaki yönetmelik değişikliği ile giderilmiştir. Yönetmelik değişimi üzerine Ermeni Patrik Vekili Aram Ateşyan yapmış olduğu açıklamada “*Yönetmeliğin nasıl uygulanacağıyla ilgili detayları bilmiyoruz. Ancak bu haliyle dahi takdirle karşılıyoruz. Kendilerine, MEB’e minnettarız. Yaklaşık 2 senedir sorunun çözümü konusunda çaba harcıyorduk. Çok mutluyum*” diyerek duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir⁶⁷. Bu noktadan hareketle, son yıllarda azınlık okullarına yönelik bir takım iyileştirmelerin yapıldığı ancak çözülmeyi bekleyen pek çok sorunun mevcudiyetini devam ettirdiği ifade edilebilir.

2.3.4.1.1. Rum Okulları

Fatih döneminden itibaren Osmanlı coğrafyasındaki en etkin ve kalabalık gayrimüslim grup olan Rumlara ait pek çok okul açılmış ve uzun yıllar boyunca faaliyet göstermiştir. Özellikle Rum cemaatinin yoğun olarak yaşamakta olduğu Pera çevresinde 19. yüzyılda 20’nin üzerinde Rum cemaat okulu olduğu görülmektedir (Bozis, 2011, s. 39-76). Rum cemaat okulları içerisinde 3 tanesi ilgili alan yazında diğerlerine oranla daha önemli kabul edilmektedir (Ergin, 1940; Büyükkarcı, 2003). Rum okulları içerisinde önemli olarak kabul edilen bu okullar; Fener Rum Okulu, Heybeliada Papaz Okulu ve Kuruçeşme Üniversitesi’dir.

Fener Rum Okulu, İstanbul’da Rumlar tarafından kurulan en eski okullardan biri olup uzun süre Patrikhane’nin yakın ilgilisi altında faaliyetlerini devam ettirmiştir. Cemaat tarafından özel ilgi gösterilen bu okul, vermiş olduğu pek çok mezun ile Osmanlı bürokrasisinin önemli kademelerine eleman yetiştirmiştir (Ergin, 1940, s.611). Öğrencilerine sunmuş olduğu öğretim programında, teolojik derslerin ağırlığı olsa da

⁶⁶ “*Önceden biz sorunlarımızı anlatacak muhatap bulamazdık, resmi dairelerden korkup çekinirdik ama artık böyle bir uygulama yok yetkililerin bizim okullara bakışı genelde sorunlarımızı çözmeye odaklı hale geldi*” demekte olan azınlık okul öğretmen ve idarecilerinin görüşlerine yönelik ayrıntılı bilgiye araştırmanın bulgular kısmında ulaşılabilir.

⁶⁷ <http://www.agos.com.tr/haber.php?seo=mebden-azinlik-okullari-icin-beklenen-duzenleme&haberid=1031> (Erişim tarihi: 16/11/2013).

çağdaş felsefe ve edebiyat gibi alanlarda da iyi bir eğitim verilmiştir. Okulun eğitim seviyesinin yüksek olmasındaki bir başka faktör ise öğretmen kadrosunun niteliğidir. Toplam sayıları 22 olan öğretmenler arasında tanınmış pek çok araştırmacı ve yazar bulunmaktaydı (Büyükkarcı, 2003, s.121). Rumlar arasında Mekteb-i Kebir olarak anılan okul, 19. yüzyılda 3'ü Rüşdiye ve 5'i idadî olmak üzere 8 sınıftan oluşmaktaydı (Ertuğrul, 2002, s. 114). Okul, 19. yüzyılın sonlarına doğru klasik eğitim veren bir yapıya bürünmüş ve Patrikhane ile olan geleneksel bağı zayıflamıştır. Günümüzde bu okul Fener Rum Lisesi adı altında Haliç kenarında faaliyetlerini sürdürmektedir. Okulun resmi web sitesinde yer alan bilgilere göre, 2013-2014 eğitim-öğretim yılında okulun toplam mevcudu 38 erkek, 20 de kız olmak üzere toplam 58'dir. Öğrenci azlığından dolayı, sınıflar genelde çok az öğrenci ile açılmaktadır. Meselâ belirtilen tarihte 6.sınıfta 11, 7.sınıfta 4 ve 8.sınıfta 8 öğrenci öğrenim görmekteyken; bu sayı 9, 10, 11 ve 12.sınıflarda branşlaşmanın da etkisiyle 3-4 hatta 2'ye düşmektedir.

Heybeli Ada Papaz Mektebi, 9. yüzyılda inşa edildiği düşünülen Ayatiriyada Manastırının Sultan Abdülmecit zamanında Rum cemaatinden gelen talepler üzerine “*Ruhban mesleğine girecek olanları ruhani ve ahlaki öğretim ve terbiye ile yetiştirmek için bir teoloji okulu*” haline dönüştürülmesi ile kurulmuştur (Özyılmaz, 2000, s.33). Bizans döneminden beri sadece Ortodoks ruhanileri için bir manastır görevi gören yapı, bu tarihten sonra Ortodoks mezhebine ruhban yetiştiren bir okul hüviyetine dönüşmüştür (Ergin, 1940, s.617). Maddi ihtiyaçları Patrikhane tarafından karşılanan okulun müdürlüğünü, manastırın başrahipleri yapmıştır. Osmanlı döneminde, okulun öğretmen kadrosu 3 ayrı sıfat etrafında nitelendirilmişti: Kathigitis, İfigitis ve Daskalos. Kathigitis, günümüzdeki Profesör ünvanı eşdeğerinde okulun en saygın öğretmenlerinden oluşurdu. İfigitis, bir alt kademedede bulunan ve günümüzün doçent veya yardımcı doçent unvanına eşdeğer bir konumda yer alan eğitimcilerden, daskalos ise ilk ve ortaokul öğretmenlerinden oluşuyordu (İnci, 2010, s.202). Eğitime başladığı 1844 yılında yalnızca lise mezunlarının kabul edildiği okula, 1852 yılından itibaren lise son sınıf öğrencileri de kayıt ettirilmiş; lise son sınıf, teoloji birinci sınıf olarak sayılmış ve 5 yıl lise, 3 yıl teoloji olmak üzere toplamda sekiz yıllık bir eğitim uygulamasına geçilmiştir (Özel, 2011, s.191).

I. Dünya Savaşı ve Milli mücadele yıllarında Heybeliada'daki bu okul, Rum isyanlarına ve Yunan askerlerine destek sağlaması nedeniyle sık sık eleştirilmiş ve günümüze kadar devam edegelen tartışmalara konu olmuştur (Özyılmaz, 2000, s.39-48).

Cumhuriyet döneminde 1950'li yıllara kadar okulun yapısı ve işleyişinde pek çok değişiklik olmuştur. Kademelendirme sistemi ve buna bağlı olarak öğretim programları zaman zaman değişen okul, Demokrat Parti iktidarında yükseköğrenim kurumu olma özelliğine kavuşmuştur (Deri, 2009, s.69).

Heybeliada Ruhban Okulu, 12 Ocak 1971 tarihli Anayasa Mahkemesi kararı ile özel üniversitelerin kapatılması kapsamındaki çalışmalar nedeniyle teoloji kısmını yani yükseköğrenimini kapatmak durumunda kalmıştır. Okulun kapanmasının ardından çok yoğun tartışmalar yaşanmış; konu, uluslararası görüşmelere gündem olmuştur (Büyükkarcı, 2003, s.126). Okulun bir yükseköğretim kurumuna bağlı olarak ilahiyat fakültesi tarzında bir kurulumla yeniden açılmasına yönelik teklifler de çeşitli nedenlerden dolayı Rum cemaati tarafından kabul edilmemiş, konu günümüze kadar tartışılmaya devam etmiştir. Günümüzde de özellikle Avrupa Birliği müzakere sürecinde sıklıkla vurgusu yapılan okul, yeni anayasa çalışmaları kapsamında görüşlerine başvurulmuş Patrik Bartholomeos tarafından da tekrar açılması yönünde bir talebe konu olmuştur⁶⁸.

Kuruçeşme Üniversitesi, Divanı- ı Hümayun tercümanlarından Dimitrašto Morozbeyzade tarafından 1803 yılında İstanbul Kuruçeşme'de kurulmuş ve hem orta hem de yükseköğretimi bünyesinde barındırmıştır (Ertuğrul, 2002, s.115). Kurulan bu okul, diğer Rum okullarına göre daha laik bir yapı ile yönetilmiş ve idarede Patrikhane'nin büyük bir ağırlığı olmamıştır (Ergin, 1940, s.619). Kuruçeşme Üniversitesi, özellikle tıp alanında önemli bir merkez işlevi görmüş ve 1820 Rum isyanına kadar faaliyetlerini bu çerçevede devam ettirmiştir (Büyükkarcı, 2003, s.132).

Günümüzde resmen faal durumunda olan 5 adet Rum Okulu bulunmaktadır. Bu okulların isimleri:

- ✓ Özel Zapyon Rum Okulu.
- ✓ Özel Zoğrafyon Rum Okulu.

⁶⁸[http://blog.milliyet.com.tr/pum-patrigin-anayasa-uzlasma-alt-komisyon-ziyareti-ve-rum-cemaat-vakiflarinda-son-durum/Blog/?BlogNo=350419.\(12/11/2013](http://blog.milliyet.com.tr/pum-patrigin-anayasa-uzlasma-alt-komisyon-ziyareti-ve-rum-cemaat-vakiflarinda-son-durum/Blog/?BlogNo=350419.(12/11/2013) erişim).

- ✓ Özel Langa Rum Okulu.
- ✓ Özel Karaköy Rum Okulu..
- ✓ Özel Kadıköy Rum Okulu.

Faal olarak 5 Rum Okulu gözüküyor olsa da bu okullar, varlıklarını tehdit eden çok ciddi sorunlarla karşı karşıyalar (Markou, 2012). Bu sorunların başında tabii ki öğrenci azlığı gelmektedir. İstanbul Rum nüfusunun toplamda iki binler civarında ve yaş ortalaması 50'nin üzerinde olduğu tahmini göz önüne alındığında, Rum okullarına yönelik öğrenci sıkıntısının kaynağı net bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Mesela 2010 yılında Kadıköy Rum Okulu'nda sadece bir öğrenci eğitim almakta, okulda iki öğretmen ve bir sekreter görev yapmaktaydı. Konu, o dönemde basının gündemine de gelmiş ve bir süre tartışma konusu olmuştur⁶⁹.

2.3.4.1.2. Ermeni Okulları

Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. yüzyıla kadar Ermenilerin resmi olarak açmış oldukları kurumsal bir okul bulunmamakla birlikte özellikle kilise ve rahip evlerinde bireysel çabaya dayalı çeşitli eğitimsel faaliyetler yürütülmüştür. Bu çerçevede, ekonomik olarak güçlü olan Ermenilerin finansörlüğünde, çocuklara amatör eğitimler verilmiştir (Ergin, 1940, s.623). Türkiye Ermenilerine ait ilk izinli kurumsal okul, 1790 yılında Eğinli Amira Miricanyan tarafından Kumkapı'da kurulmuş ve kısa sürede İstanbul'daki Ermeni okullarının sayısı artmıştır (Öntuğ, 2007, s.313). 1834 yılında başta İstanbul olmak üzere Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde 120 civarında Ermeni Okulu bulunurken (Büyükkarcı, 2003, s.20), 1900'lü yılların başlarında bu sayı toplamda 813'e ve İstanbul'da da 40'a çıkmıştır (Öntuğ, 2007, s.315)

Ermeni okullarının nicel ve nitel olarak gelişmesinde önemli faktörlerin başında o dönemde Avrupa Ermenilerinin etkisiyle kurulmuş olan çeşitli cemiyetlerin faaliyetleri gelmektedir. Özellikle Fransa Ermenileri tarafından 1849 Yılında kurulan Ararat Cemiyeti, İstanbul Ermenilerinin kültürel olarak gelişmesi ve cemaat okullarına sahip çıkmasında etkin rol oynamıştır (Somel, 2004, s.94).

⁶⁹ http://www.radikal.com.tr/turkiye/okulda_tek_basina-1029025 (Erişim tarihi: 16/11/2013).

Osmanlı döneminde kurulmuş olan Ermeni okullarının giderleri, okulun bulunduğu semtlerdeki, mekteplere yardım cemiyetleri tarafından karşılanmış; kurulan bu cemiyetler, sadece okulun maddî ihtiyaçlarını karşılamamış aynı zamanda da Ermeni toplumunun kültürel olarak gelişmesi ve bilinçlenmesi adına çeşitli konferanslar tertiplemiş, kütüphaneler kurmuştur (Ergin, 1940, s.627).

Türkiye Ermenileri tarafından kurulmuş olan okulların büyük kısmı İstanbul'da yer almıştır/almaktadır. Bu nedenle İstanbul'da kurulan bazı Ermeni okullarına kısaca göz atacağız (Dabağyan, 2006, s.313-331):

Dabağyan, ilgili eserinde İstanbul'da kurulmuş ancak günümüzde faaliyette olmayan 38 okul hakkında bizlere bilgi vermektedir. Bu okulların, bir-iki istisna dışında, tamamına yakını İstanbul Ermenilerinin tarihsel olarak yerleşim alanı olarak kullandıkları Avrupa yakasında, Balat-Yenikapı-Hasköy-Galata, Beyoğlu-Samatya bölgelerinde kurulmuş ve belirli bir süre sonra ekonomik nedenler veya şehirdeki Ermeni popülasyonundaki değişimlere bağlı olarak kapanmıştır. Anadolu yakasında kurulduğu zikredilen iki Ermeni Okulu da Kadıköy'de faaliyete geçmiş, ancak bu okullardan Berberyan Mektebi ilerleyen yıllarda Üsküdar'a taşınmak durumunda kalmıştır.

Günümüzde faal olan Ermeni okullarından bazıları şunlardır:

Bezciyan Ermeni İlköğretim Okulu.

Bomonti Ermeni İlköğretim Okulu.

Dadyan Ermeni İlköğretim Okulu.

Esayan Ermeni Lisesi.

Getronagan Ermeni Lisesi.

Karagözyan İlköğretim Okulu.

Pangaltı Ermeni İlköğretim Okulu ve Lisesi.

Surp Haç Ermeni Lisesi.

Tarkmanças Ermeni İlköğretim Okulu.

Yeşilköy Ermeni İlköğretim Okulu.

Getronagan Lisesi, Ermeni cemaatinin en önemli okullarından birisidir ve 1 Eylül 1886 yılında eğitim öğretim hizmetine başlamıştır. Okulun web sitesinde yer alan bilgiye göre⁷⁰ günümüzde toplamda 40 öğretmen görev yapmakta ve bu öğretmenlerden bir kısmı, ilgili mevzuat uyarınca, Türk öğretmenlerden oluşmaktadır. Türkiye toplumuna mal olmuş bazı ünlüler bu okul mezunu olup bunlar arasında Ara Güler ilk akla gelenler arasındadır.

Dadyan İlk ve Orta Okulu, Barutçubaşı Hovhannes Bey Dadyan tarafından 1844 yılında *Arzunyan* adı ile kurulmuş ve 1855 yılında 26 öğrenci, 1 Öğretmen ve 3600 kuruş yıllık bütçeye sahip bir eğitim kurumu olmuştur (Dabağyan, 2006, s.345). Günümüzde 42 öğretmen ve çeşitli kademelerde öğrenim görmekte olan yaklaşık 400 öğrenci ile eğitim-öğretim faaliyetlerine devam etmektedir⁷¹.

2.3.4.1.3. Yahudi Okulları

Osmanlı coğrafyasında Yahudilerin eğitim sistemleri, diğer milletlerde olduğu gibi, dini merkezler etrafında oluşturulmuş ve hahamlar tarafından idare edilmiştir. Bu çerçevede, sinagog binalarında veya yakınlarındaki başka bir binada hahamlar çocuklara çeşitli bilgiler öğretmişlerdir. Hahamların öğretmen olarak görev yaptıkları bu eğitimlerde, öğrencilere ilk olarak dini bilgiler daha sonra ise çok temel düzeyde bir takım matematiksel işlemler öğretiliyordu (Bora, 1995, s.153).

Yahudi eğitim sisteminde iki aşamalı bir programdan söz etmek mümkündür. Birinci aşama, *Hevrot* olarak tanımlanmakta (daha sonraları *Talmud Tora* olarak isimlendirilecektir) ve bu eğitim kapsamında; temel dini bilgiler, İbranice ve Musevi tarihi gibi Yahudi kültürünü aktarmaya dönük dersler verilmekteydi (Güleryüz, 2012, s. 29). İkinci aşama ise *Yeşivot* adı verilen eğitimdi ki bu eğitime özellikle Haham olmak isteyen öğrenciler alınır. *Yeşivot* okullarında eğitim, dini ağırlıklı olmakla birlikte dönemselsel olarak bazı sosyal ve fen bilimlerinden de dersler öğrencilere okutulmuştur (Eroğlu, 2000, s.199).

Osmanlı Yahudileri, özellikle Avrupa göçleriyle birlikte Anadolu'da yüksek kültür ve güçlü bir ekonomiye sahip olmuşlardır. Diğer milletlere göre (Rum ve Ermeni) daha iyi bir konuma sahip olan Yahudi cemaati, bu konumunu uzun süre muhafaza edememiş;

⁷⁰ <http://www.getronagan.k12.tr/tr/kurumsal/tarihce>.

⁷¹ <http://www.dadyan.k12.tr/index.php/2012-02-04-18-53-03/tarihce>.

özellikle yeni nesillerini nitelikli bir eğitim ile yetiştiremedikleri için Osmanlı toplumunda pek çok açıdan Ermeni ve Rumların gerisine düşmüştür. Yaşanan bu kültürel ve ekonomik gerilemede, hahamların kontrolündeki eğitimde çocuklara dini bilgiler ve İbranice dışında herhangi bir bilginin öğretilmemesi ve özellikle de dil öğretimindeki eksikliklerin etkili olduğu ifade edilebilir (Ergin, 1940, s.635; Deri, 2009, s.88).

19. yüzyıla gelindiğinde, Osmanlı Devleti'nde yaşanan sosyo-kültürel değişim ve dönüşümün de etkisiyle Osmanlı Yahudi cemaatinin eğitim sisteminde bir takım değişiklik çabaları kendisini göstermeye başlamıştır (Rozen, 2005, s.77). Özellikle geleneksel olarak Hahambaşılık çatısı altında faaliyet göstermekte olan okulların, nispeten laik bir sisteme geçişine yönelik bazı faaliyetler olmuşsa da Hahamların direnci sonucu bu faaliyetler başarıya ulaşamamıştır (Bora, 1995, s.155). Osmanlı Devlet okullarına gayrimüslim çocukların da alınacağını ilan edilmesine rağmen Yahudi toplumundan bu konuda yoğun bir talep gelmemiştir. Dini otoritenin bir takım ruhani hassasiyetleri ileri sürerek devam ettirmeye çalıştığı “Yahudilerin devlet okuluna gitmeme durumları” açıldığı günden 34 sene sonra Tıbbiye Okuluna giren bir Yahudi öğrenci ile bozulmuştur (Ergin, 1940, s.636). Bu tarihten sonra Yahudiler arasında çocuklarını devlet okuluna gönderenlerin sayısı artmış; devlet okuluna giden Yahudi çocuklarının toplumda görünür hale gelmesi de cemaat içinde diğerlerini bu konuda olumlu yönde etkilemiştir (Haker, 2002, s.68).

1875 yılına gelindiğinde ise Osmanlı Yahudileri için önemli bir gelişme yaşanmıştır. Merkezi, Paris'te bulunan *Alliance Israelite Universelle* cemiyeti tarafından ilk önce İstanbul'da daha sonra ise çok hızlı bir şekilde Anadolu'nun pek çok vilayetinde okullar açılmıştır. Açılan bu yeni okullar, başta laik bir amaç taşıyor olsa da Hahambaşılık'ın direncini kırabilmek adına daha sonraları okul binalarına öğrencilerin ibadetlerini yapabilecekleri mekanlar da eklenmiş, okulda öğrenciler öğretmenler ile birlikte sabah ve akşam birlikte ibadet etmişlerdir (Bora, 1995, s.159). Yahudi cemaati, ilk zamanlarda bu okullara mesafeli kalıp çocuklarını göndermek istememişse de daha sonraları, okullar cemaatin desteğini almış; Osmanlı Yahudilerinin büyük çoğunluğu maddi ve manevi olarak bu okulları desteklemiştir (Eroğlu, 2000, s.203). Alyans okullarında eğitim dili Fransızcaydı. Okullardaki Fransa etkisi, sadece dil ile kalmamış ilerleyen süreçlerde Fransız kültürünün etkileri okullarda daha çok hissedilir olmuştur (Alkan,

2000, s.169). Alyans Cemiyeti, Fransa ile olan ilişkilerinin diğer ülkelerdeki algılanma biçimiyle yakından ilgilenmiş; cemiyetin bir Fransız kurumu olarak algılanmaması için yoğun çaba sarf etmiştir. Alyans okulları, I. Dünya Savaşı'na kadar Osmanlı coğrafyasında pek çok noktada büyük sorunlarla karşılaşmadan faaliyetlerini devam ettirmiş; Osmanlı Yahudilerinin kültürel gelişimleri yönünde önemli çalışmalar yapmıştır. Tabii ki burada altı çizilmesi gereken nokta, okullarda Yahudi kültürünün yanı sıra çok yoğun bir Fransız kültürünün de aynı zamanda öğrencilere kazandırılıyor olduğu gerçeğidir. Cumhuriyet dönemi ile birlikte gerçekleştirilen eğitim reformları kapsamında Türkçe veya anadilde eğitim zorunluluğu karşısında Türkçeyi seçmek durumunda kalan Yahudi okullarının, bu tarihten itibaren Alyans Cemiyeti ile olan bağları zayıflamış ve çok geçmeden de bu bağ koparak, cemiyetin Türkiye'deki faaliyetleri son bulmuştur (Rodrigue, 1997; Onur, 2005, s.33).

Alyans Cemiyeti'nin Türkiye'deki faaliyetlerine son verilmesinin ardından, yeni çıkan bir takım kanun ve yönetmeliklerin de zorlamasıyla, Yahudi okullarında Türkçe eğitim vermeye başlanmıştır. Bunun yanı sıra okulların öğretim programları da devlet tarafından belirlenmiş ve bazı dersler için, ücretleri okul tarafından karşılanmak kaydıyla, Türk öğretmenler görevlendirilmiştir. 1930'lu yıllarda İstanbul'da Balat, Galata, Haydarpaşa, Kuzguncuk ve Ortaköy'de toplamda sekiz adet Yahudi okulu bulunmakta; bu okullara her yıl yaklaşık 1500 yeni öğrenci kaydolmaktaydı (Shaw, 2008, s.403).

Cumhuriyet dönemi boyunca genelde azınlıkların özelde ise Yahudilerin yaşamış oldukları kimi sıkıntılar nedeniyle oluşan göçler, günümüze gelinceye kadar önemli bir Yahudi nüfusun Türkiye'den ayrılmasına neden olmuştur. Yahudi nüfusta yaşanan azalma, doğal olarak okullara da yansımış ve her toplu göçün ardından Yahudi okullarının sayısı azalmıştır. Bu duruma, dönemselsel olarak merkezi idarenin nispeten baskıcı olarak görülebilecek⁷²(Levi, 1992, s.38, 69) kimi uygulamaları da eklenince Yahudi okullarının ve öğrencilerinin sayısı iyice azalmıştır. Günümüzde İstanbul'da sadece bir adet Yahudi Okulu bulunmaktadır: Ulus Özel Musevi Lisesi.

⁷² Cumhuriyet dönemindeki kimi uygulamalar, uluslararası normlara uygun olsa da Osmanlı mirasındaki azınlıkların serbestliği alışkanlığına ters geldiği için zaman zaman azınlık cemaatlerince eleştirilmiştir. Bu konuda ayrıntılı ve karşılaştırmalı çalışmaların yapılması gerekmektedir.

Ulus Özel Musevi Lisesi. ABD ve Batı Avrupa Yahudilerince kurulmuş ve yürütölmekte olan Bene Berit (B'na B'rith) localarının İstanbul şubesinin öncülüğü ve desteğıyle 1915 yılında Yahudi çocuklarının orta ve lise eğitimlerini alabilmeleri amacıyla kurulmuş bir okuldur (Somel, 2013, s.89). Okulun web sitesinde yer alan bilgilere göre⁷³ kuruluşundan günümüze kadar dönemsel olarak farklı adreslerde faaliyet gösteren okulda, 1937 yılına kadar Fransızca, bu tarihten itibaren ise Türkçe eğitim verilmiştir. 1941 Tarihli Vatan Gazetesi'nde yer alan bir ilanda, okulun Maarif Vekâletinin resmi liseler için hazırlamış olduğı resmi programın aynen uygulandığını bunun yanında ise Fransızca öğretimine büyük önem verildiğı ifade edilmektedir⁷⁴. 2013-2014 Eğitim öğretim yılı itibariyle okulda anaokulundan liseye kadar 4 kademenin tamamına yönelik eğitim faaliyetleri sürdürölmektedir.

⁷³ <http://www.uoml.k12.tr/content/view/247/220/> (Erişim: 16.11.2013).

⁷⁴ Vatan Gazetesi, 20 Ağustos 1941.

BÖLÜM III: YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Modeli

Türkiye’de azınlık statüsündeki Ermeni, Rum ve Yahudi cemaatlerine mensup kişilerin vatandaşlık ve vatandaşlık eğitimine ilişkin görüş ve beklentilerinin tespit edilebilmesi için en etkin şekilde kullanılabilecek araştırma yönteminin tespit edilmesinde, nicel ve nitel araştırma metodolojileri karşılaştırmalı olarak ele alınarak araştırma amaçları kapsamında değerlendirilmiştir. Yapılan değerlendirmede, nicel araştırma metodolojisinin bu araştırma için çok uygun olmadığı kanaatine varılmıştır. Genellenebilir, sayısal veriler ortaya koymayı amaçlayan ve matematiksel bir mantık çerçevesinde verileri yorumlayan bir yöntem (Kümbetoğlu, 2005) vasıtası ile bireysel deneyim ve algılara dayalı derinlemesine bilgilerin ortaya çıkarılamayacağı kabul edilmiştir. Katılımcıların araştırma sorularına cevap verebilmeleri, ancak kendilerini doğru bir şekilde ifade etmeleri ve bireysel deneyimlerine başvurmaları ile mümkün olabilecektir. Bunun dışında veri toplama sürecinin işleyişinde karşılaşılabilecek muhtemel sorunlar açısından da nicel araştırma, bu çalışmada tercih edilmemiştir. Çalışılan konu kapsamında fikrine başvurulacak katılımcı, konunun muhtemel sosyal hassasiyetinden dolayı düşüncelerini sadece bir iki kelime ile veya katılıyorum—katılmıyorum şeklindeki ifadelerle dile getirmek istemeyebilecektir. Bireylerin bir konudaki görüş ve beklentileri üzerinde, bireysel deneyim ve algılamaların önemli etkisi olduğu kabul edilecek olursa bunların ortaya konabilmesi için de derinlemesine bir bilgi ve algı paylaşımının araştırmacı ile katılımcı arasında oluşması gerekmektedir. Araştırma metodolojileri içerisinde bireysel deneyim ve algıları derinlemesine ortaya koyma noktasında işe koşulabilecek yöntemlerin başında ise nitel araştırma yöntemleri gelmektedir (Bogdan and Biklen, 2003; Mertens, 2005). Özellikle, bireysel algıları ve olguları ortaya çıkarmayı amaçlayan araştırmalarda sıklıkla kullanılan bu yöntem, sahip olduğu çeşitli veri toplama teknikleri ile araştırmacıların derinlemesine bilgi toplamalarına olanak sağlamaktadır (Snape and Spencer, 2003; İbrahimoglu, 2011). Bu değerlendirmeler ışığında çalışma, nitel araştırma metodolojisine uygun bir şekilde tasarlanmış ve uygulanmıştır.

3.2. Araştırma Katılımcıları

Araştırma katılımcılarının belirlenmesinde, nitel araştırma katılımcı belirleme yöntemlerinden amaçlı örnekleme tekniği kullanılmıştır. Nitel araştırmada, araştırma metodolojisinin felsefesine bağlı olarak daha ziyade amaçlı örnekleme yolu ile katılımcıların belirlenmesi yönünde bir eğilim görülmektedir (Glesne, 2011). Araştırmaya konu olan soruya cevap verebilecek en uygun kişileri tespit etmeyi amaçlayan bu teknik ile araştırmacı, araştırma sorularına ilişkin zengin bilgi kaynaklarına ulaşmaya çalışmaktadır (Patton, 1990). Amaçlı örnekleme tekniği, içerisinde birden çok örnekleme tipini barındırmaktadır. Bu örnekleme tipleri içerisinde, araştırmada kartopu-zincirleme örnekleme tipi kullanılmıştır. Kartopu örnekleme, araştırma sorularına yönelik cevap verebilecek en uygun kişilere ulaşılmasını hedefler ve ulaşılan her katılımcıdan yeni bir katılımcı adayı öğrenilir. Bu yolla, hedef kitleye ilişkin grup içi dinamiklerin de yansıtacağı bir katılımcı grubu oluşturulmaya çalışılır (Patton, 1990). Öte yandan kartopu örnekleme, ulaşılması güç olan katılımcılara ulaşmada da en etkin tekniklerin başında gelmektedir (Frank and Snijders, 1994; Atkinson and Flint, 2001). Bu araştırmanın hedef kitlesi olan azınlıklar, sosyal yapıları gereği görece olarak kapalı bir yapı sergileyebilmektedirler. Çoğunluk içerisinde bir takım özellikleri yönüyle farklı olan bu azınlık statüsündeki gruplar, sahip oldukları ayırt edici özelliklerini muhafaza etmek ve gelecek kuşaklara aktarabilmek için daha ziyade grup içi bir yaşamı tercih edebilmektedirler. Bunun yanı sıra, zaman içerisinde yaşanan kimi sorunlardan dolayı da bu statüdeki bireylerin bir kısmı araştırmalara katılıp görüş beyan etmek istemeyebilirler. Dışa dönük bu gibi ihtimallerin dışında katılımcıların içsel bir takım tereddütler de yaşaması muhtemeldir (Lee, 1993). Araştırma kapsamında ele alınan konular, hassas olarak nitelendirilebilecek ve bir kısmı kişinin iç dünyasını çözümlenmeye, öğrenmeye yönelik sorular içermektedir. Örnek vermek gerekirse, bir kişinin devlete olan aidiyeti üzerine konuşmak, bir anlamda o bireyin iç dünyasına girmek anlamına gelmektedir. Çünkü aidiyet tamamen öznel bir algı olup dışarıyla paylaşılmak istenmeyebilecek bir konu olabilmektedir. Bu noktada hedef kitle içerisinde araştırmaya gönüllü olarak katılımın sağlanabilmesi için araştırmacıya güvenilmesi şarttır. Bu güvenin temin edilmesi için uygulanabilecek stratejilerden biri de şüphesiz referans ile iletişim kurmaktır. Araştırmada da referansla yeni bireylere ulaşma, onlar ile iletişim kurma tekniği sıklıkla kullanılmıştır.

Özetlemek gerekirse, bu araştırmada kartopu örnekleme tekniğinin kullanılmasının iki temel nedeni bulunmaktadır: Ulaşılması zor olabilecek olan grup bireyelerine erişim ve ulaşılan katılımcı adaylarının kendilerini rahat bir şekilde ifade etmelerinin sağlanması.

Türkiye’de tarih içerisinde azınlıklar ülkenin pek çok kesiminde yaygın olarak yaşamışken günümüzde bu durum büyük ölçüde değişmiştir. Günümüzde azınlıkların Türkiye’de en yoğun olarak buldukları şehir İstanbul’dur. Özellikle Rum ve Yahudi cemaatlerinin İstanbul dışında çok az sayıda üyesi bulunmaktadır. Ermeni azınlık grubu da en yoğun olarak İstanbul’da yaşamakla birlikte diğer azınlıklara nispeten diğer bölgelerde daha fazla üyesi bulunmaktadır. Üç cemaatin de dini merkezleri İstanbul’da bulunmaktadır: Fener Rum Patrikhanesi, Yahudi hahambaşılığı ve Ermeni patrikliği. Dini merkezlerin dışında sosyo-kültürel anlamda da İstanbul azınlıklar için bir merkez durumundadır: Üç cemaatin de gazeteleri İstanbul merkezli olarak çıkmakta; tiyatro, konferans, sergi gibi sanatsal etkinlikler yoğun olarak İstanbul’da düzenlenmekte; Anaokulundan liseye kadar tüm öğretim kademelerine hitap eden azınlık okulları İstanbul’da faaliyet göstermektedir. Bu sosyal gerçekliklerden hareketle araştırma, Türkiye’de azınlıkların günümüzdeki merkezi yaşam alanı olan İstanbul odaklı yürütölmüştür.

Nitel araştırma literatüründe, yöntemin felsefe ve amaçlarına da uygun olarak, katılımcı sayısının belirlenmesine yönelik kesin çizgilerle belirlenmiş bir yol haritasından bahsetmek mümkün değildir. Ancak katılımcı sayısının belirlenmesine yönelik farklı araştırmacıların bir takım önerileri bulunmaktadır (Patton, 1990; Marshall, 1996; Lewis and Elam, 2003). Bu noktada öne çıkan temel faktör, nitel araştırma metodolojisinin hedefinin derinlemesine ve anlamlı bilgi elde etmek olduğunun göz ardı edilmemesi gerektiği olmaktadır. Araştırma problemine ilişkin en doğru kişilere ulaşma hedefiyle yola çıkılan nitel bir araştırmada katılımcı sayısının mümkün olduğu ölçüde az tutulması, derinlemesine ve ilişkisel bilgi elde etmede önemli görölmektedir (Patton, 1990). Burada mümkün olduğu kadar az olandan kasıt, araştırma sorularına yönelik anlamlı doyurucu cevaplar alabilmektir. Aksi takdirde yeterli sayıda katılımcının bulunmadığı araştırmalarda, konuya ilişkin derinlemesine ve anlamlı bilgilere ulaşmak zorlaşacak ve belki de imkânsızlaşacaktır (Onwuegbuzie and Leech, 2007, s.242). Bu erevede, Ermeni cemaatinden 12, Rum ve Yahudi cemaatlerinden ise 11’er olmak üzere toplamda 34 katılımcı ile araştırma yürütölmüştür.

Belirlenen katılımcı sayılarının araştırma için doyurucu eşiğe ulaşmaya yeterli olduğu düşünülmüş, araştırma kapsamında görüşlerine başvurulmuş katılımcılar da ait oldukları cemaate ilişkin zikredilen rakamların ulaşılabilirlik boyutunda gayet iyi ve tatmin edici olduğu görüşünü ifade etmişlerdir. Bunun dışında, katılımcılar ile yürütülen görüşmelerde araştırma sorularına yönelik elde edilen cevaplarda da belirli bir çerçevenin ortaya çıktığı belirlenmiştir. Özellikle 5'er mülakatın ardından 3 cemaatte de üyelerinin genel anlamdaki söylemleri paralellik göstermeye başlamıştır. Elbette bireysel farklılıklardan kaynaklı bir takım değişik anlatılar olmuş ancak bunlar genel çizginin çok ötesine geçmemiştir. Bu noktada, araştırmacı inisiyatifi kullanarak çalışmaya yönelik yukarıda ifade edilen rakamların yeterli olduğu kanaatine varmıştır.

Katılımcılara ilişkin istatistikî bilgiler aşağıda verilmiştir.

Tablo 3.1. Ermeni Katılımcılara Ait Demografik Bilgiler

	<i>Erkek</i>	<i>Kadın</i>			
Cinsiyet	9	3			
	<i>İlkokul</i>	<i>Ortaokul</i>	<i>Lise</i>	<i>Üniversite</i>	<i>Master</i>
Eğitim Durumu	1	-	3	6	2
	<i>18-30</i>	<i>30-45</i>	<i>45-60</i>	<i>60 ve üstü</i>	
Yaş	4	5	2	1	
	<i>Gazeteci-Yazar</i>	<i>Medya Sektörü</i>	<i>Serbest Meslek</i>	<i>Müziyen</i>	<i>Ressam</i>
Meslek	5	2	3	1	1

Tablo 3.2. Rum Katılımcılara Ait Demografik Bilgiler

	<i>Erkek</i>	<i>Kadın</i>			
Cinsiyet	8	3			
	<i>İlkokul</i>	<i>Ortaokul</i>	<i>Lise</i>	<i>Üniversite</i>	<i>Master-Doktora</i>
Eğitim Durumu	-	-	4	6	1
	<i>18-30</i>	<i>30-45</i>	<i>45-60</i>	<i>60 ve üstü</i>	
Yaş	1	3	4	3	
	<i>Gazeteci-Yazar</i>	<i>Öğretmen</i>	<i>Serbest Meslek</i>	<i>Öğretim Üyesi</i>	<i>Din Görevlisi</i>
Meslek	1	3	5	1	1

Tablo 3.3. Yahudi Katılımcılara Ait Demografik Bilgiler

Cinsiyet	<i>Erkek</i>	<i>Kadın</i>			
		10	1		
Eğitim Durumu	<i>İlkokul</i>	<i>Ortaokul</i>	<i>Lise</i>	<i>Üniversite</i>	<i>Master-Doktora</i>
	-	-	5	5	1
Yaş	<i>18-30</i>	<i>30-45</i>	<i>45-60</i>	<i>60 ve üstü</i>	
	1	2	5	3	
Meslek	<i>Emekli</i>	<i>Memur</i>	<i>Serbest Meslek</i>	<i>Öğretim Üyesi</i>	<i>Ev hanımı</i>
	2	1	6	1	1

3.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmada, veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış mülakat kullanılmıştır. İlgili alan yazında mülakatın çok çeşitli yapılandırılma şekilleri sayılmaktadır (Bloom and Grabtree, 2006; Blaxter, Hughes and Tight, 2001). Bu yapılandırma çeşitleri arasında yarı yapılandırılmış mülakat, özellikle bireysel deneyimlerin araştırmacı için önem arz ettiği durumlarda işe koşulan bir teknik olarak görülmektedir. Derinlemesine bilgi edinme amacıyla nitel araştırmalarda sıklıkla kullanılmakta olan bu teknik ile katılımcıların araştırma sorularına ilişkin cevapları ayrıntılı bir şekilde ortaya konabilmekte ve katılımcılara, düşüncelerini kendi deneyimleri ile örneklendirme şansı verilmektedir (Lewis, 2003). Bu araştırmada da katılımcıların Türkiye’de vatandaşlık ve vatandaşlık eğitimine ilişkin görüş ve beklentileri, kendi deneyimlerinden hareketle ve çok yönlü olarak incelenmeye çalışılmıştır. Çok yönlü, derinlemesine ve bireysel deneyimleri ortaya çıkarmayı amaçlayan bir araştırma, araştırmacıyı yarı yapılandırılmış mülakat tekniğine götürmüştür. Bunun yanında, her bir katılımcının kendisine özgü deneyim ve algılamalara sahip olması, görüşme içerisinde konuya ilişkin farklı noktaların da gün yüzüne çıkarılmasına olanak sağlamaktadır. Başlangıçta akla gelmeyen bir soru veya veri, katılımcı ile yürütülen görüşme esnasında katılımcının bireysel deneyim ve algılarından hareketle ortaya konabilmekte bu da araştırmaya konu olan problemin daha detaylı ve çok yönlü olarak ele alınarak tartışılmasına imkân sağlamaktadır. Tüm bu nedenlerden dolayı, araştırmada veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış mülakat tekniği kullanılmıştır.

Katılımcılar ile gerçekleştirilen görüşmelerde kullanılan mülakat sorularının tespitinde, öncelikle araştırma amaç ve soruları kapsamında ilgili alan yazın taraması yapılmıştır. Bu çerçevede vatandaşlık ve vatandaşlık eğitimi konuları azınlıklar bağlamında hangi açılardan ele alınabilir sorusuna yanıt aranmıştır. Ancak bu noktada önemli bir hatırlatma olarak, problem durumunda tartışıldığı üzere, azınlık kavramından bu araştırma çerçevesinde sadece Ermeni, Rum ve Yahudilerin kast edildiği; azınlık kavramı içerisine başka herhangi bir unsurun dâhil olup olmaması gerektiğinin bu araştırmanın konusu olmadığı katılımcılara vurgulanarak araştırmacı ile katılımcı arasında mülâkat sırasında yaşanabilecek muhtemel kavram karışıklıklarının önüne geçilmeye çalışılmıştır ki bu uygulama, sağlıklı bir mülâkat için bazı araştırmacılar tarafından gerekli görülmektedir (Arthur and Nazroo, 2003).

İlgili alan yazına da uygun olarak mülakat soruları 4 ana başlık altında toplanmıştır. Birinci kısım, Sosyal hayat başlığı altında tasarlanmıştır. Bu başlık altında; katılımcıların hangi okullarda öğrenim gördükleri ve bu okul tercihlerini etkileyen faktörler, okul yaşamları boyunca, mahallelerinde, iş yaşamlarında ve askerlik görevleri süresince kimliklerinden dolayı herhangi bir sorun yaşayıp yaşamadıkları sorularına cevap aranmıştır. İkinci kısım ise vatandaşlık politikaları adını taşımakta ve bu başlık altında; cumhuriyet dönemi vatandaşlık politikalarına ilişkin katılımcıların neler düşündükleri, uygulanan politikalarda zaman içerisinde herhangi bir değişim ve dönüşümün olup olmadığı ve bu politikaların azınlıkların sosyal hayatları üzerinde ne gibi etkiler bıraktığını anlamaya yönelik sorulardan oluşmuştur. Üçüncü kısım ise vatandaşlık eğitimi adıyla kategorize edilmiş olup bu çerçevede oluşturulan sorular ile katılımcıların kendi deneyimleri ve çevrelerindeki azınlıkların anlatımlarından hareketle eğitimin her kademesinde derslerde, ders içeriklerinde, ders kitaplarında ve öğrenim gördükleri okullarda kimliklerini nasıl gördükleri ve yaşadıkları belirlenmeye çalışılmıştır. Daha açık bir ifade ile katılımcıların okumuş oldukları okullarda kendilerine yönelik kimliklerinden dolayı herhangi bir ayrımcılık ve hakaret gibi olumsuz bir tavrın sergilenip sergilenmediği, bunun yanı sıra ders kitaplarında kendi kimliklerini aşağılayan ifadelerin bulunup bulunmadığı ve eğer bulunuyorsa hangi derste ne gibi ifadeler ile karşılaştıkları, bu konulardaki deneyimlerinin neler olduğu bu bölümde yer alan sorular ile tespit edilmeye çalışılmıştır. Son kısım ise geleceğe yönelik

beklentiler olup katılımcıların yakın ve uzak geleceğe yönelik araştırma soruları çerçevesindeki görüş ve beklentileri ortaya konmaya çalışılmıştır.

Görüşme soruları 19 adet olmakla birlikte yarı yapılandırılmış bir mülakat formu olduğu için katılımcılar ile gerçekleştirilen görüşmelerde pek çok farklı soru da ortaya çıkmış ve araştırma konusu çerçevesinde tartışılmıştır. Bu nedenle, görüşme soruları olarak ifade edilen 19 soru sadece mülakatı başlatmak ve yürütmek için ana hatları oluşturan bir çizelge olarak kabul edilmelidir. Derinlemesine bilgi paylaşımının gerçekleştiği bu görüşmelerde, konuya ilişkin bireysel deneyim ve algılamalardan hareketle pek çok farklı nokta üzerinde durulma imkânı bulunmuştur.

3.4. Verilerin Toplanması

Araştırmada kullanılacak metodoloji ve katılımcı belirleme tekniğinin belirlenmesinin ardından hedef kitleye ulaşmaya başlanmıştır. Öncelikle her üç cemaatten birer entelektüel seçilmiştir. Seçilen bu kişilerin, Türkiye’de vatandaşlık ve vatandaşlık eğitimine ilişkin alan yazında çeşitli yazıları olmasına dikkat edilmiştir. Cemaat entelektüelleri ile araştırma konusu, soruları üzerine tartışılmış ve daha sonra mülakat soruları beraberce değerlendirilmiştir. Konunun hangi yönlerden daha iyi ve kapsayıcı ele alınabileceği, mülakat sorularının muhataplarını rahatsız edebilecek yönlerinin olup olmadığı gibi konularda fikirleri alınmış ve üç cemaatin ilk mülakatları bu kişiler ile gerçekleştirilmiştir. Daha sonra hem katılımcıların beyanları ile yeni katılımcılara ulaşılmış ve hem de ilgili gruplara yönelik araştırmacı tarafından gerçekleştirilen araştırma sonucunda ulaşılan kişiler çalışmaya dâhil edilmiştir. Her katılımcıya öncelikle araştırmayı tanıtan bir mail yazılmış ve böylelikle konu hakkında genel bir fikir edinmeleri sağlanmıştır. Daha sonra ortak bir tarih ve yer ayarlanarak katılımcılar ile buluşulmuştur. Her katılımcıya görüşmeye başlamadan önce bu mülakatın sadece bilimsel amaçla yapıldığı ve söylemlerin bu araştırma dışında hiçbir yerde kullanılmayacağı, hiçbir şekilde katılımcı isimlerinin kimseyle paylaşılmayacağı ifade edilmiş ve böylelikle katılımcıların sorulara rahat ve samimi cevap vermelerine yönelik uygun ortam oluşturulmaya çalışılmıştır (Knox and Burkard, 2009).

Araştırma kapsamında yürütülen görüşmeler, ses kayıt cihazı ile kayıt edilmiş, görüşme sonrasında ise yazıya dökülmüştür. Katılımcılar ile yürütülen mülakatların ses kayıt

cihazları ile kaydedilmesi noktasına bazı araştırmacıların, çözümlemesinin çok zaman aldığı ve katılımcıların rahat cevap vermelerini engelleyebilecek bir unsur olarak görmelerinden dolayı (May, 2001) çekinceleri olsa da mülakatların bir cihaz ile kaydedilmesi –uygun koşullar sağlanmak kaydıyla- sosyal bilim araştırmacıları tarafından, sağlayacağı fayda ve kolaylıklar açısından önerilmektedir (Oppenheim, 2000; Silverman, 2000).

3.5. Veri Analizi

Araştırma kapsamında katılımcılar ile gerçekleştirilen derinlemesine mülakatlar ile elde edilen veriler öncelikle yazıya geçirilmiştir. Tüm katılımcılar ile yapılmış olan mülakatların yazıya geçirilmesinin ardından görüşme metinleri okunarak konuya ilişkin bütüncül bir bakış açısının kazanılması hedeflenmiştir (Patton, 1990). Bu okumalar esnasında aynı zamanda birinci kodlama aşaması olan betimleyici kodlama için de ön veriler toplanmıştır. Katılımcıların benzer konular hakkında vermiş oldukları cevaplar karşılaştırmalı olarak okunarak ortak ve farklı noktalar tespit edilmiş böylelikle de ortaya betimleyici kodlar çıkmıştır. Betimleyici kodlamada, katılımcıların konuya ilişkin genel, somut görüşleri kategorileştirilmiştir. Ardından kodlama işleminin ikinci basamağı olan örüntü kodlarının çıkarılması aşamasına geçilmiştir. Bu aşamada, betimleyici kodlamada ortaya konan somut ifade ve kodlamaların arka planında yer alan soyut anlamların bulunması hedeflenmiştir. Betimleyici kodlamada somutlaştırılarak ifade edilen yaklaşımların arka planını daha detaylı bir şekilde açıklamak ve anlamak için gerçekleştirilen bu kodlama ile katılımcıların konuya ilişkin sahip oldukları anlam dünyalarının mümkün olduğu kadar derinlemesine ortaya çıkarılması amaçlanmıştır (Punch, 2005). Ancak, eğer elde edilen veriler kategorileştirmeye uygun ise bu işlem gerçekleştirilmiş; ikinci ve üst bir kategori ortaya çıkmış, eğer elde edilen veriler üst kategori oluşumuna el verişli değil ise betimleyici kodlamada ortaya konan bulgular detaylı bir şekilde yorumlanarak ikinci basamak analiz aşaması gerçekleştirilmiştir. İki kodlama işleminin gerçekleştirilmesinin ardından ortaya çıkan kategoriler, araştırma sorularına bağılı olarak başlıklar halinde ele alınarak bulgular kısmı oluşturulmuştur. Araştırmada elde edilen bulguların sunumu ve yorumlanmasında sık sık katılımcıların ifadelerinden direkt alıntılar yapılmış böylelikle de ortaya çıkan bulguların güvenilirliğı desteklenmiştir (Lewis and Ritche, 2003, s. 242).

BÖLÜM IV: BULGULAR

4.1. Türkiye’de Vatandaşlık ve Vatandaşlık Eğitime İlişkin Ermeni Azınlıkların Görüş ve Beklentileri

4.1.1. Sosyal Hayata İlişkin Görüş ve Beklentiler

Araştırma kapsamında Ermeni katılımcılar ile gerçekleştirilen mülakatlarda, Ermeni bir Türkiye cumhuriyeti vatandaşı olarak kimliklerinin sosyal hayatlarına yansımaları üzerinde detaylı bir şekilde durulmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede kronolojik bir çizgide çeşitli konulara değinilmiştir: Okul tercihleri ve bu tercihlerin nedenleri, okuldaki sosyal çevreleri; mahalle yaşamları ve iş ortamları; askerlik ve resmi dairelerdeki işlemler üzerinde durulan konular olmuştur.

Görüşlerine başvuru Ermeni vatandaşların büyük çoğunluğu, ilköğrenimlerini Ermeni okullarında gördüklerini ifade etmişlerdir. Ermeni okullarının tercih edilmesinde ise genel olarak kültürel aktarımın amaçlandığı görülmektedir. Anaokulu ve ilkokulda öğrencilerin yaşlarının da küçük olmasına bağlı olarak okul tercihlerini ebeveynler belirlemiş, onlar da çocuklarının Ermeni dilini öğrenmeleri ve kendi kültürel değerlerine göre yetişmeleri isteğiyle bu kararı vermişlerdir. Lise tercihleri de çoğunlukla aynı nedenden dolayı Ermeni okullarından yana olmuştur. Devlet okuluna ancak üniversite yaşamıyla birlikte - bir anlamda da zorunluluktan dolayı - ayak basılmıştır. Araştırma katılımcılarıyla gerçekleştirilen görüşmelerde bu hususa pek çok kez değinilmiştir. EK1 Rumuzlu katılımcı: *“İlköğretimi zaten siz tercih etmiyorsunuz. O, anne babanın kararı. İlkokula gittiğim okul, o dönemin en popüler Ermeni okuluydu. Çok kalabalıktı hala daha öyle başarılı bir ilkokul ve eve yakın, Kurtuluş’ta. Büyük ihtimalle de benim ilk çocuk olduğumdan dolayı, Ermenice öğrenmemi istedikleri için böyle bir şey yaptılar.”* derken bir diğer katılımcı EK2 ise yine aynı konuda şunları söylemektedir: *“Ailem okula başlarken Ermeni okuluna göndermeyi düşünmüş ki başka seçenek de yoktu kafalarında. Devlet okuluna göndermeyi, herhalde hiç düşünmemişlerdir. Ben de hep öyle devam ettim. Ortaokulda hangi okula gideyim diye düşünürken aklıma hiç devlet okulu gelmedi açıkçası tercihimiz doğal olarak öyleydi.”* Diğer katılımcıların çoğu da benzer ifadeler ile ilkokul tercihlerini açıklamaktadırlar. Ermeni okulu yerine devlet okuluna gitme ihtimali ve bu ihtimale yönelik düşünceler

noktasında katılımcıların farklı fikir ve deneyimlere sahip oldukları görülmüştür. Katılımcıların bir kısmı devlet okuluna gitmeyi, kendilerinin ve ailelerinin hiç düşünmediğini ve çevrelerinden bu şekilde hareket edenlerin ise çeşitli sorunlar yaşadığını ifade ederken; bir kısım katılımcı ise kendilerinin ve/veya çevrelerinden bazı kişilerin eğitim yaşantılarının bir bölümünde çok kısa da olsa devlet okulunda öğrenim gördüklerini ve herhangi bir sorunla karşılaşmadıklarını ifade etmişlerdir. Devlet okulunda okumadığını ancak okusaydı da herhangi bir büyük sorunla karşılaşmayacağını ifade eden EK3 bu konudaki düşüncelerini şöyle dile getirmektedir:

Mahallesine göre değişiyor bu. Yine döneme göre değişiyor bu. Meselâ şimdi bir devlet okuluna gitseydiniz bir sorun yaşamazsınız ama ben 70'lerde çocuklar düzeyinde böyle bir ayırım yoktu ve eğer devlet okullarına gitmiş olsaydım belki Ermeni okullarındaki kadar rahat etmezdim ama çok da büyük sorunlar yaşamazdım onu biliyorum. Giden arkadaşlarımın anlattıkları gerilim olmuyor pek evet bir merak oluyor sen niye böylesin falan. Lise çağında olup devlet okuluna gideni tanımadım belki ufak bir sıkıntı olabilirdi belki.

Bu görüşleri destekler nitelikte bir başka görüş ise EK1 tarafından şöyle ifade edilmektedir:

Devlet okuluna giden arkadaşlarım vardı ama öyle bir sıkıntı hiç hatırlamıyorum doğrusu. Yani bir tür yadırgama ilk başta bir tedirginlik oluyor çünkü nasıl karşılanacağını bilmediğin bir ortam, adını söylediğinde doğru telaffuz edemeyecek insanlar var veya senin adıyla dalga geçebilecek insanlar olabilir. Şöyle bir fark tabii; yaş önemli, daha küçük yaşlarda devlet okuluna gidenler daha sıkıntılı aileler daha kuşkucu bakıyor ama ilerleyen yıllarda lisede pek çok arkadaşım devlet okullarına gitti hiçbir sıkıntı yaşamadılar ama.

Katılımcıların ifadelerinden de anlaşılacağı üzere, devlet okuluna gitme davranışı, Ermeni cemaati içerisinde çok yaygın olmamakla birlikte az sayıdaki devlet okulu tercihi de genel olarak büyük sorunlar yaşanmamaktadır. Ancak bu görüşe katılmayan ve konuya ilişkin farklı deneyimlere sahip olan katılımcılar, devlet okuluna giden bir Ermeninin çeşitli sorunlarla karşı karşıya geldiğini ve bu sorunların bazen ülkeyi terk etme noktasına varan derin travmatik etkilerinin ortaya çıktığını ifade etmişlerdir. Yakın bir arkadaşının devlet okulunda yaşamış olduğu sıkıntıları anlatan EK2 şöyle demektedir:

Bir tanesi Türkiye'den nefret ediyor, nefret etmesini de doğal karşılıyorum. Anadolu lisesinde çırılçıplak soyup sünnetsiz bu çocuk diye dolaştırmışlar ki karma bir okul orası. Ertesi, Amerika'ya gittiler zaten liseyi de orada okudu. Bu tramvayı ben de yaşamış olsaydım şu anda burada olmazdım diye düşünüyorum. Çok yakın iki arkadaşımı böyle kaybettim bağlantımız bile koptu artık nerdeyse.

bir diğerk katılımcı EK3 ise:

İlk olarak yaşadığım sorun, nereden geldin gibi sorulara muhatap olmak. Daha buranın insanları Ermenilerin bu toprakların kadim halklarından biri olduklarını bilmiyorlardı ve Ermenistan'dan mı geldiniz nereden geldiniz gibi sorulara muhatap oluyoruz. Kimisinde yabancı, düşman, öteki algısı kimisi de sadece bir renk olarak görüyor zira buranın kadim bir halkı bir unsuru olarak kimse görmüyordu.

diyerek okulda yaşamış olduğu sıkıntıları ifade etmektedir. Burada örneklendirilen katılımcı grubunun devlet okullarında yaşamış oldukları/yaşanması muhtemel olduğunu düşündükleri sorunlar şu şekilde kategorize edilebilir:

Tablo 4.1. Katılımcılara Göre Devlet Okulunda Yaşanabilecek Sorunlar

Yabancı görülme

Hakaret

Dışlanma

Küçük görülme

Merak temelli sorgular

Adaptasyon Sorunu

Tablo 4.1'de ifade edilen muhtemel sorunlardan *merak temelli sorgular* sorununu ortaokulda bir devlet okuluna giderek yaşadığını belirten EK4, bu noktada farklı bir hususa da dikkat çekmektedir. O zamana kadarki eğitim yaşantısını Ermeni okullarında geçiren katılımcı, devlet okuluna gittiğinde büyük bir şaşkınlık yaşadığını çünkü o zamana kadarki yaşamının getirmiş olduğu algıyla dünyadaki herkesin Ermeni olduğunu zannettiğini söylüyor:

Ben ortaokulda devlet okuluna gittiğimde şunu fark ettim; ben o zamana kadar dünyadaki herkesi Ermeni zannediyordum. Çünkü, o zamana kadar nerdeyse hiç Türk tanıdığım yoktu, etrafımdaki herkes Ermeniydi, devlet okuluna gittiğimde herkes sormaya başladı neden adın falan diye sorunca bir şeyin farklı olduğunu anladım ama bir zorluk çekmedim.

Görüldüğü üzere, katılımcı alışık olduğu sosyal çevrenin dışına çıktığında kendisine farklı gelen kimi özellikleri garipseyerek sorgulama ihtiyacı hissetmiştir. Bu durum, pek çok kez tersi şekilde de işlemektedir. Sosyal hayatında ve okulda çevresinde Türk-Müslüman çocuklarla büyüyen bir öğrenci, günün birinde sınıfa ismi farklı bir öğrenci

geldiğinde bu öğrenciye ilişkin bir merak duyabilmektedir ki bu merak EK4'ün hissetmiş olduğu farklılık algısı şeklinde bir refleks olarak görülebilir. Bu noktada akla şu soru gelmektedir: Azınlık statüsündeki bireyler, toplumun her kesiminin çeşitli vesilelerle yaşamakta olduğu kimi sıkıntıları, azınlık refleksi olarak kendi kimliklerine yönelik yapılmış özel bir hareket olarak mı algılamaktadırlar? Bu sorunun net bir cevabını vermek mümkün olmasa da araştırmanın sonuç ve tartışma kısmında konuya ilişkin genel bir bakış açısının kazanılması hedeflenmektedir.

Katılımcılar arasında, devlet okuluna gitme fikrine ilişkin yukarıda belirtilen bakış açılarından farklı olarak konuyu kültürel anlamdaki kazanç ve kayıp ekseninde ele alan kişiler de yer almaktadır. Bu konudaki düşünce ve deneyimlerini EK5 şöyle ifade etmektedir:

Buna ilişkin yakın çevremde, ailemde, sülalemde örnekler var. En başından beri hiç Ermeni okuluna gitmemiş, sadece devlet okulunda okumuş hatta kolejde okumuş ve üniversiteye gitmiş kuzenlerim var. Tabii o zamanlar insan çok anlamıyor ama şimdi düşündüğüm zaman 25 yaşındayım. Onlarla bir kıyaslama yaptığımda. Ne oluyor devlet okuluna gitmiş bir Ermeni vatandaş 20 yaşına geldiğinde sadece Türkçeye hâkim, Türk edebiyatını, kültürünü az çok bilen biri oluyor. Benim gibi olan kişilerde ise çift kültürlü, çift dilli, çift edebiyatlı olma gibi bir durum var. Çünkü biz çeşitli zorlukları olmasına rağmen matematiği bile Ermenice gördük. Bu salt bir övgü de değil doğal getirisi bu. Nasıl mesela Rusya'da da bir Yahudi, Yahudi okullarında okuduğu zaman İbranice ve Rusçayı yan yana öğrendiği gibi ben de Ermenice ve Türkçeyi yan yana, iki saat biri diğer iki saat diğeri olmak üzere beraberce öğrendim öyle bir fark var. Babam beni maddi nedenlerden veyahut politik ve benzeri nedenlerle devlet okuluna, kolejine göndermiş olsaydı farklı bir adam olurdu.

Katılımcının yukarıdaki ifadelerinden de anlaşılacağı gibi, Ermeni okuluna değil de devlet okuluna giden bir Ermeni'nin, öğrenim hayatı boyunca herhangi bir sorun yaşamasa bile kültürel gelişimi açısından Ermenilik yönü zayıf kalabilecektir ki bu da bazı Ermeni katılımcılar açısından önemli bir sorun olarak görülmektedir.

Tablo 4.2. Ermeni Katılımcıların Okul Tercihlerini Etkileyen Faktörler

Kültürel aktarım
Devlet okulunda ötekileştirilme korkusu
Ulaşım kolaylığı
Kimliğin korunması
Alışkanlıklar
Aile yönlendirmesi

Araştırma katılımcılarının devlet okuluna gitmeye ilişkin görüşlerinin kategorileştirildiği tablo 4.2. incelendiğinde, Ermeni cemaatinin kültürel kimliklerini koruma reflekslerine bağlı olarak okul tercihlerinin ağırlıklı olarak Ermeni okullarından yana kullandıkları görülmektedir. Bunun yanı sıra, tarihi süreç içerisinde kimi zaman yerel kimi zaman daha geniş boyutlarda yansımaları olmuş olan sıkıntı deneyimlerinin de bir takım Ermenileri devlet okullarına çocuklarını gönderme noktasında isteksiz hale getirdiği yapılan görüşmelerden anlaşılmaktadır. Devlet okullarında kendileri veyahut yakınları okuduğunu ve herhangi büyük bir sorunla karşılaşmadıklarını ifade eden katılımcılarda da az da olsa bir tedirginlik olduğu görülmektedir. Yaşanan kimi sorunların görmezden gelinerek geçiştirildiği ifade edilmiştir. Bu yaşantılar, katılımcıların ifadelerine göre, günümüzde sorun yaşama ihtimali daha da azalmış olsa da Ermenilerin devlet okullarına gitme seçeneğine sıcak bakmalarına engel olmaktadır.

Ermeni gençlerinin, büyük oranda, devlet okuluyla tanışmalarının üniversite öğrenimleri sürecinde gerçekleştiği katılımcılar tarafından ifade edilmiştir. Üniversiteye kadar hayatlarının önemli bir kısmı salt Ermeni çevrede geçen bu gençler, üniversitenin kozmopolit yapısına girdiklerinde ilk zamanlarda bazı zorluklar ve şaşkınlıklar yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Tabii ki bu durum her katılımcı için birebir aynı olmayıp bireysel deneyimler farklılık göstermektedir.

EK5 üniversite öğrenimini şöyle anlatıyor:

Üniversitede tabii o kabuk kırılmış oluyor ister istemez. Çünkü, bir Ermeni üniversitesi yok. Ne oluyor işte gidiyorsunuz İstanbul Üniversitesi'ne, Marmara Üniversitesi'ne falan. Birkaç tane münferit olay, işte Ermeni olduğumu öğrenince bir daha benimle konuşmayan ya da bana karşı mesafe koyan gelip söylemese de hissediyorsunuz onu ya da gelip söyleyen de oldu. Ben dediğim gibi o kabuğun içinde olduğum için o kabuğu üniversite yıllarından önce kırmadığım için çok fazla sıkıntıyla karşılaşmadım ama ilk kırdığımda da böyle şeyler oldu.

EK5'in üniversite yaşamında yaşamış olduğu kabuğunu kırmasından kaynaklanan merak ve şaşkınlık duygusunun bir benzerini EK2, ters yönden yaşamış olduğunu ifade etmiştir. Üniversite eğitimini Türkiye'nin en iyi devlet okullarından birinde aldığını söyleyen katılımcı, buna rağmen okulda kendisine yönelik büyük bir merak ve sorgulamanın var olduğunu ancak bu durumun çok da rahatsızlık veren bir noktaya ulaşmadığını belirtmektedir:

Üniversite tam bir hengâme. Yani 150 kişilik sınıfta ilk adın duyulunca, ben bunu bir avantaj olarak gördüm. Çünkü, herkesin merak ettiği bir kişisiniz ama gelen sorular bu memleketin cehaletini gösterir. Türkiye'nin dört bir yanında böyle bir üniversiteye mühendislik okumaya gelenler arasında MHPLisi de vardı, dindarı da vardı herkes vardı ama hiçbirinin bir bilgisi yoktu benim hakkımda. Bu da şunu gösteriyor; benim onlar hakkında çok fazla bilgim var ama onların benim hakkımda bilgileri yok. Bana da cevap makinesi olarak bakıyorlardı, paskalya nedir? Yumurta neden boyuyorsunuz? Namaz kılarken niye eğiliyorsunuz dediğimde onların cevabı yok ama bunlar, bana öyle sorular gibi. Benim bilmemem ayıptı ama onların bilmemesi ayıp değildi. Tabi en başta avantaj olmasına rağmen ben üniversite yaşantım boyunca Arif diye çağırıldım.

EK2'nin yukarıdaki ifadelerinden, üniversitedeki sosyal çevrenin Ermeni kimliğine yönelik merak içerisinde olduğu anlaşılmaktadır. Ancak katılımcı, var olan bu merakın hiçbir zaman hakaret ve aşağılama gibi bir noktaya kaymadığını, kendisine ve kendi değerlerine yönelik belirli bir saygının korunduğunu ifade etmektedir: “*Hiçbir kesimden bana karşı çok fazla mesafe yoktu. Her Cuma namaza giderlerdi ama hiçbir Cuma da kalk hadi gel olmadı mesela.*” Bir başka katılımcı EK6 da üniversite hayatında hiçbir sıkıntı görmediğini ifade etmiştir: “*Üniversitede doğrudan Ermeni olduğum için bir sıkıntı yaşamadım. Öyle bir çevrem olmadı. Belki çevremi ona göre seçmiş olabilirim. Üniversite hayatımda arkadaşlarımdan çevremden bir sıkıntı görmedim.*”

Katılımcıların ifadelerinden, Ermeni bir gencin üniversite yaşamında kimliğinden kaynaklı büyük sorunlarla karşılaşmadığı anlaşılmaktadır. Bu noktada tabii ki bireysel deneyim farklılıklarını göz önünde bulundurarak, çeşitli sorunlar yaşayanlar olmuş olabilir ancak bu sorunların çok yaygın ve derin olmadığı kanısına varılabilir. Çünkü araştırmanın farklı konularında katılımcılardan elde edilen bulgular da göstermektedir ki; cemaat içerisinde yaşanan sorunlar, kulaktan kulağa çok hızlı bir şekilde yayılabiliyor ve o konuda hiçbir sorun yaşamamış birey bile çevreden gelen yoğun bilgi akışından etkilenerek belirli bir kaygı seviyesine ulaşmış oluyor. Üniversite yaşamına ilişkin hiçbir katılımcıdan ciddi boyutlarda bir sıkıntı hikâyesi dinlenilmemiş olmasından hareketle, Türkiye’de üniversite öğrenimi gören Ermeni bir öğrencinin kimliğinden kaynaklı çok büyük sorunlar, genel olarak, yaşamadığı sonucuna ulaşılabilir.

Araştırma katılımcılarının sosyal hayatlarında kimliklerine bağlı olarak herhangi bir sorun yaşayıp yaşamadıkları da çalışma çerçevesinde cevabı aranan sorular arasında yer almıştır. Oturdukları mahallede, iş hayatlarında, devlet dairelerinde, erkek katılımcılar

için askerlikte Ermeni olmalarından kaynaklanan herhangi bir sorun yaşadılar mı ve günümüzde yaşıyorlar mı?

Sosyal yaşama ilişkin konuların başında şüphesiz yaşanan ilçe/mahalle ve buradaki komşuluk ilişkileri gelmektedir. Araştırma kapsamında görüşlerine başvuru alan Ermenilerin büyük bir kısmı, İstanbul'un belirli kesimlerinde ikamet etmektedir ve yine katılımcıların vermiş oldukları bilgilerden anlaşılmaktadır ki bu durum İstanbul'da yaşamakta olan neredeyse tüm Ermeniler için geçerlidir. Bu gerçekliği EK2'den şu şekilde öğreniyoruz: “...*Ermenilerin yaşadıkları yerler, genel olarak Kurtuluş civarı işte Bakırköy, Yeşilköy gibi eskiden Samatya'da çok vardı şimdi halen var. Tabii aslında şöyle de bir şey var; Ermeniler o mahallelerin en eskileri. Hani derler ya bin yıldır buradalar adamlar falan diye. O mahallelerde ilk oturanlar Ermeniler, Rumlar falan olmuşlardır.*” Ermenilerin kentte belirli bölgelerde ikamet etmeleri ve bu bölgeler dışında yaşamayı pek düşünmemelerinin nedenleri arasında öne çıkan en önemli faktör güvenli ve rahat bir yaşam talebi olmuştur. Kozmopolitliğin egemen olduğu ve tarihsel olarak Ermeniler tarafından ikamet alanı olarak seçilen bölgelerde yaşamının, günümüz Ermenilerinin sosyal yaşamlarında sorunlarla karşılaşmasına mani olduğu katılımcılar tarafından dile getirilmiştir. EK1 bu durumu şöyle ifade etmektedir:

Yok öyle bir durum olmadı hiç. Ama bu hangi mahallede yaşadığınızla çok bağlantılı yani ben çok kozmopolit mahallelerde yaşadım zaten her türlü adam baştan vardı çocukluğumuzdan itibaren vardı dolayısıyla herhangi bir sorun yaşamadım. Ama çok değişik bir mahalleye taşınmak durumunda kalsaydık benim çocukluğumun Fatihine taşınmak durumunda kalsaydık muhtemelen sorun yaşardım. Çünkü oradaki insanlar için yabancı olacaktım ben. Hâlbuki ben Pangaltı'da, Yeşilköy'de yaşadım orada envai çeşit insan vardı. Sadece Ermeni, Rum, Yahudi, Türk, Kürt değil mesela İtalyanlar vardı Fransızlar vardı böyle bir tabloda asıl yabancı onlar oldukları için sen yabancı olmaktan çıkıyorsun.

Benzer ifadeleri EK6'nın görüşlerinde de buluyoruz: “... *O konuda biraz daha korunaklı bir yerde yetiştiğim ve korumaya devam ettiğim için sorun olmuyor. Kurtuluş'ta doğdum büyüdüm ilkokulum da oradaydı zaten o yüzden orada esnaf olsun çevre olsun herkes zaten bu duruma alışık.*” Yukarıda görüşlerine yer verilen katılımcılar gibi yaşamlarını belirli bir sosyal çevreyle sınırlı tutmayıp daha geniş halk kitleleri ile temas halinde olduklarını ifade eden katılımcılar ise sosyal hayatlarında çeşitli sorunlar yaşamakta olduklarını ifade etmektedirler. EK7 yaşamış olduğu sorunları şöyle ifade ediyor:

Sosyal hayatımda şöyle durumlar olur, mesela taksiye binersin nerelisin falan der sonra konu Ermeniliğe geldiği zaman estağfurullah diyen olur falan bu konular açıldığı zaman genelde şöyle bir cevap beklenir; ya şu siyaset falan olmasa bir arada geçinip gidiyoruz falan gibi. Komşuluk ilişkileriniz açısından bazen olur. Özellikle Asala saldırıları döneminde veya işte Amerikan kongresinde yasa görüşülürken falan komşular gelmiş televizyon seyrediyorsunuz o haber çıktığı zaman komşu sizden bir yorum bekliyor. İşte ne lüzumu var yani bir tartma ölçme olur. Çoğu zaman ne düşündüğünüzü öğrenmeye ve ölçmeye çalışırlar.

EK7 örneğinde gördüğümüz durum, toplumda var olan bir güven bunalımının işaretleri olarak görülebilir. Geniş toplum ile azınlıklar (burada Ermeniler) arasında karşılıklı olarak bir güven eksikliğinden söz etmek çok yanlış olmayacaktır.

Sosyal hayatlarında herhangi bir sorun yaşamadığını ifade eden 2 Ermeni katılımcı olmuştur. Bu katılımcıların her ikisi de sosyal hayatlarında herhangi bir sorun yaşamadıklarını ve bunu sağlayan şeyin de kimliklerini hiçbir zaman gizlememeleri olduğunu ifade etmişlerdir. Bu katılımcılardan biri olan EK8:

Ben kişisel olarak hiçbir sıkıntı yaşamadım. Ben bunu şöyle açıklıyorum: Ben hangi ortama girersem en başından Ermeni olduğumu belli ederim benim adım da buna müsait her dediğimde ne ne ne diyorlar Ermeni olduğumu hemen söylüyorum onun arkasından hiçbir sorunla karşılaşmadım. Ama ben kimi Ermeniler biliyorum ki dışarıda başka isimlerle anılmak istiyorlar ki böyle ayrımcılıklara maruz kalsınlar. Ama böyle davrandıklarında da acaba benim Ermeni olduğumu anlayacaklar mı diye bir tedirginlik ve baskı yaratıyor ben böyle bir durumla hayatım boyunca hiç karşılaşmadım.

Derken bir diğer katılımcı olan EK5 ise bu konudaki düşüncelerini şöyle dile getirmiştir:

Sıkıntı yaşamıyorum ama bunun nedeni benim kim olduğumu insanların biliyor olması. Ben hiçbir zaman kimliğimi saklayan biri değilim, sorduklarında Ermeni olduğumu söylerim ama sorduklarında. Kimsenin de baştan bu adam Ermeni gazeteci deyip konuşmasını istemem, düşüncelerimi paylaşırım kimle oturup kalktıklarını bildikleri için de insanlar bir sıkıntı çekmem.

Sosyal hayatta sorun yaşayıp yaşamamak tabii ki sadece tek taraflı bir iradenin neticesine bağlı değildir. İletişimin kavramsal anlamından da anlaşılabilceği gibi çift taraflı bir anlam paylaşımı, sonucu belirlemektedir. Bu açıdan bakıldığında, sosyal hayatta kendini gizlemediğini ve kimliğine sahip çıktığını ifade ederek bu nedenle sorun yaşamadım diyen katılımcının durumunu salt kendi yaptıkları ya da yapmadıkları ile açıklamak elbette mümkün değildir. İletişimin bir tarafını katılımcının bu davranışları belirleyerek sonuca önemli katkı sunmuştur ancak karşısında muhatap olduğu kişilerin de sorun yaşanmamasında önemli rolleri olduğu reddedilemeyecek bir gerçek olarak karşımızda durmaktadır. Konuya böyle geniş bir açıdan baktığımızda, sosyal hayatta

kimlik temelli sorun yaşanıp yaşanmaması, toplumu oluşturan bireylerin birbirlerine olan saygıları ile ancak mümkün olabilecektir denilebilir.

Katılımcıların ikamet için kentin kozmopolit yapıya sahip belirli bölgelerini tercih ettikleri görülmektedir. Azınlık olma refleksinin tipik bir yansıması olarak görülebilecek bu olgu, farklı alanlarda ortak sosyo-kültürel özelliklere sahip birey ve grupların bir arada yaşamaya daha istekli olmaları gerçekliği ile de örtüşmektedir. Yaşam için tercih edilen bu bölgeler, tarihsel süreçte de pek çok farklı etnik ve dini gruba ev sahipliği yaptığı için azınlık statüsündeki Ermenilerin yaşamlarını kolaylaştırdığı anlaşılmaktadır. Bu çerçevede tarihi olarak öne çıkmış bu bölgeler dışında yaşamak fikri pek çok katılımcı için korkutucu veya tedirgin edici bulunmuştur. Bu algının, ne kadar var olan gerçekliği betimlediği yani belirlenmiş olan bölgelerin dışında bir Ermeninin nasıl bir yaşam sürebileceği sorusunun cevabı şu anda elimizde mevcut değildir. Ön yargılarla hüküm vermek ile tarihsel deneyimlerden hareketle çıkarımda bulunma arasında var olan ince çizgide tam olarak nerede konumlandığımızı bilemeyeceğimiz böyle bir hüküm vermenin doğru olmayacağı kanaatindeyiz.

Tablo 4.3. Ermeni Katılımcıların İkamet Yeri Seçimlerini Etkileyen Faktörler

Güvenlik

Tarihsel Birikim

Kültürel kurumlara yakınlık

Akrabalık İlişkileri

Diğer bölgelere ilişkin bilinmezlik

Alışkanlıklar

Sosyal hayatın önemli unsurlarından biri de şüphesiz çalışma yaşamıdır. Belirli yaş dilimindeki bireylerin vakitlerinin önemli bir kısmı işte çalışarak geçmektedir. Bu kapsamda, ülkemizdeki Ermenilerin iş hayatlarında kimliklerinden dolayı herhangi bir sorun yaşayıp yaşamadıkları sorusuna da araştırmada cevap aranmıştır. Öncelikle meslek seçimi konusu ele alınmış ve cumhuriyet dönemi boyunca pek çok tartışmaya konu olan devlet memuru olma konusu irdelenmiştir. Türkiye cumhuriyeti vatandaşı bir

Ermeni, devlet memuru olmak ister mi ve eğer ister ise önüne etnik köken temelli ekstra duvarlar örülmeden bunu başarabilir mi? Bu sorulara muhatap olan katılımcıların çok büyük bir çoğunluğu devlet memuru olmak gibi bir düşüncenin hiçbir zaman zihinlerinden geçmediğini, çok küçük yaşlardan itibaren ailede ve okulda kendilerine bunun mümkün olamayacağını söylendiğini ifade etmiştir. Bu durumu EK9 şöyle açıklamaktadır:

Hayır, hiç düşünmedim çünkü öyle bir kapının açık olmadığı çocuk yaşta bize veriliyor zaten. Yani gayrimüslimler Ermeniler devlet memuru olamıyorlar. Hem cemaatlarda böyle bir algı var bizim cemaatte hem de pratikte baktığın zaman yok. Olan birkaç örnek sadece olağan dışı durumlarda olmuş ya da sadece üniversitelerde var. Üniversite dışında hiçbir yerde yok dolayısıyla düşünülüyor ve ben de düşünmedim hiçbir zaman. Bu belki doğru değil ama algı bu şekilde hala hiçbir gayrimüslim bu şekilde çalışmıyor ve düşünmüyor da. Bunu aşmanın da tek bir yolu var bence devlet ve hükümetin çok net tavır koyması. Bunlar da devletimizin vatandaşları ve onlar da memur olabilmeliler demeli. Size şöyle söyleyeyim şu an Türkiye’de hiçbir Ermeni, polis olmayı düşünmez aklına bile gelmez. Çocuklar belki özenbilir yani üniformasından falan ama anne babası münasip bir dille bunun olamayacağını ona söyler.

Katılımcının ifadelerinden de net bir şekilde anlaşılacağı gibi devlet memuru olma fikri - üniversiteler dışında - Ermeni cemaati içerisinde akla bile gelmeyen ve eğer küçük yaşta çeşitli özentilerden kaynaklı istekler olursa da sosyal çevre tarafından bastırılan bir konumdadır. Bu kanının niye oluştuğuna ilişkin katılımcıların genel görüşü, cumhuriyet tarihi boyunca uygulanmış olan vatandaşlık/devlet memuru atama politikalarıdır. Bu politikalar, Türkiye Ermenilerini devlet memuru olma fikrinden uzaklaştırmıştır fikri, katılımcıların büyük bir kısmı tarafından paylaşılmaktadır. Günümüzde ise pek çok devlet memurluğuna merkezi sınav ve atama yolu ile girilebilmektedir. Herhangi bir bireysel özellik dikkate alınmaksızın çeşitli akademik özellik ve sınav puanlarına göre yapılan bu atamalara Ermenilerin neredeyse hiç başvurmadıkları görülmüştür. Bunun nedenleri katılımcılara sorulduğunda ise genel olarak, cemaatte bizi memur yapmazlar algısının devam ettiğini, atansak da ileride kimliklerinden dolayı çeşitli sorunlar yaşayabilecekleri korkusunu yaşadıklarını ifade etmişlerdir. EK7 neden memurluğa başvurulmuyor sorusuna şöyle bir cevap veriyor:

Zaten devlet memuru olamazlar diye bir kural yok bu bir yazılmamış kural gibi bir şey bir de bir süre sonra isteksizlik de oluyor yani gireyim de napiyım orada ben yine damgalı eşek gibi bir şey olacam diyor. Mesela geçenlerde bir öğretmen Rum asıllıyım dediği için olay oldu yani. Etrafınıza baktığınız zaman kırılması gereken duvarlar var. Mesela oldu da kaymakam oldunuz yaptığımız her şey mercek altında olacak yani buna ne yapacak şuna ne karar verecek acaba gibi sürekli bir sadakat imtihanına tabi olacak. Tarihsel sürecin sonuçlarını yaşıyoruz kolay kolay çözülmeyecek ama bir yerden başlamak lazım. Sadece bazı belediyelerde danışman, meclis üyesi gibi olabiliyorlar.

EK7'nin bu ifadelerini destekler nitelikte düşünceleri EK8 de ifade etmektedir:

Bir toplumun genlerine kadar işlemiş olan böylesi algılar bir günden diğer güne değişmiyor. Şimdi biz Ermenilerde de mesela ilerde bir gün kaymakamlık sınavına giren çocuklar göreceğiz ama şuna kadar hukuk okuyanlar avukat olmak durumundaydılar, yani beni kaymakam yapmazlar derdi veya yapsalar bile başım dertten kurtulmaz derdi. Ermeni bir futbol hakemi düşünün tribünlerin tezaruhatını bir düşünün linç ederler çocuğu, Ermenilerden hakem olmaz mı niye olmasın işte bunların değişmesi toplumsal algılardaki değişimi gerektiriyor. Buna ihtiyacı var Türkiye'nin.

Katılımcıların çoğunluğu tarafından ifade edilen “devlet memuru olamayız olsak da çok sıkıntı yaşarız” düşüncesinin aksine, katılımcıların bir kısmı kendilerinin hayatlarının bir bölümünde devlet memuru olarak görev yaptıklarını, çevrelerinden de devlet memuru olup hiçbir sıkıntı yaşamayan insanların bulunduğunu belirtmişlerdir. EK10 “*Yok hayır benim pek çok arkadaşım var devlet memuru olan ve çok da mutlular çevreleriyle.*” diyerek katılımcıların büyük çoğunluğu tarafından ifade edilen algının bazı cemaat üyelerini kapsamadığını, kimliğinden dolayı herhangi bir sorun yaşamadan devlet memurluğunu devam ettiren Ermenilerin de var olduğunu göstermektedir.

Ermenilerin devlet memuru olma/olabilme konusundaki görüş ve beklentileri incelendiğinde tarihsel süreç içerisindeki kimi uygulamaların zihinlerde kalıcı izler bıraktığı görülmektedir. Özellikle Cumhuriyetin kuruluş yıllarında ve II. Dünya Savaşı sırasındaki çeşitli politikaların bu algının oluşmasına yol açtığı görülmektedir. Buna karşın son yıllarda değişen kamu personeli atama sistemi çerçevesinde merkezi atama usulü bu konudaki pek çok engeli ortadan kaldırmış olmasına rağmen, cemaat üyelerinde memur olma konusundaki isteksizlik ve tedirginliğin devam ettiği anlaşılmaktadır. Bu durum, salt bir meslek seçimi olmanın ötesinde aidiyeti etkileyen önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Hizmetinde bulunamayacağına inanılan bir devlete olan aidiyet, ciddi sarsıntılar geçirebilir ki katılımcıların ifadelerinde bu husus açıkça ortaya konmaktadır. Devlet ve vatandaş arasında karşılıklı bir güven eksikliğinin oluştuğu görülmektedir. Sağlıklı bir devlet-vatandaş ilişkisinin tesis

edilebilmesi için karşılıklı güven tesisinin sağlanması kaçınılmazdır. EK10 bu durumu şöyle ifade etmektedir:

Ben bir ara okulların arşivlerinde çalışmışım. Ben hep Ermeni okullarında okudum ve TC ile başlayan diplomalar aldım. Ama okulda yapmış olduğum bu incelemede TC ile başlayan diplomada Türk olmayan ifadesi yer alıyordu. Yani hem TC ile başlayacak hem de Türk olmayan yazacaksınız ötekileştirmenin resmi hali. Ve böyle bir dönemde kendinizi nasıl bu ülkeye ait hissedeceksiniz. Tabi bu bahsettiklerim 80li yıllarda.

Bir başka katılımcı EK4 de bu düşünceleri destekler nitelikte bir görüş ortaya koyarak:

Ermeni okullarına Ermeniler edebiyat, tarih dersleri için atanamıyorlar. Çünkü, devletin bir güvensizliği var bu noktada. Azınlıkların güvensizliğinden bahsetmek haksızlık olur. Devlet de vatandaşına güvenmiyor. Ben tarih okudum, gideyim bir Ermeni okulunda tarih okutayım desem beni oraya atamayacak. Merkezden Türk olan kişiler vatandaşlık, coğrafya, tarih, Türk dili öğretiyor ben ancak sözleşmeli olarak giderek Ermenice öğretebilirim.

demektedir. Katılımcıların konu hakkındaki görüşleri incelendiğinde, Ermenilerin devletten beklentilerinin öncelikle güven olduğu anlaşılmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı ve çok uzun süredir bu toprakların bir insanı olarak ülkede öteki ve düşman olarak görülme istemediklerini belirten katılımcılar, devletten bu yönde atılacak adımlara karşı Ermenilerin de üzerine düşeni yapmaya hazır olduğunu ifade etmişlerdir ki özellikle son 5-10 senede bu konularda önemli ilerlemelerin kaydedildiği de yine katılımcılar tarafından öne sürülen görüşler arasındadır.

Azınlık statüsündeki bir grup olarak Ermenilerin isim ve din adları geniş topluma göre farklılık göstermektedir. Peki, bu durum resmi dairelerde bir soruna yol açmakta mıdır? Nüfus cüzdanını ilgili memura uzatan bir Ermeni, tedirginlik yaşamakta mıdır? Ya da işleri ekstra yokuşa sürülmekte midir? Katılımcılar, yapılan görüşmelerde öncelikle devletle çok fazla iş yapmamaya çalıştıklarını, resmi prosedür üzerinden yalnızca mecburi durumlar karşısında işlem yaptıklarını ifade etmişlerdir. Bu tedirginlik ve korkunun nedenleri sorgulandığında ise karşımıza geçmişte yaşanmış olan kimi durumların zihinlerde oluşturmuş olduğu kaygı duvarları çıkmaktadır. Ailelerinden, sosyal çevrelerinden sık sık geçmişte devletten yana, resmi dairelerde yaşanmış kimi sıkıntı hikâyelerini dinleyen yeni nesil de günümüzü değerlendirirken bu tarihi miras üzerinden konuya yaklaşmaktadır. Bu açıdan bakıldığında hayatı boyunca hiçbir resmi dairede sorun yaşamadığını söyleyen pek çok katılımcı, buna rağmen devlet dairesine işini düşürmemek için elinden geleni yaptığını söylemektedir. Bireysel anlamda tecrübe edilmemiş bir sıkıntı, dinleyerek hissedilmektedir. Resmi dairelerde yaşanan en tipik

sıkıntının ismin yanlış yazılması veya telaffuzu olduğu ifade edilmiştir. Bu konuda yaşamış olduğu çeşitli sıkıntıları EK8 şöyle anlatıyor: *“Hiç sıkıntı yaşamadım ama devlet dairesine işimi düşürmemeye de çalışırım yani. Mesela ben askerlik şubesine giderken normal bir Türk arkadaşımla gittim. O rahat falan ben her şeyden sıkıntılıyım yani. Normal yani. Akbil başvurusunda bulunacağım bankaya para yatıracağım 3 defa adımlı söyledim anlamadı. Sizin başınıza gelir mi mesela bu.”* Burada örneklendirilen sorunun kasten yapılan bir hakaret mi yoksa doğal bir refleks mi olduğu tartışmalıdır. Çünkü isim yanlışlıkları sadece Ermenilere özgü yaşanan bir durum değildir. Pek çok kişinin ismi zaman zaman yanlış yazılabiliyor.

Burada belki de öne çıkan husus, yanlış anlama veya yazmadan öte orada çalışan kişinin hal, hareket ve mimikleri oluyor ki bu düşünceyi destekler nitelikteki görüşleri katılımcı EK7 de şöyle ifade etmektedir: *“Memurun anlayışına göre değişiyor kimisi hiçbir farklılık yansıtmaz kimisi şöyle bir bakar Allah Allah falan der.”*

Erkek katılımcılara, askerlik görevleri süresince kimliklerinden kaynaklanan herhangi bir sorun yaşayıp yaşamadıkları da görüşmelerde sorulmuştur. Bu konuda, katılımcıların çok büyük bir çoğunluğu bireysel olarak herhangi büyük bir sorunla karşılaşmadıklarını ifade etmişlerdir. Sadece, kura ile belirlenmekte olan görev yerlerinin gayrimüslim oldukları için direk olarak kurasız belirlenmesinden kaynaklanan bir ayrımcılıkla karşılaştıklarını, bunun dışında görev yaptıkları birliklerde, komutanlarından veya asker arkadaşlarından kaynaklanana herhangi bir sorun yaşamadıklarını belirtmişlerdir. Bu katılımcılardan biri olan EK3 askerlik ile ilgili soruya şöyle cevap veriyor:

Askerlik yaparken tabii ki sorun oldu çünkü Türkiye’de herkes askerlik yaparken piyango bileti alır gibi bir hali vardır ama bizim için bu özellik yoktu. Çünkü şubeye giderken nereye gideceğimizi biliyorduk çünkü silahlı kuvvetler bu konuda bir ayrımcılık yapmıştı bizi Amasya’ya gönderdi beklediğimiz gibi acemilik bitince de bizi üçüncü orduya yani doğuya gönderirlerdi. Benim piyango da Erzurum ılıcaya çıktı. Bunun dışında orduda komutanlardan hiçbir aşağılama ve benzeri bir şey görmedim... Bu söylediğim şeyler de ben Ermeniyim diye olan şeyler değildi. Ben, askerde Ermeni olduğum için sıkıntı çektiğimi asla söylemeyeceğim yani ayrı bir sıkıntı görmedim askerlik zaten kendi başına sıkıntılı bir şey.

Katılımcıların, Ermeni bir Türkiye cumhuriyeti vatandaşı olarak sosyal hayatlarını genel olarak daha kozmopolit çevrelerde geçirmeyi tercih ettikleri ve bu nedenle de çok büyük sorunlar yaşamadıkları görülmektedir. Bu kozmopolit bölgeler dışındaki bir yaşam ise katılımcılar tarafından tedirgin edici ve bilinemez olarak görülmüştür. Geniş toplumla eskiye göre daha yoğun ilişki içerisinde olduklarını ifade eden katılımcılar, bu

iletişimin karşılıklı olarak var olan kimi önyargı ve sorunları da zaman içerisinde ortadan kaldıracığına inandıklarını ifade etmişlerdir. Devlet ile olan ilişkilerde ise daha derin sorunların var olduğu görülmektedir. Tarihsel ve sosyolojik boyutta çeşitli nedenlere sahip olan bu sorunların temelinde güven eksikliğinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Son yıllarda atılan çeşitli adımlar, vakıf mallarının iadesi gibi, bu konuda önemli sayılabilecek bir sürecin ilk basamakları olarak algılanmaktadır.

EK1 bu konudaki tespitini şu sözlerle yapmaktadır:

Ben Türkiye'nin son 10-15 yılda yaşadıklarının geri dönüşümü mümkün olmayan bir zihniyet dönüşümü olduğunu düşünüyorum. Demokratlığa yönelik bir açılım olduğunu düşünüyorum. Buradan çıkarak Türkiye birdenbire demokrat olmayacak ama her geçen gün demokratlığa karşı çıkmamanın zor olduğu bir Türkiye'deyiz. Ve belki bir iki nesil gerekecek ama o süre geldiği zaman inanılmayacak bir değişimi yaşamış olacağız.

Türkiye'de cumhuriyet döneminde genelde azınlıklar, özelde de Ermeniler zaman zaman bireysel ve toplu olmak üzere çeşitli ülkelere göç ettiler. Bu göçlerin nedenleri ve sonuçları bu araştırmanın konusu olmadığı için göçlerin ayrıntısına girilmeyecektir. Bizim burada ele alacağımız konu, Türkiye'de son yıllarda ve günümüzde göçler devam ediyor mu ve göç edilmesini gerektirecek bir durum söz konusu mu? Bu sorunun cevabı, yukarıda tartışılmış olan sosyal hayata ilişkin konuların genel bir çerçevesini çizmesi açısından da önemli görülmektedir. Yukarıda ayrıntılandırılarak cevabı aranan sorulara genel bir bakış açısı kazandırmak, Ermeni bir Türkiye cumhuriyeti vatandaşı olarak bu ülkede rahat yaşanabiliyor mu yoksa kimlik sıkıntısından dolayı göç mü ediliyor sorusuna cevap bulmak ile mümkün olabilecektir. Araştırma kapsamında katılımcılara bu konuda çeşitli sorular yöneltilmiştir. Türkiye'den göç eden akrabalarınız oldu mu eğer olduysa bu göçlerin nedenleri nelerdi ve günümüzde göç etmeyi gerektirecek koşullar var mı? Bu ve buna benzer sorulara muhatap olan katılımcıların tamamı, çeşitli dönemlerde Türkiye'den göç eden akrabalarının, tanıdıklarının bulunduğunu belirtmişlerdir. Bu göçler, kimi zaman kimlik baskısından yaşanmışken kimi zaman da ekonomik-sosyal bazı nedenlerden de kaynaklanmıştır. Ancak katılımcılar, geçmişte bu tür durumlar yaşanmış olsa da günümüzde kimlik baskısından kaynaklı herhangi bir göçün yaşanmadığını ve göç etmeyi gerektirebilecek bir baskı ortamının da bulunmadığını ifade etmişlerdir.

EK2 bu konuda şöyle demektedir: “60’larda giden var 80 darbesinde giden var. Annemin akrabaları var Fransa’da, babamın akrabaları Amerika’da ismini biliyoruz sadece. Ama bu öyle bir travma ki buradan giderken soyadını da değiştirdiğin için burayla ilişkin tamamen kopuyor. Kimlik sıkıntısından dolayı buradan giden çok azdır artık.” Bir başka katılımcı EK8 ise geçmişte çeşitli ekonomik ve sosyal nedenlerle göçlerin yaşandığını ancak artık bu durumun ortadan kalktığını şu sözlerle ifade etmektedir:

Oldu tabii ki eniştem, yengem Fransa’da yaşıyorlar. Göç nedenleri bir yandan ekonomik diğer yandan da Türkiye’nin geleceğine yönelik belirsizlikler Türkiye’de güvenli bir gelecek kuramayacaklarına ilişkin edindikleri kanaattir bu. Son yirmi yıldır belki 30 yıldır göç dalgası durdu. Ben yirmili yaşlardayken şimdi 60 yaşındayım çok yoğun bir göç dalgası vardı. Biraz da belki züppe heveslerin de etkisi vardı işte arabam olsun şuyum olsun diyen, bir de her sene kara yoluyla Almancılar gelirdi bizim o zamanlar hiç kimsede araba yok, bunlar cazip geliyordu. Çamaşır suyunun ambalajına hayran oluyorduk ki içindeki bitince onu evimizde su kabı olarak kullanıyorduk. Bugün ama görüyoruz ki geldiğimiz noktada Avrupa çok da özenilecek bir şey değil. Şu İstanbul şehrinin güzelliğine hayran kalmayan Avrupalı yok.

Şu şehrin doğasını görenler yollarına dikilen milyon tane lale benim içime huzur veriyor. Benim içimi açtığı gibi Avrupa’dan gelenleri de çok kıskandırıyor bu da benim çok hoşuma gidiyor. Ama biliyoruz ki o insanlar buradan göç ettikleri vakit ülke böyle değildi. Bugün Türkiyeli olmak pek çok konuda somut avantajlara da sahip olunan bir şey. Ama biz bütün bunların arasında artık ilkel bir ırkçılıkla uğraşmak istemiyoruz.

Katılımcıların göç ve göç etmeyi zorunlu kılacak koşulların varlığına yönelik vermiş oldukları cevaplar incelendiğinde genel kanının Türkiye’nin yaşanabilir olduğu yönünde olduğu görülmektedir. Var olan çeşitli sorunlar, yaşamayı mümkün kılmayacak derecede etkili olmamaktadır denilebilir.

Ermeni katılımcıların sosyal hayata dönük görüşleri incelendiğinde, günümüzde çok büyük sorunlar yaşanmadığını ifade edebiliriz. Tarihsel süreç içerisinde, Ermenilerin sosyal hayatlarına dönük kimi olumsuz olay ve kararlar ortaya çıkmış olsa da günümüze gelindiğinde bu hususların pek çoğunda ciddi anlamda iyileşme olduğu katılımcı ifadelerinden anlaşılmaktadır. Ancak bu tür değişim ve dönüşümler gerçekleşiyor olsa da çeşitli nedenlerden dolayı ikamet yeri olarak şehirlerin belirli kozmopolit bölgeleri tercih edilmeye devam edilmekte; bu bölgelerin dışındaki yaşama şüphe ve tedirginlikle bakılmaktadır. İkamet yeri seçimini etkileyen faktörler bir bütün olarak incelendiğinde

ortaya konan faktörlerin, temelde azınlıklar ile geniş toplum arasındaki iletişimin zayıf olmasından kaynaklandığı ifade edilebilir. Kozmopolit bölgelerde ikamet etmeyi tercih etmesini katılımcıların çoğu, yabancı görülmemeye, dışlanmama ve günlük sosyal faaliyetlerini rahatça yerine getirebilme serbestiyesine bağlamıştır. Farklı bölgelerde yaşaması halinde ise kendisinin bir bakıma yabancı ve/veya düşman olarak görülebileceği hissi katılımcıların pek çoğunda bulunmaktadır. Bu algıların ortaya çıkışındaki temel faktörlerden biri ise toplumu oluşturan farklı kesimler arasındaki iletişimin yetersizliğidir ki katılımcıların sosyal hayata dönük beklentileri bir bütün olarak ele alındığında, öne sürülen istek ve önerilerin aslında karşılıklı saygı ve güven ekseninde bir toplumsal hayata işaret ettiği görülmektedir. Güven ve saygının toplumsal ilişkilere ve toplum-devlet ilişkilerine kalıcı olarak yerleşmesi için ise bu kesimler arasındaki iletişimin doğru kanallar ile daha yoğun olarak gerçekleşmesi gerekmektedir.

4.1.2. Vatandaşlık Politikalarına İlişkin Görüş ve Beklentiler

Bu bölümde, katılımcıların vatandaşlık politikalarına ilişkin görüş ve beklentileri ortaya konmuştur. Cumhuriyet tarihi boyunca uygulanan vatandaşlık politikaları ve bu politikaların sosyal hayat üzerindeki etkisi ele alınmış, günümüzde yoğun olarak gündemde olan vatandaşlık tanımı ve yeni anayasaya yönelik görüşler / beklentiler betimlenmiştir.

Türkiye’de vatandaşlık konusundaki en güncel tartışmalar, şüphesiz yeni anayasa çalışmaları çerçevesinde yapılmaktadır. Güncel anayasanın ideal bir vatandaşlık hukuku oluşturup oluşturmadığı ve eğer oluşturuyorsa ideal olana ulaşmak için yapılması gereken değişiklikler yoğun olarak tartışılmaktadır. Bu çerçevede, Türkiye toplumunun bir parçası olarak Ermeniler ne düşünmekte, geleceğe yönelik ne gibi talepler öne sürmektedirler? Araştırma kapsamında bu soruya cevap aranırken elbette katılımcıların tamamının hukukçu olmadığı göz ardı edilmemiştir. Anayasaya yönelik beklentiler, teknik kavramlarla değil temel konulardaki beklentiler üzerinden değerlendirilmeye çalışılmıştır. Katılımcıların vermiş oldukları cevaplar incelendiğinde, mevcut anayasadaki vatandaşlık hukukuna ve muhtemel değişikliklere yönelik farklı yaklaşımların ön plana çıkarıldığı görülmektedir. Katılımcıların bir kısmı, metinler üzerinde konuşarak mevcut sorunların çözülemeyeceğini çünkü asıl olanın uygulama olduğunu belirterek anayasa değişikliğine çok da fazla bir anlam yüklenmemesi

gerektiğini ifade ederken; bir kısım katılımcı ise daha demokratik ve geniş kesimlerin kendilerini ait hissedebilecekleri bir ülkeye ulaşmak için bütünleştirici, birleştirici bir vatandaşlık tanım ve hukukunun oluşturulması gerektiğini ifade etmişlerdir. Anayasadaki vatandaşlık tanımını tartışmalarının çok da gerekli olmadığını savunan katılımcılardan biri olan EK7 bu görüşünü şöyle savunmaktadır:

Ben, vatandaşlık tanımındaki bazı değişikliklerle bu sorunların çözüleceğini çok düşünmüyorum. Şimdi de aslına bakarsanız çok büyük bir sorun yok. Anayasadaki maddelere, yasalara baktığımız zaman zaten Ermeniler, Rumları falan sıkıntıya sokan bir madde yoktur. Dolayısıyla yeni anayasa yazım diliyle çözülecek bir sorun olduğunu düşünmüyorum. Bu, bir algıyla, bakış açısıyla falan ilgili bir şeydir daha çok.

Benzer görüşleri paylaşan bir diğer katılımcı EK8 ise:

Vatandaşlık tanımını bence çok teknik bir şey, tek başına hiçbir sorunu çözmeyecek bir şey ama önemli. Genel anlamda yasalarda ve uygulamalardaki zihni dönüşümü yapmadıkça ki kolay değil sadece vatandaşlık tanımının değişmesi ile çok bir şey değişmeyecektir.

diyerek asıl önemli olanın zihinlerdeki dönüşüm olduğunu vurgulamıştır. Burada iki katılımcı üzerinden örneklendirilen yaklaşım, şuanda var olan vatandaşlık tanım ve hukukunu çok da problemlili bulmamakta, yaşanan kimi sorunların çözülmesi için zihniyetlerin ve buna bağlı olarak uygulamaların değişmesi gerektiğini ifade etmektedir. Buna karşın, değişimin gerekliliğine inanan ve daha eşit bir yurttaşlık hukukunun oluşması gerektiğini ifade eden katılımcılar da bulunmakta ve bu grup, katılımcılar içerisinde çoğunluğu oluşturmaktadır. Güncel hayatta var olan sorunların çözümü için ilk adım olarak yasaları değiştirmek gerektiğini ifade eden bu gruptaki katılımcılar, eşit ve kapsayıcı bir anayasanın bu topraklarda yaşayan her bir vatandaşı ülkeye daha çok bağlayacağını iddia etmektedir. Vatandaşlık tanımının yaşanan toprak üzerinden yapılması gerektiğini ifade eden EK2 düşüncelerini şöyle ifade ediyor:

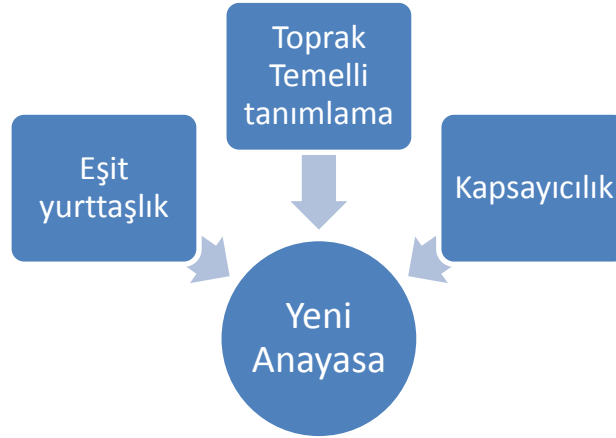
Yasaları kâğıt üzerinde değiştirmek, bunun gerçekte de o şekilde olacağını göstermiyor. Ben, bu noktada Amerika'nın vatandaşlık anlayışını uygun buluyorum. Orada, bu toprağa vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Amerikalıdır diyor. Mesela Amerika Birleşik Devletleri demiyor Amerikalı diyor toprağın adını kullanıyor. Bence bu yüzden başarılı oluyorlar, Meksikalısı da kendini oraya ait hissedebiliyor, ben Meksikalıyım ama Amerika'da yaşıyorum diyor.

Vatandaşlık tanımının toprak üzerinden yapılmasını savunan bir diğer katılımcı EK8 ise EK2'nin yukarıda ifade edilen görüşlerine ilaveten eşit yurttaşlık noktasında da kimi talepleri dile getiriyor:

Ben Ermeniyim ama beni Merkez Bankası'nın başına getirirseniz o işi benden daha iyi yapabilecek kimse yok diyebilmeli. Veya birini Merkez Bankası'nın başına getirecekleri zaman o kişinin etnik kökenini soruşturmasın. Baksınlar benim kariyerime, geçmişime, sicilime ona göre atama olsun. İstenen yeni Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığı böyle bir şey artık. Türkiyelilik çok anlamlı bir ortak payda olabilir. Sanırım mevcut durumda en kapsayıcı laf bu. Çünkü Türkiye'yi vatan bellemiş insanlardan bahsediyoruz. Bunların ta en başından beri burada yaşadıkları örneğin Ermenilerin, Rumların bir kısmının bin yıl önce geldiği örneğin Türklerin bir kısmının 160 yıl önce geldiği örneği Çerkezlerin sonucu değiştirmiyor bu saydıklarımın hepsi burayı vatan belliyorlar. Bu topraklardaki iktidardan, siyasi yapıdan bağımsız olarak bu insanların vatanlarıdır. Kimse bu vatandan rahatsız değil herkes burada yaşamak istiyor ama yaşamak için biraz daha insan haklarına, kültürel değerlerine değer verilmesini istiyor. Benim çocuğum heves ediyorsa bırakın askeri okula gitsin.

Değişim talep eden katılımcı grubunun temel isteklerine baktığımız zaman; etnik temelden arındırılarak toprak üzerinden yapılmış bir vatandaşlık tanımı ve eşit hak/sorumluluklara sahip olma noktasında birleşildiği görülmektedir.

Şekil 1. Yeni Anayasadan Beklentiler

Bu iki grup katılımcının dışında görüş beyan eden bir katılımcı olmuştur. Vatandaşlık hukuku tartışmalarına yönelik beklentilerini açıklarken öncelikli olarak diğer katılımcılardan farklı olarak kendisinin Türk olarak tanımlanmasının doğal olduğunu ve bundan herhangi bir rahatsızlık duymadığını belirtmiştir. Bunun dışındaki diğer konularda ise Ermeni olmaya özgü isteklerin ötesinde kimliğinden bağımsız, bir vatandaş olarak taleplerinin olabileceği ifade eden EK10 düşünce ve beklentilerini şöyle dile getirmiştir:

Yani Türkiye’de yaşıyorsan tabii ki Türksün yani Ermenistan’da yaşamıyoruz sonuçta. Ben her zaman şöyle diyorum; Türkiye Cumhuriyeti vatandaşım ve Türküm ama kökenlerim Ermeni ve Rum. Yurtdışına gittiğim zaman bana ne diyecekler, Türkiye’den geldiğim için Türk diyecekler doğal olarak bana doğal geliyor başka nasıl olabilir. Ben kendimi ait hissettiğim için zaten benim için sorun yok ve olaya sadece Ermeni olarak da bakamıyorum burada yaşayanların neye ihtiyacı varsa ben de onu istiyorum yani.

Yukarıda düşüncelerine yer verilen bu katılımcı, vatandaşlık tanımlamasındaki Türk ifadesinden ırksal bir anlam çıkarmadığını ve Türkiye’de yaşamının bir sonucu olarak kendisinin o şekilde anılmasının da çok doğal olduğunu ifade ederek bu konuda herhangi bir değişikliğe gerek olmadığını vurgulamıştır.

Katılımcıların vatandaşlık tanımı ve yeni anayasa konusundaki görüş ve beklentileri incelendiği zaman, ortada genel bir memnuniyetsizliğin olduğu görülmektedir. Var olan bu memnuniyetsizliğin giderilmesinde kimi katılımcılar uygulamayı işaret ederken kimileri de yasal değişiklikleri, vatandaşlık tanımlamasındaki değişimleri işaret etmişlerdir. Konuya ilişkin iki ana yaklaşım ortaya çıkmış olsa da katılımcıların ifadelerinden ortak temel bir kategori ortaya çıkmaktadır: Hem yasal metinlerde hem de uygulamada tam anlamıyla eşit yurttaşlık talebi.

4.1.3. Vatandaşlık Eğitimine İlişkin Görüş ve Beklentiler

Araştırma kapsamında, Türkiye cumhuriyeti vatandaşı Ermenilerin Türkiye’de uygulanmakta olan vatandaşlık eğitimine ilişkin görüş ve beklentileri bu bölümde ortaya konmaya çalışılmıştır.

Vatandaşlık eğitimine yönelik görüş ve beklentiler değerlendirilirken her katılımcı, kendi deneyimlerinden de hareketle çeşitli bakış açıları geliştirmiştir. Katılımcılar, kendi okul yaşamlarından, okumuş oldukları ders kitaplarından, derslerine giren öğretmenlerin tutumlarından hareketle belirli bir perspektif geliştirmeye çalışmışlardır. Ancak hemen hemen tüm katılımcıların üzerinde ısrarla durduğu konu, ders kitapları olmuştur. Ders kitaplarında, kendi kimliklerine yönelik sorunlu ifadelerin yer aldığı konusunda katılımcılar hemfikir durumdadırlar. Ancak yine hemen hemen her katılımcı eskiye nazaran ders kitaplarında önemli ilerlemelerin kat edildiğini, düzelmelerin yaşandığını da eklemiştir. Özellikle Tarih, Vatandaşlık ve Milli Güvenlik dersleri ve ders kitabı içerikleri eleştiri konusu olmuştur.

Yakın bir zamanda kaldırılmış olan Milli Güvenlik dersi, katılımcılar tarafından “tüm Ermeniler düşman ve hain olarak gösteriliyor” diye eleştirilmektedir. Dersin içeriğinin yanı sıra kimi katılımcılar bu dersi veren askeri personel ile de derste zaman zaman kimlik bazlı sorunlar yaşandığını ifade etmiştir. EK6 okul yıllarından kalan hatıralarını şöyle paylaşıyor:

Milli Güvenlik dersi en büyük problemimdi, ben Milli Güvenlik hocası ben iyi bir öğrenciydim ve beni çok severdi askerdi ama gayet iyi anlaşıyorduk kendisiyle. Bir gün bütün öğrencileri tiyatro salonunda topladılar ve sanırım sınırdaki düşmanlarımız diye bir şey izlettiler. İşte Türkiye haritası başlıyor böyle tabii Yunanistan’ı alıyoruz neler yapıldı onları izliyoruz sonra tabii ki Ermenistan ve Ermeniler neler yaptı böyle bir film izlettiler bize ve o zamanlar artık yaşam ilerlemişti ve çok dokunmuştu bana. Genellemeyi de çok seviyoruz bence ASALA meseline olduğu gibi bütün Ermenilere aynı gözle bakmak, insan nihayetinde iyisi var kötüsü var ve bu her millette olabilir. Ama bunu böyle değerlendirmiyor. Birini öldüren veya kötülük yapan Ermeniyse yandık yani.

Milli güvenlik dersinin dışında en çok değinilen ders ve ders kitabı Tarih olmuştur. Özellikle 1.Dünya Savaşı-Kurtuluş Savaşı tarihinin yazımında Ermenilerin sürekli olarak “hain ve işbirlikçi” olarak gösterildiği ve bu yaftalamanın da ayırım gözetmeksizin tüm Ermenileri töhmet altında bıraktığı ifade edilmektedir. Bu konuda kendi deneyimleri de olan EK8 şunları anlatmaktadır:

İlla aşağılama şeklinde olması gerekmiyor öyle durumlar da var tabii ki ama kimliğini örtmenize, bastırmanıza neden olan bir hal zaten kendi başına sorunlu. Tek bir etnik köken vurgusunun çok yoğun bir şekilde işlenmesi, size çok küçük yaşlardan itibaren burada yer alamayacağınız duygusunu aşıyor. Bunun dışında aşağılama olarak sayabileceğimiz, benim kendimi en kötü hissettiğim olay şuydu: Ortaokul veya lisede tam hatırlamıyorum Tarih dersinde 1. Dünya Savaşı’ndaki zararlı faaliyetler konusu. Sayfanın en altında Zaven Efendi’nin çalışmaları diye bir şey vardı ki ben sonradan okudum. Tabii işte 1. Dünya Savaşı yıllarının patriği halkı tehcir ediyor o da elinden geldiği kadar vatana bağlılık mesajları vermeye çalışıyor. Bir yandan da halkının bu felaketten kurtulması için çalışıyor yaptığı başka bir şey yok aslında. Ben o gün biraz daha büyümüş oluyorsunuz tabii ki, 1915 olaylarının tam olarak ne olduğunu bilmiyordum ama kötü bir şeyler olduğunu biliyordum ve şöyle hissettim; Tarih dersinin hocası Türk oluyor ve 13–14 yaşındaki çocuklara sanki onlar Ermeni değillermiş gibi anlatıyor sanki böyle sırtınıza basa basa yürüyor gibi hissetmişim. O, bana çok ağır gelmişti ve o zaman Ermeni olduğumu anlamıştım ve bunun etkisiyle bende oluşan Ermeni milliyetçiliğinden kurtulmam için çok çaba sarf etmem gerekti sonradan.

Tarih ders kitaplarında çizilen “hain Ermeni” profilinin genelleştirilerek sınıfta bulunan Ermeni öğrencilere de sıçrayan bir duruma gelebildiğini, başından böyle bir olay geçen EK6 şöyle anlatıyor:

Ortaokulda Tarih dersinde, Ermeniler işte Ruslarla birleşip ülkeyi sırtından vurması hep anlatılıyordu ve haindik hep yani. Tarih hocamız bu konuyu biraz hızlı geçmeye çalıştı çünkü sınıfta bazı tartışmalar çıktı mesela bir arkadaşım dönüp bana “sen de Ermeni değil miydin!” falan dedi böyle. Yani kitapta Ermeniler hain diyor ee bu kız da Ermeni, o zaman bu da hain.

Katılımcıların ifadelerine göre, Tarih ders kitaplarında özellikle de Kurtuluş Savaşı döneminin yazımında çeşitli sıkıntılar mevcuttur. Kurtuluş Savaşı sırasında yaşanan olayların aktarımında Ermenilerin sürekli olarak yakıp yıkan ihanet eden bir millet olarak gösterilmesi katılımcılar tarafından eleştirilmektedir. Bu noktada akıllara şöyle bir soru gelmektedir: Peki öyleyse Kurtuluş Savaşı tarihi nasıl yazılmalıdır? Nasıl bir dille yazılmalıdır ki toplumu oluşturan unsurlar bundan rahatsızlık duymasın.

Veya tarihi gerçeklikleri var olduğu şekliyle yazmak mı yoksa toplumsal potada çeşitli etkenlerin süzgecinden geçirmek mi doğru olan seçenek? Tarihte yaşanmış olan kimi acı hadiseleri günümüz insanlarına mal etmek ne kadar yanlış ise tarihi yaşanmamış kabul etmek de o kadar yanlış mıdır? Bu ve buna benzer konular, araştırma katılımcıları ile yapılan mülakatlarda derinlemesine tartışılmıştır.

Araştırma katılımcılarının büyük bir kısmı, Kurtuluş Savaşı döneminin Türk halkı için büyük bir travma etkisi yarattığını ve bunun da çok haksız olmadığı konusunda hem fikirdirler. Bu konuda EK8 şöyle demektedir: “*Kurtuluş savaşının Türk Müslüman kimliği üzerinde nasıl bir etki yaptığını biliyorum ben ve anlıyorum*” Bir başka katılımcı EK7 de benzer ifadeler ile konu hakkındaki düşüncelerini paylaşıyor: “[...] *ama gösterilen tepkilerin sertliği çok fazla. Türklerin azınlıkta olduğu bir ülkede bunlar olsaydı Türk soydaşlarımız işte falan diye aynı şeyler olmayacak mıydı? Tabii bunları derken azınlıklar her şeyi çok iyi yaptı paklar da demiyorum. Tabii ki tutup bu kişilere madalya takacak halleri yok. İçerlemekte de haklılar ama oluyor bunlar dünyada.*” Ancak katılımcılar, bu bakış açısının sadece Türk halkı için değil o savaş koşullarında yaşanan tüm gelişmeler için kurgulanması gerektiğini ifade etmektedirler.

Kurtuluş Savaşı yazımına ilişkin ise genel talep, olayların tarihi gerçekliğinden koparılmadan çok yönlü olarak öğrencilere sunulması olarak şekillenmiştir. Sadece tek taraflı bir bakış açısıyla olayları değerlendirmek yerine farklı açılardan konuyu görme imkânı sağlayan bir yaklaşımla ders kitaplarının hazırlanması istenmektedir. Bu noktada somut önerilerin başında, Kurtuluş Savaşı döneminde sıkça anlatılan hain Ermenilerin

yanısına “devlete bağılı, devletin bekası için uğraşan” Ermenilerin de var olduğunu ders kitaplarına girmesidir. EK8 bu konuda şunları söylüyor:

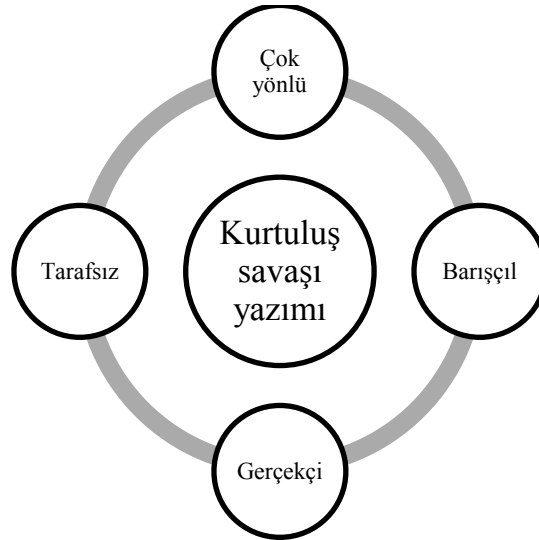
[...]Olabildiğince hakikate bağılı kalarak yapılmalı. Tabii ki şunu yapmak gerekiyor belki de farklılıklarıyla birlikte ele alınmalı, Osmanlıya çok sadık pek çok Ermeni de vardı meselâ bunlardan hiç bahsedilmez. Ben masterda bir Ermeni’yi incelemiştim. Osmanlı zamanında yaşamış ve savaşın gidişatından dolayı gözyaşları tutuyor. Memleketimizin geleceği vatanımızın geleceği kötü diye. Bu farklılıklar verildiği zaman, işte birtakım Ermeniler şöyle düşündüler, bir takımları ise onlardan farklı olarak böyle düşündüler ve hareket ettiler.

EK8’in yukarıda ifade ettiği çok yönlü bakış açısı talebinin bir benzerini de EK6 ifade etmiştir, şöyle diyor katılımcı:

Tarihi, yaşandığı şekliyle kendi hatalarımızı da ortaya koyarak yani tarih bu olmuş bunu değiştirmeye gücümüz yetmez ve olabildiğince kimseyi rencide etmeyen bir dille yazılabilir bu. Ermenilerin de hatalarını yazarsın ama bunun yanında diğer boyutlarını da yazmazsan bu tarafsızlık olmaz.

Katılımcıların kurtuluş savaşı yazımına yönelik dile getirdikleri öneriler şu şekilde ifade edilebilir:

Şekil 2. Kurtuluş Savaşı Yazımına Yönelik Öneriler

Tarih ders kitaplarının eskiye göre nispeten düzeldiğini ancak şimdiki kitapların da farklı bir pedagojiyle yine Ermenileri kötü olarak gösterdiğini iddia eden EK2 bu görüşlerini şöyle temellendiriyor:

[...]Bundan 10 sene önce berbattı zaten onu boşverelim. 5-6 sene öncesinden kıyaslayalım pedagojisi değişmeye başladı bu işin ne oldu şimdi? Ders kitaplarında şöyle bir şey var doğrudan küfür yok artık benim çocukluğumda hain Ermeni yazıyordu direk kitaplarda şimdi yazmıyor. Şimdi pedagojisi değişti ve şunu yaptık bir tarih öğretmeni arkadaşımınla, sekizinci sınıf öğrencilere verdik ders kitaplarını konu cumhuriyetin kuruluşu, sonrasında birkaç soru sorduk çocuklar meselâ Ermeni ile Rum'u bu ülke ye ihanet etmiş milletler olarak gördüler. Şimdi dedik ki dilde yok o zaman başka bir şeyde var kitaplara ayrıntılı bakmaya başladık. Şöyle bir pedagoji kuruyor; çok akıllıca, alt metinlerde bu insanlarla uzun süredir beraber yaşarken Rusya'nın etkisinde kalarak çok kolay bize sırtını dönen insanlar, isyan edip kendi memleketlerini kurmaya çalışan insanlar ama baksan meselâ Atatürk de kendi memleketine sırt dönüp kurdu Osmanlıya. Bunu söyleyemediğin için devirlerin nasıl başlayıp nasıl bittiğini anlayamıyor çocuklar. Devirlerin sadece tak diye bittiğini zannediyorlar. Sovyetler tak diye yıkıldı. Osmanlı çat diye yıkıldı. Öyle bir şey yok. 100 sene adamlar neler yaptılar meşrutiyetler ilan ettiler bunların çok daha detaylı öğretilmesi lazım ve iyi öğretilmesi lâzım. Mesela Ermeni milletvekillerinin konuşmalarını kimsenin yazdığı yok. Meclisin ilk açıldığında ya da Osmanlı zamanındaki dışişleri bakanlarının anlatıldığı yok. Bunlar nedir ufak şeyler ama bunun gibi ufak pozitif adımlar ders kitaplarına girebilir. Mesela Ermenilerin tarihlerinden söz etmeye başladılar bu olumu bir adım. 1071 senesinden önce Pankroni krallığıyla buradaydılar. Bu krallık, 2005 öncesi 2 sayfaydı şimdi 6 sayfa ders kitabında bu ilginç.

Katılımcının yukarıdaki ifadelerinde, Tarih ders kitaplarının eskiye nazaran en azından kelime seçimi açısından farklı bir noktaya geldiği görülmektedir. Bunun yanı sıra Ermenilerin tarihi kökenleri olarak görülen çeşitli medeniyetlerin ders kitaplarında daha fazla görülür hale gelmesi de katılımcı tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Yaşanan bu olumlu gelişmelere rağmen Ermeni cemaati tarafından talep edilen temel unsurlardan biri henüz ders kitaplarına yansımamıştır. Cemaatin önemli kanaat önderlerinden Hrant Dink'in oluşturmuş olduğu "Ali topu Agop'a at" cümlesiyle özdeşleşen bu talep, ders kitaplarında Ermeni isimlerinin de yer almasıdır. Bu konudaki beklentisini EK2 şöyle ifade ediyor: "*Bu seneki İnkılâp Tarihi, Tarih ders kitaplarının hepsini aldım baktım. Yani bizim sistem sil baştan olması gerekiyor ama asıl mesele zihniyetinde olayın. Sen istediğin kadar oynat sistemi yeter ki niyetin iyi olsun. Hrant öldükten sonra dernekler hep kampanya yapıyorlar ve bu kampanyada en çok geçen cümlelerden biri Ali topu Agop'a at. Hala bir tane Hristiyan ismi yok ya da Türk olmayanın ismi yok yani hadi bırak Ermeni'yi, Arnavut olsun Boşnak olsun yok onlar da yok.*" Ders kitaplarında kültürel çeşitliliği yansıtacak ifadelerin yer alması gerekliliğine ilişkin bir başka görüş de EK3 tarafından şu şekilde dile getiriliyor:

[...]Ama genel olarak tabii ki var. Mesela kitaplarda bazı ifadeler hala temizlenmedi. Çünkü biz şunu söylüyoruz: Her ne kadar kelimelerin bazıları temizlenmiş olsa da biz bunu da yeterli görmüyoruz ki hala var Ermenilerin tek geçtikleri yer. 1915 yıllarındaki önce ayaklandılar sonra ihanet ettiler gibi ifadeler geçiyor tarih kitaplarında, tek geçen yer bu. Halbuki biz defalarca hükümetle görüşmemizde artık bırakın bu negatif ifadelerin olmasını artık olumlu ifadelere yer verilmeli, pek çok kültürün bir arada yaşadığı ifade eden yaklaşımlar olmalı. Yani mesela hiçbir tane Ermenice isim yok, Hrant'ın bir rüyası vardı biliyorsunuz Agop topu Ali'ye at diye.

Daha çoğulcu ve demokratik bir ders kitabı yazımı talebi diğer pek çok katılımcı tarafından da dile getirilmiştir. Sadece ders kitabı değil genel anlamda eğitim sistemini bu bağlamda ele alıp değişim talep eden EK8 ise şunları söylemektedir:

Eğitim, vatandaşlık politikalarının ilk başladığı yer tabii ki. Devletçi, milliyetçi kimi zaman ayrımcı, çok militarist bir anlayışın ufacık çocuklara benimsetilmeye başladığı toplumun bu anlamda endokrine edildiği bir anlayışı görüyoruz. Dolayısıyla her ders kitabında, her törende ilkokuldaysanız her sabah andımızda şekillendirilmeye çalışılan hizaya çekilen bir toplum görüyorum ben. Vatandaşlık bilgisi dersleri benim zamanımda çok milliyetçiydi, Milli güvenlik dersleri zaten öyle albaylar falan gelirdi onlar bir nebze yumuşadı ama ders kitaplarında çoğulculuğa yer verilmemesi gayrimüslimlerin Ermenilerin sürekli kötü örnekler üzerinden işlenmesi hiç iyi örneklerin yer almaması. Kalıcı bir çözüm olması için eğitim sisteminin hakikaten değişmesi lazım. Çünkü belki bugünlerde bizler nefes alabiliyoruz ama ders kitaplarındaki sorunlar devam ettikçe sürekli çok yoğun çaba sarf etmemiz gerekiyor ki bu eğitim sisteminden geçmiş olan insanların zihinlerini değiştirebilelim. Ben o yüzden ders kitaplarının değişmesini; farklılıklara açık olmasını, farklı kültürleri kapsayıcı olmasını inanılmaz önemli buluyorum ama bizim memlekette bu yönde çabalar çok az.

Yukarıda örnekleri verilen, Ermenilerin ders kitaplarında görünür hale gelmeleri isteği pek çok katılımcı tarafından da yine aynı şekilde dile getirilmiştir. Peki ders kitaplarına Ermeniler, Ermeni isimleri nasıl girebilir. Bu konuda katılımcılar tarafından dile getirilen bir öneri olmuştur: Türkiye'de bulunan çeşitli mimari eserlerin mimarlarının Ermeni olduklarının ders kitaplarında yazılması. Dile getirilen bu öneri, katılımcıların bazılarının bireysel deneyimlerinden ortaya çıkmıştır. Okul yıllarında, ders kitaplarında ve öğretmenleri tarafından verilen bazı bilgilerde Ermeni mimar dememek için isimlerin değiştirilerek İtalyan mimar olarak tanıtıldığı ifade edilerek, bu gibi durumların artık aşılması gerektiği vurgulanmıştır. EK3 isimli katılımcı bu konuda yaşadıklarını şöyle anlatıyor:

Mesela kültürel eserlerin Ermeni mimarlarının gizlenmesi. Bu konudaki bir anımı hatırlatayım; lisedeyiz bizi Dolmabahçe Sarayı'na geziye götüreceğiz dediler. Biz de tamam dedik. Hep beraber arkadaşlarla gittik. O ara ben de bilmiyorum Dolmabahçe Sarayı'nın mimarını. İşte oradaki rehber bize bu yapıyı İtalyan mimar Balyani yaptı dedi. Ben de o kadar tarihimden koparılmışım ki hiç merak da etmiyorum çünkü ailemiz bize Ermenilik ile ilgilenmenin tehlikeli bir şey olduğunu söylemişti. Hep bir Türkiyeli Türk gibi yaşıyorduk ama sonraki yıllarda bunu öğrendiğimde çok hayıflandım yani düşünebiliyor musun öğreniyorsun benim adaşım.

EK7'de aynı örnekten bahsetmektedir:

Eğitim sisteminde çift yönlü düşünme becerisini kazandırabilsek aslında baya bir mesafe katedebiliriz mesela. Mesela ders kitaplarına önemli Ermeni mimarların adları ve Ermeni adları konulabilir Balyani falan yazar böyle İtalyanmış gibi çok komik yani.

Bir başka katılımcı EK6, kendi deneyimlerini de örnek göstererek Ermeni isimlerinin bilinçli olarak kullanılmamaya çalışıldığını ve bu durumun da kendisinde derin bir üzüntüye yol açtığını söylemektedir:

İstanbul'da mesela pek çok kültürel eserin mimarının Ermeni olduğunu söyleyebiliriz. Ama bunu hiç yapamadık Ermeni olduğunu söylememek için balyani bile yaptılar adamı İtalyan yaptılar. Mesela ben bunu pek çok yerde gördüm Ermeni isminin geçmemesi için harcanan çabayı gördüm. Adını bile anmaktan çekinen, Ermeni adını küfür aracı olarak kullanan Ermeni derken sesi alçaltan bir zihniyetten bahsediyoruz.

Türkiye'de vatandaşlık eğitimi uygulamalarına ilişkin Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı Ermenilerin bakış açılarını yukarıdaki tartışmalarda incelemeye çalıştık. Bu tartışmalardan da yola çıkarak ideal bir vatandaşlık eğitiminde öğrencilere hangi bilgi-beceri ve değerlerin kazandırılması gerektiği katılımcılarla yürütülen derinlemesine mülakatlarda ele alınmıştır.

Katılımcılar, ideal bir vatandaşlık eğitiminde öğrencilere öncelikle hiçbir özelliğine bakmaksızın insana insan olduğu için değer verilmesi gerektiği anlayışının kazandırılması gerektiğini belirtmişlerdir. Bu bağlamda bir insana ne etnik kökeninden ne dininden ne de başka bir bireysel farklılığından dolayı ayrı bir muamelede bulunmamak, aşağılama ve hakaret gibi özelliklerden öğrencileri arındırmak, vatandaşlık eğitiminde temel değersel hedefler olmalıdır anlayışı ön plana çıkmıştır. Bu değerlerin öğrencilere kazandırılmasında işe koşulacak bir başka önemli öge ise farklılıklara hoşgörü göstermektir. Toplumların bireysel farklılıklara sahip insanlardan oluştuğu ve bu farklılıkların birer zenginlik olarak algılanması gerektiği, insanların birbirlerine benzemelerinin değil saygı göstermelerinin esas olduğu anlayışı da yine

katılımcılarla yapılan görüşmelerde ön plana çıkan hususların başında gelmektedir. Bu hususlara değinen EK1 şöyle demektedir:

Bir kere en basit değer çoğulculuk, yani hiç kimse birbirine benzemiyor benzemek zorunda da değil ve dolayısıyla bu normal, ikinci değer tercih hakkı; herkes istediği tercihi yapabilmeli. İsteyen istediği dini seçebilmeli, istediği mesleği yapmalı dolayısıyla hem böyle bir çoğulculuk o zaman ahlaki bir norm söylemekten de geri durmuş olursunuz. Çünkü birbirine çok benzemeyen ahlaki anlayışlarında olduğunu artık kabul ediyoruz. Ondan sonra üçüncü norm konuşmak artık, konuşmanın rahat olması serbest olması kesintisiz olması, saygı içinde olması öğrenmeye dayanması ve de belki dördüncü bir norm özeleştirir.

Yine öğrencilere öncelikle insana saygıyı öğretmeliyiz diyen katılımcı EK5: “*En temel problem, çok uzatmadan anlatacağım işte 40 dakika oldu konuşmaya başlayalı, Kürt dedik Ermeni dedik Yahudi dedik ne var başka Çerkez’i var falan ama genel çerçeveye baktığımız zaman hepsi insan. Temel eğitim sisteminde çağdaş, hümanist bir yapı ele alınmalı, temeli insan olan doğa olan dünya olan bir zihniyetle öğretmenler öğrencilerini eğitmeli...*” diyerek eğitim yolu ile öğrencilere kazandıracığımız bakış açısının insancıl ve doğaya saygıyı öğreten bir çerçevede olması gerektiğinin altını çiziyor.

Tablo 4.4. Vatandaşlık Eğitiminde Kazandırılması Gerektiğine İnanılan Değerler

Hümanizm

Çoğulculuk

Çevrecilik

Kapsayıcılık

Hoşgörü

Farklılıklara Saygı

Tablo 4.4.’de belirtilen değerlere baktığımız zaman, katılımcılar tarafından ifade edilen ideal vatandaşlık eğitimi değerlerinin tamamının evrensel anlamda kabul görmüş genel-geçer değerler olduğu görülmektedir. Türkiye’de uygulanmakta olan öğretim programları da incelendiğinde doğrudan verilecek olan değerler arasında tablo 4.4.’de belirtilenlerin büyük kısmı ve belki de daha fazlasının hâlihazırda var olduğu görülecektir. Bu durumda ortada bir çelişkinin varlığından söz edilebilir. Var olan hedef değerler, olması gerekenler olarak betimlenmektedir. Bu noktada, akla iki temel

düşünce gelmektedir: Birincisi, katılımcıların bazılarının diğer tartışma konularında dile getirdikleri gibi, yazılı metin ile uygulama arasında her zaman farklılık olur ve biz değerlendirmemizi yaparken yazılı olana değil pratikte uygulanmakta olana bakmalıyız. Yani öğretim programlarının hedef değerleri arasında tablo 4.4.'deki değerler yer almış olsa da uygulamada biz öğrencilerimize bu değerleri kazandıramıyoruz. İkinci bakış açısı ise; kavramlara yüklenen anlamların farklı olabileceği. Çoğulculuk, birbirine saygı, çevrecilik gibi kavramlara birey ve gruplar farklı anlamlar yüklüyor olabilir. Bu farklılık da bir grubun var olduğunu düşündüğü bir özelliği, diğerinin yok sayması sonucunu doğuruyorabilmektedir. Bu konuda çok daha farklı ve fazla teori geliştirilebilmek elbette mümkündür. Ancak unutulmaması gereken husus, bunların hepsinin yorumdan öteye geçemeyen tahminsel bulgular olacaktır.

İdeal vatandaşlık eğitimine ilişkin görüş ve beklentiler dile getirilirken katılımcılar, ders kitabı ve müfredatın dışında örtük program olarak adlandırabileceğimiz hususlara da değinerek, bütüncül bir bakış açısıyla konunun değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Okullarda oynatılan tiyatro oyunlarına değinen katılımcı EK6 bu hususa dikkat çekmektedir: *“Önce tabii ki insanlık, bir arada yaşama kültürü ve anlayışı verebilmemiz için ilk önce bakın bu insanlar da var dememiz lazım. Tiyatro oyunlarında Ermenileri öldüren gösteriler yapılıyor okullarda.”* EK7 ise okullarda öğrencilere kazandırılacak olan vatandaşlık değerleri için öncelikle rol model kavramına değinilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Değerlerin oluşumunun salt bilgi aktarımı olarak değil öğrencinin önündeki model kişinin davranış ve söylemleri ile oluştuğunu belirten EK6, okulda kurum kültürü olarak belirlenmemiş, uygulanmayan değerlerin öğrencilere kazandırılmasının mümkün olmayacağı görüşünü şu sözlerle savunmaktadır:

Rol modeller çok önemli. Yoksa okullara kibar davranma dersi koyalım, trafikteki şiddet sorunu bitsin bu değil. Ders kitaplarındaki ifadeler tabii ki önemli ama bundan daha önemli olan ders aralarındaki teneffüslerdeki genel yaklaşım nasıl? Çünkü dönüşümü Milli Eğitimden, öğretmenlerden başlatabilseydik. Davranıştan bahsediyoruz çünkü biz bir ders kitabındaki bir bilgiden bahsetmiyoruz aslında. Yani bizim bu toplumda eşit haklarımız var ırk ve dini ne olursa olsun bunlar kitaplarla değil davranış biçimleriyle verilirler. Rol modelleriyle öğrenilir.

Katılımcıların vatandaşlık eğitimine yönelik görüş ve beklentileri bir bütün olarak incelendiğinde; vatandaşlık eğitimi politikalarının en önemli yansıma alanlarının başında gelen ders hedefleri ve kitap içeriklerinde geçmişe kıyasla bariz bir düzelmeye

var olduğu; eski ders kitaplarında çokça geçen “hain Ermeni” söyleminin günümüze geldiğinde önemli ölçüde azaldığı ifade edilebilir. Ermeni kimliğine yönelik direkt olumsuz ifadelerde yaşanan bu azalma, katılımcılar tarafından yeterli görülmemekte ve “olumsuz varlıktan” yokluğa doğru ilerleyen bu süreçte artık “olumlu varlık” aşamasına geçilmesi gerektiği ifade edilmektedir. Yani, önceden ders kitaplarında Ermeniler hakaretlere varan sıfatlarla betimlenmekteyken zaman içerisindeki çalışmalar ile bu ifadeler temizlenmeye başlandı. Ancak ideal düzene ulaşma yolunda, bu toplumun birer üyesi olarak Ermenilerin de ders kitaplarında olumlu veya en azından nötr bir şekilde yer almaları talep edilmektedir. Bu çerçevede, vatandaşlık eğitimi ile öğrencilere kazandırmayı hedefleyeceğimiz değerlere yönelik de katılımcıların geliştirmiş olduğu öneriler, aslında ders kitaplarındaki olumlu varlık taleplerinin arka planında yatan düşünce kalıpları olarak görülmektedir. Evrensel değerler listesinde rahatlıkla görebileceğimiz bu değerler, toplumu oluşturan farklı kesimlerin adil ve eşit bir şekilde sosyal, kültürel ve eğitim hayatına katılabilmelerini sağlamaya dönüktür. Sonuç olarak, Ermeni katılımcıların vatandaşlık eğitimine yönelik görüş ve beklentileri kapsamında ortaya konan alt kategoriler, bütüncül bir bakış açısı ile incelendiğinde temel betimleme ve taleplerin olumlu varlık ve paydaşlık temelinde olduğu söylenebilir.

4.1.4. Geleceğe Yönelik Görüş ve Beklentiler

Vatandaşlık ve vatandaşlık eğitimine ilişkin pek çok konunun tartışıldığı bu araştırmada, katılımcıların yakın ve uzak geleceğe umutla bakıp bakmadıkları da belirlenmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede, katılımcıların tamamına yakını geleceğe yönelik az ya da çok ümit beslediğini, geleceğin Türkiye’sinin vatandaşlık ve vatandaşlık eğitimi konularında geçmiş ve günümüze göre çok daha iyi bir noktaya ulaşacağına inandıklarını ifade etmiştir. Geleceğe yönelik ümidini EK2 şöyle dile getirmiştir:

Tabii ki ümitli olmasam burada işim ne. Çocuğum olacak bir ay sonra onun için doğum orada olacak ama çocuk burada büyüyecek. Çünkü burada büyüsün dünyada neler olduğunu görsün istiyorum. Kendi kimliği ile ilgili nelerin olduğunu görsün. Bedel ödüyoruz çok fazla. Parasal değil manevi ama bu bedelin karşılığında da çok iyi şeyler olabileceğinin ümidini taşıyorum. Yoksa bundan önceki acılar boşu boşuna gidecek.

EK4'ün geleceğe yönelik bu umut dolu sözlerini EK9'un düşünceleri de destekliyor:

Ben hep ümitliyim. Ben kendimi hiç kimseden aşağı ya da üstünde görmüyorum ve biliyorum ki bu düşünceyi pek çok Türk Müslüman da paylaşıyor ve bu durum beni memleketime bağlıyor.

Katılımcıların Türkiye'de vatandaşlık ve vatandaşlık eğitimi ile ilgi görüş ve beklentilerinin incelendiği yukarıdaki tartışmalarda üzerinde durulan temel konu, devletin yapması gerekenler olmuştur. Tarihi süreçte ve günümüzde devlet ne gibi yanlışlıklar yaptı/yapıyor ve bunların düzelmesi için Ermeniler devletten ne gibi adımlar atmasını bekliyorlar? Ancak ortaya çıkan bu bulgular, tek taraflı görülürse konunun bir tarafı ihmal edilmiş olacaktır: Azınlıklara düşen görevler. Tartışılan bu konularda eğer katılımcıların belirttikleri gibi çeşitli sorunlar ve değişim gereklilikleri varsa bu dönüşümde azınlıklara ne gibi görevler düşmektedir? Var olduğu belirtilen sorunların çözümünde azınlıklara düşen görevler konusunda katılımcıların birbirlerine yakın düşüncelere sahip oldukları görülmüştür. Öncelikli olarak genelde azınlıklar özelde de Ermeniler, geniş toplumla daha yoğun iletişim içerisinde girmelidir fikri ön plana çıkmıştır. Günümüzden 20-30 sene öncesine göre çok daha iyi bir noktaya gelinse de hala Ermeniler geniş toplumla istenilen ölçüde iletişim kur(a)mamaktadırlar. EK2 cemaatin bu durumunu şöyle açıklamaktadır:

Çok görev düşüyor. Birincisi Türkiye sürecine daha çok katılmalılar, yıllardır yaşadıkları korkulardan sıyrılmalılar artık ama bu çok büyük bir adım daha çok siyasete girmeliler. 2007'den beri birazcık giriyorlar ama daha çok girmeliler, sözlerini söylemeliler. Kendini ifade etmediğin sürece kimse de kendini ifade etmeni beklemeyecek. Burada bu yüzden katılım önemli burada.

diyerek, Ermenilerin parçası oldukları topluma daha çok entegre olmaları gerektiğini, siyasi-sosyal hayata katılıp kendilerini ifade etmeleri gerektiğini ifade etmiştir. Bunun yanında sürekli olarak devletten talep edilen demokratik yönetim anlayışının cemaatlerin içyapılarında da pek işlemediği katılımcılar tarafından öne sürülmüştür. Demokratik yaşamın bir bütün olduğunu ve öncelikle bireyin, grubun kendisinde bu yaklaşımın var olması gerektiğini belirten katılımcılar, Ermenilerin de kendi dernek ve vakıflarında daha demokratik ve şeffaf bir yapılanmaya gitmeleri gerektiğini belirtmişlerdir. EK1 bu konudaki gerekliliği şöyle açıklıyor:

Gayrimüslim cemaatlerin de bu tür bir bireyselleşme yaşaması gerekiyor ama bu aynı zamanda bu cemaatlerin kendi içlerinde de demokratlaşmasını gerektiriyor. Gayrimüslim cemaatler de hiçbir şekilde demokrat değiller şu anda. En önemli şey devlet ama burada sadece devletin değişmesi ile çözülecek birşeyden de bahsetmiyoruz. Muhatap olan çevrenin de kendi içinde değişmesi gerekiyor.

Bir başka katılımcı EK6 ise günümüzde var olan kimi sıkıntıların nedenleri arasında azınlıkların sahip oldukları bazı ön yargıların da var olduğunu belirterek öncelikle bu önyargıların ortadan kaldırılması gerektiğini ifade etmiştir: *“Azınlıkların da bir takım önyargıları var elbette. Onların da bu ön yargıları yıkmaları gerekiyor elbette. Karşılıklı adımlarla çözülecek bir sorun bu.”*

Tablo 4.5. Katılımcılara Göre Sorunların Çözümünde Ermenilere Düşen Görevler

Aktif katılım

Cemaat içi demokrasi

Ön yargılardan kurtulma

Tablo 4.5.'de üç başlık altında ifade edilen, azınlıkların yaşamış oldukları sorunların çözümünde Ermenilere düşen görevler, aslında durağan yurttaşlıktan aktif yurttaşlığa geçişi ve bu çerçevede de geniş toplumla olan ilişkileri arttırmayı hedeflemektedir. Özellikle aktif yurttaşlık söylemi, toplumsal yaşamın hemen her boyutunda siyasi ve sosyal faaliyetlerde hem talepkar ve hem de yürütücü konumlarında Ermenilerin daha çok yer almalarının gerekliliği vurgulanmaktadır. Böylesine bir gelişmenin, hem vatandaşlığın aktifleşmesini ve hem de katılımcıların önceki bölümlerde dile getirdikleri devlet-azınlık toplumu (Ermeniler) arasındaki güven sorunlarının çözümüne de katkı sağlayabileceği düşünülmektedir. Aktif vatandaşlık talebinin ortaya konması ayrıca, vatandaşlık eğitimi boyutunda dile getirilen “olumlu varlık” talebinin de bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

Sonuç olarak, araştırma kapsamında görüşlerine başvuru Ermenilerin Türkiye’de uygulanmakta olan vatandaşlık ve vatandaşlık eğitimi politikalarına ilişkin görüş ve beklentilerinin betimlenmeye çalışıldığı yukarıdaki açıklamalar ve ortaya konan kategoriler bir bütün olarak ele alındığında; Türkiye’de Ermeni azınlıkların bahsi geçen bu politikalara ilişkin çeşitli eleştiri ve talepleri mevcut olmakla birlikte bu talepler, geçmişteki duruma göre çok daha ileri bir demokrasi ve insan hakları çizgisinde dile getirilmektedir. Yakın bir geçmişe kadar, kendilerini savunma ve kimliklerine yönelik yazım ve söylem dilini yumuşatmaya çalışan Ermeniler, günümüzde artık olumlu varlık mücadelesi verme noktasına gelmiş; eğitimden anayasa maddelerinin yazımına kadar pek çok alanda kendi kültürel kimliklerinin yansımalarını talep masasına taşımaya

çalışmışlardır. Bu durum, yukarıdaki paragrafta da açıklandığı üzere, en kısa şekilde “aktif yurttaşlığa geçiş süreci” olarak betimlenebilir.

4.2. Türkiye’de Vatandaşlık ve Vatandaşlık Eğitime İlişkin Yahudi Azınlıkların Görüş ve Beklentileri

4.2.1. Sosyal Hayata İlişkin Görüş ve Beklentiler

Bu bölümde araştırma sorularına bağlı olarak, katılımcıların sosyal hayata ilişkin görüş ve beklentileri üzerinde durulacaktır. Sosyal hayat kavramının kapsamı elbette çok geniştir. Bu çalışmada, sosyal hayat kapsamı içerisinde; okul yaşamı, iş hayatı, mahalle hayatı, askerlik ve resmi daireler ele alınacaktır.

Araştırma kapsamında Yahudi katılımcılarla gerçekleştirilen görüşmelerde, öncelikle ilkokuldan başlayarak okul yaşamları incelenmiştir. Bu kapsamda, hangi okullarda okumayı tercih ettikleri, okul tercihlerini belirleyen etmenlerin neler olduğu ve kimliklerinden dolayı öğrenim yaşantıları boyunca herhangi bir sorun yaşayıp yaşamadıkları sorularına cevap aranmıştır.

Katılımcıların vermiş oldukları bilgiler incelendiğinde, Türkiye’de Yahudilerin genel olarak devlet okulunda veya özel okulda öğrenim görmeyi tercih ettikleri görülmüştür. Türkiye’de yalnızca bir adet cemaat okuluna sahip Yahudi azınlık, öğrenimlerini maddi durumlarına göre ya özel bir okulda eğer buna maddi güçleri yetmiyorsa da devlet okulunda sürdürmektedirler. Bunun yanında bir kısım cemaat üyesi de kültürel aktarımın sağlanması ve Yahudi kimliğinin oluşmasına katkı sağlamak amacıyla kendisinin ve çocuklarının cemaat okuluna gittiğini ifade etmektedir. İlkokulunu bir devlet okulunda liseyi ise Fransız lisesinde okuduğunu belirten YK5 okul tercihlerini şöyle anlatıyor: “*Öğrenim hayatıma gelince, ben ilk tahsilimi (devlet Okulu) ilkokulunda yaptım. Daha sonra Fransız Lisesi’ne gittim. Benim hiç aklıma Musevi okuluna gitmek gelmedi, rahmetli annem ve babam Fransızca bildikleri için beni Fransız lisesine gönderdiler ki o zamanlar Fransızca çok geçerli bir lisandı.*” Bu örnekte görüldüğü gibi katılımcıların eğitim yaşamlarındaki genel eğilimin, ilkokulu bir devlet okulunda liseyi ise özel bir okulda ya da Musevi okulunda okumak şeklinde olduğu görülmektedir. İlkokulu devlet okulunda okuduğunu ardından ise Musevi okuluna gittiğini söyleyen YK8 bunun nedenini şöyle açıklıyor:

“Ailemin yönlendirmesi tabî ki etkendi. Tabî ki bir kültürel alt yapısının olacağını ve daha rahat kendimi ifade edebileceğimi mutlu olabileceğime inanılan bir okuldu.”

Katılımcıların okul tercih nedenleri incelendiğinde, devlet okulunda kimlik bazlı bir sıkıntının bu tercihlerde etkili olmadığı görülmektedir. Katılımcıların çok büyük bir çoğunluğu devlet okulunda ve/veya özel okullarda herhangi bir kimlik temelli sorun yaşamadığını ifade etmiştir. YK10 eğitim yaşamı boyunca kimliğinden kaynaklanan herhangi bir sorun yaşamadığını şu sözlerle ifade ediyor:

İlk olarak teknik okulu bitirdim ondan sonra bir Fransız okuluna gittim. İlk, orta ve lise eğitim hayatımda gittiğim okullarda, sınıfın üçte biri Yahudi'ydi üçte biri Hristiyan'dı diğer kalanı da Müslüman'dı. Tabî bu durum okulların buldukları bölgenin getirmiş olduğu bir özellik Türkiye'nin her yerinde böyle olamazdı ama. Böyle bir ortamda hiçbir ayrımcılığa maruz kalmadan, sınıfta Krikormuş, Moşeymiş, Ahmedmiş işte biz ayrı dinlere mensubuz gibi düşünceler geçmedi.

Bir başka katılımcı YK8 ise yine aynı konuda şunları söylüyor: *“Hayır hayır kesinlikle hiçbir sorun yaşamadım. Çünkü sınıfta zaten 7-8 tane Yahudi, 2-3 tane Ermeni, 2-3 tane Rum olurdu. Böyle bir harmoni vardı. Dolayısıyla okulda en ufak bir sorun yaşamadım ki ben şöyle söyleyeyim; o zamanlar din dersi verirlerdi ben o zaman abdest almayı namaz kılmayı öğrenmiştim biz o derslere girerdik ama bizi imtihana almazlardı.”*

Eğitim yaşamları boyunca herhangi bir sorun yaşamadığını belirten katılımcıların açıklamaları incelendiğinde, okullarının kozmopolit bir yapıda olduğu görülmektedir. Sınıflarında çeşitli etnik köken ve dinden öğrencilerin bir arada sorunsuz bir şekilde öğrenim gördüğünü belirten katılımcılar, bu sorunsuz yapının homojen bölgelerde var olmasının daha zor olduğuna inandıklarını da ifade etmişlerdir. Eğitim yaşantısında sorun yaşamamasının önemli nedenlerinden birini okulun bulunduğu çevreye bağlayan YK2 konu hakkında şunları söylüyor:

İlkokulu özel bir Türk okulunda, liseyi ise bir Fransız okulunda okudum. Okul hayatım boyunca hiçbir sorun yaşamadım. Tırnak içinde farklı olduğumu öğrenim hayatım boyunca ne öğretmenlerim ne de sınıf arkadaşlarım fark ettirmediler. Tabî buradaki en önemli faktörlerden biri okulların bulunduğu çevrenin çok kültürlülüğe yüzyıllardır alışkın olan yerlerdi.

Bir başka katılımcı YK10 da YK2'nin bu sözlerini destekler nitelikte düşünceler ifade ediyor:

Yok yok hayır o anlamda hep şanslıydım herhalde belki de okulların yapısından dolayı hep bir azınlık olduğumun farkındaydım. Zaten din dersi de başlayınca herkes de bu farklılığı anlıyor. Din derslerinden muaf değildim ama öğretmenlerin anlayışlı yaklaşımlarından dolayı gayet medeni bir ortamda okudum ilkokulu.

Ortaokul lise kısmı zaten çok kozmopolitti azınlık arkadaşların sayısı fazlaydı, Yahudi ve Ermeni azınlıklar vardı. Ve hiçbir zaman en ufak bir sıkıntı hissedilmedi. Zaten üniversitede de bambaşka bir dünya hiç kimseden bir sıkıntı olmadı.

Katılımcıların kendi deneyimlerinden hareketle Yahudi bir azınlık olarak okullarda herhangi bir sorun yaşamamalarını okulların kozmopolit yapısına bağladıkları görülmektedir. Peki, daha homojen yapıya sahip devlet okullarında öğrenim görmüş/gören bir Yahudi gerçekten sorun yaşıyor mu? Bu soruya ilişkin katılımcılar farklı görüşler beyan etmişlerdir ancak ekseri çoğunluk, okul homojen de olsa çok büyük sıkıntıların yaşanmadığını ifade etmektedir. Yakınlarından, İstanbul'da ve İstanbul dışında normal devlet okuluna giden kişiler olduğunu ve bu kişilerin herhangi bir sıkıntı yaşamadıklarını belirten YK11 şunları söylemektedir:

Ailemden devlet okullarında okuyan kuzenlerim vardı çok büyük sıkıntılarla karşılaşmadılar genelde onlar da okudukları okullarda birer renk olarak farklı olduklarını belki hissediyorlardı ama büyük sıkıntılar da yaşamadılar. Herhangi bir aşağılama gibi bir şey olmadı. Zaten şurada da o günlerde kurmuş oldukları arkadaşlık ilişkileri devam ediyor. Ailemde de kardeşim devlet lisesine gitti Bursa'da ve o gün kurduğu arkadaşlıkları bugün de devam ediyor dolayısıyla bir dışlamadan çok söz edemeyiz. Tabi burada o insanların iletişim kurduğu insanların onları Yahudi olarak kabul etmiş olmaları çok önemli.

YK11'in devlet okulunda okumuş olan yakınlarının deneyimleriyle ifade ettiği sorun olmadı sadece bir farklılık, renk olarak algılandılar tespitini destekler nitelikte düşünceleri bir başka katılımcı YK1 de görüşmede şu şekilde ortaya koymuştur:

Kuzenim benim devlet okulundan mezun oldu ve ben onun bir sıkıntı yaşadığını düşünmüyorum. Muhtemelen ilgi çekerdi ama anlamlı bir sıkıntı yaşanacağını düşünmüyorum. Özellikle ilkokul döneminde çocuklar çocuktur yani mutlu büyüdük dolayısıyla bir sıkıntı yaşayacağımı düşünmezdim. Üniversite yaşantımda mesela orada ilgi çekiyordum. Daha farklı bir bilinç kazandığınız döneme giriyorsunuz kim olduğunuzu sorgulamaya başlıyorsunuz. Adınız eğer..... (farklı) ise ilgi çekiyordu. Yani mesela en basitinden yabancı uyruklu musunuz diye sorulurdu ama bir aşağılama hakaret boyutunda olmazdı.

Katılımcıların çoğu tarafından kendilerinin ve çevrelerinin deneyimlerinden hareketle ifade edilen, Yahudi kimliğinden dolayı okullarda herhangi bir sorun yaşanmadığı tespitine 2 katılımcı farklı yanıtlar vererek katılmadıklarını belirtmiştir. Bu katılımcılar, hem kendilerinin ve hem de yakın çevrelerinden pek çok arkadaşının okulda kimliklerinden dolayı çeşitli sorunlar yaşadığını belirtmişlerdir. Okulda yaşamış olduğu bir anısını YK2 şöyle anlatıyor:

Tabi yaşadım. Teorisine girmeden bir örnek ile hemen anlatayım sorunları daha ziyade lisede yaşadım. Gittiğim okul biraz karma bir okuldu Ermeni, Rum, Yahudi hepsi vardı ama buna rağmen çoğunluk yine Müslüman'dı tabi. Bir gün beni çok şaşırtan bir olay oldu. Edebiyat dersindeyiz lise 2'de. Bir hafta önce hoca İstiklal Marşı'nın on kıtasını ezberleyip gelin sözlüye kaldıracağız demiş. Neyse beni kaldırdı. Ben problemsiz hepsini okudum sonra Müslüman arkadaşlardan da bazılarını kaldırdı ama onlar benim kadar iyi okuyamadılar, uzak ara kötü okudular. Sonra hoca sınıfa döndü dedi: 'Yazıklar olsun bir Musevi İstiklal Marşı'nı sizden daha iyi okuyor' dedi işte o zaman farklı olduğunuzu, öteki olduğunuzu hissediyorsunuz. Yani ben neden bir Müslüman'dan daha iyi okumayayımki veya Musevi olduğum için okuyamamam mı gerekir? Orada aslında hoca beni övdüğünü sanıyor ve 10 veriyor bana ama bunu yaparken beni ötekilerden ayırıyor ötekileştiriyor. Sınıfta da ulan Yahudi ulan Yahudi bizden iyi okudun diyen çok oldu. Neden bu, yani ben Türkiye'de doğmuşum ve İstiklal Marşı da beni en az onlar kadar heyecanlandırıyor icabında yani niye ben daha iyi okumayayımki.

YK2'nin okulda yaşamış olduğu bu kimliğe bağlı ötekileştirme olayının bir benzerini de, bir olayla sınırlı olmak kaydıyla, YK5 yaşadığını ifade etmektedir. Okulda yaşamış olduğu bu öteki görülme anısını YK5 anlatıyor: *"Şimdi doğruyu söylemek gerekirse çok büyük bir ayrımcılıkla karşılaşmadım ama mesela çok garip olarak, okuduğum Amerikan okulunda 10 Kasım törenlerinde şiir okuyacaktım ki buna ehil de bir öğrenciydim ama kültür kolundaki edebiyat öğretmenim bunun mümkün olamayacağını söylemişti. Bu tabi direk bana bu şekilde söylenmedi ama diğer arkadaşlarımdan ben bunu anlamıştım."* Bir başka katılımcı YK7 de yine okulda kimliğinden dolayı kendisinin ve arkadaşlarının çeşitli sorunlar yaşadığını belirtmektedir:

Benim pek çok arkadaşım oldu Rum, Ermeni, Yahudi bunlar arasında devlet okullarında çeşitli sorunlar yaşayanlar oldu. Hala bir araya gelip konuştuğumuzda gülere anlatırız bu olayları. Bizim her türlü inanç ve etnik kökenden insanın olduğu bir arkadaş çevremiz vardır ve hiçbir sorun da yaşamayız. Genellikle yaşanan sorunlar; isim farklılığı, inanç farklılığı ve bunlar ile ilgili hurafeler öteki olarak görülmek ve bunu hissettirmek gibi durumlar. Ama bunlar kozmopolit olarak yaşamamış bölgelerde daha ziyade görünür.

Katılımcıların hatıralarından dinlediğimiz okul yaşamında Yahudi olmaktan kaynaklanan sorunları incelediğimizde, temel faktörün yabancı olarak algılanmak olduğu ortaya çıkmaktadır. Öteki olarak görülme, bu ülkenin asli bir unsuru olarak değil de sonradan eklenmiş bir rengi olarak görülme, atalarının 500 senedir bu topraklarda yaşadığını belirterek kendini Türk olarak hisseden bir Yahudi için hakaret anlamına gelmektedir.

YK2 bu durumu şöyle açıklıyor: *“Birisi sen Türk değilsin derse işte orada dur derim. Benim atalarım 500 senedir bu topraklarda yaşamış, buranın kültürünü içselleştirmiş buranın insanı olmuş ama sen kalkıp Türk değilsin dersen bu olmaz. Ben 15 gün yurt dışında kaldığım zaman buram buram özliyorum memleketimi.”*

Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı Yahudi azınlık katılımcılarla gerçekleştirilen görüşmelerden elde edilen bulgulardan hareketle, öncelikle Türkiye Yahudilerinin önemli bir kısmının ilkokulda devlet okulunda veya özel okulda öğrenim gördüğü söylenebilir. Ortaokul ve lise eğitimlerinde ise bir kısım cemaat üyesi özel okulları ki bunlar içerisinde en yoğun olarak yabancı okullar tercih edilmektedir, diğer bir kesim ise Musevi okuluna çocuklarını göndermektedir. Devlet okulunda ya da özel/yabancı okullarda kimliklerinden dolayı çok büyük sıkıntılar yaşanmadığını belirten katılımcılar, bu yüzden okul tercihlerinde temel faktörün Türkiye gerçekliğine uygun olarak akademik başarı kaygısı olduğunu ifade etmişlerdir. Bunun yanında özellikle son yıllarda akademik kalitesinin de artmasıyla birlikte Musevi Okulu tercihinde de önemli artışlar gözlenmektedir. Bu artışta, okulun kalitesinin artmasının yanında kültürel aktarımın sağlanmasının amaçlandığı da görülmüştür. Çocuklarının Yahudi kültürünü biraz daha iyi öğrenmeleri ve az da olsa İbranice öğrenme imkânını bulabilmeleri adına veliler, Musevi okulunu tercih etmektedirler. Katılımcıların okul tercih ve deneyimleri göz önüne alındığında, Türkiye’de yaşamakta olan Yahudilerin azınlık refleksi olarak ortaya çıkması çok muhtemel olan dışa kapalılık konusunda, en azından okul hayatları boyunca daha mesafeli bir tutum içerisinde oldukları, geniş toplum ile birlikte eğitim almaktan çok büyük çekinceler duymadıkları söylenebilir.

Araştırmada, sosyal hayata ilişkin ikinci olarak mahalle yaşamları ele alınmıştır. Yahudiler hangi mahallelerde oturmayı tercih ediyorlar? Gettolaşmış bir yapı mı var yoksa çok daha açık ve dağınık bir yapı mı? Oturulan mahallede çevreyle olan diyaloglar nasıl, komşular Yahudi bir komşuya nasıl davranıyorlar herhangi bir sorun yaşanıyor mu?

Katılımcıların çok büyük bir çoğunluğu, sosyal yaşamlarında, mahallelerinde herhangi bir sorun yaşamadıklarını belirtmişlerdir. İkamet için tercih edilen bölgeler tam bir getto yapılanması sergilemese de tarihsel olarak alışlagelmiş belirli bölgelerin daha yoğun olarak tercih edildiği görülmüştür. Bu çerçevede, uzun yıllardır kozmopolit bir yaşamın

egemen olduğu bölgelerde de çok büyük uyum ve birlikte yaşama sıkıntıları çıkmamaktadır. İstanbul'un çok kültürlü yaşam alanlarından birinde ikamet eden katılımcı YK1, mahallelerinde var olan bu birlikte yaşama kültürünü şöyle anlatıyor:

Çok güzel günlerimiz oldu burada, ben çok güzel bir çocukluk yaşadım burada. Burası benim için çok özel bir yer, bir kere annem ve babam da burada doğmuş olmaları, buradaki çocukluk hatıralarım, gençlik hatıralarım. Ben hayatımda burada hiçbir zaman Yahudi, Rum gibi şeyler, bir sıkıntı duymadım. Her binanın kapıları açıktı, her binada üç semavi dinin mensupları birlikte oturuyorlardı. Özellikle bahar ve yaz akşamlarında insanlar evlerinin önlerinde otururlar ve sohbet ederlerdi.

Başka bir katılımcı YK7 de komşularıyla herhangi bir sıkıntı çıkmadan karşılıklı saygı çerçevesinde yaşadıklarını ifade etmektedir: *“Komşularıyla Allah var hiçbir sorunum yok. Ramazanda da ben dikkat ederim dışarıda yemek yemem saygıdan yani.”*

Sosyal hayata ilişkin araştırmada incelenen bir diğer konu ise güncel gelişmelerin Yahudi azınlık mensupları üzerine bir etkisinin olup olmadığıdır. Ulusal ve uluslararası boyutta cereyan eden ve etkileyen veya etkileneni Yahudi olan gelişmeler, sosyal hayatlarında Yahudileri etkilemekte midir? Bu konuya ilişkin katılımcıların tamamı tarafından dile getirilen ortak sorun, Türkiye’de yaşamakta olan, bu ülkenin vatandaşı olan Yahudilerin İsrail ile ilişkilendirilmesi olmuştur. Aidiyetlerinin vatandaşı oldukları ve atalarının 500 yıldır vatan edindikleri ülkeye değil de dindaşları tarafından kurulmuş olan farklı bir ülkeye rapt edilmeye çalışılması katılımcılar tarafından şiddetle eleştirilmiştir. İsrail Devleti ile organik hiçbir bağlarının bulunmamasına, sadece dindaşları tarafından kurulmuş bir devlet olmasına rağmen İsrail’den “sizinkiler” olarak bahsedilmesi yine katılımcılar tarafından dile getirilen sorunların başında gelmektedir.

YK2 bu konudaki eleştirilerini şöyle dile getiriyor:

Bana bazen sorarlar işte bir İsrail takımı ile Türk takımı futbol maçı oynasa kimi tutarsın diye, bu çok saçma bir soru bence. Ben burada doğmuşum, bu ülkenin ekmeğini yemişim. İsrail sadece benim dindaşlarımın kurmuş oldukları bir devlet. Yani belki teyzemin, dayımın yaşadığı bir memleket olmanın ötesinde bana çok yabancı bir memleket. Ben Türk olduğumu kanıtlamak için bunu söylemiyorum.

Güncel gelişmeler içerisinde, yakın tarihte cereyan eden Mavi Marmara olayı en etkili olay olarak ifade edilebilir ki pek çok katılımcı bu olay sonrasında sınırlı da olsa bazı tepkiler aldığını ifade etmektedir. Bir katılımcı olay sonrası yaşadıklarını anlatıyor:

Mesela Mavi Marmara olayında o sabah ben bir seyahate çıkacaktım, hiçbir şeyden haberim yok sabah kalktım bir baktım mail yağmuru. Hakaretler küfürler şaşkırdım tabi ne oluyor diye. Haberleri izleyince anladım olayı ve o olaylara da çok sinirlenmişim yani ve yeni bir karikatür çizdim, İsrail dış işleri bakanını elinde bir

tokmakla falan çizmişim yani gerçekten çok kızmışım ve buradaki amacım da kesinlikle kendimi korumak savunmak falan değildi hakikaten kendi duygularımı ifade etmek için.

Aidiyetinin İsrail ile birlikte anılmasına tepki gösteren bir başka katılımcı da YK7 olmuştur. Mavi Marmara olayından sonra iş çevresinden sizinkiler gibi ifadelerle çeşitli tenkitler aldığını belirten katılımcı, bu anlayışın kabul edilemez olduğunu ifade ederek şunları söylemektedir:

İş yerimdeki komşularım mesela hiçbir olayda birebir konuya girmezler mesela diyelim ki İsrail ile ilgili konular var, biri gelip bana yapıyor bu sizinkiler yahu bizimkiler de kim. Sadece dini bağlılıktan dolayı böyle denir mi ben size desem ki bak Endonezya’da ne yapmışlar gördünüz mü bu yapılanların sorumluluğu size ait olur mu aynı şey. Ben hatırlıyorum ilk bu mavi Marmara olayında iş için bir yere gittim bana dedi ki siz bu olayı tasvip ediyor musunuz? Neyi dedim yani bir insanın bir insanı öldürmesinin nesini tasvip edeceğim ben.

Katılımcıların büyük bir kısmı güncel gelişmelerin özellikle de İsrail eksenli olanlarının bir şekilde kendilerini etkilediğini ifade etmekle birlikte bir kısım katılımcı ise herhangi bir sorunla karşılaşmadıklarını ifade etmektedir. Güncel gelişmelerin kendisine direk bir yansımalarının olmadığını söyleyen YK3 bu konu hakkındaki deneyimlerini şöyle paylaşıyor: *“Bana direk böyle bir şey gelmiyor, ikinci irtifa zamanıydı sanırım ülkede İsrail’e karşı müthiş bir karşıtlık vardı o dönemde İstanbul Üniversitesi’nde İslamcı öğrenciler beni konferansa çağırdılar sorular falan da geldi ama açıkçası bir küstahlıkla karşılaşmadım.”*

Bir diğer katılımcı YK1 de doğrudan bir tepkiyle karşılaşmadığını belirtmektedir: *“Doğrudan bir şey olmuyor ama genel hava beni etkiliyor. Tamam, ben Türk vatandaşıyım ve izin verildiği ölçüde kendimi Türk hissediyorum.”*

Araştırma kapsamında sosyal hayatın bir parçası olarak iş yaşamı/tercihi de ele alınarak incelenmiştir. Bu noktada özellikle devlet memuru olma isteği ve olabilme imkânı üzerinde durulmuştur. Azınlık cemaatlerinde gelenekselleşmiş bir algı olarak bilinen gayrimüslimleri devlet memuru yapmazlar düşüncesi, Yahudi cemaati tarafından da paylaşılmakta mıdır? Devlet memuru olmak isteyip de önüne kimliğinden dolayı engel konan biri olmuş mudur? (Eğer varsa) Memur olunamıyor algısı devlete olan aidiyeti nasıl etkilemektedir?

Katılımcıların devlet memuru olma konusuna ilişkin görüşleri incelendiğinde, gayrimüslimleri devlet memuru yapmazlar algısının çoğunlukla devam ettiği görülmektedir. Bunun yanında, azınlıkların da memur olmak için çok istekli olmadıkları yani ortada çift taraflı bir gönülsüzlüğün var olduğu katılımcılar tarafından ifade edilmektedir. Bu gönülsüzlüğün nedenlerinden birini YK7 bize anlatmaktadır: “*Ben devlet memuru olmayı istemem niye çünkü şunu biliyorum ki eğer iş başında ufak bir hata dahi yapsam bu bana değil cemaate mal edilir Yahudi memur şöyle yaptı denir. Hâlbuki bu adam da herhangi bir Türk vatandaşı gibi Türk vatandaşı ekstra bir şeyler eklemeye ne gerek var.*” Burada ifade edilen husus, ötekileştirmenin bir versiyonu olarak kabul edilebilir. Bizden olmayan yabancı olarak görülen bir kimliğe sahip çalışanın yapacağı bir hata bireysel olarak değil kimliğine mal edilerek ifade edilebilir ki bu ihtimal de Yahudilerin memur olma konusunda isteksiz olmalarına yol açmaktadır. Gayrimüslimlerin devlet memuru olma konusundaki isteksizliklerine ilişkin düşüncelerini YK2 şöyle ifade ediyor:

Bana bir gün sorsalar ne olmak isterdin diye, diplomat olmak isterdim ve Türkiye’yi yabancı ülkelerde en güzel en milli en doğru çağdaş bir şekilde temsil etmek isterdim çünkü yabancı dilim var ama bir Musevi’yi hiçbir zaman yapmayacaklardır. Burada iki taraflı bir isteksizlik var ama ilk isteksizlik devletten geliyor. Daha 20 sene öncesine kadar tehlikeli yabancı unsurlar olarak görüyorlardı azınlıkları hala o paranoya vardı yani onun da tabii ki nedenleri var. Bütün Avrupa gelmiş seni işgal etmiş, içerden azınlıklar düşmanla işbirliğine girmiş ve bu işbirliğine girmiş olan adamı nasıl görecektir tabii ki tehlikeli ve yabancı olarak görecektir. Jenerasyon geçmesi lazım bu normal bir reflekstir ama bu önyargılar belki geçecektir artık ve geçiyor diye umuyoruz.

YK2 tarafından öne sürülen görüşler incelendiğinde, azınlıkların memur olabilmeleri noktasında ortaya konan olumsuz iradenin tarihsel kökenlerinin var olduğu ve bu durumun da kimi gelişmelerin doğal bir sonucu olarak görülmesi gerektiği anlayışının egemen olduğu görülmektedir. Ancak bu noktada, tarihsel boyutta bazı haklı nedenleri olsa da artık bu algı ve uygulamaların değişmesi gerektiğinin de altı çizilmektedir. Arzu edilen bu değişimin yaşanmaya başladığını gösteren çeşitli örnekler de yine katılımcılar tarafından dile getirilmiştir. Araştırma katılımcılarından biri olan YK1, kendisinin bir devlet memuru olduğunu ve mesleki açıdan herhangi bir sorun yaşamadan görevini yaptığını ifade ederek, cemaatte ve devlette uzun yıllardır var olan algının değişmeye başlasa da alınacak çok yolun olduğunu iddia etmektedir: “*Ben devlet memuruyum birinci cevap burada ama yine de geçmişten kaynaklanan bir çekinme adım atma isteksizliği de yaşanabilir yani bugün bir gayrimüslim devlet memuru olmak*

istemeyebilir ki bu da çok normaldir çünkü geçmişte kimi sıkıntılar engellemeler de yaşanmıştır bugün bunlar yaşanır mı yaşıyor mu içine girip görmek lazım.”

Erkek katılımcıların askerlik görevleri süresince kimliklerinden dolayı herhangi bir sorun yaşayıp yaşamadıkları da araştırma kapsamında cevabı aranan sorulardan biri olmuştur. Özellikle cumhuriyet tarihi boyunca yaşandığı iddia edilen ve onlarca kitaba konu olan gayrimüslimlerin askerlik sorunu, katılımcıların deneyim ve algılarından hareketle var olduğu şekliyle betimlenmeye çalışılmıştır. Araştırma dâhilinde görüşlerine başvuru Yahudi katılımcıların %80’ni erkektir. Bu açıdan askerlik ile ilgili farklı bireylerin deneyim ve algılarını derinlemesine öğrenme fırsatı oluşmuştur. Yahudi bir azınlık mensubu olarak katılımcıların çok büyük bir çoğunluğu askerde herhangi bir sorun yaşamadıklarını hatta tam aksine çok iyi dostluklar kurarak askerden döndüklerini ifade etmişlerdir. Askerlik öncesinde, cemaat içerisinde kulaktan kulağa yayılan pek çok askerlik hikâyesi gençleri tedirgin etmiş olsa da sonuçta hiç de beklendiği gibi sorunların yaşanmadığı, güzel bir deneyim ile gençler evlerine dönmüşlerdir. Araştırma kapsamında çeşitli yaş gruplarından katılımcıların görüşlerine başvurulmuştur. Bu anlamda farklı dönemlerde askerlik görevini yapmış olan bireylere ulaşma imkânı da oluşmuştur. Yaklaşık olarak 1970’den günümüze kadar farklı dönemlere ilişkin deneyimlere ulaşılmıştır.

63 Yaşındaki YK8 askerlik ile ilgili şunları anlatıyor:

Askerlik dönemi hepten enteresandı ben çok güzel bir askerlik geçirdim. İlk eğitim gördüğüm yerde başka Musevi arkadaşlar da vardı herhangi bir sorun yaşamadım. Sonra dağıtım olduğum yerde tek Museviydim ama yine herhangi bir sorun yaşamadım. En ufak bir sorun yaşamadım yani çavuşundan tut alay komutanına kadar her zaman çok iyi ilişkiler içerisinde oldum. Kıbrıs çıkarmasında ihtiyata çağırıldığımda da eski komutanımla karşılaştığımda sarıldı bana öptü yani hiçbir sıkıntı sorun yaşamadım ben.

Katılımcınının yaşı dikkate alınırsa günümüzden yaklaşık 45 sene önceki bir deneyimde, Yahudi bir asker en ufak bir sorun yaşamadan ve sorun yaşamamanın ötesinde duygusal boyutta farklı bağlar kurarak askerliğini tamamlamıştır. YK8 adlı katılımcıdan 15 yaş kadar küçük olan katılımcı YK2 de yaklaşık 30 sene önce yapmış olduğu askerlik süresince herhangi bir sorun yaşamadığını hatta askerliğini gayrimüslimlerin girmesi imkânsız denen harp akademilerinde yaptığını şu ifadelerle anlatıyor: *“Harp Akademisi’ne giren ilk Yahudiydim ben tercüman olarak. Birkaç ufak noktanın dışında bir problem yaşamadım herhangi bir ötekileştirme yaşamadım.”*

Yukarıda verilen iki örnek günümüzden yaklaşık 45-30 sene öncelerine ait birer deneyim idi. Peki günümüze yaklaştıkça durum nasıldır? 21. yüzyıl Türkiye'sinde azınlık mensubu bir vatandaş askerde kimliğinden dolayı sıkıntı yaşamakta mıdır? Bu sorulara cevap olabilecek nitelikteki iki deneyim katılımcılar tarafından paylaşılmıştır. YK1 ve YK10 isimli katılımcılar, askerliklerini son 10 yıl içerisinde yapmışlardır. Katılımcılardan YK1'i dinliyoruz:

Gayri Müslim Mehmetçikler diye bir kitap var bu kitapta çeşitli yaşanmışlıklardan bahsediliyor ve bu konuda bir fikir veriyor. Ancak burada dikkat edilmesi gereken nokta herkes kendi deneyimini yaşar ve ben de kendi deneyimimi yaşadım. Yedek subay olarak askerliğimi yaptım ve bu benim için çok büyük onur ve mutluluk. Kesinlikle herhangi bir sorun farklı yaklaşım yaşamadım ama sosyal hayatımızda baş başa otururken çeşitli konuşmalar oldu. Askerliğimi komando tugayında yaptım ben ve belki de tarihlerindeki ilk gayrimüslim subaydım ben. Meraka dayalı tanımayla yönelik çeşitli sorular konuşmalar oldu. Komutanımla çok değerli sohbetler gerçekleştirdik. Yeri geldi bir askerın cenaze namazına katıldım.

Diğer katılımcı YK10 ise askerlik deneyimini şu sözlerle anlatıyor:

Ben Türkiye'nin en sıkıntılı coğrafyalarından birinde askerliği geçirdim ve Hrant Dink cinayeti işlendiğinde ben askerdim. Ermeni bir arkadaşla birlikte iki azınlıklık ve tahmin ettiğimden çok çok daha rahat ve çok daha hoşgörülü bir ortamda yaptık. Orada kurmuş olduğum arkadaşlıkların sıcaklığı ve o kadar kısa süre içerisinde oluşmuş olması beni bir kere daha motive etti. Sadece özel okullarda kabul gören şanslı bir azınlık olmaktansa çok daha eşit şartlarda çok daha farklı insanlar tarafından kabul gördüğümü hissettim. O yüzden de askerden ben kötü anılarla ayrılmadım. Kardeşim de Çanakkale'de yaptı askerliğini daha geniş bir bölükte orada da herhangi bir sorunla karşılaşmadı.

Askerlik konusuna ilişkin son 45 yıla ait 4 farklı deneyim yukarıda paylaşılmıştır. Örnek olarak verilen bu deneyimler dışında da pek çok katılımcı aynı fikirleri paylaştığını ifade ederek askerde herhangi bir sorun yaşamadığını belirtmektedir. Yalnızca bir katılımcı askerde sorun yaşadığını şu sözlerle ortaya koymuştur: “*Ben azınlık olduğumu ikinci sınıf vatandaş olduğumu askere gittiğimde öğrendim*” Bu katılımcı ile yapılan görüşmede askerde yaşamış olduğunu belirttiği sorunlara ilişkin derinlemesine bilgi edinilemediği için burada daha fazla ayrıntıya yer verilememektedir.

Yahudi katılımcıların sosyal hayata ilişkin görüşleri bir bütün olarak incelendiğinde, katılımcıların ikamet yeri seçiminde belirli kozmopolit alanlara öncelik verdikleri görülmektedir. İkamet yeri seçiminde ise temel faktör, aynı kültürel değerlere sahip bireylerle yaşama isteği ve daha homojen bölgelerde yaşanabilecek muhtemel sıkıntılar olarak ifade edilebilir. Katılımcılardan bu yönde herhangi bir somut deneyim paylaşımı olmamasına rağmen, okudukları okullarda veya yaşadıkları mahallelerde sorun

yaşanmamasını bölgenin kozmopolit özelliklerine bağlamaları bu konudaki zihinsel sınırlarını açıkça ortaya koymaktadır. Katılımcılar, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı bir Yahudi olarak, eğitimlerini devlet okulunda veya özel okullarda almaktan yana herhangi büyük bir tedirginlik yaşamadıklarını çünkü bu tedirginliğe yol açacak deneyimlerin cemaat içerisinde yaygın olmadığını ifade etmişlerdir. Bütün bu betimleme ve yaklaşımlar incelendiğinde, Türkiyeli Yahudilerin geniş toplumla olan ilişkilerinde, özellikle eğitim ve sosyal hayatta, ilişkiye girmekten çekinmeyen bir yapı sergiledikleri ve kendilerini öteki görmedikleri gibi sosyal hayatın pek çok alanında da öteki görülmedikleri söylenebilir.

4.2.2. Vatandaşlık Politikalarına İlişkin Görüş ve Beklentiler

Bu bölümde, katılımcıların vatandaşlık politikalarına ilişkin görüş ve beklentileri ortaya konmaya çalışılacaktır. Bu kapsamda, cumhuriyet tarihi boyunca uygulanan vatandaşlık politikaları ve bu politikaların sosyal hayat üzerindeki etkisi ele alınacak; günümüzde yoğun olarak gündemde olan vatandaşlık tanımı ve yeni anayasaya yönelik görüş ve beklentiler ortaya konacaktır.

Araştırma kapsamında öncelikle katılımcıların Türkiye’de uygulanmakta olan vatandaşlık politikalarına ilişkin genel görüşleri betimlenmeye çalışılmıştır. Cumhuriyet dönemi vatandaşlık politikalarını nasıl görüyorlar? Günümüzdeki uygulamalar ile geçmişte kıyasladıklarında nasıl bir tablo ortaya çıkıyor? Katılımcıların bu sorulara cevap olabilecek nitelikteki görüşleri incelendiğinde genel eğilimin, Cumhuriyet dönemi vatandaşlık politikalarının ana hatları ile günümüze kadar geldiği ancak günümüzde bazı noktalardaki sorunların çözüm yoluna girdiği yönünde olduğu ifade edilebilir. Bu noktada gözden kaçırılmaması gereken nokta şudur: Katılımcılar, çeşitli sosyo-ekonomik şartlara sahip ve farklı akademik alt yapılardaki bireylerden oluşmaktadır. Bu çerçevede, vatandaşlık politikalarına ilişkin tartışmalarda daha çok sosyal yönü olan konulara değinilmiş ve konu bu açılardan ele alınmıştır.

Cumhuriyet dönemi vatandaşlık politikalarının günümüzedek büyük değişimler geçirmeden uygulanmaya devam ettiğini iddia eden YK3 bu konudaki düşüncelerini şöyle ifade ediyor:

Bence değişim olmadan devam ediyor. 1964 yılında Azınlıklar Tali Komisyonu kuruldu gizli kararnameyle,1974'te meşhur Yargıtay kararı var; benim gibi sülalesi 500 senedir burada olan birine Türkiye'de mukim yabancı olarak kabul edebiliyor ve Ahmet Necdet sezer döneminde de bu tekrar edilebiliyor. Devletin resmi politikasına baktığımız zaman gayrimüslimleri eşit kabul ettiğini söylememiz mümkün değil. Hiçbir zaman güvenemiyorsun yani, Trakya'dan evinden barkından edilmiş, Varlık Vergisi'yle malı mülkü elinden alınmış, 1955'te sokak şiddetine maruz kalmışız korunmamışız, Kıbrıs meselesi ve ASALA meselesi yüzünden burası yaşanmaz bir yer oldu. Devlet memuru olamıyorsun, polis yapmıyorlar.

YK6'nın ifadeleri incelendiğinde, vatandaşlık politikalarının sürekliliğine ilişkin düşüncelerini ötekileştirilme ve yabancı görülme ekseninde değerlendiği görülmektedir. Katılımcı, cumhuriyet döneminde çeşitli tarihlerdeki kimi uygulama ve yasalarla bu iki kavramın sürekli olarak azınlıklar üzerinde bir baskı aracı olarak kullanıldığı görüşünü savunmaktadır. Bir başka katılımcı YK3 de YK6'nın görüşlerini destekler nitelikte Cumhuriyet Dönemi vatandaşlık politikalarının ve bu politikaların birer yansıması olarak ortaya çıkan sosyal gelişmelerin genelde azınlıklar özelde de Yahudileri olumsuz yönde etkilediğini ifade etmektedir:

Burada devlet politikası önemli, medyanın rolü çok önemli. Hırsız Yahudi gibi söylemler olursa ister istemez toplumda böyle bir algı oluşuyor, öteki oluşuyor. Ben mizaha ve karikatüre ilgi duyuyorum baktığım zaman 1930lu yılların mizah dergilerine görüyorum orada Yahudi ve Ermeniler açık bir şekilde aşağılanıyor dalga konusu ediliyor. Ardından bakıyoruz 6-7 Eylül olayları, Varlık Vergisi gibi durumlar ve bunların yansımaları bizim üzerimizdeki etkileri ve sonuçta azalma bugün Yahudi cemaati 20 bin veya altında bir duruma geldi.

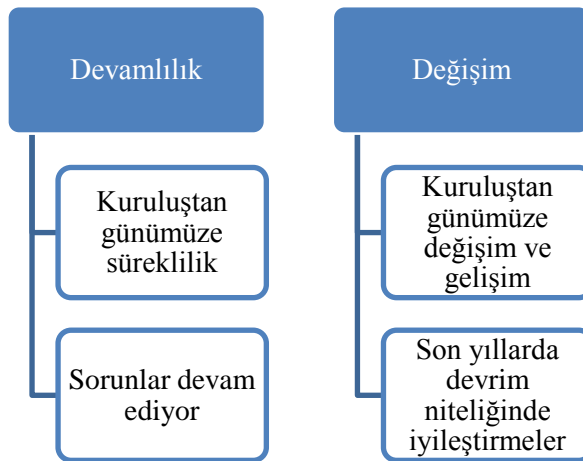
Yukarıda iki katılımcı görüşü ile örneklendirilen, Cumhuriyet Dönemi vatandaşlık politikalarının genel hatları ile değişmediğini ve bu sürekliliğin de azınlıklar açısından çeşitli olumsuzluklar oluşturduğu görüşünü savunan katılımcıların yanında, bu görüşe kısmen katılmakla birlikte geçmişte bazı olumsuz yansımaları olmuş olsa da kimi uygulamaların günümüz penceresinden bakıldığında daha anlaşılabilir olduğunu ve günümüzde vatandaşlık politikalarında devrim niteliğinde iyileştirmelerin olduğunu savunan katılımcılar da bulunmaktadır. Bu katılımcılardan biri olan YK2 konu hakkındaki düşüncelerini şöyle açıklıyor:

Her zamanın bir ruhu vardır. Şimdi bugünkü koşullara göre baktığımızda Varlık Vergisi'ne bir facia diyoruz ama o dönemde Yahudiler fırınlara atılıyordu ve Türkiye'deki Yahudiler Hitler'e teslim edilmedi ama parasal yönden sıkıntı oldu o günkü şartlarda baksanız işte Türkiye'nin ekonomisinin bozuk olduğu, köylünün açlıktan kırıldığı, hükümetin kasasında beş kuruş olmadığı bir dönemdi ve azınlıkların zenginliklerinin bir şekilde elde edilmesi gerekiyordu. Belki de yapılması gerekiyordu belki de bilemiyorsunuz o günkü şartlar gereği ama bugünkü şartlara göre değerlerseniz onun bir şecaat olduğunu kabul edersiniz. Dolayısıyla alınan kararları, o günün koşulları içerisinde değerlendirmek gerekir.

Kuruluş dönemi Türkleştirme politikaları o gün için belki doğrudu ama bugünkü demokratik güzel kavramlarla düşündüğümüz zaman tabii ki sıkıntılı bir yaklaşım ama dönemin koşulları dikkate alındığında daha anlaşılabilir olabilir. Azınlıkların aleyhine olsa bile bu toprakların Türkiye olarak oluşabilmesi ve kalabilmesinde bu çalışmaların katkısı olmuş olabilir. Son 5 senede azınlıklara verilen haklar, cumhuriyet tarihinde bir devrim gibidir. Vakıf mallarının iadesi gibi konular 10 yıl önce hayal dahi edilemezken bugün o süreç başlamıştır.

Türkiye’de cumhuriyet döneminde uygulanmış/uygulanmakta olan vatandaşlık politikalarına ilişkin katılımcıların görüşleri incelendiğinde birbirine yakın iki görüşün ön plana çıktığı ifade edilebilir. Bu görüşlerin ikisi de cumhuriyet dönemi boyunca uygulanan politikaların azınlıklar açısından çeşitli sorunlar ortaya çıkardığı noktasında birleşmektedir. Ancak ortaya çıkan bu sorunların nasıl okunması gerektiği noktasında iki görüş arasında farklılık bulunmaktadır. Eleştirel görüş sahipleri, devlet tarafından yürütülmüş olan bu politikaların ve bunların yansımalarının hiçbir şekilde kabul edilemez ve açıklanamaz olduğunu savunurken; diğer görüşü savunan katılımcılar, azınlıklar üzerinde kimi olumsuz yansımaları olsa da günün şartları göz önüne alındığında yaşanan sıkıntılı süreçlerin daha anlaşılabilir olduğu savını ileri sürmektedir. İki görüş arasındaki bir diğer fark ise, günümüzde yürütülmekte olan vatandaşlık politikalarına ilişkin bakış açısında ortaya çıkmıştır. Eleştirel görüş, cumhuriyet tarihi boyunca eleştirdiği uygulamaların günümüzde de devam ettiğini savunurken, diğer görüşe sahip katılımcılar son on senede vatandaşlık politikalarında devrim niteliğinde değişimlerin yaşandığını ve bu değişimlerin azınlıkların lehine gerçekleştiğini savunmaktadır.

Şekil 3. Yahudi Katılımcıların Türkiye’de Uygulanan Vatandaşlık Politikalarının Sürekliliğine İlişkin Görüşleri

Vatandaşlık politikaları kapsamında güncel olarak en yoğun şekilde tartışılan konuların başında şüphesiz vatandaşlık tanımı gelmektedir. Türkiye cumhuriyeti vatandaşlığının ve vatandaşının nasıl tanımlanması gerektiği konusunda yeni anayasa arefesinde farklı öneriler dile getirilmekte ve tartışılmaktadır. Araştırma kapsamında katılımcıların vatandaşlık tanımına ilişkin görüşleri de alınmıştır. Bu noktada iki temel amaç gözlenmiştir: Birincisi, vatandaşlık politikalarına ilişkin savunulan görüşlerin somutlaştırılması ve bir anlamda tamamlanması, ikincisi ise; Türkiye toplumunun bir parçası olarak, tüm toplumu ilgilendiren anayasa konusundaki güncel bir tartışmaya ilişkin azınlıkların görüş ve önerilerinin tespit edilerek ortaya konmasıdır.

Vatandaşlık tanımına ilişkin görüş ve beklentiler incelendiğinde, katılımcıların çoğunlukla mevcut tanımlamayı yeterli bulmakla birlikte önemli olanın yazılı olan değil uygulanan vatandaşlık tanımı olduğunu vurguladığı görülmektedir. Bu kapsamda, Cumhuriyet Dönemi boyunca anayasalarda yer alan tanımların aslında çok da problemli olmadığı ancak buna rağmen uygulamada bazı sıkıntıların ortaya çıkabildiği ifade edilmiştir.

YK6 rumuzlu katılımcı, önemli olanın uygulama olduğunu şöyle ifade ediyor: *“Bu memlekette bir yazılı vatandaşlık tanımı var bir de bunun arkasındaki zihniyet, inançlar ve kalıplaşmış fikirler var. Bu noktada baktığımızda Türkiye’de gayrimüslimler hiçbir zaman birinci sınıf vatandaş olarak kabul edilmemiştir ve edilmiyor da. Vatandaşlık tanım ve uygulamalarında asıl olan bu memleketin nüfus kâğıdına sahip olan herkesin aynı hak ve sorumluluklara sahip olmasıdır. Tabi burada teorik ile pratik arasındaki fark da önemli.”* Mevcut vatandaşlık tanımlamasının gayet iyi olduğunu, kendisi açısından herhangi bir problemin bulunmadığını ancak uygulanan kimi politikardan dolayı ötekileştirilen kimi birey ve grupların bu durumlarının düzeltilmesi gerektiğini vurgulayan YK1 düşüncelerini şöyle açıklıyor:

Bugün geçerli olan tanımlama, vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türktür değil mi, benim çok katıldığım içselleştirdiğim bir madde bu ve bu maddenin üzerine farklı bir tanımlama getirme ihtiyacı neden duyuyoruz ben bunu sorgulayabilirim ya da bugün yapmış olduğumuz vatandaşlık tartışmalarını niçin yapıyoruz? Çünkü biz Türk kelimesini anayasada geçtiği gibi kabul edemedik. Çünkü Türk olmak aynı zamanda bir ırka da atıf yapıyor demek ve Türkiye coğrafyasında farklı ırklardan farklı kökenlerden insanlar yaşıyor. Yani Türk olmak Türk ırkından olmak neyi getirecek neyi değiştirecek? Eğer bu bizi ayrıştırmaya götürüyorsa burada çok ciddi bir sıkıntı var. Ancak renklerden bahsediyorsak, geçmişimizden ve tarihimizden övünebiliyorsak yeterli bir konuşmadır bu. Bence mevcut

tanımlama çok çok iyi bir tanımlama. Ancak böyle bir tanımlama olduğu halde bazı kimseler kendilerini dışlanmış hissediyorlarsa neden böyle diye de düşünüp bakmamız gerekir. Cumhuriyetin kuruluş yıllarında tek parti döneminde ayrımcı politikalar var daha sert politikalar var ancak bugün biz bunları anlayışla ele almalıyız. Evet, yüzleşmeliyiz ve yüzleşmeler genellikle sancılıdır ancak bunlar, bizi daha bütünleştirici bir yöne götürmeyecekse çok da konuşmanın bir anlamı yok.

Katılımcılar ile gerçekleştirilen görüşmelerde, vatandaşlık tanımı hususunda “vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türk’tür” ifadesinin kabul edilebilir ve teorik olarak sorunsuz olduğu vurgulanmakla birlikte Türk ifadesinden sadece belirli bir ırka referans yapıp diğer kesimler dışlandığı takdirde burada sorunun başladığı ifade edilmiştir. Bu çerçevede, katılımcı YK3 vatandaşlık tanımının Türkiyeli değil Türk olarak yapılması gerektiği ancak böyle bir tanımlamanın sorunsuz işlemesi için ise kapsayıcı nitelikte olması gerektiğini vurgulayarak şöyle demektedir:

Fransız neyse, Japon ne ise Türk de onu tanımlamalı. Yani “Türkiyeli” ben inanmıyorum buna. Eğer Türkse Türk vatandaşı demek. Ben Türk vatandaşım Türküm bunu söylerim. Hiçbir Fransız ben Fransadanım demez, oradaki Ermenisi de demez Yahudisi de demez yani Fransızım der. Yani ne mutlu Türküm diyene evet ne var bunda rahatsız olacak bir şey yok ki bunda. Ama kalkıp da birisi sen Türk değilsin derse işte orada dur derim.

Araştırma kapsamında görüşlerine başvurulmuş katılımcıların vatandaşlık tanımına ilişkin görüşleri incelendiğinde sonuç olarak şunlar söylenebilir; Öncelikle katılımcıların çok büyük bir çoğunluğu mevcut vatandaşlık tanımını yeterli ve sorunsuz görmektedir. Bu noktadan hareketle Türk olarak tanımlanmanın Yahudi katılımcılar için herhangi bir sorun teşkil etmediği, aksine Türk olmalarına ilişkin yapılacak bir sorgulamanın şiddetli bir şekilde eleştirildiği söylenebilir. Bunun yanında teorikte sorun olmasa da uygulamada karşılaşılan kimi sorunların daha kapsayıcı ve birleştirici bakış açıları ile çözümlenebileceği, Yahudi katılımcılar tarafından sıklıkla ifade edilmiştir.

Tablo 4.6. Yahudi Katılımcıların Vatandaşlık Tanım ve Uygulamalarına İlişkin Beklentileri

Kapsayıcı
Ötekileştirmeyen
Teori ile uyumlu Uygulamalar
Vatandaşların aidiyetlerini zedelemeyen
Eşitlikçi
Birleştirici

Vatandaşlık politikaları üzerine yapılan bu tartışmaların ve elde edilen bulguların gerçek hayat üzerindeki etkisini betimlemek ve bundan hareketle kronolojik bir karşılaştırma yapabilmek adına, katılımcılarla gerçekleştirilen görüşmelerde Cumhuriyet Dönemi'nde yaşanan göçler de ele alınarak bu konudaki bireysel deneyim ve görüşler ortaya konmaya çalışılmıştır. Vatandaşlık politikalarının bir yansıması olarak kimlik temelli sorunlardan dolayı ülkeyi terk eden akrabamız veya tanıdığınız oldu mu? Eğer olduysa hangi dönemlerde oldu ve ne gibi sorunlar yaşadılar? Bugün göç için gerekli koşullar halen varlığını sürdürüyor mu? Benzeri sorular katılımcılara yöneltilerek konu hakkındaki görüş ve öneriler ortaya konmuştur. Katılımcıların bu konuda vermiş oldukları cevaplar incelendiğinde, cumhuriyet döneminde kimi zamanlarda toplu denebilecek göçlerin yaşandığı ve bunların bir kısmının kimlik temelli sorunlardan kaynaklandığı ifade edilebilir. Ancak bu toplu göçlerin dışında son elli senede kimlik temelli büyük göçler yaşanmadığı sonucuna varılabilir. İsrail'in kurulmasının ardından ekonomik kaygı ve beklentilerden ötürü bazı göçler yaşansa da bunlar hiçbir zaman 'Bir Yahudi olarak bu ülkede yaşayamıyorum artık göç etmek zorundayım' gibi bir algının neticesinde olmamıştır. Tabi ki bu noktada istisnalar olabilir ancak katılımcıların vermiş oldukları bilgilerden bu durumun genelleştirilebilir nitelikte bir vaka olduğu sonucuna varılmaktadır. Konu hakkındaki katılımcıların vermiş oldukları bilgilere göz atarsak:

YK1: *Var ama bu göçlerin nedenlerini iyi irdelemek gerekiyor. Mesela II. Dünya Savaşı geçiren bir Türkiye ve bu dönemlerde yeni kurulan bir İsrail ümit vaat ediyor. Bence burada öncelikler farklı ekonomik olarak daha rahat bir hayat kurma gibi önceliklerle şekillenen bir hayattan bahsediyorum.*

YK8: *Tanıdık oldu ama burada kesinlikle kimlik ile ilgili bir durum yoktu. Tamamıyla ekonomik durumlarının bozulmasından kaynaklanan göçlerdi.*

YK6: *Evet var. Kuzenim var, babamın kuzenleri var. Uruguay'da yaşıyorlardı. Göç nedenleri, İsrail'e göç eden bir kişi dışında ekonomik nedenlerden dolayı göç ettiler.*

Gerekçesi ekonomik de olsa cumhuriyet tarihi boyunca zaman zaman Yahudilerin ülkeden göç ettikleri, katılımcıların vermiş oldukları bilgilerden anlaşılmaktadır. Peki günümüzde göç için yeterli nedenler (ekonomik, kimlik) hala geçerliliğini sürdürüyor mu? Katılımcılar günümüzde bir Yahudi'nin Türkiye'den göç etmesi için herhangi bir nedenin bulunmadığını ortak bir dille ifade etmişlerdir.

Bu görüşü YK1'den dinliyoruz:

Yok, hayır bence değil. Zaman zaman çeşitli olaylardan dolayı mesela mavi Marmara gibi bazı sıkıntılar olabilmekte ama basında ve toplumda bunlar kısa süreli olarak yer alıyor ve daha sonra gündem değişiyor ve kalıcı yaralar oluşturmuyor.

Türkiye'de uygulanan/uygulanmakta olan vatandaşlık politikalarına ilişkin Yahudi katılımcıların görüşleri ve bu görüşlerin betimlenmesi yolu ile ortaya çıkan betimsel kategoriler incelendiğinde; Cumhuriyet Dönemi vatandaşlık politikalarının inişli çıkışlı bir seyir takip ettiği ve bu seyrin azınlıkların yaşamları üzerine de kimi zaman olumsuz bir takım etkilerinin olduğu ifade edilebilir. Bu kapsamda, tarihsel süreç içerisinde uygulanan kimi vatandaşlık politikaları, Yahudileri toplu göçlere varan kimi durumlarla yüzleşmek zorunda bırakmışken, göç etmeyip burada kalanlar ise zaman zaman ötekileştirme faaliyetlerine maruz kalmıştır. Ancak, bireysel deneyim farklılıklarını da göz önünde bulundurarak, Yahudilerin Cumhuriyet Dönemi boyunca yaşamış olduğu bu sorunların, diğer azınlık cemaatlerine oranla daha az ve hafif olduğu ifade edilebilir. Bu noktada, katılımcıların deneyimleri de bu savı destekler nitelikte bilgileri bize sunmaktadır. Vatandaşlık politikalarının yansıma alanı olarak görülebilecek pek çok hususta çok büyük sorunlar yaşamadıklarını ifade eden katılımcıların en temel şikayetleri zaman zaman karşı karşıya kaldıkları “Türk olarak kabul edilmeme” üzerinden gerçekleştirilen ötekileştirme ve yabancılaştırma anlayışıdır.

Sonuç olarak ifade etmek gerekirse, katılımcıların vatandaşlık politikaları temelindeki talepleri; bu ülkedeki tarihleri ve kültürel varlıkları ile yaklaşık 500 senelik bir dönemde toplumsal paydaşlık gerçeğinin geniş toplum tarafından da kabul edilmesi ve ötekileştirmenin olmadığı yasa ve uygulamalar ile teori ve uygulamada eşit birer Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak yaşamaktır.

4.2.3. Vatandaşlık Eğitimine İlişkin Görüş ve Beklentiler

Araştırma kapsamında, Yahudi katılımcıların Türkiye'de uygulanmış/uygulanmakta olan vatandaşlık eğitimine ilişkin görüş ve beklentileri incelenmiştir. Bu bağlamda; ders kitapları, öğretim programları ve vatandaşlık değerleri ele alınarak katılımcılarla tartışılmıştır.

Vatandaşlık eğitimine ilişkin öncelikli olarak ders kitapları üzerinde durulmuştur. Geniş bir yaş yelpazesindeki katılımcılardan, hem kendi öğrencilik yıllarından ve hem de çevrelerinden duydukları zamanlara ait ders kitaplarında Yahudi kimliğini nasıl gördükleri sorusuna cevap istenmiştir. Bu konuda katılımcıların ortaya koymuş olduğu genel kanaat, geçmişte ders kitaplarında günümüze nispeten sorunlu yerler olsa da günümüzde artık bunların çok çok azalmış ve neredeyse sıfıra inmiş olduğudur. Özellikle Milli Güvenlik, Tarih ve İnkılâp Tarihi ders kitaplarındaki bazı konularda, geçmişte Yahudi kimliğinin az da olsa sorunlu bir şekilde verildiği ancak günümüzde artık bu sorunların büyük ölçüde ortadan kalktığı belirtilmektedir. Gelinek noktada artık ders kitaplarında kimliklerini aşağılayan ifadelerin çıkarılmasını değil, ders kitaplarında Yahudilerin daha çok görünür kılınmasını talep eden bir Yahudi topluluğu oluşmuştur. Bu konuda oluşmuş olan talebi YK6 şöyle dile getiriyor: *“Eğitimde bir şeyi göstermekten ziyade göstermemek daha etkili. Bu topraklarda yüz yıllarca yaşamış olan Hristiyan veya Museviler yok sayılırlar. Bunları öğretmeden bir takım şeyleri yapmış oluyorsunuz illa bunlar kötüdür demeye gerek yok.”*

Öğretim programları içeriklerine ilişkin, araştırma kapsamında üzerinde durulan temel konu Kurtuluş Savaşı tarihi olmuştur. Sosyal Bilgiler, Tarih ve İnkılâp tarihi derslerinde temel bir konu olarak; Türkçe, Edebiyat gibi derslerde de yine içeriği destekler nitelikte yer bulabilen bir konu olan Kurtuluş Savaşı tarihi aynı zamanda da katılımcıların yazım dilinden kimi zaman rahatsızlık duydukları konuların başında gelmektedir. Peki, Kurtuluş Savaşı nasıl yazılmalıdır? Nasıl bir dille kaleme alınmalıdır? Katılımcıların, bu konuda vermiş oldukları cevaplar incelendiğinde, temel itirazın Kurtuluş Savaşı’nda yaşanan olayların sadece bir yönünün ön plana çıkarılmasına olduğu görülmektedir. Öte yandan yine o dönemdeki bazı yaşanmışlıkların genelleştirilerek tüm azınlıklara mal edilmesi de eleştirilen ve değiştirilmesi istenilen konular arasında yer almıştır. Bu noktada YK6’nın görüşleri açıklayıcı olabilecektir:

Tamam, hadi kabul edelim Rumlar işgalci kuvvetlerle işbirliği yaptılar, Museviler yapmadılar ama. Çok büyük bir imparatorluk dağılmış bunun çok büyük bir travma olduğu inkar edilemez ama Çanakkale’de savaştırmışsın bu insanları Ermenileri, Rumları, Yahudileri ve onlarca kişi ölmüş orada şehitlikte yatıyor. Yani farklı bir tarih de yazılabilirdi.

YK6'nın ifadeleri incelendiğinde, Kurtuluş Savaşı dönemine ilişkin tarih yazımında hain ve işbirlikçi olarak betimlenen Rum, Yahudi ve Ermeni azınlıkların o dönemdeki faaliyetlerinin aynı olmadığı ancak bunun sanki aralarında fark yokmuş gibi sunulmasına bir itirazın olduğu görülmektedir. İkinci bir itirazın ise; azınlık cemaatlerinin tek boyutlu olarak ele alınmasına yapıldığı anlaşılmaktadır. İlgili dönemde azınlıklar içerisinde kimi birey ve gruplar, bir takım olumsuzluklara imza atmışlardır evet ama öte yandan Çanakkale'de düşmana karşı savaşın yeri geldiğinde yaşamını kaybeden onlarca gayrimüslim askerin varlığı tartışılmaz bir gerçeklik olarak durmaktadır. Böyle bir tarihsel gerçeklik olmasına rağmen öğretim programları içeriklerinde bu konuda herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir/verilmemektedir. Katılımcılar, bu problemin çözümünün tarihsel gerçeklikten kopmadan yaşananları çok boyutlu olarak ele alıp yazmaktan geçtiğini belirterek, ders kitapları başlığı altında ifade edilen “daha görünür olma isteğini” böylece somutlaştırmıştır.

Eğitimin en önemli boyutlarından birisi de hiç şüphesiz değerlerdir. Özellikle araştırma konusu kapsamında vatandaşlık eğitimi değerler boyutunda ele alınmış, azınlık statüsündeki Yahudilerin vatandaşlık eğitiminden değerler boyutunda neler bekledikleri sorusuna yanıt aranmıştır. Katılımcıların vatandaşlık eğitiminde hangi değerler öğrencilere kazandırılmalı? Sorusuna vermiş oldukları cevaplar incelendiğinde, öncelikle öğrencilere, saygının edindirilmesi gerekliliği üzerinde durulduğu görülmektedir. Farklı olanı üstün veya aşağı görmeden saygı göstermek ve onu olduğu şekliyle kabul edebilmek, katılımcılara göre bir vatandaşın sahip olması gereken değerlerin başında gelmektedir. Bunun yanında farklılıkların bir arada yaşayabildiği çok kültürlü bir toplumsal yapının oluşmasında da vatandaşlık eğitimi ile öğrencilere kazandırılacak değerler önem arz etmektedir.

YK6 bu konudaki görüşlerini şöyle ifade ediyor:

Birincisi, bir memlekette doğup o ülkenin kimliğine sahip olanların eşit birer vatandaş olduklarını kabul etmek gerekir. Vatandaşlar arasında kadın-erkek veya dinsel veya etnik köken olarak herhangi bir farklılık olmadığı vurgulanmalıdır. Bir birey olarak var olduğunu tebaa değil vatandaş olduklarını vurgulamak gerekir. Bunun yanında ailede verilen değerler çok önemli. Söylenen ve söylenmeyenlerle makbul vatandaşın nasıl dizayn edildiğini görmek gerekir. Kozmopolitliğin bu kadar tü kaka edildiği bir toplumda eşitlikçi bir anlayışın yerleşmesi biraz zor görünüyor.

YK6'nın ifadeleri incelendiğinde, vatandaşlık eğitiminde temel anlamda saygı ve eşitliğe vurgu yapıldığı söylenebilir.

Tablo 4.7. Vatandaşlık Eğitimi Kapsamında Öğrencilere Kazandırılması Önerilen Değerler

Saygı

Sevgi

Hoşgörü

Birlikte yaşama kültürü

Milli kültür-değer

Çokkültürlülük

Vatandaşlık eğitiminde değerler konusundaki önemli noktalardan biri de milli değer aktarımıdır. Bu konuda literatürde geniş bir tartışma alanı mevcut olup, toplumun bazı kesimleri vatandaşlık eğitiminde milli kültür ve değer aktarımını olmazsa olmaz olarak görürken, bir takım kesimler ise; milli değil evrensel kültür-değer aktarımının vatandaşlık eğitiminde yer alması gerektiğini savunmaktadır. Peki, Türkiye Yahudileri bu konuda ne düşünmektedir? Vatandaşlık eğitiminde milli kültür-değer aktarımı yapılmalı mıdır? Katılımcıların çoğu eğitimde milli kültür-değer aktarımının gerekli olduğu konusunda hem fikir olmuşlardır. Topluma milli bir bilinç kazandırma yolunda eğitime, özellikle de vatandaşlık eğitimine büyük görev düştüğünü belirten katılımcılar, ancak milli kültür-değer aktarımının ırkçı-dışlayıcı bir yapıda olmaması gerektiğini vurgulamışlardır. YK2 eğitimde milli değer-kültür aktarımı konusundaki görüşlerini şöyle açıklıyor:

Kimse kusura bakmasın eğer bir kişi milli ulusal değerlerden bahsetmek istemiyorsa yaşamсын burada yani nerede yaşamak istiyorsa orada yaşasın. Milli değerlerin verilmeyeceği bir eğitim olamaz yani, işte Amerika, farklı etnik kökenden gelenleri almış tek bir bayrak altında toplamış. Amerika'yı örnek alalım işte ne diyor yani ulus devletlerin yıkılması henüz gerçekleşmedi kusura bakmasınlar. Bugün niye bayraklar var, milli marşlar var? Bunlar önemli varlık göstergeleri ama dediğim gibi bunlar bugüne kadar hamaset edebiyatı ile verildiği için vatan millet Sakarya olarak verildiği için soğutuldu insanlar. Evrensel değerlerle harmanlanmış milli değerlerin verilmesi şart. Ayrıştırıcı olmayan, ötekileştirme olmayan bir hedef ve ülkü için bir olacak toplumsal bir yapıyı oluşturma amacıyla olacak. Öbür türlü sü kaos olur zaten, ilkçağdaki gibi yerel toplumlara mı dönüşelim yani.

YK2'nin milli kültür-değer aktarımına ilişkin görüşleri incelendiğinde, eğitimde bu değerleri öğrencilere kazandırmanın olmazsa olmaz bir nitelik olduğu ve toplumsal birlikteliği sağlamada önemli bir fonksiyonu yerine getirdiği anlaşılmaktadır. Ancak böylesine zaruri olarak görülen milli değer aktarımının evrensel değerlerle harmanlanarak dışlayıcı değil kapsayıcı ve bütünleştirici bir yapıda olması gerektiği de yine katılımcı tarafından vurgulanmıştır. YK2'nin bu düşüncelerini destekler nitelikte görüşleri YK6 şöyle ifade etmektedir: *“Milli olanın ne olduğunu tanımlamak en önemli aşamadır. Ayrıştırıcı değil birleştirici olmalı. Herkes kendi özelliklerine sahip olarak tek potada erimeliyiz.”*

Tablo 4.8. Milli Değer-Kültür Aktarımında Olması Gereken Özellikler

Hedefe Yönelik olma
Barışçı
Evrensel değerlerle harmanlanmış
Gerçekçi
Bütünleştirici
Kapsayıcı

Katılımcıların, Türkiye’de uygulanmakta olan vatandaşlık eğitimine ilişkin görüşleri ve bu görüşlerden hareketle ortaya çıkan betimsel kategoriler incelendiğinde, Türkiye’de azınlık statüsündeki Yahudilerin vatandaşlık eğitimi kapsamında öğretim programları ve ders kitaplarına yönelik çok büyük sorunlar yaşamadıkları ifade edilebilir. Diğer azınlık cemaatlerine mensup katılımcıların da belirttiği gibi, geçmişte özellikle tarihi konuları kapsayan ders kitaplarında Yahudi kimliğine yönelik kimi olumsuz ifadeler yer alıyor olsa da günümüzde bu durum yok denecek kadar az bir noktaya gelmiştir. Yaşanan bu gelişme ve değişme, Yahudi katılımcılarda belirli bir memnuniyet oluşturmuş olmakla birlikte daha iyisi için çeşitli talepler de dile getirilmektedir. Vatandaşlık eğitimi kapsamında dile getirilen talepler arasında en çok dikkati çeken başlıklardan biri ders kitaplarında görünür olma isteğidir. Bir önceki bölümde, Ermeni katılımcıların aynı konuya ilişkin beklentilerinin tartışıldığı kısımda da benzer bir talep gündeme gelmiş, Ermeni katılımcılar da ders kitaplarında artık olumlu özellikleri ile

görünür olmak istediklerini belirtmişlerdir. Aynı durumu Yahudi katılımcıların ifadelerinde de görmekteyiz. Geçmişe göre ders kitaplarında yaşanan olumlu değişimin artık bir anlamda taçlanması istenmekte ve bu çerçevede de ders kitaplarında Yahudi kimliğine ait motiflerin yerleştirilmesi istenmektedir. Öğretim programları ve ders kitaplarında olumlu özellikleri ile görünür olma isteği, aynı zamanda da vatandaşlık politikaları kapsamında ifade edilen eşit ve kapsayıcı yurttaşlık beklentisinin de bir yansıması olarak görülebilir. Çünkü vatandaşlık politikalarının pek çok yansıma/uygulama alanı olmakla beraber eğitim, bu konuda toplumu yönlendirme gücü olduğu için en başta akla gelen alanlardan biridir. Bu çerçevede, eşit ve kapsayıcı yurttaşlık politikası talep eden Yahudi azınlık bireylerinin bu durumun bir yansıması olarak ders kitaplarında da görünür olmayı istemeleri iç tutarlılığa sahip bir görüntü arz etmektedir.

4.2.4. Geleceğe Yönelik Görüş ve Beklentiler

Araştırma kapsamında, katılımcılar ile Türkiye’de vatandaşlık ve vatandaşlık eğitimi konularının tarihi gelişimi ve bugününe ilişkin derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu konuda ortaya konan bulgular önceki bölümlerde detaylı bir şekilde ifade edilmiştir. Bu bölümde ise şimdiye kadarki deneyimlerden hareketle geleceğe yönelik beklentiler ortaya konmaya çalışılacaktır. Yahudi bir Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak, vatandaşlık ve vatandaşlık eğitimi politikalarına ilişkin geleceğe yönelik neler bekleniyor? Zihinlerde nasıl bir gelecek Türkiye’si var?

Katılımcıların geleceğe yönelik görüş ve beklentileri incelendiğinde, çoğunlukla katılımcıların geleceğe yönelik umutlu oldukları görülmektedir. Katılımcılardan YK11, kendi güzel deneyimlerinden hareketle geleceğe yönelik umutlu olduğunu şu sözlerle açıklıyor: *“Ben çok güzel bir çocukluk geçirdim ve bugünlere mutlu bir şekilde ulaşabildim ve küçük bir oğlum var, eğer toplumda çok büyük bir değişim olmazsa oğluma da gelecekte aynı güzellikleri, imkânları bu ülkede yaşatabileceğime inanıyorum.”* Bir başka katılımcı YK6 ise geleceğe yönelik öngörüsünde, sürekli olarak azalan azınlık popülasyonuna dikkat çekmektedir: *“Kalmayacak artık gayrimüslim ama vatandaşlık gelişmeleri açısından ilerleyen süreçlerde daha iyi bir noktaya geleceğimizi ümit ediyorum.”* Katılımcılardan YK10 ise geleceğe yönelik umutlu bakış açısının

temelinde kendi çabasının olduğunu, eğer gerekli çabayı sergilerse daha iyi bir yaşama ulaşabileceğini belirterek şunları söylemektedir:

Yakın geleceğe yönelik temel sorumluluğun kendimde olduğunu düşünüyorum. O da nedir? Yeni kuşaklara, kendi çocuğuma Yahudi kültürünü aktarmak ve bir azınlık olarak bu toplumda yaşamaya ilişkin sorumluluğun kendimde olduğunu düşünüyorum. Yakın geleceğe yönelik çok büyük değişim umutlarım yok. Çünkü toplumsal dönüşümler birkaç jenerasyon alır ama çocuğumun ilerde en az benim standartlarımda hatta daha da üstünde yaşayacağına inanıyorum.

Sonuç olarak, Yahudi katılımcıların Türkiye’de yakın ve uzak gelecekte vatandaşlık ve vatandaşlık eğitimi politika ve uygulamalarının olumlu yönde değişip gelişmeye devam edeceğine inandıkları, ancak bu noktada kendilerine düşen görevler de olduğu ve bu görevler içerisinde Yahudi kültürünü yeni nesillere aktarmanın başat konumda yer aldığını düşündükleri ifade edilebilir.

4.3. Türkiye’de Vatandaşlık ve Vatandaşlık Eğitimi İlişkin Rum Azınlıkların Görüş ve Beklentileri

4.3.1. Sosyal Hayata İlişkin Görüş ve Beklentiler

Araştırma kapsamında Rum katılımcılar ile gerçekleştirilen mülakatlarda, Rum bir Türkiye cumhuriyeti vatandaşı olarak kimliklerinin sosyal hayatlarına yansımaları üzerinde detaylı bir şekilde durulmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda, katılımcıların sosyal hayatın çeşitli evrelerine ilişkin görüş ve beklentileri açıklanmaya çalışılacaktır.

Sosyal hayata ilişkin, ilk olarak okul yaşamı ele alınmıştır. Katılımcıların kendilerinin ve çevrelerindeki Rumların hangi okullarda öğrenim gördükleri, bu okulları tercih nedenleri ve kimliklerinden dolayı okulda herhangi bir sorun yaşayıp yaşamadıkları sorularına cevap aranmıştır.

Katılımcıların vermiş oldukları bilgiler incelendiğinde, okul tercihlerinin çoğunlukla Rum cemaat okulları şeklinde olduğu rahatlıkla ifade edilebilir. Katılımcıların tamamına yakını hem kendilerinin ve hem de çevrelerindeki Rumların üniversiteye kadar Rum cemaat okullarında veya yabancı okullarda eğitim gördüklerini, üniversitede ise mecburiyetten devlet okuluna gittiklerini ifade etmişlerdir. Katılımcılardan RK2 okul tercihlerine ilişkin bu durumu şöyle ifade ediyor: *“Ailelerimizin kararıydı ki Rum anne babadan olan çocukların Türk okuluna gitmeleri mevzubahis değildi zaten, şahsen ben şimdi kendi kızımı İngilizce eğitim veren yabancı bir okula gönderiyorum.”*

Bir başka katılımcı RK1 ise yine RK2'nin bu görüşlerini destekler nitelikteki: "...devlet okullarına gitmiyorduk ancak bazı yabancı okulları Fransız lisesi gibi tercih ediyorlardı ancak sayıları pek fazla değildi bizim birinci tercihimiz Rum okullarıydı." sözleriyle Rumların öncelikle kendi cemaat okullarını, ikinci olarak da yabancı okulları tercih ettiklerini belirtmiştir. Rum cemaati içerisinde yer alan bu algı ve uygulamanın nedenleri nelerdir? Neden bir Rum, çocuğunu devlet okuluna göndermek konusunda bu kadar isteksiz davranmakta ve hatta bu fikir çoğu zaman aklından bile hiç geçmemektedir? Katılımcıların bu konuda vermiş oldukları cevaplar incelendiğinde, öncelikle bu durumun sadece günümüze özgü olmadığı, cumhuriyet öncesinde ve sonrasında genel eğilimin bu yönde olduğu anlaşılmaktadır. Bu noktada ön plana çıkan iki temel neden olduğu söylenebilir: Kültür aktarımı isteği ve ötekileştirilme korkusu.

Diğer azınlık cemaatlerinde de var olabilen, kendi kimlik özelliklerini koruma ve gelecek nesillere aktarma isteği ve bu isteği yerine getirmeye dönük tarihi süreç içerisinde oluşmuş kimi refleksleri Rum cemaatinde de gördüğümüzü söyleyebiliriz. Rum kültürünü yeni nesillere aktarma, cemaat üyelerinin temel amaçları arasında öncelikli yerini almaktadır. Bu çerçevede, kültür aktarımının temel unsuru olarak dil görülmektedir. Rumca'yı ana dili olarak kullanabilmek, kültürel aktarımın en önemli aşamalarından biri olarak sayılabilir. Bunun dışında Rum örf-adetlerinin, kutlama ve üzüntü paylaşımlarının, özel gün ve gecelerin yeni nesillere aktarımı da önem arz etmektedir. Burada birkaç cümle ile çok kısaca ifade edilen gerekçeler, Rumları çocuklarını cemaat okullarına göndermeye yöneltmektedir. Özellikle dil öğrenme konusu, üzerinde hassasiyetle durulan konuların başında gelmektedir. Sosyal hayatında zaten doğal olarak Türkçeyi öğrenen çocuğun, kendi kimliğinin vazgeçilmez bir unsuru olarak Rumca'yı öğrenebilmesi için eğitim yaşantısının da buna elverişli olması gerektiği görüşü, katılımcılar tarafından sıklıkla dile getirilmiştir. RK6, neden Rum Okulu? Sorusuna şu cevabı veriyor: "*Doğal olarak insan çocuğunun ana dilini bilmesini ister, Türkçeyi zaten doğal ortamında öğreniyorsun ama bizde Rumca konuşulan yer ya bir kilisedir ya evdir ya da okuldur.*" Katılımcının görüşleri incelendiğinde dil öğrenimi noktasında okula yüklenen misyonun açık olduğu görülmektedir.

Bir başka katılımcı RK10 ise yine kültür aktarımında dilin önemine dikkat çekerek şöyle demektedir: “*O zamanlarda Türk devlet okullarında okumak gibi bir düşünce cemaatte yoktu. Çünkü kendi Rum kültürünü yeni nesillere, çocuklara öğretmek önemliydi. Devlet okuluna giden çocukların Rumca dili kaybolmuştur.*” Katılımcının son cümlesi, dil-kültür bağına yönelik var olan algıyı betimlemesi açısından önemlidir. Devlet okuluna giden bazı Rumların, Rumca’yı unutmalarından dolayı kültürel özelliklerini büyük ölçüde yitirdikleri anlayışının egemen olduğu görülmektedir. Dil öğretiminin yanında örf-adet ve din eğitimi de yine cemaat okullarına gitme noktasında ikna edici bir pozisyona sahip olmaktadır. Bu durumu, ilkokulu devlet okulunda okuyan nadir katılımcılardan biri olan RK7’nin hatırası da ortaya koymaktadır. Katılımcıyı dinliyoruz:

Ayrıca hep birlikte olduğunuz için örf, adet, kültürü de öğrenebiliyorsunuz. Mesela bir anımı hatırlatayım. İlkokulda devlet okulunda ramazanda işte hocamız dedi ki siz küçüksünüz bir ilk gün, bir ortasında, bir de son gün oruç tutun dedi. Ben eve gittim dedim ben oruç tutacağım. Örf ve adetler okulda öğretildiği için bu şekilde bir durum ortaya çıkıyor ister istemez.

Katılımcıların okul tercih nedenlerine ilişkin vermiş oldukları bilgilerden hareketle öncelikli kaygının dil-kültür aktarımı olduğu söylenebilir. Bunun yanında ikinci bir faktör olarak ortaya ötekileştirilme korkusu çıkmaktadır. Genel eğilimin aksine çok az sayıdaki Rum, eğitim yaşantısının bazı kademelerinde devlet okulunda öğrenim görmüş ve bunlardan bazıları kimliklerinden dolayı çeşitli sıkıntılar yaşamışlardır. Yaşanan bu sıkıntılar, cemaat içerisinde kulaktan kulağa ve nesilden nesile aktarılmış; bu aktarımlarda da var olan gerçeklik kimi yönlerden değişmiştir. Yaşanmışlıklara kulaktan dolma hurafeler eklenmiş ve sonuçta “devlet okulunda bir Rum, kimliğinden dolayı rahat okuyamaz” algısı bazı cemaat üyeleri arasında yayılmıştır. Katılımcılardan RK1 günümüzden yaklaşık 25 sene öncesine ilişkin şu bilgileri aktarıyor:

Devlet okuluna giden bir arkadaş tanıyordum. Lisede bazen sorun yaşıyordu yani sınıfta sataşmalar oluyordu. O zamanlar gâvur ismi çok kullanılıyordu tabi birkaç sene sonra çocuk Fener Lisesi’ne geri geldi. İlk başta ulaşım kolaylığından dolayı devlet okulunu tercih etmesine rağmen daha sonra bu tür sıkıntılardan dolayı bizim okullara döndü.

RK1’in hatıralarından dinlediğimiz bu olay, Rum cemaati içerisinde var olan ötekileştirilme kaygısının nedenine ilişkin bir örnek olarak gösterilebilir. Tabiki bu algı ve durum istisnasız tüm cemaat üyelerini kapsamamaktadır. Bazı katılımcılar, bu noktada daha esnek bir bakış açısı ortaya koymuşlardır. Önceliklerinin yine cemaat

okuluna gitmek olduğunu ifade eden bu katılımcılar, ancak devlet okuluna gitme noktasında da çok net sorun yaşanır algısına sahip olmadıklarını belirtmişlerdir. Bu katılımcılardan biri olan RK3 bu durumu şöyle ifade ediyor: *“Bilmiyorum belki yaşamazdım çevremde devlet okuluna giden pek olmadığı için bunu bilemiyorum gerçekten. Ama benim Rum Okulu tercihimde korku veya buna benzer bir durum yoktu sadece annemin oradaki görevine bağlı olarak gelişen doğal bir süreçti.”* Katılımcının ifadeleri incelendiğinde devlet okuluna gitmeye yönelik çok net bir algının var olmadığı görülmektedir. Bir başka katılımcı ER7 ise ilkokulu devlet okulunda okuduğunu ancak çok büyük sorunlar yaşamadığını şu sözlerle anlatıyor: *“Valla çok küçüktüm pek sıkıntı yaşadığımı hatırlamıyorum. Sadece, mesela benim hakkım olduğu halde bir yarışmaya beni göndermediler. O kadar önemli değildi yani bilmiyorum belki oradaki neden Rum olmam da olmayabilir yani.”*

Katılımcıların okul tercihleri ve bu tercihlerinin nedenlerine ilişkin bulgular göz önüne alındığında, Rum cemaatinin çok yaygın bir şekilde çocuklarını Rum cemaat okullarına gönderdikleri, bu tercihlerinde de Rum kültür ve dilini yeni kuşaklara kazandırma amacının etkili olduğu söylenebilir. Devlet okuluna gitme düşüncesi iki nedenden dolayı çok tercih edilmemektedir: Birincisi, dil-kültür yozlaşması, ikincisi ise; ötekileştirilme kaygısı. Ötekileştirilme kaygısının, çok yaygın olmamakla birlikte, devlet okuluna gidip bir takım kimlik temelli sorun yaşayan Rumların hikâyelerinin yanı sıra tarihi süreçte yaşanan kimi sorunların sosyal hayata yapmış olduğu etkinin okul ortamına da taşınabileceği düşüncesiyle ortaya çıktığı söylenebilir.

Tablo 4.9. Rum Katılımcıların Okul Tercihlerine Etki Eden Faktörler

Dil öğrenimi

Din öğrenimi

Ötekileştirilme kaygısı

Alışkanlıklar

Örf-Adet öğrenimi

Ailelerin yönlendirmesi

Katılımcıların sosyal hayatlarına ilişkin bir diğer konu ise mahalle yaşamları ve arkadaşlıklar olmuştur. Doğup büyüdüleri mahallelerde, geniş toplumla veya diğer azınlık gruplarından bireylerle iletişim kurarken Rum kimliklerinden dolayı herhangi bir sorun yaşadılar/yaşamaktalar mı? Araştırma kapsamında bu soruların cevabı aranırken elbette bu tür konulardaki cevapların bireysel deneyimlere dayandığı ve kişisel özelliklerin cevapları çok büyük oranda değiştirebileceği gerçeği göz ardı edilmemiştir. Aynı dönemde birbirine yakın iki mahalle ya da sokakta yaşayan iki birey, hayatı çok farklı deneyimliyor olabilir. Bu gerçekliği göz ardı etmeden katılımcıların yaşamış oldukları tecrübeler ışığında genel bir perspektif sağlanmaya çalışılacaktır.

Çalışma kapsamında görüşlerine başvurulmuş katılımcıların farklı sosyo-ekonomik ve bireysel özelliklere sahip olması, konuya ilişkin tarihsel bağlamda çeşitlendirme olanağı sunmuştur. Katılımcıların yaş özellikleri dikkate alındığında, 1950'den günümüze çeşitli kesitler sunabilme imkânına sahip olunabildiği görülmektedir. Katılımcıların konuya ilişkin görüş ve tecrübeleri de karşılaştırıldığında bu durum anlaşılabilir olmaktadır. Yaş aralığı benzer olanların konuya ilişkin tecrübeleri de yakınlık göstermektedir. 65 yaş ve üstü katılımcıların sosyal hayatta kimlik temelli sorun yaşadınız mı? Sorusuna vermiş oldukları cevaplar incelendiğinde, cumhuriyet tarihindeki, konu ile ilişkili belli başlı olayların etkilerinin ön planda olduğu ancak zamanla bu sıkıntıların azaldığı ve günümüzde herhangi bir sorun yaşanmadığı noktasında ortak bir temanın oluştuğu görülmektedir.

En çok dile getirilen dönemler 6-7 Eylül olayları ve Kıbrıs çıkarması dönemi olmuştur ki bu iki hadise, cumhuriyet tarihinde Rumları direkt etkileyen en önemli vakaların başında gelmektedir. Bu kategorideki katılımcılardan RK1'i dinliyoruz:

Tabi bizim dönem 6-7 Eylül'ü yaşadık, 63 olaylarını yaşadık daha sonra 74 Kıbrıs çıkarması dönemlerini yaşadık. Ama bugünlere geldiğimizde çok değişti çok iyileşmeler oldu. Ben bu değişimleri görüyorum biliyorum ama özellikle 74'ten sonra doğanlar bu sorunları bilmiyorlar. Zaten her zaman da bilmeleri gerekmez ancak tarihsel bir olay olarak bilmeleri gerekir. Ama bizim nesil ve bizden birkaç yıl sonra doğanlar bu olayları yaşadılar ve bu yaşananlar çok hoş şeyler değillerdi. Çok acılar çektik ama şimdi bunlar kalmadı tamamen farklı bir yaklaşım var.

Yine aynı kategorideki bir diğer katılımcı RK6 da RK1'e benzer ifadelerle konuya yaklaşıyor:

Bakın bir ara Türkiye’de vatandaş Türkçe konuş diye bir kampanya vardı. Rumca konuşulduğu zaman taciz ediliyordu dayak yiyordu ve bir baskı altındaydık. Fedo diye bir arkadaşımız vardı aman fedo demeyi Feridun deyin derdik. Ve sonuçta bir takım göçler oldu. Şu anda İstanbul’dan göç edenler Atina’nın belirli yerlerinde yaşadıklarını ve Türkçe konuştuklarını göreceksiniz. Burada bir kongre yapmıştık İstanbul buluşması adı altında ve o zaman latife yaparak onlara demiştim siz asıl buradayken Türkçe konuşacaktınız Yunanistan’da değil demiştim.

Yukarıda görüşlerine yer verilen 65 yaş ve üstü iki katılımcı da benzer tarihlere temas etmiştir. Özellikle Vatandaş Türkçe Konuş kampanyasının sosyal hayatları üzerindeki etkisini dile getiren katılımcılar, problemleri yaklaşımaları genelde “di’li geçmiş zaman” kipinde anlatarak günümüze yönelik farklı bir bakış açısının var olduğunu ifade etmişlerdir. Aynı kategorideki bir diğer katılımcı RK10 da çok benzer ifadeler ile hemen hemen aynı tarih ve olaylara vurgu yapıyor:

Baskı gibi problemler. Ben 1965 doğumluyum 70’de gittim buradan demek ki o yıllarda baskı yaşadık. Yolda yürürken Türkçe konuş diyorlardı, bizim okullarımızda pek bir özgürlüğümüz yoktu ve büyüklerimiz çok tedirgindi ve onların korkularından anlıyorduk ki sorun var. Yolda bırakıyorlardı ki gezelim, 55 ve 64’de yaşadıkları çok sorunlar olduğu için bir korku vardı, 74’te Kıbrıs meselesi olduktan sonra çok korktuk ve gitmek zorunda kaldık. Çünkü Yunanistan ile Türkiye arasındaki sorunlar hep bizim üzerimize düşüyordu. Benim Türk arkadaşlarım vardı, Ermeni, Yahudi farklı farklı arkadaşlıklarım vardı insanlarla bir problemimiz yoktu.

Bir diğer katılımcı RK1 ise geçmişte yaşadığı bir olay ile günümüzde yaşamış olduğu bir olayı anlatarak yaşanan değişim ve dönüşümü yaşadığı örnekler üzerinden bize anlatıyor:

Birinci Örnek:

Yanılmıyorsam 60lı yıllardı. Vatandaş Türkçe Konuş kampanyası vardı ama ben çocuktum dinler miyim. Babam derdi ki aman sakın sokakta Rumca konuşma. Birgün otobüste Balat’ta büyükannem oturuyordu onun evine gidiyorduk, otobüsteydim otobüs de eski üç kapalı otobüslerden Unkapanı’ni geçtikten sonra Rumca konuştum. Bunu duyan bir iki kişi şoföre bağırdı; dur burada gavur var onları otobüsten indirelim!! Babam da çekindi, korktu bir şey diyemedi ve açtılar kapıyı indik. Babam dedi: Sana demedim mi Rumca konuşma diye.

İkinci Örnek:

Artık her şey çok değişti... Mesela takside telefonum çalıyor ben Rumca konuşuyorum. Daha dün taksi şoförü diyor: ‘ah benim bir Rum komşum vardı çok severdim ama gitti...’ yani şimdi artık o genel görüş değişti. Eski komşularımızla mesela ilişkilerimiz çok insani ve çok doğal yani o eski kindar durum yok artık. Devletin uyguladığı politika insanlara da yaradı. Çünkü o zamanlar tuhaf bir milliyetçilik körükleniyordu. Mesela azınlıkların dükkânlarının önünde oturuyorlardı diyorlardı burası Rum dükkânı buradan alışveriş yapmayın. Şimdi bunlar yok tabi genel kanı, genel mantalite değişti.

Bir diğerk katılımcı grubunu oluşturan 40-65 yaş aralığındaki kişilerin konuya ilişkin görüşleri incelendiğinde ise hayatlarının hem sıkıntı hem de rahat dönemleri olduğunu anlıyoruz. Bu yaş dönemindekilerin özellikle Kıbrıs çıkarması zamanlarında çeşitli sıkıntılar yaşamış oldukları ancak daha sonra bu durumun ortadan kalktığı ifade edilebilir.

Bu yaş grubundaki katılımcılardan RK2 konu hakkında şunları söylüyor:

Sosyal hayatımda çok arkadaşım vardı ve onlarla aram gayet iyiydi herhangi bir sorun yaşamadım. Fakat 74 harbinde çok sıkıntı yaşadık. O zaman annem bizim isimlerimizi değiştirmişti yani Türk isimleri koymuştu ve 90'lı belki de 95'li yıllara kadar burada Rum olmanın sıkıntısı epey bir yaşadım. Günümüze geldiğimiz zaman ise artık zaten çok ufak bir azınlık kaldık iki bin kişi kadar ve tabii ki azınlıkların her zaman bir takım sıkıntıları oluyor ama şu anda bizim belli başlı sıkıntılarımız yok. Ama eskiden çok sıkıntı çektim.

RK2'nin söylemleri incelendiğinde, Rum azınlık için rahatlamanın ancak 1990'lardan sonra olabildiği, öncesinde çeşitli sorunların yaşanmış olduğu söylenebilir. Yaşanan bu sıkıntılı dönemlerde ise baskının temel olarak dil üzerinden yaşandığı ifade edilebilir. Özellikle topluma açık alanlarda konuşurken Türkçeden başka bir dil kullanmak tepkiye neden olabiliyor ki RK2'nin hatıralarından da dinlediğimiz gibi zamanın Rumları, gelebilecek bu tepkileri önlemek için farklı takma isimler kullanma ihtiyacı hissetmişlerdir. Bu durumu yine aynı yaş grubundaki bir diğerk katılımcı RK7 de şu sözlerle destekliyor: *“Ad saklama çok yaygın bir şeydi ama ben hiçbir zaman ismimi saklamadım peki sorun yaşadım mı? Bazı sorunlarla karşılaştım karşımdaki bazen bazı imalarda bulundu ama burada doğup büyüdüğümüz için bir yandan da alışıyoruz bunlara.”* RK10 isimli aynı kategorideki katılımcı ise geçmişteki sorunlu olay ve yılları konuşmaktansa günümüzü değerlendirmeyi seçerek artık herhangi bir sıkıntı olmadığını şu sözlerle anlatıyor: *“Şu andaki durum çok iyi özgürlük var herkes düşündüğünü söyleyebiliyor, okullarımızda da cemaatlerimizde de ne yapmak istiyorsak her şey rahatça oluyor.”* RK10'un ifadeleri incelendiğinde günümüze yönelik sosyal hayatın hemen hemen her boyutunu kapsayan bir ifade ve kesinlik ile herhangi bir sıkıntının yaşanmadığını, özgürce herkesin haklarını kullandığı ifade edilebilir. Katılımcı RK5 ise sosyal hayata ilişkin, çeşitli kültürel etkinliklerini İstanbul'da tekrar düzenleyebildiklerini, bunu sağlayacak hem sosyal hem de siyasi ortamın uygun olduğunu belirttikten sonra zaten hayatının hiçbir aşamasında kendisini azınlık ya da

yabancı olarak kabul etmediğini eşit bir vatandaş olarak yaşamını sürdürdüğünü şöyle ifade etmiştir:

Ben yılbaşında eski adetlerimizi vatandaşlarımızla birlikte İstanbul'un çok kültürlü yapısına uygun bir şekilde tekrar yapabildiğimiz için mutluyum. Çünkü İstanbul'a bu yakışıyor. İstanbul'un mozaik yapısının önemli unsurunun da bizim olduğumuzu düşünüyorum. Ben Kuzguncuk'ta büyüdüm, orada büyümek ayrıcalıktır. Camiyle kilise yan yana, bir tarafta Ermeni kilisesi 300 metre ileride Rum kilisesi ve kendimi çok şanslı hissediyorum ki bu kültür zenginliği içerisinde büyüdüm. Sonuç olarak kendimi ne azınlık ne de ikinci sınıf vatandaş olarak gördüm.

40-65 yaş aralığındaki katılımcılar ile 65 yaş ve üstü katılımcıların görüş ve tecrübeleri birbirini tamamlar nitelikte örtüşmektedir. Peki, günümüzün gençleri neler yaşıyorlar neler düşünüyorlar? Katılımcılar arasında en genci olan RK3'ün konu hakkındaki düşüncelerine bakıyoruz:

Ben çok sıkıntı yaşadığımı söyleyemem küçük küçük sıkıntılar oldu ama öyle çok büyük sıkıntılar yaşamadım hiç. Bizden bir önceki kuşak belki bir takım sıkıntılar yaşamıştır ama benim 90'lar olarak söyleyebileceğim zamanlarımda Rumlara yönelik ciddi bir sıkıntı yoktu.

RK3'ün bu savını destekler nitelikte bir başka genç katılımcı RK11'in görüşlerine bakalım: "*Günlük hayatta sıkıntı var desem yalan olacak yani yok, ibadetler oluyor. Çok nadir ufak tefek şeyler oluyor tepkiler ama çok ufak yani önemsiz.*" Nispeten genç katılımcıların sosyal hayata ilişkin bakış açıları ve deneyimleri incelendiğinde son 10-15 senedir Rumların sosyal hayatlarında çok büyük kimlik temelli sorunlar yaşamadıkları, geçmişte yaşanmış ve toplu göçlere kadar etkisi görülmüş olan dönemlere göre çok çok rahat bir dönem yaşandığı söylenebilir.

Katılımcıların sosyal hayata ilişkin görüş ve deneyimlerine yönelik bulgular genel olarak değerlendirildiğinde, cumhuriyet tarihi boyunca kimi zaman uluslararası ilişkilerdeki bazı durumların da bir yansıma alanı olarak Rumların çeşitli sıkıntılar çektikleri söylenebilir. Özellikle 6-7 Eylül olayları ve Kıbrıs çıkarması dönemlerinin, Türkiye'deki Rumların en çok zorlandıkları zaman dilimleri olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bütün bu zorlu geçen sürecin ardından 1990'lı yıllardan başlayan ve 2002'den bu yana artarak devam eden bir iyileştirme sürecinin de yaşandığı açık bir şekilde ifade edilmektedir. Günümüzde Rumlar, sosyal hayatlarında çok büyük sorunlar yaşamadan kendi kimlikleri ile rahatlıkla yaşayabildiklerini belirtmişlerdir.

Sosyal hayata ilişkin değerlendirilmesi gereken konulardan biri de hiç şüphesiz askerliktir. Askerlik, ilk etapta sosyal hayatın bir parçası mı acaba diye sorulara muhatap olsa da konuya daha geniş bir açıdan bakıldığında öyle olduğu kolayca anlaşılabilir. Askerlik, her ne kadar sadece erkekler için zorunlu olan bir görev ise de aile, eş-dost kavramlarına olan etkisinden dolayı toplumsal temelde geniş yansımaları olan bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Askerde yaşanan veya yaşanamayan her şey bir şekilde bireyin içerisinde yer aldığı olduğu toplum tarafından aidiyet temelli bir sorgulamanın konusu olabiliyor ki bu, azınlıklarda çok daha yoğun bir şekilde ortaya çıkabilmektedir.

Bu kısa girizgâhtan sonra erkek katılımcıların askerlik ile ilgili deneyim ve görüşlerini incelemeye geçelim. Öncelikle, katılımcılar arasında askerlikten çok kötü anılarla dönen, kimliğinden dolayı çok büyük sorunlar yaşadığını söyleyen herhangi biri olmadığını ifade etmek gerekir. Hatta katılımcıların çoğu, askerde sivil yaşama göre çok daha rahat olduklarını ifade ederek askerden çok güzel anılarla ayrıldıklarını söylemiştir. Sadece birkaç katılımcı askerde ufak bazı sorunlar yaşadığını ancak onların da büyümeden kapandığını belirtmiştir. Rum azınlığının cumhuriyet tarihi boyunca en çok zorlandığı dönemlerin başında gelen 1974 yılında askerlik yaptığını ifade eden RK1 böylesi bir ortamda bile bazı negatif ayrımcılıklara maruz kalırsa da esasta hiçbir sorun yaşamadığını, komutanlarının kendisine yönelik negatif herhangi bir tutum içerisinde hiçbir zaman olmadığını ifade etmiştir. RK1'in askerlik ile ilgili hatıralarını dinleyelim:

Tabi başka şeyler de yaşadım mesela askerdeyim tam da 74 yılındayım. Tuzla'da piyade okulunda. Çıkarma oluyor bizim bütün alay boşalıyor geceden gidiyor sadece öğrenciler kaldı. Bizi de ertesi gün topladılar dediler; siz de biran evvel gideceksiniz. Çünkü biz yemin törenini bekliyorduk ancak acil bir durum olduğu için erkene alınacak ve belki savaşa gidersiniz diye anlatıyorlar. O sırada iri yarı bir arkadaşım vardı kemal diye. Kalktı dedi ki; komutanım şimdi RK1 ne olacak. Bütün bölüğün önünde komutan bir afalladı önce sonra dedi ki; bu üniformanın altında herkes eşittir ve bu kemal sonra geldi benden özür diledi gafını anladı. Fakat bu da elini torbaya daldırıyor Kafkas Dağı'nda bir yer çekiyor ve oraya ancak katırla gidiyorsun. Ben de Eleşkirt'i çektim. Kemal aldı eline haritayı oranın zor şartlarını görünce firar etti. Ben de Eleşkirt'i bilmiyordum ama haritadan buldum. Benim askerliğim çok iyi geçti. Çünkü çok iyi bir komutana düştüm. Ondan sonra benim askerlikte bir zorluğum olmadı.

RK1'in askerlik ile ilgili deneyimlerini incelediğimizde sistematik bir sorunun yaşanmadığını sadece askerler arasından bir takım sözlü sataşmaların olduğunu onların da kısa süre sonra hallolduğunu anlıyoruz. RK1 ile yakın yaşlardaki bir diğer katılımcı

RK6 da askerde hiçbir sorun yaşamadığını üstüne çok güzel anılarla ayrıldığını şöyle anlatıyor: *“Yok ben kısa dönem askerlik yaptım, örnek asker seçildim o kadar büyük dostluklar oldu ki terhis olacağımız gece bir eğlence düzenlediler bir baktım benim için sünnet düğünü maşallahlar kepler falan hiçbir ayrımcılık görmedim yani askerde.”* Bu iki katılımcıya göre biraz daha genç olan bir başka katılımcı RK5 de yine askerlik anılarını benzer şekilde ifade ediyor. Kimliğinden dolayı resmi olarak onbaşı rütbesi alamamış olması bir ayrımcılık ve üzüntü kaynağı olarak kabul edilse de sonuçta askerlik ile ilgili genel kabul sorunsuz geçtiği yönünde olmuştur: *“Askerde ben ve bir Musevi arkadaşım onbaşı olduk ama fırfir takamadım yani fırfirsız komutan olarak yaptım askerliği. Komutanım da bu durumu özür dilerek açıkladı. Ancak sekiz ayın sonunda ayrılırken hepimiz hüüngür hüüngür ağlıyorduk bunu yaşamayanın anlamasına imkân yok.”*

Katılımcıların askerlik ile ilgili deneyim ve görüşlerine yönelik bulgular genel olarak incelendiğinde, askerde kimliklerinden dolayı çok büyük sorunlar yaşanmadığı ifade edilebilir. Ufak tefek bazı olayların dışında askerlik, tüm erkek katılımcılar için güzel anılarla geçirilmiş bir zamanı işaret etmektedir.

Sosyal hayata ilişkin ele alınan konulardan biri de meslek seçimi ve iş yaşamı olmuştur. Özellikle devlet memuru olma isteği ve olabilme imkânına yönelik düşünce ve deneyimler, bu araştırma kapsamında incelenmeye çalışılmıştır. Katılımcılardan sadece biri devlet memurluğu yapmakta olup diğer katılımcılar arasından devlet memuru olan da olmak isteyen de yoktur. Görüşlerine başvurulmuş katılımcılar, zaten devlet memuru olmak istemediklerini ancak son zamanlara kadar isteselerdi de zaten olamayacaklarına inandıklarını ifade ederek, “gayrimüslimler memur olamaz” algısının Rum cemaatinde de var olduğunu ve çoğunlukla da bu algının devam ettiğini ortaya koymaktadırlar. Katılımcılar arasındaki tek memur olan öğretim üyesi RK6 devlet memurluğu konusunda şunları söylüyor:

Devlet memuru oldum zaten 33 sene devlet memurluğu yaptım ama üniversitede sadece. Gizlilik gerektiren yerlerde mesela gayrimüslimler çalıştırılmazlar bu konuda 1944 genelgesi var. Bu konuda son zamanlarda kat edilen bir gelişme, Vakıflar Meclisi kuruldu ve bütün gayrimüslim vakıfların adına bir temsilci bence çok önemli bir gelişme bu; Türkiye cumhuriyeti bir Rum vatandaşı cemaat vakıflarının temsilcisi olarak vakıflar meclisine girebildi.

RK6, son zamanlaradək üniversite dışında memur olabilmenin çok zor hatta imkânsız olduğunu buna yönelik bir kararnamenin günümüzde de yürürlükte olduğunu ifade ederek azınlıkların memur olabilmeleri önünde hala ciddi sıkıntıların var olduğunu savunmaktadır. Öte yandan memur olmaya yönelik azınlık cemaati üyelerinin de çeşitli nedenlerden dolayı isteksiz davrandıkları görülmektedir.

RK1 bu durumu şöyle ifade ediyor: *“Bizi devlet memuru yapmıyorlardı bugünü bilmiyorum başvursak yaparlar mı ama Rumlardan sadece üniversite hocaları vardı birkaç tane başka hiçbir devlet dairesinde ben Rum hatırlamıyorum. Bizden de müracaat olmuyor çünkü çok az kaldık bu bir bunun dışında belki maaş az geliyor ama eskiden hiç ümit yoktu yani boşuna başvuru olurdu.”* Katılımcının ifadelerinden hareketle, özellikle maaş konusundaki yetersizliğin bazı azınlık cemaati mensuplarını devlet memuru olma konusunda isteksiz hale getirdiği söylenebilir. Sonuç olarak, katılımcıların ortaya koymuş oldukları ifadelerden hareketle, tarihi süreç içerisinde kimi yasa-genelge-yönetmelik ve uygulamalar ile azınlıklara devlet memurluğu yolu ya kapatılmış ya da sadece bazı meslek gruplarına özel olarak zorlu bir yoldan açılmış olduğu, buna karşılık azınlık mensuplarının da memur olma konusunda genel bir isteksizlik ortaya koydukları, çeşitli özel nedenlerden dolayı çok fazla talepkar olmadıkları ifade edilebilir.

Katılımcılarla yapılan görüşmelerde, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı bir Rum olarak dini gerekliliklerini serbestçe yerine getirebilip getiremedikleri konusu da sosyal hayat başlığı altında ele alınarak incelenmiştir. Bilindiği üzere Rum Ortodoks Kilisesi'nin merkezi İstanbul'dadır. Patrikleri İstanbul'da ikamet etmektedir. Bu nedenle İstanbul/Türkiye, Rum Ortodokslar için ayrı bir öneme sahiptir. Katılımcıların bu konudaki genel görüşü ibadet özgürlüğünün olduğu yönündedir. Pazar ayınlarına serbestçe gidebilmekte ve herhangi bir sorunla da karşılaşmamaktadırlar. Çok nadir ufak tefek olaylar yaşansa da bunlar, cemaatin genel anlamdaki huzurunu bozmamaktadır. Bu konuda katılımcılardan din görevlisi olan RK11 şu bilgileri veriyor:

Mesela, tamam Patrikhane'nin çanları her gün çalıyor ibadet için ve ibadetler rahatlıkla yapılıyor ve Fener mahallesinde, Balat mahallesinde çanlar çalınsa mesela ne gibi tepkiler alınır merak ediyorum. Çan olmadığı halde ara sıra bir taş, şişe atma gibi şeyler oluyor ancak Patrikhane korumalı olduğu için, kapıda polis noktası olduğu için günlük hayatta böyle şeyler olmuyor. 2004 yılında en son bombalama olayı yer aldı, o zamandan beri böyle kaba bir rahatsızlık olmadı.

Bugün bütün Protestan âleminin temsilcilerinin katıldığı toplantılar, ayinler rahatlıkla gerçekleştiriliyor herhangi bir sıkıntı yoktur.

RK11'in vermiş olduğu bilgiler, araştırmacının çalışma boyunca yapmış olduğu gözlemlerle de uyumaktadır. Araştırma kapsamında katılımcılarla görüşmek üzere sık sık Pazar ayinlerine gidilmiş ve ne ayin öncesi ne de ayin sonrası herhangi bir olay veya huzursuzluğa şahit olunmamıştır. İnsanlar, gayet rahat ve güvenli bir şekilde kiliselerine gelip ibadetlerini yapmış ve aynı şekilde de dağılmışlardır.

Çalışmanın bu bölümünde Türkiye cumhuriyeti vatandaşı Rumların, azınlık statüsündeki bir cemaat ve birey olarak sosyal hayatlarında kimlik temelli herhangi bir sorun yaşayıp yaşamadıkları sorusuna cevap aranmıştır. Araştırmada elde edilen bulgulardan hareketle oluşturulan betimsel kategoriler bir bütün olarak incelendiğinde; katılımcıların Cumhuriyet tarihi boyunca kimi dönemlerde çeşitli sorunlar yaşamış oldukları ve yaşanan bu sıkıntıların da etkisiyle zaman zaman toplu göçlerin ortaya çıktığını ifade edebiliriz. Ancak, sosyal hayatta bazı sorunlar yaşanmış olsa da bir takım alanlarda da ciddi sıkıntı hikayeleri anlatılmamıştır. Buna en açık örnek askerliktir. Askerlik ile ilgili hatıralarını paylaşan katılımcıların ortak vurgusu, birkaç ufak anlatı dışında, askerlik süresince kimlik temelli herhangi bir sorun yaşamadığı yönünde olmuştur. Sonuç olarak, toplumsal yaşamda Türkiyeli Rumlar kendilerini özellikle iki boyutta değerlendirmektedir: Bu boyutlardan ilki hiç şüphesiz Rum kimliğidir. Her ne olursa olsun Rum kültürünü, dilini, örf ve adetlerini yeni nesillere aktararak kimliklerini korumayı hedeflemekte ve bu amaçta da en büyük misyonu eğitime yüklemektedirler. Bu çerçevede, sosyal hayata yönelik betimsel kategorilerin bütüncül incelenmesi sonucuna ortaya çıkan birinci üst kategori, eğitim yolu ile kültür aktarımıdır. İkinci boyut ise entegrasyona dayalı bir toplumsal varlık talebine işaret etmektedir. Özellikle mahalle yaşamı ve meslek seçimlerine ilişkin bulgular bu yönde verileri ortaya koymaktadır. Kendi Rum kimliklerini kaybetmeden, vatandaşı oldukları Türkiye cumhuriyeti devletinin anayasal güvence sağladığı, eşit vatandaşlık prensibinin teorikte olduğu gibi pratikte de var olmasını; sosyal yaşamın hemen her alanında vatandaşlık temelinde eşit hak ve sorumluluklara sahip olunmayı talep etmektedirler. Ortaya konan bu talep, bizlere ikinci üst kategoriyi sunmaktadır: eşit yurttaşlık.

4.3.2. Vatandaşlık Politikalarına İlişkin Görüş ve Beklentiler

Bu bölümde, katılımcıların vatandaşlık politikalarına ilişkin görüş ve beklentileri ortaya konmaya çalışılacaktır. Cumhuriyet tarihi boyunca uygulanan vatandaşlık politikaları ve bu politikaların sosyal hayat üzerindeki etkisi ele alınacak; günümüzde yoğun olarak gündemde olan vatandaşlık tanımı ve yeni anayasaya yönelik görüş ve beklentiler betimlenecektir.

Araştırma kapsamında görüşlerine başvurulmuş katılımcıların Cumhuriyet Dönemi vatandaşlık politikalarına ilişkin görüşleri incelendiğinde, kuruluştan günümüze dönemselsel olarak uygulanmış olan bazı politikalar Rumların üzerinde ciddi sıkıntılar oluşturmuş olsa da, son 15-20 senedir bu konuda ciddi değişim ve dönüşümlerin yaşandığı düşüncesinin egemen olduğu ifade edilebilir. Bu kapsamda katılımcılar tarafından dile getirilen olay ve dönemlerin, vatandaşlık politikaları ve bu politikaların sosyal hayata yansımaları üzerinden örneklendirildiği görülmektedir. Bu dönemde yaşanan kimi sosyal olaylar, katılımcılar tarafından vatandaşlık politikalarının bir yansıması olarak kabul edilmiştir. Özellikle 6-7 Eylül olayları, azınlıkların devlet memuru olmaları önündeki engeller, azınlık cemaatlerine ait vakıf mallarına el konması ve eşit vatandaş olarak kabul görmemek katılımcılar tarafından dile getirilen hususların başında yer almıştır. Ancak Cumhuriyet Dönemi'nde yukarıda ifade edilen kimi sorunlar yaşanmış olsa da son yıllarda artık bu konuda ciddi bir değişimin yaşandığı çok net bir dille ifade edilmektedir. Katılımcılardan RK1, yaşanan değişim sürecinin Özal dönemiyle birlikte başladığını ve günümüzdeki devam ettiğini ifade ederek şunları söylemektedir:

Ben, Özal dönemini çizgi kabul ediyorum. Çünkü niye bir de şöyle bir tecrübem var; ben 72 de üniversiteden mezun oldum. Bu okula geliyorum tayin için ama beni tayin etmiyorlar. O zamanlarda gizli bir emirle Rumların okullara tayin emri çıkmıyordu. Çünkü mukabele esasına göre, Batı Trakya'ya da aynı sayıda öğretmen gönderiliyordu. O yüzden Yunanistan'dan kontenjan öğretmenlerinin gelmesini istiyorlardı. O yüzden önce beni burada kütüphane memuru olarak tayin ettiler ondan sonra 87 yılında Özal geldi ve bu yasakları kaldırdı. Onun üzerine benim öğretmen olarak tayinim çıktı. Yani 15 sene burada öğretmenlik yapamadım. Bugün ben kimim ki cumhurbaşkanından randevu aldık cumhurbaşkanı bizi kabul etti bazı cemaatlerin birer temsilcisi olarak. İcabında başbakan yardımcısıyla görüşüyoruz. Artık bir temas var ve bu temas tabii ki çok yararlı. Çünkü sorunu birebir anlattığımızda çözümü daha rahat oluyor.

RK1'in deneyim ve görüşleri incelendiğinde, gençlik yıllarında çeşitli sıkıntılar yaşamış olsa da özellikle Özal dönemiyle birlikte vatandaşlık politikalarının değişmeye başladığını ve günümüze gelindiğinde ise devletin en üst makamlarından randevu alıp görüşme imkânına sahip olduklarını, yaşamış oldukları kimi sıkıntıların çözümü için resmi kurumların yapıcı bir yaklaşımla konuları ele aldığını ifade ettiği görülmektedir. Katılımcının değindiği bu hususların temelde, eşit vatandaşlık uygulama ve algısına yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Devlet tarafından zararlı, korunulması gereken bir birey ve topluluk olarak görünmenin aidiyet üzerine etkisi ile eşit birer vatandaş olarak görülmenin aidiyet üzerindeki etkisi tartışılmayacak kadar açıktır. Bir başka katılımcı RK6 da yine vatandaşlık politikalarına ilişkin RK1'in fikirlerini destekler nitelikte bir takım görüşler öne sürmektedir. Katılımcı, bireysel deneyimlerinden de hareketle, geçmişte eşit birer vatandaş olarak görülmediklerini tam tersine kendilerinin bir tehlike olarak görüldüğünü, günümüzde ise artık bu algının çok değiştiğini ve değişmeye devam ettiğini ifade etmektedir. RK6'nın konu hakkındaki görüşlerine kısaca göz atalım:

80 Darbesinden sonraydı ben yurtdışında bir kongrede konuşmacıydım, ama bir türlü bana pasaport verilmiyordu ancak bir bakanın müdahalesiyle çözüldü, bana verilmeyecekti nedeni belli değil. Bu durumlar günümüzde yok çok düzeldi, günümüzde AKP hükümeti geçmişteki bu hataların telafisi için muazzam adımlar atmıştır. En başta vakıfların gasp edilen malları peyderpey geri veriliyor.

Katılımcının ifade ettiği görüşler incelendiğinde özellikle son on yıl içerisinde yaşanan dönüşüme dikkat çekildiği görülmektedir. Cumhuriyet dönemi vatandaşlık politikalarına ilişkin benzer bir bakış açısına sahip olan RK3 ise, uygulanan politikaların zamanın şartlarına göre değerlendirilmesi gerektiğini çünkü uygulanan politikaların dünyadaki gelişmelerden bağımsız olmadığını vurgulamaktadır. Katılımcı, vatandaşlık politikalarına ilişkin görüşlerini şöyle ifade ediyor:

Öncelikle şunu ifade edeyim: Türkiye'nin kurucu felsefesi öyle dünyadan çok bağımsız bir felsefe falan değil. Dünyada o dönemde ne var bir ulus inşaları süreci var ve biz de bunun bir parçası olarak yaşamışız ki Yunanistan'da da benzer tartışmalar var azınlıklar ile ilgili olarak. Dolayısıyla cumhuriyet tarihine baktığımız zaman bu politikalarda radikal bir kopuşun olmadığını görüyoruz, ama dünya ölçeğinde azınlık haklarının, milliyetçilik ve ulusçuluk fikirlerinin tartışıldığı bir dönemden geçiyoruz bunu da hesaba katmak gerekiyor.

RK3'ün yukarıda yer verilen görüşleri incelendiğinde, Cumhuriyet Türkiye'sinde uygulanmış/uygulanmakta olan vatandaşlık politikalarındaki temel belirleyicilerin başında dünyada egemen olan siyasal anlayışların geldiği konusunda bir fikrin

savunulduğu görülmektedir. Bu anlamda, kuruluş döneminden 1990'lara kadarki dönemde, uluslararası konjüktüre de uygun olarak tasarlanmış olan vatandaşlık politikalarındaki günümüzde yaşanan dönüşüm, yine dünyadaki yeni siyasal paradigmalardan etkisi ile güç kazanmaktadır. Katılımcının bu yaklaşımı, vatandaşlık politikalarına ilişkin görüşlerine başvurulmuş diğer katılımcılardan konuya ilişkin daha bütüncül bakması yönüyle farklılık göstermektedir. Diğer katılımcılar, yaşanan gelişmeleri yerel siyaset üzerinden değerlendirirken RK3 isimli katılımcı, yereldeki değişimi yönlendiren uluslararası dinamiklere dikkat çekmektedir.

Eşit vatandaşlık talebi, katılımcıların çoğu tarafından dile getirilen bir talep olmuştur. Ancak, araştırma kapsamında görüşmelerde bunun yanı sıra sık sık Lozan Antlaşması'na da referans verilerek çeşitli hakların azınlıklara verilmesi gerektiği ısrarla vurgulanmıştır. Bu noktada akıllara şöyle bir soru geliyor: Eşit vatandaşlık talebi ile Lozan'a atıf yapmak çelişmiyor mu? Bir devletin vatandaşına yönelik vatandaşlık hakkından kaynaklanan hak ve sorumluluklarını vermesi için ekstra bir anlaşmaya referans vermeye gerek var mı? Vatandaş, vatandaş olduğu devletten hakkı olan bir konuda talepte bulunurken vatandaşlık hukukundan değil de Lozan gibi bir anlaşmadan neden referans verme ihtiyacı duysun?⁷⁵ Konuya ilişkin katılımcı RK11, yaşamış bazı tecrübelerden hareketle, Türkiye'deki iç hukukun kimi zaman haklarını vermediğini ve mecburi olarak Lozan'a atıf yaptıklarını ve/veya uluslararası mahkemelere müracaat ettiklerini ifade etmektedir. RK11 konu hakkındaki görüşlerini şöyle ifade ediyor:

Rum Yetimhanesi, Rumların gelirleriyle ayakta duran bir kurum iken devlet tarafından elinden alındı. Bunun üzerine Patriklik vatanın adaletine başvurdu ama ne yazık ki tüm mahkemeler devleti haklı buldu ama aynı konu yurt dışına gönderildiğinde oy birliği ile çok net bir hak ihlali durumu olduğu ifade edildi. 1974'te Yargıtay şöyle bir karar almıştı ki; azınlıklar daima yabancıdır ve onların vakıflarına taviz verilirse devletimize zarar verirler. Bu yüzden vakıflarının mallarına el konulabilir. O zamandan beri el koymalar başladı. Yani kendi vatanın organlarında hakkını alamıyorsan mecburen uluslararası kavramlardan destek almak durumunda kalıyorsunuz. Lozan konusunda da durum aynı.

⁷⁵ Bu sorular, araştırmanın başında oluşturulan görüşme soruları içerisinde yer almadığı için tüm katılımcılara yöneltilmemiştir. Yarı yapılandırılmış görüşmenin araştırma mantığına da uygun olarak katılımcı ile gerçekleştirilen mülakatta konunun gidişatına göre o anda oluşmuştur. Bu nedenle konuya ilişkin sadece bir katılımcının görüşüne yer verilebilecektir. Okuyucunun bu noktada farklı katılımcıların değişik görüşleri olabileceğini göz ardı etmemesi önerilir.

Vatandaşlık politikalarına ilişkin katılımcıların görüşleri genel olarak değerlendirildiğinde ortaya şöyle bir tablo çıkmaktadır: Öncelikle tüm katılımcılar, kuruluş döneminden itibaren 1980-90'lara kadar uzanan uzun bir zaman diliminde uygulanan vatandaşlık politikalarının genelde azınlıkları özelde de Rumları dışlayıcı bir karakter taşıdığı noktasında hem fikirdir. Bu fikri birliğin ortaya çıkmasında, her katılımcının bireysel deneyimlerinin yanı sıra cemaati bütün olarak etkilemiş olan bir takım siyasal-sosyal olayların da etkili olduğu gözlenmiştir. Aynı fikir birliğinin son 10 yılda yaşanan dönüşüme ilişkin de ortaya çıktığı rahatlıkla ifade edilebilir. Katılımcıların kendi ifadelerinde bu döneme ilişkin “*hayal dahi edemeyeceğimiz iyileşmeler oldu*” şeklinde ortaya koydukları bu düşüncüyü pek çok katılımcının görüşlerinde bulmak mümkündür. Özellikle, devlet adamları ve bürokratlar tarafından sorunlarının dinleniyor olması ve bu sorunlara çözüm için iyi niyetli çabalar katılımcılar tarafından memnuniyetle karşılanan konuların başında gelmektedir. Bunun dışında vakıf mallarının iadesi de üzerinde ciddiyetle durulan hususlardan olmuştur ki bu konu salt bir ekonomik konu olmanın ötesinde cemaatlerin sosyo-kültürel faaliyetlerine can suyu vermesi açısından da hayati bir öneme sahiptir. RK11 vakıf mallarının iadesi ile ilgili düzenlemeye ilişkin şu görüşleri ifade ediyor: “*Bu son yasanın her ne kadar pek çok eksikliği varsa da sonuçta olumlu bir gelişmedir. Çünkü devlet diyor ki bir haksızlık var ve bunu telafi edeceğiz gelin başvurun.*” Özetle söylemek gerekirse, Rum azınlık mensubu katılımcılar, cumhuriyet tarihinde kimi dönemlerde uygulanmış olan vatandaşlık politikalarını eleştirmekle birlikte son on yılda bu anlayışın terk edildiğini ve günümüzde artık çok daha farklı, çok daha yapıcı bir anlayışın bu konuda hâkim olduğunu ifade etmişlerdir.

Vatandaşlık ile ilgili güncel konuların başında şüphesiz yeni anayasa ve vatandaşlık tanımı gelmektedir. Vatandaşlığın nasıl tanımlanması gerektiği, güncel tanımın yeterli olup olmadığı, değiştirilmesi gerekiyorsa nasıl ve niçin? Soruları katılımcılar ile gerçekleştirilen görüşmelerde ele alınmıştır.

Vatandaşlık tanımı ile ilgili katılımcıların iki farklı görüş etrafında birleştikleri ifade edilebilir. Katılımcıların çoğu, mevcut tanımlamada herhangi bir sorun bulunmadığını, bu manada da bir değişimin gerekli olmadığını savunmakla birlikte eğer ortada bir sorun varsa bunun da uygulamadan kaynaklandığını ifade etmektedirler. Bunun yanında ikinci bir görüş olarak, katılımcıların az bir kısmı ise; mevcut tanımlamanın çeşitli

sorunlar barındırdığını ve uygulamadaki sıkıntıların da aslında temelde bu tanımlamadan kaynaklandığını belirterek mevcut vatandaşlık tanımının daha kapsayıcı bir şekle devşirilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Katılımcıların vatandaşlık tanımı ile ilgili görüşleri aşağıda ayrıntılı olarak incelenecektir. Öncelikle birinci gruptaki katılımcıların görüşlerini ele alalım. Mevcut vatandaşlık tanımının yeterli olduğunu, kendileri açısından herhangi bir sorun olmadığını belirten bu gruptaki katılımcılar, yazılı olarak ifade edilen metinlerdeki bu sorunsuzluğun uygulamada bu şekilde olmadığını, çeşitli sorunların ortaya çıktığını ifade etmektedirler. Ancak bu noktada sorunun kaynağı tanım değil zihinlerdeki algıya bağlı olarak oluşan uygulama refleksleri.

RK6 konu hakkındaki görüşlerini şöyle ifade ediyor:

Benim açımdan hiçbir sorun yok ama demek ki devletin açısından var ki bizi eşit kabul etmiyor, benim hiçbir sorunum yok eşitim diyorum ama karşımdaki bürokrasiyle memuruyla hayır sen eşit değilsin diyorsa burada benim bir suçum, kabahatim de yok yani. Evet, yasa eşit olduğumu söylüyor ama uygulama öyle değil, ben eşit muamele görmüyorum.

RK6'nın bu düşüncelerini katılımcı RK7 bir örnek vererek desteklediğini ifade ediyor:

Formasyon yaparken, eğitim nedir tutum ve davranışlarda istenilerek yapılan değişiklikler ben bunu duyduğum zaman tutum ve davranış arasındaki fark nedir diye sormuştum tam bu konuya güzel bir örnek olarak, hocamız demişti ki mesela siz kadınlar eşit diyorsunuz demişti ama davranmaya geldiği zaman böyle olmaz demişti.

Katılımcıların konu hakkındaki görüşleri incelendiğinde, metinsel anlamda herhangi bir sorun olmamasına rağmen uygulamada eşit vatandaşlık çerçevesinde muamele göremedikleri düşüncesini savundukları görülmektedir. Uygulamadaki eşit vatandaşlık yaklaşımına ilişkin çeşitli sorunlar yaşandığını ifade eden RK11 ise bu konudaki savını Patrikhane ile devlet arasındaki iletişim(sizlik) üzerinden desteklemektedir. RK11, kendilerini eşit birer vatandaş olarak görmek istediklerini, kanunların bu şekilde söylediğini ancak uygulamada bunun böyle olmadığı durumlar olduğunu iddia ederek şunları söylüyor:

Karşılaştığımız sorunlar çözülmezse işte o zaman eşit vatandaş değiliz anlayışı hâkim oluyor. Bir karikatür geldi aklıma, patriğimiz bir basın mensubuna bir mülakat vermişti ve orada gazeteci patriğimize siz gerçekten çarمیha gerilmiş mi hissediyorsunuz diye sorunca evet gerçekten öyle hissediyorum ve bu söylem de çok konuşuldu. Bahsettiğim karikatür de şöyleydi; patrik çarمیha gerilmiş ama yanında bir sürü kişi daha çarمیhta, yani sen tek değilsin pek çok farklı insanın da çeşitli sorunları var anlamında. Yani bu dünyada başka hiç kimsenin hiçbir sorunu

yok sadece bizimkiler var ve bunlar hemen hallolmalı gibi bir düşünceden olduğumuz düşünülebilir ama şöyle bir şey var; patriğimiz diyor ki tamam Heybeli Ada 43 senedir kapalı ama bu konuda artık açılması için çok ısrar ediyor. Patriğimiz de o okulda görev yaptığı sırada kapandığı için özel bir önem veriyor. Ve böylesine ısrar edilen bir konuda diyalog kuramayınca diyor; ben eşit vatandaş değilim. Sayısız mektup yazdı başbakana, bakanlara ama muhatap alınmıyor, küçümseme duygusunu oluşturuyor.

Katılımcıların yukarıdaki ifadeleri incelendiğinde, öncelikle devlet tarafından muhatap alınmama şikâyetinin ifade edildiği görülmektedir. Ruhban okulunun tekrar açılması çerçevesinde yürütülmeye çalışılan görüşmelerde, devlet görevlilerin kendilerini muhatap olarak almak istemediklerini, bu konuyu çözmek için kendileriyle işbirliği yapmadıklarını ifade ederek bu tablonun da kendilerinde “biz eşit birer vatandaş değiliz” algısının oluşmasına yol açtığı savunulmaktadır. Yine aynı katılımcı, Patrik’in eşit vatandaşlık talebini yeni anayasa yazım komisyonuna da ilettiğini ifade etmektedir: *“Geçen sene patriğimiz anayasa uzlaşma komisyonu tarafından davet edildi ve patriğimiz patrikhanemizin düşüncelerini paylaştı. Ve bu konuşmalardan ortaya çıkan bizim istediğimiz eşit vatandaşlık.”* Ancak, katılımcının kendisinin de ifade ettiği gibi, sorunu olup çözülmeyen tek birey veya grup tabî ki Rum cemaati ve patrikhane değildir. Bu noktada sorunlarının çözülememesi bir birey ya da grubun eşit vatandaş olmadığı sonucunu çıkarabilir mi? Bu sorunun kesin, genellenebilir bir cevabı tabî ki yoktur. Konu bağlamında ele alırsak, katılımcının eşit vatandaş olmama çıkarımını biraz da azınlık psikolojisiyle okumak gerektiği düşünülebilir. Tarihsel boyuttaki kimi yaşanmışlıklar ve bunların oluşturmuş olduğu derin zihinsel uçurum ve travmalar, güncel gelişmeleri değerlendirirken farklı bir gözle bakmayı ve normalden daha hassas bazı algılamaların ortaya çıkmasına yol açabilir. Ayrıca bu noktada dikkat çekilmesi gereken bir başka nokta da katılımcıların bu konuya ilişkin sahip oldukları derin görüş farklılığıdır. Yukarıda örneklendirilen katılımcı RK11’in, “devlet görevlileri sorunlarımızı çözmek için çaba harcamıyorlar ve bizi muhatap almayarak küçümsüyorlar” savının aksine; katılımcı RK1, sorunların çözümü için devlet tarafından yoğun bir çabanın var olduğunu ve bunun böyle devam etmesini istediklerini şu sözlerle ifade ediyor: *“çok acılar çektik ama şimdi bunlar kalmadı tamamen farklı bir yaklaşım var. Sorunlarımızı dinliyorlar ve bu sorunlara çözüm bulmak istiyorlar inşallah böyle gider.”* Yine RK1 isimli katılımcı resmi dairelerdeki tutumla ilgili tarihsel karşılaştırmalar da şu bilgi ve görüşleri bizimle paylaşıyor:

Günümüzde ben kendimi farklı görmüyorum ve başkaları da bana bu farklılığı hissettirmiyor. Ben bugün açık açık bir resmi daireye gidip kendi Rum adımla dilekçemi veriyorum eskiden bunu yapmaktan çekiniyorduk hele karakola gitmekten çok çekiniyorduk ters ters bakıyordu polis sen de kimsin diye. Fakat bugün ben bu farklılığı hissetmiyorum çocuklarımın da yaşadıklarını zannetmiyorum çünkü çalışıyorlar şirketlerde falan hiçbir sorunla karşılaşmıyorlar. Belki tek tük olabilir ama bunu da yadırgamamak lazım çünkü bu durum sadece bizim için geçerli değil bugün mesela Sünni olmayan vatandaş alevi mesela ben farklı hissediyorum diyor demek ki ona hissettiriyorlar yani bunun gibi ufak tefek şeyler olabilir ama ben genel olarak baktığım zaman o zamanları da yaşadığım için bugünler kıyaslanamaz. Bugün ben devletin her kademesine gidiyorum vakıfta yönetici olduğum için eskiden vakıflar idaresine gitmekten korkardık. Ben bugün farklı olduğumu pek hissetmiyorum.

İki katılımcının konuya ilişkin bakış açılarının taban tabana zıt olduğu görülmektedir. Bu noktadaki farklılığın çok çeşitli nedenleri tabii ki olabilir ancak burada ifade edebileceğimiz, birinci katılımcı konumu ve mesleği itibari ile konuya sadece Patrikhane ve Ruhban Okulu ekseninde yaklaşmakta ve bu konulardaki bir tıkanıklığın yansımaları üzerinden görüşlerini ifade ederken, ikinci katılımcı daha geniş bir sosyal çevrede birkaç farklı rol (öğretmenlik, vakıf yöneticiliği, din görevlisi gibi) üstlendiği için konuya sadece tek konu üzerinden değil daha genel bakmaktadır. Katılımcılar arasında var olan sosyo-ekonomik birikim ve pozisyon farklılıkları göz önüne alındığında bu gibi algı farklılıklarının normal olduğu düşünülmektedir.

İkinci grup katılımcılar ise mevcut vatandaşlık tanımının yeterli olmadığını, eşit vatandaşlığa vurgu yapan daha kapsayıcı bir tanıma mutlaka geçilmesi gerektiğini savunmaktadır. Vatandaşlık tanımının her etnik kökene aynı mesafede olacak bir tanım olması gerektiğini savunan RK3 şunları söylemektedir: *“Laiklik nasıl devletin tüm dinlere eşit mesafede olması olarak tanımlanıyorsa her etnik kökenden vatandaşına eşit muamelede bulunan bir devlette de bu sorunlar ortadan kalkar.”* Bir başka katılımcı RK2 ise anayasadaki vatandaşlık tanımının değişmesinin yanısıra ülkedeki farklı dillerin de rahat bir şekilde konuşulabilmesini sağlayacak yasal dönüşümlerin gerçekleşmesi gerektiğini şu sözlerle ifade etmektedir: *“Bunun değişmesi gerektiğine muhakkak inanıyorum yani Türk devletinin resmi dili Türkçedir evet ama onun yanında konuşulan da bir sürü dil vardır. Ben açıkçası buranın da Amerika gibi, orada isteyen istediği dili konuşuyor ama burada mesela vatandaş Türkçe konuş gibi bir olay vardı ben korkardım mesela.”* Katılımcıların vatandaşlık tanımı ve anayasa ile ilgili görüş ve beklentileri incelendiğinde uygulamadaki kimi sıkıntıların çözümü için daha kapsayıcı

ve eşitlik vurgusu olan bir vatandaşlık tanımı ve anayasa arzusunun ortaya çıktığı ifade edilebilir. Özellikle kültürel anlamda önem arz eden dil gibi konularda daha fazla özgürlük talep edilmektedir.

Vatandaşlık politikalarına ilişkin yukarıda yapılan değerlendirmeler genelde konunun teorik yönü üzerindedir. Araştırmanın bu bölümünde teorik alanda yapılan değerlendirmelerin ve ortaya atılan görüşlerin sosyal hayattaki gerçeklik ile olan örtüşmesini kısmi de olsa bize gösterebileceğini düşündüğümüz bir konu üzerinde duracağız: Göçler. Vatandaşlık politikaları ve bu politikaların sosyal hayat üzerindeki etkilerini kısmi olarak kronolojik bir çerçevede görmemizi sağlayacak bu konu ile katılımcılara, kimlik temelli sorunlardan dolayı Türkiye’den göç eden akrabanız veya tanıdığınız oldu mu? Eğer olduysa hangi dönemlerde göç ettiler? Günümüzde göç için aynı koşullar mevcut mu ve göç devam ediyor mu? Soruları yöneltilmiştir. Katılımcıların bu sorulara vermiş oldukları cevaplar incelendiğinde, hemen hemen tüm katılımcıların cumhuriyet tarihi boyunca Türkiye’den göç eden akraba veya tanıdığının olduğu görülmektedir. Yaşanan bu göçler, genelde toplu göçlerin yaşandığı dönemlerde olmakla birlikte toplu göçlerin dışında bireysel olarak da ülkeden ayrılanların olduğu ifade edilmektedir. Yaşanan bu göçlerin tamamına yakınının, kimlik temelli sıkıntılardan kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Zorunlu mübadeleden sonra özellikle 6-7 Eylül olayları, 1960’lı ve 1970’li yıllar, toplu ve bireysel göçün en yoğun yaşandığı zaman dilimleri olmuştur. Günümüze geldiğimizde ise son 15 yıldır göçün neredeyse tamamen durduğu hatta geri göçlerin artık tartışılmaya başlandığı ifade edilmektedir. Yurtdışına pek çok akrabasının göç ettiğini anlatan RK1 şunları söylemektedir:

Tabi ki çok var, bütün akrabalarım Yunanistan’da veya Avustralya’da. Göç için en büyük dalga bence 64 yıllarında oldu. Çünkü Yunan uyrukluların ikamet tezkereleri uzatılmadı ama tabi bu durum Türkiye cumhuriyeti uyruklu Rumları da vurdu. Çünkü eşi, dostu, akrabalarından ayıramadınız insanları hep beraber göçmek durumunda kaldılar. 80’e kadar gidenler kimlik baskısından dolayı gittiler diye söyleyebiliriz ama 80’den sonra gidenler daha ziyade ekonomik nedenlerden dolayı gittiler.

Katılımcının ifadeleri incelendiğinde, 1980’li yıllara kadar kimlik temelli çok yoğun bir göçün yaşandığı, bu göç dalgasının da en büyüğünün 1964 yılında Yunan uyrukluların ikamet tezkerelerinin uzatılmaması sonucu yaşandığını ifade etmektedir. Ancak 1980’den sonra uygulanan vatandaşlık politikalarının da bir yansıması olarak kimlik temelli göçler yaşanmadığını ancak az da olsa ekonomik kaygılardan kaynaklanan

göçlerin olabildiğini ifade etmektedir. RK1'in bu görüşlerini destekler nitelikte bir başka katılımcı RK9 ise günümüze en yakın göç dalgasının 1964 yılında olduğunu ancak artık günümüzde geri dönüş için uygun ortamın oluşmaya başladığını şu sözlerle ifade etmektedir: *“En yakın göç 1964 yıllarında oldu 6-7 Eylül olaylarından sonra gitmek istediler ama gittikleri ülkelerde de sıkıntılar yaşadılar. Ama günümüzde artık göç nedeni kalmadı tam aksine artık geri dönmeyi düşünenler var ve bir iki aile de dönüş yaptı.”* Göç konusunda, son yıllarda böylesine bir azalma ve politikalarda da ciddi düzelmeler olduğu kanısı katılımcılar arasında çok güçlü olmasına rağmen, geçmişte yaşanan bu sancılı süreçlerin Rum vatandaşların aidiyetleri üzerinde ciddi olumsuz etkileri olduğu gözlenmiştir. Katılımcılardan RK3 bu konuya örnek teşkil edebilecek bir aile hatırasını şöyle anlatıyor:

Üniversitedeyken biraz siyaset ile ilgiliydim ailem bana şöyle dedi: Size ne sizin memleketiniz mi. Orada kastettiği aslında hani tabii ki burası bizim ülkemiz memleketimiz ama kamu işleri ile niye bu kadar engaje oluyorsun ne anlamı var burada yani bu da tabii yabancılaşıma ile ilgili bir şey. Çünkü devlet onun için sürekli bir baskı uygulayan, okulunda Rumca ders sayısını azaltan, arkadaşını kardeşini zorla göç ettiren bir devlet algısının var olması yatıyor.

Katılımcı RK3'ün hatıra ve yorumlarına baktığımızda, vatandaşlık politikaları kapsamındaki bazı uygulamaların Rum vatandaşların devlete ve ülkeye olan aidiyetlerini ciddi oranda sarstığı görülmektedir. Özellikle yakınları göç etmek zorunda kalanlar açısından aidiyet noktasında çok ciddi sarsıntıların yaşandığı katılımcının vermiş olduğu bilgilerden anlaşılmaktadır ki burada kalan ailelerde de bu olayların oluşturmuş olduğu tedirginlik uzunca bir süre etkisini göstermiştir. Katılımcı bu konudaki deneyimlerini şöyle anlatıyor: *“Aileden intikal etmiş bir korku ve tedirginlik her zaman vardı, ben çocukken de işte sorun olursa gideriz gibi açılan bir konu vardı doğrusu, o tür krizlerin yansımaları bir önceki kuşakta daha belirgin olduğu için belirli bir tedirginlik hep vardı ve bu bize de sirayet ediyordu.”*

Katılımcıların Türkiye'den göç konusunda vermiş oldukları bilgiler ve yapmış oldukları değerlendirmelere genel olarak bakıldığında şu sonuçlara ulaşılabilir: Öncelikle cumhuriyet tarihi boyunca Türkiye'den çok yoğun bir Rum göçü yaşandığı söylenebilir ki bu durum zaten nüfus istatistiklerinden de çok rahat bir şekilde görülebilmektedir. Göçler sonucunda günümüzde Rum cemaatinin sayısı yaklaşık iki bin civarındadır ve yaş ortalaması ise 65 ve üstüdür. Bu rakamlar bize çok ciddi bir Rum dış göçünün varlığını tartışmasız olarak ispatlamaktadır. Katılımcılardan, bu istatistikî gerçekliğe

ilişkin deneyim ve görüşlerini paylaşmaları istenmiştir. Katılımcılar, ortaya konan bu istatistikî verilerle paralel olarak çeşitli dönemlerde yakınlarından çok yoğun şekilde göç edenlerin olduğunu belirtmişlerdir. Yaşanan bu toplu veya bireysel göçler, temelde kimliğe dayanan sorunlardan kaynaklanmakla birlikte bazı katılımcıların vermiş olduğu bilgilere göre 1980’li yıllardan itibaren kimlik temelli yoğun bir göç yaşanmamıştır. Günümüze geldiğimizde ise tam tersi bir durum mevcuttur. Tarihsel süreçte bir Rum olarak bu ülkede yaşayamam diyerek göç eden insanlar veya onların çocukları artık yavaş yavaş Türkiye’ye geri dönmeyi düşünmekte ve bu konuda öncülük yaparak geri göç eden bazı ailelerin olduğu görülmektedir.

Rum azınlık cemaatine mensup katılımcıların vatandaşlık politikalarına ilişkin görüş ve beklentilerine yönelik bulgular bir bütün olarak incelendiğinde, katılımcıların Türkiye’de Cumhuriyet Dönemi’nde uygulanmış olan vatandaşlık politikalarını 1990’lı yıllara kadar yoğun bir şekilde eleştirdikleri, 1990 ile 2000 yılları arasını bir düzelmeye ve geçiş yılları olarak gördükleri, 2000 yılından sonraki süreçte ise artık vatandaşlık politikalarında ciddi dönüşüm ve iyileştirmelerin olduğunu savundukları görülmüştür. Bunun yanında, güncel anayasa ve vatandaşlık tanımı tartışmaları çerçevesinde, her ne kadar son on yılda çok ciddi bir değişim ve düzelmeye yaşanmış olsa da uygulamada bazı sorunların hala devam ettiği ve özellikle de eşit vatandaşlığa yönelik ciddi önlemlerin alınması gerektiği ifade edilmektedir. Bu konuda yasal değişikliklerden ziyade zihinsel dönüşümün şart olduğu vurgulanmakta ve bu dönüşümün de ancak genç nesilleri bu yönde eğitmekle ancak mümkün olabileceği savunulmaktadır. Bu çerçevede gündeme eğitim ve özellikle de vatandaşlık eğitimi gelmektedir. Katılımcıların vatandaşlık eğitimine ilişkin görüş ve beklentileri bir sonraki bölümde detaylı olarak incelenecektir.

4.3.3. Vatandaşlık Eğitimine İlişkin Görüş ve Beklentiler

Bu bölümde, katılımcıların Türkiye’de uygulanmakta olan vatandaşlık eğitimine ilişkin görüş ve beklentileri ortaya konmaya çalışılacaktır. Vatandaşlık eğitimi kavramı, eğitim bilim terminolojisinde kullanılan özel bir terim olduğu için katılımcıların direkt olarak vatandaşlık eğitimi adı altında açıklamalarda bulunmaları tabii ki beklenmemektedir. Bundan ziyade, bireysel deneyimlere de dayanan, derslerde, ders kitaplarında veya örtülü program olarak okul kültürlerinde nelerle karşılaştıkları ve bunlardan da

hareketle ideal olanda bulunması gereken özelliklerin neler olduğu konusundaki görüş ve beklentileri ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır.

Katılımcıların vatandaşlık eğitimi kapsamında, özellikle üzerinde durdukları iki ana ders olmuştur: Milli Güvenlik ve Tarih. Milli Güvenlik dersi yakın zamanda kaldırılmış olsa da okullarda okutulmuş olduğu uzun yıllar boyunca, katılımcıların ifadesiyle, derin yaralar oluşturmuştur. Tarih dersi ise özellikle Kurtuluş Savaşı ve sonrasına ilişkin anlatımlardan dolayı sık sık katılımcılar tarafından eleştirilmiştir. Bu noktada tabii ki sadece Tarih dersi değil, tarihe programlarında yer veren Sosyal Bilgiler, İnkılâp Tarihi vb. dersler de bu kapsamda değerlendirilmektedir. Özellikle vatandaşlık eğitim programı olan Sosyal Bilgiler dersi, içeriğinde tarih de bulundurması nedeniyle ayrıca bir öneme sahip olmaktadır.

Katılımcıların üzerinde ısrarla durdukları derslerin başında Milli Güvenlik dersi gelmektedir. Liselerde uzunca bir dönem okutulan bu ders, son yıllarda yapılan bir düzenleme ile kaldırılmıştır. İçeriği, okutulduğu dönemde de zaman zaman tartışma konusu olan bu derste; Türk askeri teşkilatı tanıtılır, Türkiye'nin düşmanları şeklinde pek çok ülke sayılırdı. Bu dersi, okulun bulunduğu bölgedeki askeri birlikten bir albay veya binbaşı genellikle okuturdu ki katılımcılar, bu noktaya da dikkat çekmekte ve kimi zaman daha anlayışlı subaylar derse gelirken kimi zaman da çok sert, bizi aşağılayan asker öğretmenler derslerimize girmiştir demektedirler.

Katılımcılardan kendisi de bir öğretmen olan RK1 Milli Güvenlik dersine ilişkin şunları söylüyor:

Milli Güvenlik dersi kaldırıldı. O derste işte düşmanlarımız, yok Megali İdeali ki bugün kim bu idealden söz edebilir aklımdan zoru olması lazım ama buna rağmen o kaldırılan Milli Güvenlik kitabında Yunanistan'la sorunlarımız diyor ve bu idealden bahsediyor. Yirminci, Yirmi birinci Yüzyılda yani olacak şey değil. Gerçi bazı subay öğretmenler o bölümü atıyorlardı bizim okullarda ama biz tabi orayı görüyorduk okuyorduk ve biraz tuhafıma gidiyordu. Tabi burada öğretmenin tutumu önemli.

Katılımcının Milli Güvenlik dersine ilişkin yukarıdaki görüşleri incelendiğinde, özellikle Megali İdeali üzerinden kurgulanmış olan Yunan düşmanlığının yanlış olduğunu ve sözü geçen idealin günümüzde artık düşünülmesinin çok saçma ve zamanın gerçekliği ile bağdaşmayan bir yaklaşım olduğunun savunulduğu ifade edilebilir. Bunun yanında, dersi veren subayların da bireysel özelliklerinin çok önemli olduğu, hitap ettiği öğrencileri incitme noktasında kimi subayların çok rahat

davrandığını ancak bazı subayların ise çok dikkat ederek böyle bir durum oluşmaması için kitaptaki bazı bölümleri atladıkları katılımcı tarafından belirtilmektedir.

Tarih öğretimi ve dersi de katılımcılar tarafından sıklıkla dile getirilen konuların başında gelmektedir. Özellikle Kurtuluş Savaşı ve sonrasına ilişkin yaşanan gelişmelerin yazım dili, katılımcıların tepkisini çekmektedir. Türk-Yunan savaşını anlatırken günümüze ve geleceğe düşmanlık aşılama suçlanan tarih ders kitaplarının daha objektif ve barışçıl bir dille yazılması talep edilmektedir.

Tarih öğretimi ve dersine ilişkin katılımcılardan RK2 şunları söylüyor:

Eskiden bunlara hiç dikkat edilmezdi. Biz Rum okullarında normal Türk tarihi okuduk ve oralarda çok zor. Yani mesela, Türk-Yunan savaşını anlatıyordu ve eğer öğretmen biraz milliyetçiye bizden Türk-Yunan savaşını yazmamızı istiyordu. O zamanlarda çocuk olmanıza rağmen kendinizi çok iyi hissetmiyordunuz. Bu kitaplarda hep Yunan kötü suçlu, Türk hep kahraman haklıydı. Yunanistan'da da büyük ihtimalle aynı kitaplar vardı ama keşke daha objektif şeyler okunabilse mesela.

Katılımcı, kendi deneyimlerinden de hareketle geçmişte tarih öğretiminde kimi sıkıntıların yaşandığını ancak artık günümüzde bu tür problemlerin yaşanmadığını ifade etmektedir. Özellikle Türk-Yunan savaşının anlatım diline yönelik ciddi sıkıntıların eski ders kitaplarında yer aldığını, sürekli olarak kahraman Türk düşman Yunan temasının okutulduğunu bunun da kendileri açısından zor bir durum olduğunu ifade etmektedir. Ders içeriğinin yanı sıra Milli Güvenlik dersinden bahsederken katılımcı RK1'in de belirttiği gibi dersin hocası da çok büyük önem arz etmektedir. Yukarıda görüşlerine yer verilen katılımcı RK2, azınlık okulunda görev yapan bazı tarih öğretmenlerinin öğrencilerden Türk-Yunan savaşını yazmalarını istediğini bu şekilde de pek çok akrabalarının, arkadaşlarının olduğu Yunanlılar hakkında sürekli olarak düşman ve benzeri ifadeler kaleme almaları noktasında bir nevi baskı gördüklerini ifade etmektedir. Ders kitaplarında Türk-Yunan savaşını anlatımı ve Yunanlılara ilişkin kullanılan dil, diğer pek çok katılımcı tarafından da eleştiri konusu yapılmıştır. Bu katılımcılardan biri olan RK6'nın konu hakkındaki görüşlerine bakalım:

Eğitim sistemi, ben üzülüyorum. Çünkü tarih açısından çok zayıf ve gençler tarihteki hiçbir olayı bilmezler. Çünkü resmi tarih anlatılmıştır. Bir takım olaylar, Türkiye'nin yaşamı olduğu bazı dönemler nedense üstü örtülerek anlatılıyor. Tabi bugün bu olayları tekrar tekrar irdeleyip sorun yaratmak hedef olmamalı ama gerçeklerin de üstü örtülmemeli gerçeklerden ders almamız ki gelecekte bunlar olmasın ama bunlar konuşulmazsa anlatılmazsa var olan ön yargılar, sorunlar çözülmez devam eder. Bu konuyu bir örnekle anlatayım; benim yeğenlerim

Yunanistan'da yaşıyor onun kitaplarını incelemiştim, orada ilkokulda diyor ki Yunanistan 300 sene sultanın adı geçmiyor ortaokulda isim vermeye başlıyorlar lisede işte Osmanlı sultanı deniyor, tabii o zaman Yunanistan eğitim özgürlüğü yok ancak liseye gelindiğinde kurtuluş savaşına geliyor ve Türk adı ilk kez orada geçiyor. Fakat gel gelelim bizim tarafa; Özal'a kadar çok iyi hatırlıyorum televizyonun geldiği 72'den 93'e kadar her bir vesile ile süngü ile Yunanı denize döktük her vesile ile Yunan düşman. Sen şimdi iki komşuyu bu şekilde dost edemezsin. Başka bir örnek; coğrafya kitabında ülkeler coğrafyası bölümü var bir bakayım dedim merak ettim Yunanistan'ı tanıtıyor dağıcı ovasını ama sonra da diyor ki işte Yunanistan bize karşı düşmanlık ediyor turist gelmemesi için uğraşılıyor coğrafya dersinde yazma bari.

Katılımcı RK6'nın yukarıda uzunca yer verilen görüşleri dikkatle incelendiğinde, öncelikle tarih öğretimine yönelik çeşitli eleştiri ve önerilerin olduğunu görmekteyiz. Okullarda, ders kitaplarında tarih öğretirken tarihteki kimi olayların atlandığını, bilinçli bir şekilde toplumdaki o olayların kaçırılmak istendiği ifade edilmektedir. Bu noktada akla, 6-7 Eylül olayları veya geçmiş yıllarda bakan veya milletvekili olarak görev yapan kimi gayrimüslim azınlıkların adlarının ders kitaplarında ve tarih öğretiminde yer almaması birer örnek olarak gelebilmektedir. Bunun dışında ikinci bir nokta olarak, diğer katılımcıların da ifade ettikleri Türk-Yunan savaşı yazımı ve Yunanlıların sürekli olarak düşman-kötü olarak betimlenmesi ve bu betimlemenin ders kitaplarının da dışına çıkarak çeşitli kitle iletişim araçları vasıtasıyla da topluma genelleştirilmek istenmesi söylenebilir. Gelecek nesillere düşmanlık değil dostluk anlayışının miras bırakılması gerektiğinin altını çizen katılımcı RK6, böylesine bir tarih öğretiminin iki komşu devletin vatandaşlarını birbirine dost değil düşman yapacağı noktasında bir uyarıda da bulunmaktadır. Geleceğin büyükleri olan günümüz gençlerini yetiştirirken zihinlerine düşmanlık değil dostluk tohumları atılması gerektiği vurgulanmaktadır. ER6'nın ifadelerinde yer bulan bu vurgu, bir başka katılımcı RK1 tarafından da ifade edilmektedir. Özellikle ders kitaplarındaki değişim gerekliliğinin üzerinde duran RK1, bu değişimin de ancak zihinsel bir dönüşümle mümkün olabileceğini şu sözlerle iddia etmektedir:

Ders kitaplarında var tabii ki bazı bölümler fakat bir Yunan-Türk protokolü var bu eğitim için iki ülke ders kitaplarında birbirlerini aşağılayıcı ifadeler kullanılamaz diye eskiden bir Türk müdür yardımcımız vardı anamızdan emdiğimiz sütü burnumuzdan getiriyordu. Bir milli bayram töreninde Yunan bayrağını ezen bir asker fotoğrafı koydu ancak o zamanki müdür protokol var deyip direndi ve o resmi kaldırdık. Bunlar ama protokollerle olacak şey değil tamamen yok edilmeli. Şimdi kitaplardan bu gibi ifadeler çıkarılmaya çalışılıyor en son Bunlar hangi akılla oraya konmuşsa yanlış tabii ki tersi de yanlış Yunanistan'da da bazı kesimler söylüyor ki kitaplardaki bazı ifadeleri değiştirmemiz lazım orada da böyle bir çalışma var yani ben bunların karşılıklı olarak hata olduğunu söylüyorum. Benim

zamanında bir tarih öğretmeni vardı her fırsat geldiğinde tüm suçlar yunanlıların diye söyler onları canavar olarak gösterirken başka tarih öğretmenleri işte savaş yıllarıydı o da yaptı bu da yaptı, yani yaklaşım tarzı ve tutum çok önemli. Mesela bir Marko Paşa'dan bahsediliyor ama Marko Paşa'nın kim olduğunu kaç kişi biliyor o da meçhul hâlbuki bu tarihimizin içinde olan bir olgu.

Katılımcı RK1 konu hakkındaki görüşlerinde, diğer katılımcıların söylediklerinden farklı olarak, eleştiri konusu olan tarih yazım dilinin Yunanistan'da da aynı şekilde sorunlu olduğu fikrinin varlığı görülmektedir. Bu noktada, çözüm için iki tarafın da ders kitaplarını revize etmesi ve tarihi gerçekliklerden kopmayıp yaşanmışlıkları yok saymadan ancak bunları yaparken aynı zamanda da dostluk temelleri atma hedefine katkı sağlayacak bir yazım dilinin ders kitaplarında egemen olması gerekliliği vurgulanmaktadır.

Peki, bu kadar eleştiri konusu olan Kurtuluş Savaşı tarihi nasıl kaleme alınmalıdır? Düşmanca bir dille yazıldığı iddia edilen tarih ders kitaplarındaki Kurtuluş Savaşı katılımcıların talep ettiği gibi daha barışçıl olması için nasıl bir dille yazılmalıdır? Bu soruları katılımcı RK3'e sorduk. RK3, öncelikle tarihi gerçekliklerin yok sayılamayacağını, yaşanmışlıkların mutlaka var olduğu şekliyle yazılmasını ancak bunları yazarken olay veya olguların tarihsel-sosyolojik neden-sonuç ilişkisi bağlamında değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmektedir.

Katılımcıyı dinliyoruz:

Bence bu konuda hiçbir şeyi gizlemeden yaşanmışlığı var olduğu şekliyle ama toplumsal tarihsel bağlamı içerisinde Rumlar böyle davranmışlar ama bunun nedenleri de şunlar olabilir şeklinde bir bağlam içerisinde en büyük felaketlerden bile bir takım ortaklıkları çıkarabilmek.

Katılımcıların ders kitabı ve müfredatlara yönelik görüşleri incelendiğinde genel olarak düşmanlık üzerinde durulduğu görülmektedir. Bu bakış açısına ek olarak katılımcılardan RK6, birlikte yaşama kültürü açısından da konuya yaklaşmış ve ders kitabı ve müfredatlarda birlikte yaşama kültürünün yeterince öğrencilere kazandırılmadığını şu sözlerle belirtmiştir: *“Düşmanlık dışında beraber yaşama kültürünün verilmesi açısından bakarsak ders kitabı ve müfredatlarımızda eksiklikler var.”*

Vatandaşlık eğitimine ilişkin katılımcıların görüş ve beklentileri yukarıda detaylı bir şekilde ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu konuda elde edilen bulgular özetle ifade edilmek gerekirse; Katılımcılar, ders kitapları ve öğretmenler olmak üzere birbirini tamamlar nitelikte iki kategoride konuya yaklaşmışlardır. Öncelikle dersler ve ders kitapları üzerinde durulmuştur. Üzerinde durulan derslerin başında ise Milli Güvenlik ve Tarih dersleri gelmektedir. İki derste de içeriğin ve bu içeriğin yazım dilinin dostluk değil düşmanlık aşılama üzerine kurgulandığı ifade edilmektedir. Son yıllarda Milli Güvenlik dersinin kaldırılmış olması memnuniyetle karşılanmış olsa da dersin okutulduğu dönemdeki sıkıntılar unutulmamaktadır. Tarih öğretiminde ise özellikle Türk-Yunan savaşına ilişkin içerik ve yazım diline yönelik eleştiriler gelmektedir. Bu konudaki eleştiriler de yine aynı çerçevede olup Yunanlıların sürekli olarak kötülendiği ve düşman olarak betimlendiği bir dilin ders kitaplarında egemen olduğu ifade edilmektedir. Ancak bu noktada tüm katılımcıların üzerinde mutabık kaldıkları husus, ders kitaplarının eskiye nazaran bu konularda çok daha iyi bir noktaya gelmiş olduğudur. Günümüzde ders kitaplarında, ideal çizgide olmasa da eskiyle kıyaslandığında çok ciddi mesafeler alındığı, düşmanlık içeren ifadelerin ders kitaplarında çok çok azaldığı ve bazılarında tamamen silindiğini ifade etmektedirler. Bu bölümü, katılımcı RK7'nin konu hakkındaki görüşlerini özetleyen bir cümlesi ile bitirelim: *“Neyseski ama bunlar geride kaldı. Şu anda böyle şeyler kalmadı artık yok.”*

4.3.4. Geleceğe Yönelik Görüş ve Beklentiler

Bu bölümde katılımcıların, Türkiye’de vatandaşlık ve vatandaşlık eğitimine ilişkin geleceğe yönelik görüş ve beklentileri ele alınacaktır. Tabii ki katılımcıların bu konulardaki düşünceleri, kendi cemaatlerinin geleceği ile de çok yakından ilgilidir. Bu nedenle katılımcılar, geleceğe yönelik görüşlerini ifade ederken kendi cemaatlerine yoğun bir şekilde refere yapmışlardır. Özellikle Rum cemaatinin sayıca az olması ve bu az olan nüfusun da sürekli olarak erimeye devam etmesi, katılımcıların çok büyük bir çoğunluğu tarafından dile getirilen konularında başında yer almıştır. Çünkü bu topraklarda yok olma tehdidi altında olan bir grubun böylesine bir tehlike varken diğer vatandaşlık konularına odaklanıp görüş beyan etmesi, üyesi bulunduğu cemaatin sosyal gerçekliği ile bağdaşmayacaktır. Katılımcı RK2 bu durumu şöyle ifade ediyor: *“Bizim cemaat için pekiyi değil çünkü sayı çok az. Rum toplumunun gelişmesi mucizelere bağlı.”*

Dönüş yapmak isteyenler var ama bunlar çok kolay şeyler değil. Biz toplum olarak en azından durumumuzu muhafaza etmeye çalışıyoruz.” Katılımcı RK2’nin Rum cemaatinin sayıca azlığı üzerinden dile getirmiş olduğu görüşleri RK1 de aynı şekilde paylaşmaktadır: “Şimdi biz toplum olarak 1 Milyonluk İstanbul’da 100 bin Rum vardı ama şimdi diyelimki 20 milyonluk İstanbul’da 2bin tane Rum var ve bunlar çok dağılmış bir vaziyette. Bizim merkezi bir idaremiz Rumvader kuruldu ama herkes ilgi göstermiyor en fazla yüzde kırk yüzde ellilere çıktık.”

Sayıca az olsalar da genel de azınlıkların özelde de Rumların yapabilecekleri bir şeyler olduğunu bunların başında da geniş toplumla olan ilişkilerin geliştirilmesi geldiğini ifade eden RK10 şunları söylemektedir: *“Azınlıklar çok içine kapalı onların da bu topluma açılmaları gerekiyor. Çünkü onlar çok korku içinde yaşadıkları için bu korkuyu bugüne de taşıyorlar ve açılmıyorlar ama bugün artık açılmak gerekiyor. Buradakiler hala aynı korkuları yaşıyorlar şimdi iyi zaman ama ileride ne olacak belli değil bu kuşku her zaman var yani.”* RK10’un görüşleri incelendiğinde bir yandan cemaat üyelerine daha açık bir sosyal hayat önerisi yaparken diğer yandan toplumda var olan bir tedirginliğin de hala varlığını devam ettirdiğini görmekteyiz. Geleceğe yönelik yukarıda düşüncelerine yer verilen katılımcılar, Rum cemaatinin sayıca azlığı üzerinden bir takım beklentiler ifade etmişlerdir. Bunun yanında konuya daha geniş açıdan bakan katılımcı ER6 ise birlikte yaşama kültürünün daha da yaygınlaştığı bir ülke özlemini dile getirmektedir. ER6’nın birlikte yaşamaya ilişkin özlemini ifade eden aşağıdaki görüşleri ile çalışmanın bu bölümünü tamamlayalım:

Türkiye bir topluluk olarak her rengiyle, her etnik köken ve diniyle çok daha iyi şeylere layık bir ülke. İnşallah çok daha güzel o günleri hep beraber görürüz. Toplum anlatılırken mesela mozaik benzetmesi yapılıır hâlbuki bence bu benzetme yanlış, çünkü mozaığın içerisindeki taşların sınırları bellidir hepsi o sınırlar içerisinde var olur, aslında ebru örneği verilmesi lazım tüm renklerin birbirine girmesi gerekiyor.

BÖLÜM V: SONUÇ

Çalışmanın bu bölümünde, araştırma kapsamında elde edilen bulgulardan hareketle varılan sonuçlara ve bu sonuçlardan hareketle ortaya konan önerilere yer verilmiştir.

5.1. Yargı

Araştırma alt amaçlarına yönelik ulaşılan sonuçlar, araştırmacının konuya yönelik anlamlandırmasını da yansıtacak şekilde aşağıda maddeler halinde sunulmuştur.

1) Türkiye’de Azınlık Statüsündeki Ermenilerin Vatandaşlık ve Vatandaşlık Eğitimine İlişkin Görüş ve Beklentileri Nelerdir? Amacına İlişkin Yargılar:

1.1) *Sosyal hayata ilişkin görüş ve beklentiler nelerdir?* alt amacına ilişkin bulgulara göre azınlık statüsündeki Ermeniler, geçmişte bir takım sıkıntılar yaşamış olsalar da günümüzde daha iyi sosyal ortama sahip olduklarını, bununla birlikte toplumun diğer kesimleriyle ilişkilerinde daha dikkatli olma ihtiyacı duyduklarını düşünmekte; AB müktesebatı doğrultusunda yapılan düzenlemeler sonucunda meydana gelen olumlu gelişmelerin gelecek için ümit verici olduğunu ifade etmektedirler.

1.2) *Vatandaşlık politikalarına ilişkin görüş ve beklentiler nelerdir?* alt amacına ilişkin bulgulara göre azınlık statüsündeki Ermeniler, vatandaşlık politikalarında geçmişe göre pek çok alanda iyileşme ve gelişmelerin yaşandığını ancak bu sürecin daha anlamlı hale gelebilmesi için zihni dönüşümün uygulamaya da yansımaları gerektiğine inanmakta; bu kapsamda, fırsat eşitliği ve kimlikten kaynaklanan herhangi bir ayrımcılığa maruz kalmamayı iki ana talep olarak ifade etmektedirler.

1.3) *Vatandaşlık eğitimi politikalarına ilişkin görüş ve beklentiler nelerdir?* alt amacına ilişkin bulgulara göre azınlık statüsündeki Ermeniler, vatandaşlık eğitimi politikalarına yönelik özellikle ders kitaplarında kendi kimliklerinin yer alması biçiminin geçmişe göre nispeten düzelmiş olduğunu düşünmekte, ancak bu noktadan sonra artık ders kitabı ve öğretim programlarında olumlu yönleriyle var olmak istemektedirler.

1.4) *Geleceğe yönelik beklentiler nelerdir?* alt amacına ilişkin bulgulara göre azınlık statüsündeki Ermeniler, Türkiye’de bir azınlık olarak geleceğe yönelik içerisinde bir takım tedirginlikleri de barındıran güçlü bir umut taşımakta; özellikle son yıllarda

yaşanan gelişme ve değişmelerin uzun vadede daha sağlam temeller üzerine inşa edileceğine inanmaktadır.

2) Türkiye’de Azınlık Statüsündeki Yahudilerin Vatandaşlık ve Vatandaşlık Eğitimine İlişkin Görüş ve Beklentileri Nelerdir? Amacına İlişkin Yargular

2.1) *Sosyal hayata ilişkin görüş ve beklentiler nelerdir?* alt amacına ilişkin bulgulara göre azınlık statüsündeki Yahudiler, sosyal hayatlarında büyük sorunlar yaşamamakta; okul, iş, askerlik ve mahalle yaşamlarında geniş toplumla, elbette bir takım istisnalar olmak kaydıyla, sağlıklı sayılabilecek ilişkiler kurabilmektedir. Sosyal hayata yönelik genel tablo bu şekilde olumlu olmakla beraber, dile getirilen bir takım olumsuzluklar da bulunmakta, bu olumsuzlukların başında ise Türkiyeli Yahudilerin İsrail Devleti ile ilişkilendirilmesi ve İsrail’in uygulamış olduğu politikalar karşısında Yahudilerden çeşitli onay veya kınama mesajlarının bekleniyor olması gelmektedir. Bu kapsamda temel beklentinin, sosyal hayatta kendilerinin Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı birer Türk olarak kabul edilmeleri ve aidiyetlerini farklı herhangi bir ülkeye bağlama düşüncesinin ortadan kalması olduğu ifade edilebilir.

2.2) *Vatandaşlık politikalarına ilişkin görüş ve beklentiler nelerdir?* alt amacına ilişkin bulgulara göre azınlık statüsündeki Yahudiler, vatandaşlık politikalarını genel anlamda olumlu bulmakla beraber, özellikle kendilerinin azınlık statüsünde kabul edilmelerine itiraz etmekte; Türkiye Cumhuriyeti’nin birer vatandaşı olarak azınlık değil tam ve eşit birer yurttaş olarak kabul edilmek istemektedirler.

2.3) *Vatandaşlık eğitimi politikalarına ilişkin görüş ve beklentiler nelerdir?* alt amacına ilişkin bulgulara göre azınlık statüsündeki Yahudiler, vatandaşlık eğitiminde dışlayıcı ve ötekileştirici ifadelerin ders kitaplarından belirli oranlarda temizlendiğini ancak şimdi de Yahudilerin yok hükmünde kabul edildiğini belirterek ders kitaplarında kendi kimliklerinin bir takım yansımalarının olmasını talep etmektedir. Bunun yanı sıra yine ders kitaplarında azınlıkları da yakından ilgilendiren kimi konularda, ayırım yapılmadan tüm azınlıkların aynı şekilde değerlendiriliyor olması, Yahudi katılımcılar tarafından eleştirilmekte; ders kitaplarında yer verilen tarihi olay ve olguların öznelinin doğru belirlenmesini talep etmektedirler.

2.4) *Geleceğe yönelik beklentiler nelerdir?* alt amacına ilişkin bulgulara göre azınlık statüsündeki Yahudiler, geleceğe umutla bakmakla beraber sahip olunan bu umutlu bakış açısının en önemli bileşenlerinden birinin de kendilerinin olduğuna ve gelecek nesillere Yahudi kültürünü aktararak bu bileşendeki görevlerini yerine getirmeleri gerektiğine inanmaktadırlar.

3) Türkiye’de Azınlık Statüsündeki Rumların Vatandaşlık ve Vatandaşlık Eğitimine İlişkin Görüş ve Beklentileri Nelerdir? Amacına İlişkin Yargular

3.1) *Sosyal hayata ilişkin görüş ve beklentiler nelerdir?* alt amacına ilişkin bulgulara göre azınlık statüsündeki Rumlar, sosyal hayatlarında yaşamlarını zorlaştıracak kimlik temelli sorunlar yaşamamaktadırlar. Sosyal hayatın önemli boyutlarından olan eğitim ve ikamet konularında, kendilerine çizmiş oldukları belirli sınırları çok fazla aşmayan Türkiye Rumları; eğitimlerini ekseriyetle Rum okullarında almakta, ikamet tercihlerini de yine Rum nüfusun nispeten çok olduğu kozmopolit bölgelerden yana kullanmaktadır.

3.2) *Vatandaşlık politikalarına ilişkin görüş ve beklentiler nelerdir?* alt amacına ilişkin bulgulara göre azınlık statüsündeki Rumlar, vatandaşlık politikalarına yönelik çeşitli eleştiriler getirmekle birlikte bu politikaları genel anlamda olumlu bulmaktadır. Eleştirilen konuların başında devlet memurluğu sistemi gelmektedir. Rumların sadece belirli alanlarda memur olabildikleri; asker, polis, savcı gibi mesleklere girme şanslarının olmadığı dile getirilerek, yasalarda yer alan eşit yurttaşlığın uygulamaya da yansımaları ve kimliklerinden dolayı herhangi bir ayrımcılıkla karşılaşmamayı istemektedirler.

3.3) *Vatandaşlık eğitimi politikalarına ilişkin görüş ve beklentiler nelerdir?* alt amacına ilişkin bulgulara göre azınlık statüsündeki Rumlar, vatandaşlık eğitimi politikalarına yönelik bir takım eleştiriler getirmektedir. Bu kapsamda, özellikle Türk-Yunan Savaşı konusundaki anlatıların tarihi gerçekliklerden kopmadan ancak bunun yanı sıra Rumları da ötekileştirerek yabancılaştırmayan bir üslup ve içerikle ele alınmasını istemektedirler.

3.4) *Geleceğe yönelik beklentiler nelerdir?* alt amacına ilişkin bulgulara göre azınlık statüsündeki Rumlar, Türkiye’deki vatandaşlık ve vatandaşlık eğitimi politikalarının gelecekte daha da iyi bir noktaya ulaşacağına ancak kendi cemaatlerinin sahip olduğu

nüfus probleminden dolayı bu gelişim ve dönüşümden gerektiği şekilde istifade edemeyeceğine inanmaktadırlar.

5.2. Tartışma

Bu araştırmada, gayrimüslim azınlıkların Türkiye’de vatandaşlık ve vatandaşlık eğitimi konularındaki deneyim, düşünce ve beklentilerinin ortaya konması amaçlanmış olup her biri dört boyuttan oluşan üç ana başlık altında araştırma alt problemleri belirlenmiştir. Belirlenen bu problemler, şu şekilde kategorize edilmiştir;

Katılımcıların,

- Sosyal hayata yönelik görüş ve beklentileri nelerdir?
- Vatandaşlık politikalarına ilişkin görüş ve beklentileri nelerdir?
- Vatandaşlık eğitimi politikalarına ilişkin görüş ve beklentileri nelerdir?
- Geleceğe yönelik görüş ve beklentileri nelerdir?

Çalışmanın bu bölümünde, araştırma alt problemlerine ilişkin elde edilen bulgulardan hareketle varılan sonuçlar karşılaştırmalı olarak incelenecek ve bu sonuçların ilgili alan yazındaki anlamları tartışılacaktır.

Araştırmanın ilk alt problemi çerçevesinde, Türkiye’deki azınlıkların sosyal hayata yönelik görüş ve beklentilerinin neler olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmada elde edilen bulgulardan hareketle, ülkemizdeki azınlıkların sosyal yaşamlarında çok büyük sorunlar yaşamadıkları; bir takım olumsuz olaylarla nadiren karşılaşılıyor olsalar da genel anlamda sorunsuz bir tablonun bu konuda var olduğu sonucuna ulaşılabilir.

Sosyal hayata yönelik üzerinde durulan konuların başında, okul tercihleri ve bu tercihlerin arkasında yatan nedenler gelmektedir. Araştırmada elde edilen bulgular göstermektedir ki; ülkemizdeki azınlıkların çok büyük bir çoğunluğu kendi cemaat okullarında eğitim almış, çocuklarını da günümüzde yine bu cemaat okullarına göndermiştir. Bu konuda, Ermeni ve Rum cemaatleri Yahudi cemaatine göre çok daha katı bir tutum içerisinde olup devlet okuluna gitme fikrine oldukça mesafeli yaklaşmaktadır. Yahudi cemaati ise eğitim konusunda diğer iki cemaatin aksine, öncelik cemaat okullarında olmakla birlikte, devlet okulu ve özel okul tercihlerini de zaman zaman kullanmaktadır. Okul tercihinde ise her üç cemaatte de temel faktör kültür

aktarımı düşüncesidir. Çocuklarının kendi kültürlerine ait öğelerle yetişmesini, kendi kimliklerinin önemli birer parçası olarak gördükleri dil ve din eğitiminden çocuklarının da istifade etmesini isteyen veliler, çocuklarını kendi cemaat okullarına göndermeyi tercih etmektedir. Araştırmada elde edilen bu sonuç, Özdoğan, Üstel, Karakaşlı ve Kentel tarafından gerçekleştirilen (2009) çalışmada ortaya konan bulgularla da örtüşmektedir. Bu araştırmada yazarlar, Türkiye Ermenileri'nin kültürel aktarım ve cemaat içi ilişkilerin geliştirilmesi amacıyla çocuklarını cemaat kurumlarına göndermeyi arzuladıkları sonucuna ulaşmışlardır. Norzantork öncülüğünde İstanbul Ermenileri ile gerçekleştirilen “*Türkiye’de azınlık olmak*” anketinde elde edilen veriler de bu tabloyu destekler niteliktedir. İlgili araştırmada, katılımcı Ermenilerin %80’inin Ermeni okullarında öğrenim görmüş oldukları ancak bu oranın eğitim kademelerine göre farklılık gösterdiği; ilkokulda %93,5 olan Ermeni okuluna gitme oranının ortaokulda %73,4, lisede ise %57,5 gibi bir orana düştüğü görülmektedir. Yine aynı anket çalışmasında ortaya konan bir başka veri ise Ermeni okulunda eğitim almış olan bireylerin kendilerini Ermeni olarak tanımlama yüzdelerinin cemaat okullarına gitmeyen bireylerden daha yüksek olmasıdır ki Tunç ve Ferentinou tarafından 2011 yılında gerçekleştirilen çalışmada ortaya konan “*İstanbul’da yaşamakta olan Rum bayanların kimlik algılamaları temel anlamda iki boyutta şekillenmektedir: Patrikhane ve Rum dili*” bulgusu da yine araştırmada elde edilen bulguları destekler niteliktedir. Ancak bu noktada, yukarıda da ifade edildiği üzere, Yahudi cemaatinde bir takım farklı yaklaşımlar da bulunmaktadır. Çocuklarının Yahudi kimliğini, sağlam ve doğru bir şekilde edinmeleri elbette (katılımcı) Yahudiler için de önem arz etmektedir ancak bu ihtiyacın yanı sıra yaşanan hayatın bir gerçeği olarak akademik başarı faktörü de ön plana çıkmakta; veliler, bir yandan çocuklarının kültürel gelişimini isterken diğer yandan ülke gerçeklerine uygun, akademik başarıya odaklı bir eğitimin de var olmasını talep etmektedir. Bu iki talep, katılımcıların ifadelerine göre, son yıllara kadar Yahudi okullarının akademik başarı noktasındaki nispeten zayıflığından ötürü cemaat okullarında bir araya gelememiş ve sonuç olarak da bir takım Yahudi aileler, çocuklarını devlet okulu veya özel okullara gönderme kararı almıştır.

Araştırmada elde edilen bulgulardan hareketle varılan “*azınlıkların dil ve din hassasiyetlerinden dolayı kendi okullarında öğrenim görme talepleri*” pek çok ülkenin sahip olduğu sosyal/eğitim tarihi içerisinde de benzer şekilde tezahür etmiştir. Bu

ülkelerden biri olan Arnavutluk'ta, 20. yüzyılın başlarından itibaren özellikle Yunan ve Roman azınlıklar kendi okullarını kurarak dil ve dinlerini çocuklarına öğretmenin mücadelesini vermişler ve zaman içerisinde de kısmen bu taleplerine olumlu yanıt alabilmişlerdir (Kostelancik, 1996). İran ise resmi olarak azınlık statüsünde tanıdığı gayrimüslim toplumların (Museviler, Hristiyanlar, Zerdüşter, Keldaniler ve Asuriler) anadillerinde eğitim verebilecekleri okullar kurmalarını ve bu okullarda görsel ve işitsel eğitim materyalleri kullanabileceklerini anayasal güvence altına alarak, azınlıkların anadil öğrenmelerini kolaylaştırıcı bir uygulamayı devreye sokmuştur (Saraçlı, 2008). Ancak bunun yanı sıra, bazı ülkelerdeki kimi azınlıklar da –araştırmanın özellikle Yahudi katılımcılarının da belirttiği gibi- yaşadıkları ülke şartlarında dezavantajlı konuma düşmemek için çocuklarının azınlık okullarına değil normal devlet okullarına gitmesini ve böylelikle de resmi dili çok daha akıcı ve güzel konuşabilmelerini isteyebilmektedir. Bu ülkelerden biri olan Ukranya'da ulusal azınlıklar içerisindeki bazı veliler, çocuklarının resmi dili daha iyi öğrenmesi ve buna bağlı olarak kariyer gelişimlerinin daha rahat olabilmesi için çocuklarını Ukranya resmi devlet okullarına gönderdiklerini ifade etmektedir (Ulasaik, 2011). Çin'de azınlıklar ve ulusal bütünleşme üzerine yaptığı araştırmasında Wilson (2007, s.76), ülkede salt azınlık dilini öğrenmenin bireylere çeşitli dezavantajlar getirdiğini ifade ederek bu hususa dikkat çekmektedir.

Azınlıkların dil konusunda yaşayabilecekleri muhtemel bu gibi sorunlara karşın Japonya'da azınlık nüfusun yoğun olduğu çeşitli bölgelerde, azınlık statüsündeki öğrencilere normal ders saatlerinin dışında Japonca eğitimi verilmekte; azınlık öğrencilerinin bir yandan kendi kültürel kimliklerini muhafaza edebilmeleri mümkün kılınırken diğer yandan ülke yaşamına adaptasyon noktasında önemli bir mihenk taşı olan dil eğitiminde de problem yaşamamaları yönünde çaba sarfedilmektedir (Okubo, 2005). Bu yönde bir yaklaşımı, Avrupa Konseyi de ortaya koymaktadır. 2012 yılında yayınlanan “Ulusal azınlıkları koruma çerçeve sözleşmesi” doğrultusunda, azınlıkların ana dillerini öğrenmelerinin önemine dikkat çekilmekle birlikte o ülkenin resmi dilinin de azınlık öğrencilerine öğretilmesi önerilmekte ve bir anlamda paralel bir dil eğitimi tavsiye edilmektedir⁷⁶. Bunun yanı sıra Kanada gibi çokkültürlülüğün beşiği olarak kabul edilen bir ülkede, azınlıkların ana dillerini öğrenme ve kullanmaları tartışma

⁷⁶ *Advisory committee on the framework convention for the protection of national minorities*. Council of Europe, 2012.

konusu olabilmektedir. 2009 yılında yayınlanan bir raporda⁷⁷ Fransız dilini konuşan azınlıkların kendi dillerini öğrenme ve günlük hayatta kullanma konusunda çeşitli sıkıntılar yaşamakta olduğu ve bu nedenle de ailelerin ekstra çaba göstererek çocuklarının ana dillerini öğrenmelerini sağlamaları gerektiği vurgulanmaktadır. Kanada’da var olan bu sorun ve tartışmaları Avrupa Coğrafyası’nda yer alan pek çok ülkede de görmek mümkündür. Bu ülkelerden biri olan Hollanda’da “toplumsal bütünleşme ve entegrasyon” çalışmaları adı altında yürütülen faaliyetlerde, azınlıkların ana dillerinde eğitim almaları neredeyse imkansız hale getirilirken; bir diğer Avrupa ülkesi olan Fransa’da, anadil eğitimi çok kısıtlı olarak ancak haftada 3 saati geçmeyecek şekilde yapılabilmektedir (Canatan, 2007). 2007 yılında AB üyesi olan Bulgaristan’da ise 2000’li yıllara kadar ülkedeki azınlıklara çok katı bir asimilasyon politikası uygulanmış, bu politikalardan etkilenen grupların başında da Türkler gelmiştir. Asimilasyon politikaları kapsamında azınlıkların anadil eğitimleri yasaklanmış ve zorla göç etmeleri yönünde baskılar uygulanmıştır. Ancak 2000’li yıllarda AB reformlarının da etkisiyle ülkedeki azınlık politikası kısmen değişmiş ve özellikle Türk azınlıkların anadillerini öğrenmeleri konusunda yeni bir takım adımlar atılarak okullarda Türkçe’nin seçmeli ders olarak okutulabilmesi mümkün kılınmıştır (Özlem, 2008). Kıta Avrupa’sında bünyesinde en çok Müslüman barındıran ikinci ülke olan Almanya’da, Müslüman azınlık öğrencilerin din eğitimleri konusu çoğu zaman tartışma konusu olmakta; Alman devleti, İslam derslerinin Almanca yapılmasını şart koşmaktadır. Din derslerinin Almanca yapılıyor olması, özellikle Almanya’da yaşamakta olan Türkler tarafından eleştirilmekte ve dersin Türkçe yapılmasına izin verilmesi talep edilmektedir (Özmen, 2011, s.405).

Sonuç olarak, dünya coğrafyası üzerinde azınlıkların eğitimleri ve bu eğitimleri süresince de anadil öğrenebilme durumları tartışmalı pek çok uygulamayı içerisinde barındıran farklı örneklerle sahip olduğu ifade edilebilir. Bu örnekler içerisinde, azınlıkların ana dil öğrenmelerini kolaylaştırıcı kimi uygulamalara rastlamak mümkünken bunun tam tersi tabloların yaşandığı ülkelere de rastlamak mümkündür. Azınlıkların ana dil eğitimlerinin yanı sıra geniş toplumla olan entegrasyonlarının sağlıklı ve kalıcı olması adına resmi dili iyi bir şekilde öğrenme ve kullanabilme şansına da sahip olmaları gerektiği tartışmasız bir gerçekliktir. Dil eğitimi konusunda yaşanan

⁷⁷ *Minority Francophone education in Canada*. Canadian Council on Learning, 2009.

bu gelişmeler, azınlık statüsünde bulunan velilerin çocuklarının eğitim yaşantılarına ilişkin tercihlerine de yansımakta ve bir yandan kültürel aktarım aracı olarak anadilin öğrenilmesi teşvik edilirken diğer yandan akademik başarı ve kariyer için resmi dil öğrenilmesi de gerekli görülmektedir. Bu çerçeveden bakıldığında, Türkiye'deki azınlıkların kültürel aktarım temel hedefiyle çocuklarını cemaat okullarına gönderme düşünce ve uygulamaları, diğer pek çok ülkede de benzer bir tablonun var olduğu gerçeğiyle uyumlu bir görüntü arz etmektedir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus, ana dil eğitiminin yanı sıra resmi dilin de öğrenciler tarafından iyi bir şekilde öğrenilmesi gerekliliğidir. Resmi dilin öğrenimi, hem azınlık öğrencilerinin toplumda daha rahat iş bulabilmelerini sağlayabilecek ve hem de azınlık cemaatler ile çoğunluk toplum arasındaki ilişki ve iletişimin daha sağlıklı olabilmesine katkı sağlayabilecektir.

Öğrenim hayatına ilişkin okul tercihlerinin ardından, özellikle devlet ve özel okula gidenler açısından, öğrenim yaşamları boyunca kimliklerinden dolayı herhangi bir sorun yaşayıp yaşamadıkları sorusuna yanıt aranmıştır. Öğrenimlerini cemaat okullarında alan katılımcılar, doğal olarak okul yaşamlarında kimlik temelli bir sıkıntı yaşamamıştır. Devlet okulu veya özel okul tecrübesi olan katılımcıların vermiş oldukları bilgiler ise devlet okulu tercihinin de ekseriyetle azınlıklar açısından büyük sorunlar doğurmadığını göstermektedir. Cemaat okullarının dışında okuyan azınlıklar, okullarda ağırlıklı olarak merak temelli bir takım sorulara muhatap olmakta ancak bu soru ve davranışlar hakaret boyutuna çok çok nadir ulaşmaktadır. Ancak, direkt olarak öğrenci ve öğretmenlerden azınlık öğrencilere yönelik bir hakaret veya aşağılama gibi somut bir davranış görünmese de kimi durumlarda öğretmen veya idareciler tarafından gösterilen tavırlar, dolaylı olarak azınlıklarda yabancı ve öteki algısının oluşmasına yol açmaktadır. Bu yargıyı destekler nitelikte birden çok anlatıya araştırmamızın bulgular kısmında yer verilmiş; İstiklal Marşı okunması veya buna benzer bir takım törenlerde, katılımcıların ifadelerine göre, etnik köken ve dini inanç farklılığından dolayı azınlık öğrencilere negatif ayrımcılıklar yapılmıştır. Üniversite öğreniminde ise bir bakıma mecbur kalınmasının da bir sonucu olarak, ülkemizde azınlıklara ait üniversite bulunmamaktadır, azınlıklar devlet okullarını tercih etmektedir. Üniversiteye gitmiş olan katılımcıların ifadeleri de diğer öğretim kademelerinde devlet okullarında okumuş olan katılımcıların söylemleri ile paralellik göstermekte; azınlık öğrencileri, üniversite öğrenimleri süresince kimlik temelli büyük sorunlar yaşamamaktadır. Sorun

yaşanmamasında pek çok faktörün etkisi muhtemel olmakla beraber, katılımcılar bu noktada arkadaş çevrelerinin çok önemli bir faktör olduğunu belirterek öğrenim hayatları boyunca arkadaş çevrelerini “kendilerini oldukları gibi kabul edebilecek” kişilerden seçmeye çalıştıklarını ifade etmişlerdir. Özdoğan, Üstel, Karakaşlı ve Kentel de yapmış oldukları çalışmada (2009), devlet okuluna giden Ermeniler’in kimi zaman çeşitli sorunlarla karşı karşıya kalmış olsalar da genel olarak büyük problemlerin yaşanmadığı sonucuna varmışlardır. Gökçe ise 2013 yılında gerçekleştirmiş olduğu çalışmada, üniversite öğrencilerinin yerleşke yaşamında ayrımcılıklara yönelik düşüncelerini betimlemeyi amaçlamış ve üniversite öğrencilerinin yerleşke yaşamlarında pek çok ayrımcılıkla karşı karşıya kaldıkları, bu ayrımcılık kıstasları arasında da etnik ve dini farklılıkların ilk sıralarda gelmekte olduğu sonucuna ulaşmıştır. Ortaya çıkan bu durum, iki araştırmanın katılımcılarının aynı olmamasından kaynaklı kişisel deneyim farklılıklarının yansıması olabileceği gibi, toplumsal yaşamda var olan pek çok inanç ve etnik köken grubundan bazılarının yaşamış olduğu bir sorun da olabilir. Ancak bu noktada gayrimüslim azınlıklar açısından büyük sorunlar yaşanmadığı, araştırmada elde edilen bulgulardan hareketle rahatlıkla ifade edilebilir. Sonuç olarak Türkiye’de azınlıklar, kültürel aktarım amacıyla ağırlıklı olarak öğrenimlerini kendi cemaat okullarında görmekte ancak bunun yanında özellikle Yahudi cemaatinden bir takım öğrenciler de devlet okulu veya özel okullara gitmektedir. Gerek ilköğretim ve lise gerekse üniversite eğitimi boyunca devlet okuluna giden azınlık öğrencileri, kimlik temelli büyük sorunlar yaşamamakta; nadiren bazı ayrımcı ve dışlayıcı söz ve eylemlerle karşılaşılıyor olsalar da bu olumsuzluklar istisna olmanın ötesine geçmemektedir. Türkiye’de ortaya konan bu sonuçtan hareketle, azınlık okullarının/eğitiminin tarihsel gelişim süreci ile de değerlendirildiğinde genel olarak olumlu bir tablonun var olduğu ifade edilebilir. Dünya genelinde azınlıkların eğitim durumlarına baktığımızda, her ülkenin kendi sosyo-kültürel ve siyasi tarihinin de etkisiyle çok farklı uygulamalara sahne olduğunu görmekteyiz. Mesela 21. yüzyılın teknolojik anlamda en ileri ülkelerinden biri olan Japonya’yı ele aldığımızda bu ülkede önemli bir nüfus oranına sahip Kore kökenli azınlıkların 1950’li yıllara kadar formal bir eğitim hakkından dahi neredeyse mahrum oldukları, içlerinden çok çok az sayıda kişinin eğitim alma şansına sahip olabildiği görülmektedir (Bayliss, 2008). Türkiye’de ise Osmanlı döneminden günümüze, kimi zaman çeşitli sıkıntılar yaşanmış olsa da,

azınlıkların eğitim konusunda oldukça geniş hak ve imkânlarla sahip oldukları ifade edilebilir. Bu hak ve imkanlar, azınlıkların kendi kurumlarında eğitim alabilmelerini mümkün kılarken diğer yandan devlet okulunu tercih eden öğrenciler de kimlik temelli büyük sorunlar yaşamamıştır/yaşamamaktadır. Elbette, böylesine bir konuda genelleştirilebilir çok net ifadeler kullanmak doğru olmayabilir. Özellikle azınlıklarla ilişkilendirilebilecek kimi konuların ülke gündeminde olduğu dönemlerde azınlıkların sosyal yaşamlarında olduğu gibi eğitim yaşantılarında da kimi sorunlar baş gösterebilir ancak araştırma süresince elde edilen bulgular, böylesine azınlıklar açısından zorlu dönemlerde dahi çok geniş ve sistemli baskı ve zorlukların yaşanmadığı yönündedir.

Katılımcıların sosyal hayata yönelik görüş ve beklentilerinin tespit edilmesi için üzerinde durulan ikinci konu, ikamet olmuştur. Sosyal yaşamın önemli unsurlarından biri de şüphesiz yaşanılan mahalle, sokak ve bu bağlamda komşuluk ilişkileridir. Ülkemizdeki azınlıklar, ikamet için hangi bölgeleri tercih ediyorlar? İkamet bölgesinin tercih edilmesinde hangi faktörler etkili olmaktadır? Yaşanılan bölgede kimlik temelli herhangi bir sorun yaşıyorlar mı? Bu ve buna benzer sorular, katılımcılar ile gerçekleştirilen mülakatlarda kendilerine yöneltilmiş ve elde edilen veriler, araştırmanın bulgular kısmında ayrıntılı bir şekilde betimlenmiştir. Elde edilen bulgulardan hareketle, Türkiye’de azınlıkların çok büyük çoğunlukla İstanbul’da ikamet ettiği söylenebilir. Özellikle Rum ve Yahudi cemaatleri, ağırlıklı olarak İstanbul’da yaşamakta, diğer şehirlerde çok az miktarda cemaat üyesi bulunmaktadır. Ermeniler ise diğer iki cemaate göre nispeten daha geniş bir coğrafyaya yayılmış, İstanbul dışında da pek çok ilde küçük büyük Ermeni cemaatleri varlıklarını devam ettirmiştir. Azınlık nüfusunun şehir bazındaki dağılımın yanı sıra il içi ikamet alanları da araştırma kapsamında belirlenmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda, üç cemaatin de ikamet alanı olarak şehrin kozmopolit yapıya sahip belirli alanlarını seçmiş olduğu söylenebilir. İstanbul’da Kuzguncuk, Fener, Balat, Feriköy, Şişli, Kurtuluş, Ulus, Etiler, Bakırköy, Kadıköy ve Yeşilköy azınlıkların yoğun olarak yaşadıkları yerler olarak ön plana çıkmaktadır. Araştırmada elde edilen bu bulguyu, Kara tarafından 2009 yılında yapılmış olan çalışma da destekler nitelikte olup ilgili çalışmada İstanbul’da gayrimüslim azınlıkların ikamet alanları da benzer şekilde ifade edilmiştir. Katılımcılar, ikamet için belirli kozmopolit özellikteki yerlerin seçilmesindeki temel faktörleri iki boyutta değerlendirmiştir: Kültürel çevre rahatlığı/ulaşılabilirliği ve diğer bölgelere yönelik tedirgin bir

bilinmezlik. İkamet için kozmopolit bölgelerin seçilmesindeki temel faktörlerden ilki, kültürel çevre rahatlığı ve ulaşılabilirliğidir. Seçilen bu bölgeler, on yıllar hatta yüzyıllardır bünyesinde farklı kültürel kimlikleri barındırdığı için heterojen bir yapıya sahip olmasından dolayı kimlik temelli sorunlar yaşanmamakta; esnafından sokaktaki temizlik işçisine kadar bölge insanı, farklı kültürel kimlikleri doğal karşılamaktadır. Farklı kimliklere yönelik bu bakış açısı, azınlıkların da bu bölgelerde daha rahat yaşamalarını sağlamaktadır. Özellikle cumhuriyetin kuruluş yıllarından 1950’li yıllara kadar yürütülen kimi politikalar da azınlıkların bu “korunaklı” bölgelerde yaşamaları sonucunu doğurmuştur. Seloni ve Sarfati’nin 2012 yılında gerçekleştirmiş oldukları çalışmada da ortaya koydukları gibi, özellikle “*Vatandaş Türkçe Konuş*” gibi kampanyalar süresince Türkçeleri nispeten bozuk olan azınlık mensupları, toplumsal yaşamda çeşitli zorluklarla karşı karşıya kalmışlar ve bu toplumsal baskı da azınlıkları belirli kozmopolit bölgelerde ikamete zorlamıştır. Bunun yanı sıra, akrabalık ilişkileri de azınlıkların ikamet alanı olarak belirli alanları seçmelerini etkileyen faktörler arasında sayılabilir. Nüfusları zaten oldukça az olan bu cemaatler, akrabalık ilişkileri kapsamında da birbirlerine yakın oturmayı arzu edebilmekte, bunun bir sonucu olarak da ikamet alanları çok fazla değişmemektedir. İkamet alanı seçimindeki bir diğer boyut olan kültürel çevreye ulaşılabilirlik ise aslında birinci faktörün yani kültürel çevre rahatlığının bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Okul ve ibadet yeri gibi cemaat kurumları, doğal olarak azınlıkların yoğun olarak yaşadıkları alanlarda faaliyet göstermekte, bu durumun bir sonucu olarak da çocuğunun okuluna yakın bir yerde oturmak isteyen veli, bu bölgenin dışına çok fazla çıkmamaktadır. Azınlıkların ikamet yeri seçimine yönelik elde edilen bu bulguları, Muratyan’ın 2011 yılında gerçekleştirmiş olduğu araştırmada ortaya konan bulgular da destekler niteliktedir. Muratyan araştırmasında, Ermeniler özelinde azınlıkların ikamet yeri seçiminde okul ve kilise gibi cemaat kurumlarına yakınlığın en önemli faktörlerin başında geldiğini ifade ederek kültürel yakınlık hususuna işaret etmiştir. İkamet seçimine yönelik durum bu şekilde olmakla beraber, belirtilen bölgelerin dışında bir yaşam azınlıklar açısından ne gibi düşünceler çağrıştırmaktadır? Kozmopolit azınlık yaşam alanları dışında nispeten daha homojen bölgelerde bir azınlık olarak yaşıyor olsalar acaba sorun olur mu? Bu konuda katılımcılar, genel anlamda bir belirsizlikten söz etmiş ve çok net tutum geliştirememiştir. Tecrübe edilmişlik sayısı oldukça az olan bu duruma yönelik,

varsayımlardan hareketle geliştirilen kimi düşüncelerde ise; bir azınlık olarak bu tür daha homojen bölgelerde yaşamının çeşitli zorluklar ve sorunlar meydana getireceğine inanıldığı ifade edilmiştir. Bu kapsamda, azınlıkların ikametlerine ilişkin elde edilen bulgular bir bütün olarak incelendiğinde; azınlıkların tarihsel birikim/alışkanlıklar ve kimliklerini koruyarak yeni nesillere aktarma düşüncesiyle şehrin belirli kozmopolit alanlarında yaşamayı tercih ettikleri, bu bölgeler dışındaki bir yaşama ilişkin ise varsayımına dayalı belirli bir tedirginliğin var olduğu söylenebilir. Araştırma bulgularından hareketle elde edilen bu sonuç, toplumsal yaşamda karşılıklı saygı çerçevesinde farklılıklara hoşgörü göstererek yaşamak noktasında kat edilmesi gereken aşamaların olduğunu göstermektedir. Farklı kültürel kimliklere sahip bireylerin, ikamet alanı olarak sadece belirli alanları tercih etmeleri ve diğer bölgelere yönelik kaygı taşımaları, birlikte yaşama kültürü açısından istenilen bir durum değildir. Ancak bu noktada çok önemli bir husus öne çıkmakta ki o da azınlıklarda var olan bu tedirginliği besleyecek güncel herhangi bir yaşantının, en azından araştırmada, anlatılmıyor olmasıdır. Katılımcılarla yapılan görüşmelerde bu konuya detaylı bir şekilde değinilmiş ve kendilerinin ya da herhangi bir cemaat üyesinin farklı bir ikamet alanında yaşamış olduğu herhangi bir olumsuzluğun var olup olmadığı sorulmuştur. Bu konuda hiçbir katılımcı, somut bir hikâye paylaşmamıştır. Somut bir yaşantı olmamasına rağmen ortada olumsuz bir algıyı betimleyen bir gerçeklik bulunmaktadır. Bu noktada, azınlıkların sahip olduğu farklı bölgelerde yaşamaya yönelik tedirginliğin temelde, geniş toplum ile azınlıklar arasındaki iletişim eksikliğinden kaynaklandığı söylenebilir. Gerçekten böyle bir tedirginliğe yol açacak tutum ve davranışlar varsa da bunların ön yargıya benzer tecrübe edilmemiş algılarla değil, denenmiş ve yaşanmış deneyimlerle ortaya çıkması toplumsal konuları daha iyi ve doğru bir şekilde okumamız açısından elzemdir. Araştırma kapsamında ortaya konan bu durum, sadece Türkiye'ye özgü bir husus da değildir. Dünya geneline bakıldığında azınlıkların, sosyo-kültürel açıdan kendilerine yakın hissettikleri bölgelerde yaşamayı tercih ettikleri ve bu sosyal tercihin bir süre sonra ülke çapında çeşitli bölgelerin ön plana çıkması sonucunu doğurduğu görülmektedir (Osaghae, 1991, s.240).

Katılımcılar ile gerçekleştirilen görüşmelerde, sosyal hayata ilişkin bir diğer konu çalışma yaşamı olmuştur. Bu kapsamda, azınlıkların iş hayatlarında kimliklerinden dolayı herhangi bir sorun yaşayıp yaşamadıkları, meslek seçiminde fırsat eşitliğine

sahip olup olmadıkları ve devlet memurluğu olabilirliklerine ilişkin çeşitli sorulara cevap aranmıştır. Araştırmada elde edilen bulgulardan hareketle, azınlıkların iş yaşamlarında büyük sıkıntılar çekmedikleri ve kimliklerinden dolayı da açık bir ayrımcılıkla karşılaşmadıkları söylenebilir. Ancak bu genel söylemin ötesinde, bir takım bireysel deneyimlere dayalı olumsuzluklar da bulunmaktadır. Özellikle, ülkemizdeki azınlıkların bir bakıma soydaşları tarafından kurulmuş olan devletler (Ermenistan, Yunanistan ve İsrail) ile ilgili yaşanan uluslararası bir sıkıntı, kısa süre sonra Türkiye'deki azınlıklara yönelik bir tepkiye ve "Sizinkiler niye böyle yapıyor?" tarzı söylemlere dönüşebilmektedir. Bu tür söylem tazicileri, katılımcıların ifadelerine göre, çoğu zaman herhangi bir art niyet taşımadan samimiyetle yapıyor olsa da özellikle azınlıkların aidiyetlerini farklı bir ülkeye raptederek sizinkiler şeklindeki hitaplara maruz kalmak, azınlıklar açısından en önemli sorunların başında görülmektedir. Araştırmada elde edilen bu sonucu destekler nitelikte verilere Bileydi Koç (2012) tarafından Türkiye Yahudileri ile gerçekleştirilen çalışmada da rastlanmaktadır. İlgili araştırmada, katılımcı Yahudilerin sosyal hayatlarında ve özellikle de iş yaşamlarında İsrail eksenli Ortadoğu'daki gelişmelerin olumsuz yansımalarının görüldüğünü ve o coğrafyada yaşananlardan bir anlamda kendilerinin sorumlu tutulduğunu ifade ederek bu duruma işaret etmişlerdir. Çalışma hayatında yaşanması muhtemel sorunlara ilişkin araştırmalar pek çok ülkede yaygın olarak yapılmakla birlikte her ülkenin sahip olduğu sosyo kültürel özellikleri, bu araştırmaların temel öznelelerini belirlemektedir. Bu kapsamda bir örnek vermek gerekirse, ABD'de iş yaşamına ilişkin yapılan araştırmalarda zenci-beyaz ikileminin yansımaları önemli yer tutmaktadır. Bu araştırmalardan biri olan ve 2007 yılında Dhaliwal ve Mckay tarafından gerçekleştirilen bir çalışmada, Amerikada görev yapmakta olan 30 siyahî hemşirenin iş yaşamları mercek altına alınmış ve çeşitli yönlerden sorun yaşanıp yaşanmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu araştırmada elde edilen bulgulardan hareketle, katılımcı siyahî hemşilerin kimliklerinden dolayı iş yaşamlarında büyük sorunlar yaşamadıklarını, idareci ve çalışma arkadaşları tarafından ayrımcı muamaleye tutulmadıkları söylenebilir. Araştırma kapsamında ortaya konan bu veri, ABD'nin zaman içerisinde geçirmiş olduğu değişimi göstermesi açısından da önemlidir. Aynı konuda, 1970-1990 yılları arasındaki çalışma hayatını nicel veriler ışığında inceleyen bir başka araştırma Stoll tarafından 1998 yılında gerçekleştirilmiş ve bu araştırma ile de ilgili ülkede iş

hayatında beyazların siyalara göre daha iyi şartlarda oldukları ve açık bir ayrımcılığın gözlemlendiği ifade edilmektedir. Çalışma hayatında karşılaşılan ayrımcılık ve fırsat eşitsizliğine ilişkin ortaya konan bu iki çalışmayı destekler nitelikte bir başka araştırma ise Cummings tarafından (1987) gerçekleştirilmiş ve bu çalışmada, iş yaşamında karşılaşılan bir kriz ya da sorunda ilk olarak azınlıkların ve kadınların işlerini kaybettikleri belirtilerek azınlıkların görünmeyen bir ayrımcılıkla mücadele etmek durumunda kaldıkları iddia edilmiştir. Ogonna da (1998) Britanya’da yapmış olduğu çalışmada azınlıkların iş hayatlarında dezavantajlı konumda olduklarını ve bu durumu değiştirmek için hükümete pek çok görev düştüğünü belirterek, ABD’deki varlığı yukarıdaki araştırmalar ile tartışılan negatif ayrımcı uygulamaların Britanya’da da uygulanmaya devam ettiğini ifade etmektedir. Kamenou ise (1992) etnik azınlık konumundaki kadınların iş hayatlarındaki kariyerlerini incelediği çalışmasında, azınlık statüsündeki kadınların kariyerleri boyunca pek çok sorunla karşılaştıklarını ve bu sorunların başında da kendi kültürel kimlikleri ile var olabilme mücadelesinin geldiğini ifade etmektedir. Yazarın, yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanarak elde ettiği verilerle ulaştığı sonuçlar çerçevesinde dile getirdiği bu husus, özellikle etnik azınlık statüsündeki kadınların iş yaşamlarında kendi kültürel kimliklerini yansıtan kıyafetleri giydiklerinde dışlanma hissine kapıldıkları ve geniş toplumun bir parçası olarak algılanmayı sağlamak için kendi kimliklerini geniş toplumun kültürü içerisinde bir bakıma eritmeleri gerektiğini ifade etmektedir. Selimyan ise 2004 yılında yapmış olduğu çalışmada, Ermenistan’da bulunan etnik azınlıkların sorunlarını belirlemeye çalışmış ve ortaya konan sorunlardan bir tanesini de iş yaşamında karşılaşılan ayrımcı ve dışlayıcı muameleler oluşturmuştur. Görüldüğü üzere, azınlık kimliğine sahip bireylerin iş yaşamlarında sorun yaşama ihtimalleri, farklı ülkelerde yapılmış araştırma sonuçlarına göre, azınlık olmayan kişilere göre daha yüksek olabilmektedir. Bu çalışmada elde edilen bulgular da azınlıkların Türkiye’de iş yaşamında belirgin bir sorunla karşılaşmıyor olsalar da zaman zaman kimi “ötekileştirici” ithamlara maruz kalabildikleri, bu durumun da bir yansıması olarak diğer ülkelerde olduğu gibi azınlıklar açısından kimi risklerin burada da ortaya çıkabileceği şeklinde yorumlanabilir.

İş hayatına yönelik bir diğer konu ise meslek seçiminde fırsat eşitliğidir. Bu konuda, özel sektörde belirli bir esneklik bulunmakla beraber asıl şikâyet konusu olan devlet ve devlet memurluğudur. Hemen hemen tüm katılımcılar, devlet memurluğu konusunda

fırsat eşitliğine sahip olmadıklarını belirterek uzun yıllardır azınlık cemaatlerinde var olan “bizi memur yapmazlar” algısının sosyal hayatta karşılığının bulunduğunu ve azınlıkların sadece üniversite gibi bazı alanlarda memurluk yapabildiklerini ifade etmişlerdir. Özellikle, polislik, askerlik, savcılık ve kaymakamlık gibi memuriyetlerin yazılı olmayan bir kural gereği kendilerine kapalı olduğunu iddia eden katılımcılar, bu tür ayrımcı uygulamalar ile azınlıkların yabancı ve tehlikeli düşman olarak ilan edildiğini ifade etmektedir. Araştırmada elde edilen bu bulguyu destekler nitelikte verilere Caymaz (2008) da çalışmasında yer vermektedir. Yazar, vatandaşlık algılarını betimlediği çalışmasında “bir Ermeni Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak devlet kademelerinde görev alamadığı için burukluk yaşayan” çeşitli katılımcıların görüşlerine yer vererek bu soruna dikkat çekmektedir. Bu konudaki bir başka araştırma da Ergüney tarafından 2009 yılında yapılmış ve benzer bulgulara ulaşılarak, azınlıkların devlet memuru olamamaktan yana şikâyetçi oldukları vurgulanmıştır. Benzer araştırma sonuçları (Toktaş, 2004; Muratyan, 2011) da azınlıkların memuriyet konusunda çeşitli sorunlarla karşı karşıya kaldıklarını göstermektedir. Öte yandan devlet memuru atama sisteminde son yıllardaki düzenlemeler ile çoğu kadroya atanmada sadece akademik özellikler ve merkezi sınav puanı istenmekte; devlet, atayacağı kişi ile ilgili sadece nesnel bir takım eğitim bilgilerine bakmaktadır. Bu tür kadrolara çokça örnek verilebilir, mesela öğretmenlik. Günümüzde öğretmenlik ataması, lisans mezuniyeti ve KPSS puanı ekseninde yapılmakta ve kişisel özellikler bağlamında herhangi bir ayırt edici niteliğe bakılmamaktadır. Durum böyle olmasına rağmen azınlıklardan bu tür kadrolara da neredeyse hiç başvuru olmamaktadır. Sonuçta ortaya ilginç bir tablo çıkmakta; bir taraftan, devlet bizi memur olarak atamıyor/atamaz diyerek devlet personel rejimini eleştiren azınlıklar bulunurken; diğer yandan, salt bir takım akademik niteliklere göre çoğu memurluk kadrosuna atama yapan devlet personel rejimi bulunmaktadır. O zaman buradaki sorunun kaynağı nedir? Katılımcılar ile yapılan görüşmelerde konuya ilişkin bu bakış açısı da dile getirilmiş ve var olan sorunun nedenine ilişkin görüşler toplanmıştır. Elde edilen bulgular göstermektedir ki; pek çok azınlık mensubu, devlet memurluğu atama rejiminden habersiz ve kulaktan kulağa yayılmış olan “azınlıkları memur yapmazlar” söyleminin etkisiyle bu konuda herhangi bir girişimde bulunmayı dahi düşünmemekte, bunu gereksiz görmektedir. Bunun yanı sıra, açıktan atama yolu ile atanan kimi üst düzey devlet görevlerine azınlıkların, talep

edilmesine rağmen, güvenlik gerekçesiyle atanmamaları, azınlıklarda var olan bu algının devam etmesine yol açmaktadır. Azınlıkların devlet memurluğuna mesafeli yaklaşımlarının bir diğer nedeni ise olası memurluğa atanmaları durumunda, görevleri boyunca sürekli olarak gözlem altında tutulacakları ve yapacakları herhangi bir hatanın kimliklerine mal edileceğine yönelik kabulleri/düşünceleridir. Nedenleri ne olursa olsun sonuç itibarıyla azınlıkların devlet memuru olabilmeleri noktasında kimi sıkıntıların var olduğu ve bu sorunların aşılması için hem azınlıkların hem de devletin bir takım adımları atması gerektiği açıktır. Bu problemin devamı, aynı zamanda azınlıkların ülke ve topluma ilişkin aidiyetleri üzerinden yapılan tartışmaların da aynı şekilde belki de artarak sürmesine neden olabilecektir ki özellikle Avrupa’da tarihi süreç içerisinde yaşanan buna benzer sosyal/siyasi ve tarihsel tecrübeler bunu kanıtlar niteliktedir (Palermo and Woelk, 2010, s.226).

Azınlıkların devlet memurluğu ve üst düzey bürokratik konularında dile getirmekte olduğu sorunlar, dünyanın pek çok ülkesinde de benzer şekilde tartışma konusu olmaktadır. Bünyesinde etnik ya da dini azınlıklar barındıran pek çok ülkede azınlıkların devlet sistemindeki konumları üzerine tartışmalar yapılmaktadır. Bu tartışmalara sahne olan ülkelere İngiltere’de, etnik azınlıkların parlamento ve diğer devlet görevlerinde temsil edilme oranları üzerine yapılan bir araştırmada (Wood and Cracknell, 2013), azınlıkların tarihsel süreç içerisinde belirli dönemlerde temsiliyetleri artmış olsa da genel anlamda yeterli bir temsil oranına ulaşamadığı ifade edilmektedir. Bu kapsamda, günümüzde İngiltere’deki kamu hizmetlerinde görev yapmakta olan (öğretmen, polis, asker vb...) azınlıklar var olsa da, azınlıkların nüfus oranlarına göre istenilen seviyenin gerisindedir ve azınlıkların kamu hizmetlerinde görev yapmaları konusunda çeşitli sorunlar yaşanmaktadır. Bu konuda yapılmış olan bir başka araştırmada ise (Cornwell and Kellough, 1994) ABD eyalet kamu kurumlarında kadınların ve azınlıkların çalışma durumları incelenmiş ve sonuç olarak azınlıkların daha ziyade “mavi yakalı” yani alt düzey konumlarda görev yapabildikleri sonucuna varılmıştır. ABD ve İngiltere gibi büyük ülkelerin yanı sıra pek çok küçük ülkede de (nüfus ve coğrafi alan olarak) azınlıkların kamu kurumlarındaki varlıklarına ilişkin tarihsel süreç içerisinde yoğun tartışmaların olduğunu görmekteyiz. Bu ülkelere biri olan Seylan Adaları’nda ülkenin kuruluşundan günümüze toplumsal yapıyı oluşturan etnik yapılar arasında azınlık-çoğunluk ekseninde kamu erkine sahip olma ve kamu

kurumlarında görev yapabilme konularında yoğun tartışmalar yaşanmış; Fransız, İngiliz, Hindistan ve diğer bölgelere ait etnik aidiyetleri olan gruplar, kamu kurumlarına egemen olmak ve diğer “ötekileri” saf dışı bırakmak için yoğun çaba sarfetmişlerdir (Weeravardana, 1952).

Azınlıkların kamudaki varlıkları elbette kurumlardaki “çalışan” olmanın ötesine de geçebilmektedir. Vatandaşlık politikalarının da bir bakıma yansıması olarak siyasal yaşamda azınlıkların temsiliyetleri ve milletvekili gibi toplumsal temsil kabiliyeti olan konumlara azınlıkların ulaşabilip ulaşamadıkları da yine sosyal yaşamın içerisinde dünya genelinde çokça tartışılan konuların başında gelmektedir. Bu noktada, dünya üzerinde yer alan ülkelerin tarihsel ve sosyolojik bir takım faktörlerin de etkisiyle farklı politik tercihlerden yana oldukları görülmektedir. Günümüzde varlığını devam ettiren hemen her ülkede az ya da çok bir takım azınlık grupların yaşamlarını devam ettirdiği sosyolojik bir gerçektir. Ancak bu sosyolojik gerçeğin politik yansıması her ülkede farklılık göstermekte; bazı ülkelerde azınlıklar siyasal sistem içerisinde yer alabilirken bazı ülkelerde ise bu konuda büyük sorunlar yaşanabilmektedir. Azınlıkların politik temsiliyetleri konusunda bazı ülkeler yasal bir takım adımlar atarak parlamentolarına kotalar getirmişlerdir. Örnek vermek gerekirse (Krook and O’Brien, 2010, s.257): Belçika’da %58 Flemenkçe, %41 Fransızca ve %1 de Almanca konuşan; İran’da %11 Hristiyan; Polonya’da %1 Alman; Lübnan’da %50 Müslüman ve %50 Hristiyan kotaları uygulanmaktadır. Ancak bu noktada iki hususu belirtmekte fayda var: Birincisi, azınlıkların türü ve varlıklarının her ülke için farklılık göstermekte olduğu (bazı ülkelerde dilsel azınlıklar varken bir başkasında azınlıklar din temelinde tanımlanabilmektedir), ikincisi ise günümüzde azınlıklar özelinde bazı ülkelerde gelinen temsil edilebilirlik imkânının zor ve uzun bir sürecin sonunda ortaya çıktığıdır. Bu ülkelerden biri olan Hollanda iyi bir örnek olarak ele alınabilir. 2012 seçimlerinde sadece Türk kökenli azınlıklardan 5 adet milletvekili seçilen Hollanda’da⁷⁸ daha 1980’li yıllarda azınlıkların oy kullanabilme hakkı ve uygulamaları konusunda belirgin bir politikanın var olmadığı ve azınlıkların siyasal sistemin dışında tutuldukları ifade edilebilir (Rath, 1983). Hollanda’daki bu durumun bir benzeri de ABD’de yaşanmış ve toplumsal gerçeğin önemli bir bölümünü oluşturan siyahîler, 20. yüzyılın ortalarına

⁷⁸ <http://www.ntvmsnbc.com/id/25396103/>.

kadar siyasal yaşamda çok silik bir pozisyonda var olabilmişlerdir⁷⁹. Hollanda ve ABD'deki tarihsel dönüşüm süreçleriyle ifade edilen bu toplumsal olgu, aslında Cho'nun (2011) da belirttiği gibi temelinde ırk (üstün-aşağı) tartışmalarının yer aldığı bir konudur. Siyasal yönetim erkini elinde bulunduran kimi “*seçkinler*” kendilerinden olmayanlarla bu erki paylaşmayı istememekte ve bu uğurda da önemli mücadelelere girişebilmektedir. Türkiye'deki duruma tekrar dönüp baktığımızda ise; Osmanlı döneminden başlayarak azınlıkların siyasal yönetim mekanizmalarında kısmi de olsa yer alabildikleri, Cumhuriyet Dönemi boyunca da zaman zaman milletvekili ve çeşitli kamu kurumlarında üst düzey yetkili olarak görev yaptıkları görülmektedir (Olgun, 2011). Ancak özellikle, 1960 sonrası dönemde bu tablonun değişmeye başladığı ve azınlıkların kamu erkinde eskiye göre daha az görünür oldukları bir tablo ortaya çıkmıştır. Sonuçta günümüze gelindiğinde, azınlıkların devlet memurluğu ve siyaset alanlarında daha eşit şartlara sahip olma talepleri ortaya çıkmıştır (Toktaş, 2004). Bu talebin olumlu cevap bulmasında ise devlete olduğu kadar azınlıklara da düşen pek çok görev ve sorumluluk bulunmaktadır.

Sosyal hayata yönelik araştırma kapsamında incelenen bir diğer konu ise askerliktir. Erkek katılımcıların kendi deneyimlerinden, bayan katılımcıların ise akraba, eş dost veya cemaat içerisinde tanıdıklarından dinledikleri, bildikleri azınlıkların askerlik yaşantıları ve bu yaşantılardan yola çıkarak oluşmuş olan algıları araştırmanın ilgili başlığı altında betimlenmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda araştırmada elde edilen bulgular, azınlıkların askerlik süresince de büyük sorunlar yaşamadıkları yönündedir. Katılımcıların yaş aralıkları incelendiğinde çok geniş bir yaş yelpazesinin var olduğu ve bu yaş çeşitliliğinin de askerlik konusuna ilişkin farklı dönemlerdeki uygulama örneklerine erişme şansını verdiği görülmektedir. Katılımcıların askerlik konusundaki ortak söylemi, kimlik temelli herhangi bir büyük sorun yaşamadıkları yönündedir. Askerliğin doğası gereği, her bir bireyin yaşamış olduğu zorlukların ötesinde sırf azınlık olduğu için sorun yaşadığını söyleyen çok az katılımcı olmuştur. Hatta sivil yaşamdakinden çok daha olumlu bir atmosferi askerde yaşamış olduğunu söyleyen pek çok katılımcının hatıralarını, araştırmanın bulgular kısmında görebilmek mümkündür. Araştırmada elde edilen bu bulguyu destekler nitelikte verilere “*Türkiye’de Ermeniler cemaat-birey-yurttaş*” isimli çalışmalarında Özdoğan, Üstel, Karakaşlı ve Kentel’de

⁷⁹ *Protecting minority voters*, A report by The National Commission on the Voting Rights act., 2006.

(2009) yer vermiş ve Ermeniler, askerde bazı sıkıntılar yaşamış olsalar da büyük ayrımcılıklara maruz kalmadıklarını ifade etmişlerdir. Ortaya konan bu olumlu tablonun yanı sıra, askerde çeşitli sorunlar yaşamış olduğunu ve “öteki” olduğunu askerde anladığını, hissettiğini söyleyen katılımcılar da olmuştur. Özellikle rütbe verilmesi konularında çeşitli negatif ayrımcılıklara maruz kaldığını bazı katılımcıların ifadelerinde görmekteyiz. Hofmann da 2002 yılında hazırlamış olduğu raporda, gayrimüslim azınlıkların askerlik görevleri süresince çeşitli sorunlarla karşılaştıklarını iddia ederek bu tezi destekler nitelikte bilgilere eserinde yer vermektedir.

Askerlik görevi süresince azınlıklara yönelik ayrımcı uygulamalar kapsamında rütbe ve kademe verilmesine ilişkin farklı ülkelerde yapılmış olan bazı araştırmalar da kimi zaman azınlıkların askerde sorun ve negatif ayrımcılıklarla karşılaşabildiklerini göstermektedir. Bu araştırmalardan biri olan ve Daula, Smith ve Nord tarafından 1990 yılında gerçekleştirilen çalışmada, çeşitli istatistikî verilerden hareketle ABD’de askerlik süresince azınlıkların ayrımcı muameleye tabi tutulup tutulmadıkları sorusuna cevap aranmış ve sonuçta; azınlık statüsündeki askerlerin rütbe hak ediş süreçlerinde diğer askerlere göre çok düzensiz ve dengesiz bir politikaya maruz kaldıkları sonucuna varılmıştır. Bazı zaman çok hızlı bir şekilde ulaşılan bir rütbe, kimi zaman ise azınlık olmayan bireylere göre çok daha uzun ve zahmetli bir sürecin neticesinde edinilebilmektedir. Bu durum da askerlik sürecinde azınlıklara yönelik en azından farklı bir politikanın uygulandığı ve rütbe verilme sürecinde çeşitli sorunların yaşandığını göstermektedir. Baldwin de yapmış olduğu araştırma ile (1992) ABD askerlik kurumunda azınlıklara yönelik bazı olumsuz yaklaşımların bulunduğunu ve rütbe edinim sürecinin azınlık olmayanlara göre daha zor ilerlediğini ifade ederek Daula ve arkadaşları tarafından ortaya konan bulguyu destekler nitelikte bir sonuca çalışmasında yer vermiştir. ABD gibi kuruluşundan itibaren çok kültürlü bir yapıya sahip olan bir ülkede dahi azınlıklar askerlik süresince çeşitli ayrımcı muameleye maruz kalabilmektedir. Mesela 2009 yılında ABD deniz harp okulundan bir azınlık öğrencinin başarıyla mezun olması “haber değeri taşıyan” bir gelişme olarak çeşitli dergilere konu olmuştur⁸⁰. Bu konuda istatistikî detaylı bilgi için Ashch, Heaton ve Savych tarafından 2009 yılında hazırlanan rapor da incelenebilir. Sonuç olarak, farklı ülkelerde yapılmış olan araştırmalar, azınlıkların askerlik kurumunda bariz ayrımcılıklara maruz

⁸⁰ *Diverse Issues Higher Education*, 26(15), 2009.

kalabildiğini göstermiş olsa da Türkiye’de askerlik konusunda azınlıkların genel bakış açısı ve bu bakış açısını besleyen deneyimlerin, çoğunlukla olumlu olduğunu ifade edebiliriz.

Araştırmanın ikinci alt problemi olan, azınlık cemaatlerinin Türkiye’de vatandaşlık politikalarına ilişkin görüş ve beklentileri nelerdir? Sorusuna ilişkin çalışmada elde edilen bulgular incelendiğinde; azınlıkların bu konuda bir takım farklı düşüncelere sahip oldukları görülmektedir. Bir grup katılımcı, Türkiye’de kuruluşundan bugüne vatandaşlık politikalarının belirli sınırların dışına çıkmadığını ve bu politikaların da bir sonucu olarak azınlıkların ötekileştirilerek yabancı görüldüğünü savunmakta; bir diğer katılımcı grubu ise cumhuriyet tarihinin çeşitli dönemlerinde azınlıkları olumsuz yönde etkileyen kimi vatandaşlık politikalarının uygulandığını ifade etmekle birlikte özellikle son on yılda devrim niteliğinde değişim ve dönüşümlere imza atıldığını ve artık azınlıklara yönelik bakış açısının geçmişle kıyas edilemeyecek derecede düzelmiş olduğunu iddia etmektedir. İkinci grupta yer alan katılımcıların ortaya koymuş oldukları bu bakış açısı, Soner tarafından kaleme alınan (2010) *“The Justice and Development Party’s policies towards non-Muslim minorities in Turkey”* isimli çalışmada da benzer bir şekilde ifade edilmekte ve özellikle son on yıllık periyoda, Türkiye’de gayrimüslim azınlıklara yönelik politikalarda belirgin bir iyileşmenin olduğu vurgulanmaktadır. Yıldız da (2007) Türkiye’deki gayrimüslim azınlıklara ilişkin politikalarda son on yılda açık bir düzelmeye var olduğunu ifade ederek bu yaklaşıma destek olmaktadır. Azınlıklara yönelik politikalarda son yıllardaki bu iyileşme üzerinde pek çok faktörün etkili olduğu düşünülebilir ancak Millls (2005, s.249) bu konuda en önemli faktörlerin başında Türkiye’de azınlıklara ilişkin sosyal ve siyasi tarihe yönelik toplumsal ilginin artmış olmasını göstermektedir.

Vatandaşlık politikaları kapsamındaki önemli konu başlıklarından biri, vatandaşlık tanımı olmuştur. Vatandaşlığın güncel tanımı ve bu tanımın yeterliliği/doğruluğu ve eğer geliştirilmesi ve değiştirilmesi gereken noktaları varsa bu konulardaki önerileri katılımcılara sorulmuştur. Araştırmada elde edilen bulgular incelendiğinde; vatandaşlık tanımına ilişkin katılımcı görüşlerinin iki farklı grupta toplanmış olduğu görülmektedir. Bazı katılımcılar, var olan vatandaşlık tanımındaki *“Vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türktür”* yaklaşımını eleştirmekte ve tanımda aynı zamanda bir ırka atıf yapıldığı için kapsayıcılıktan uzak bir yaklaşım olarak gördüklerini ifade etmektedir. Bu görüşün

aksine, bazı katılımcılar ise var olan tanımda herhangi bir sorun bulunmadığını ve vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkesin Türk olarak kabul edilmesinden daha doğal ve doğru bir yaklaşımın olamayacağını, Avrupa'dan da çeşitli örnekler vererek savunmaktadır. Bu noktada genel bir kategorik karşılaştırma yapılırsa, Yahudi katılımcılar, ağırlıklı olarak Türk olarak tanımlanmanın doğru ve doğal olduğunu savunmuş, bunun da ötesinde kendilerine yönelik "siz Türk değilsiniz" tarzı söylemleri şiddetli bir şekilde eleştirmiştir. Ermeni ve Rum katılımcılar ise ekseriyetle tanımın Türklük değil Türkiyelilik üzerinden yapılmasını talep etmiş ve bu şekilde toprak temelli yapılacak olan bir tanımlamanın çok daha kapsayıcı olacağını iddia etmiştir. Araştırmada elde edilen bu sonuç, Toktaş tarafından 2004 ve 2005 yıllarında yapılmış olan çalışmalarda elde edilen verilerle de paralellik göstermektedir. İlgili araştırmada, katılımcı Yahudilerin kendilerini vatandaşlık bağından ötürü Türk olarak tanımladıkları ve Türklük tanımının herhangi bir etnik köken ya da din temelinde tanımlanmasını doğru bulmadıkları ifade edilmektedir. Bu konuda bir diğer çalışma ise Koçoğlu'nun 2004 yılında yapmış olduğu araştırmadır. Koçoğlu araştırmasında, Yahudilerin kendilerini öncelikle Türk olarak tanımladıklarını ardından ise Yahudilik/Musevilik eklemesini yaptıklarını ifade ederken; Ermenilerin kendilerini Türk değil Anadolu Ermenisi olarak, Rumların ise T.C. vatandaşı Rum şeklinde tanımladıklarını ifade etmiştir. Norzantork öncülüğünde gerçekleştirilen (2007) çalışmada da benzer bir sonuca ulaşılmış; katılımcı Ermeniler'in büyük kısmı kendilerini Türkiyeli Ermeni olarak tanımlamıştır. Erdem tarafından 2012 yılında hazırlanan bir raporda da yeni anayasada vatandaşlık tanımının etnik ve dini referanslardan temizlenmesi gerektiği iddia edilerek bu görüş desteklenmektedir. Vatandaşlık tanımına yönelik bu tartışmaların ötesinde katılımcıların üzerinde hemfikir oldukları konu, önemli olanın yazılı metin değil uygulamalar olduğudur. Katılımcıların özellikle uygulamaya vurgu yapmalarında, cumhuriyet dönemindeki vatandaşlık politikalarının etkili olduğu düşünülebilir. 1924 Anayasasından günümüze kadar anayasalarda azınlıklara yönelik olumsuz sayılabilecek neredeyse hiçbir hüküm olmamasına ve üstüne üstün tüm yurttaşların kanun önünde eşit olduklarını ifade eden pek çok anayasa maddesinin varlığına karşın kimi dönemlerde azınlıklara yönelik ayrımcı uygulamaların hayata geçirildiği görülmektedir⁸¹(Toktaş ve Aras, 2009). Yaşanan bu tecrübelerin, azınlıklarda

⁸¹ Bu konudaki bakış açısı, sadece azınlıklara yönelik kimi olumsuzluklar yaşandı şeklinde olmamalıdır.

“yazılı metinlerin değil fiili uygulamaların asıl önemli olduğu” kanaatinin oluşmasına yol açtığı ifade edilebilir.

Araştırmanın üçüncü alt problemi olan, azınlıkların vatandaşlık eğitimine ilişkin görüş ve beklentilerinin tespit edilmesine yönelik elde edilen bulgular incelendiğinde; Türkiye’deki azınlıkların vatandaşlık eğitimine yönelik belirli bir farkındalığa sahip oldukları söylenebilir. Özellikle ders kitaplarındaki gelişmeler, pek çok katılımcı tarafından ayrıntılı bir şekilde örneklendirilerek açıklanmış, kronolojik bir mantık çerçevesinde son yıllardaki gelişim ve dönüşümler tartışılmıştır. Bu anlamda, vatandaşlık eğitimi kapsamında öncelikle ders kitaplarının ele alındığını görmekteyiz. Ders kitaplarında kendi kimliklerine nasıl yer verildiğine yönelik sorulara katılımcıların vermiş oldukları cevaplar, vatandaşlık ve sosyal hayat başlıklarında değinilen konulardaki yaklaşıma paralel olarak, geçmişten günümüze bariz bir düzelmeye ortaya çıktığı şeklinde olmuştur. Üç cemaatten katılımcılar da geçmişte ders kitaplarında, başta Tarih, Milli Güvenlik ve Sosyal Bilgiler olmak üzere, azınlıklara yönelik açık bir takım olumsuz ifadelere yer verildiğini ve bu durumun kendi öğrencilik yıllarında çok yaygın olduğunu ifade ederek, dönemsel olarak öğrenim yaşantıları boyunca ders kitaplarındaki ifadelerden dolayı çeşitli sıkıntılar yaşamış olduklarını ifade etmişlerdir. Kurban (2009) da gayrimüslim gençlerin kimlik kurgularını araştırdığı çalışmasında, Türkiye’deki azınlıkların özellikle Milli Güvenlik ve Tarih derslerinde çeşitli sıkıntılar yaşadıklarını belirtmektedir. Katılımcıların eleştirdikleri kitap içerikleri, çoğunlukla Kurtuluş Savaşı yazımında ortaya çıkmaktadır. Katılımcılara göre, Milli mücadele yıllarında, azınlıkların tutum ve davranışları ders kitaplarında eleştirilmekte ve düşmanla işbirliği yapan “yerli yabancılar” olarak betimlenmektedirler. Bu noktada, katılımcıların önerisi, toplulaştırarak konuyu ele almaktan ziyade, zamanın şartları da göz önünde bulundurularak savaş ortamında kimi azınlık mensupları şöyle davranırken kimi azınlıklar da aksine bu şekilde bir tavır takımıştı şeklinde bir ifadenin ders kitaplarının genel yaklaşımını belirlemesi olmuştur. Katılımcıların ortaya koydukları bu talep, bir bakıma toplumsal ilişkilerde sağlıklı iletişim kurmakla da paralel bir yapı sergilemektedir. Toplumunu oluşturan farklı grupların ortak yaşam alanlarına ilişkin talepleri, karşılıklı ilişki ve etkileşimin artması ile mümkün olabilecektir ki Apsel

Tarihi süreç içerisinde pek çok grup, kendilerine yönelik ayrımcı ya da dışlayıcı bazı politikaların devreye sokulduğunu iddia etmiştir.

tarafından yapılmış olan bir araştırmada (2011) 1915 olaylarına ilişkin Ermeni ve Türk gençlerini aynı ortamda buluşturarak bir diyalog etrafında konuyu tekrar değerlendirmeleri istenmiş ve sonuçta katılımcılar, 1915 olaylarına ilişkin bakış aları ve olayları anlama stratejilerinde bir takım değişimler oluştuğunu ifade etmişlerdir. Aynı durum bu araştırmanın katılımcıları tarafından dile getirilen Kurtuluş Savaşı tarihi yazımında da gerçekleştirilebilir. Konunun ilgili tarafları aynı masa etrafında bir araya gelerek bu tarihsel olay ve olgulara yönelik algı ve beklentilerini paylaşırlarsa, ders kitaplarında toplumun geniş kesimlerinin üzerinde hemfikir olduğu bir yazım diline ulaşılabilmesi daha mümkün görünmektedir.

Bütün bu içerik tartışmalarının ötesinde, katılımcıların vermiş oldukları cevaplarda dikkati çeken bir diğer husus, örtük programa olan yoğun atıftır. Vatandaşlık eğitiminde salt kitaplarda yer alan bilgiler değil bunun yanında ğretmen ve idarecilerin tutum ve davranışları ile okul iklimi de önemli işlevlere sahiptir. Bu açıdan, vatandaşlık eğitimi konusunu incelerken katılımcılar, öğretmenlerin yaklaşımlarının ders içeriğinde yer alan ifadelerin öğrencilerde nasıl bir anlamsal karşılılık bulacakları üzerinde büyük etkisi olduğunu; eğer ğretmen dışlayıcı ve ötekileştirici bir anlayışa sahipse ders kitaplarının içeriklerinin çok daha ötekileştirici ve yerli düşman algısını geliştirici nitelikte olduğunu ancak dersin ğretmeni bu konularda daha hassas olduğunda ise içeriklerde yer alan bir takım olumsuz ifadelerin sınıfın ve okulun iklimini azınlıklar aleyhine dönüştürmeye yetmediğini ifade etmişlerdir.

Vatandaşlık eğitimine yönelik çizilen bu tablo, geçmişle kıyaslandığında, günümüzdeki ders kitaplarında azınlık kimliklerini tekileştirip düşman gruplar olarak betimleme noktasında iyi bir aşamaya geldiğini göstermekle birlikte, özellikle katılımcıların da yoğun olarak dile getirdikleri gibi, bu aşamadan sonra artık olumlu varlık talepleri dikkate alınmalı ve toplumsal yaşamın birer unsuru olarak azınlıklar da ders kitaplarında temsil olunmalıdır. Azınlıkların temsiliyetleri konusunda yapılan benzer araştırmalara baktığımızda, Trebbe ve Schoenhagen tarafından 2011 yılında yapılmış olan bir çalışmada, İsviçre’de azınlıkların televizyonlardaki varlıklarını katılımcıların nasıl algıladıkları sorusuna cevap aranmış ve sonuçta İsviçre’de özellikle Afrika ve Türkiye kökenli azınlıkların televizyonlarda kötü imaja sahip oldukları, bunlar dışındaki AB yesi ülkelerden birine ait kökeni olan azınlıkların ise geçmişe göre daha olumlu bir noktaya geldikleri ifade edilmiştir. Buna benzer araştırma örnekleri çoğaltılarak

verilebilir. Ancak üzerinde durulması gereken asıl nokta, azınlıkların sosyo-kültürel hayat ile eğitim materyal ve yaşantılarında toplumu oluşturan diğer birey ve gruplar ile eşit şartlara sahip olmaları gerektiğidir. Öte yandan özellikle “olumlu varlık” olarak formüle edilen ders kitaplarında görünür olma isteği de dile getirilmesi gereken önemli aktif yurttaşlık denemelerinden biri olarak değerlendirilebilmektedir.

Araştırma sorularına paralel olarak, sosyal hayat, vatandaşlık ve vatandaşlık eğitimi olmak üzere 3 ana başlık altında çalışmada elde edilen sonuçlar yukarıda tartışılmıştır. Elde edilen sonuçlar ve ilgili alan yazındaki tartışmalar bir bütün olarak ele alındığında; Türkiye’deki azınlıkların cumhuriyet dönemi boyunca inişli çıkışlı bir politikaya maruz kaldıkları, ancak özellikle son 10-15 yıllık süre içerisinde geçmişe nazaran reform olarak kabul edilebilecek pek çok iyileştirmenin bu konuda yapıldığını ve gelinen noktada artık günümüzde sosyal hayattan vatandaşlık eğitimi politikalarına kadar geniş bir yelpazede azınlıkların sorunlarının çözüldüğü veya çözümlenme yolunda bir takım adımların atılmakta olduğunu söyleyebiliriz. Azınlıklar ile ilgili konulardaki bu gelişim ve dönüşümler, elbette tamamlanmış süreçler değildir. Bu konu çerçevesinde devlete, geniş topluma ve azınlıklara düşen pek çok görev ve sorumluluk olmakla birlikte, katılımcıların da ifade ettikleri gibi, artık ülkemizdeki azınlıklar bu topraklardaki geleceklerine daha umutlu bakabilmekte ve geleceğin Türkiye’inde “biz de varız” diyebilir noktaya doğru ilerlemektedirler. Gelinen bu noktada, Ghanea’nın (2004, s.729) da belirttiği gibi, özellikle azınlık statüsündeki bireylerin birer vatandaş olarak aidiyet ve katılım konularında daha aktif bir rol üstlenmeleri ve “biz de varız” demeleri yaşanan bu sürecin istenilen sonuçlara ulaşabilmesi için önemli görülmektedir. Elbette azınlıkların tek başlarına bu süreçte üstlenebilecekleri misyon belirli bir çerçevenin dışına çıkamayacaktır. Bir noktadan sonra devletin de çeşitli adımlar atarak azınlıkların vatandaş olarak varlıklarını pekiştirmesi gerekmektedir ki özellikle Avrupa Birliği’ne giriş müzakereleri kapsamında dile getirilen reformlar, bu konuda geleceğe umutla bakmamıza yardımcı olmaktadır (İçduygu, Toktaş ve Soner, 2008, s.382).

5.3. Öneriler

5.3.1. Uygulayıcılara Yönelik Öneriler

- Anayasa ve yasalarda yapılacak olan düzenlemeler ile eşit yurttaşlık vurgusu kuvvetlendirilmeli; yeni anayasa tartışmaları kapsamında vatandaşlık ile ilgili hiçbir öznel nitelikten ötürü vatandaşların ayrımcılığa maruz bırakılmayacağı ifade edilmelidir.
- Anayasa ve yasalarda yer bulan/bulacak olan eşit yurttaşlık ve ayrımcılığın önlenmesine yönelik hükümlerin, uygulamada da aynı şekilde olması için azami özen gösterilmelidir.
- Devlet Personel Başkanlığı tarafından kamu personel politikası gözden geçirilmeli; vatandaşlar arasında, eğer varsa, etnik kökenden kaynaklanan herhangi bir ayrımcılığa izin verilmemelidir.
- Milli Eğitim Bakanlığı tarafından, okullarda ders kitabı olarak okutulan kitapların içerikleri uzmanlara tekrar incelenmeli; içeriklerde dışlayıcı ve ötekileştirici ifadeler yer alıyorsa bunlar temizlenmelidir.
- Ders kitaplarında özellikle Kurtuluş Savaşı ve İstanbul'un işgali gibi azınlıkları da yakından ilgilendiren konuların yazımında, tarihsel gerçeklikleri değiştirmeden, konuya ilişkin farklı bakış açıları da dikkate alınmalı; olayların gelişim süreci betimlenmeli ve olay esnasında ilgili taraflar içerisindeki bireylerin tek bir duruş sergilemedikleri bir yandan A seçeneğini uygulayanlar varken diğer yandan B seçeneğini tercih edenlerin de var olduğu vurgulanmalıdır.
- Azınlık cemaatlerine ait kurumlar, mümkün mertebe kendilerini geniş topluma açmalı; kapalı cemaat algısının ortadan kalkarak geniş toplumla sağlıklı ilişkiler kurma noktasında kendi üzerlerine düşen sorumlulukları yerine getirmelidir.
- Belediyeler veya kültür müdürlükleri, düzenleyecekleri kültür turları ile öğrencilerin, yaşadıkları şehirde tarihsel olarak farklı kültürel kimliklerin de var olduğunu ve bu farklılıkların ülke için korunması gereken birer zenginlik olarak görülmesi gerektiğini anlamaları noktasında fırsatlar oluşturabilir.

5.3.2. Araştırmacılara Yönelik Öneriler

- Türkiye’de vatandaşlık ve vatandaşlık eğitimi politikalarını azınlıklar bağlamında inceleyen araştırmalar artmalı ancak yapılacak olan bu araştırmalar, tarihsel sürecin ötesinde azınlıkların güncel varlıklarına dönük olmalıdır.
- İlgili alan yazında ileride yapılacak olan çalışmalarda, özellikle azınlık statüsündeki öğretmen ve okul idarecilerinin de katılacağı çalıştay tarzı toplantılar organize edilip tartışmalı kabul edilen ders içeriklerine dönük alternatif tasarımlar yapılabilir.
- Devlet okullarında azınlık öğrencilere bakışın nasıl olduğunu, Ermeni, Yahudi ya da Rum bir sınıf/sıra arkadaşı olması durumunda öğrencilerin neler düşüneceklerini betimlemeye dönük araştırmalar yapılabilir.
- Gelecekte yapılacak olan araştırmalarda, azınlık cemaatlerinden ve geniş toplumdan çeşitli bireyler tartışmalı konuların çözümü ve ders kitaplarına yazımı noktasında ortak bir çalışma yapabilirler. Bu tür çalışmalar, toplum içerisindeki farklı kültürel kesimlerin birbirlerinin farkında olmalarını sağlamanın yanı sıra tartışmalı konuların çözüm ve yazımında da daha çok kesimin tatmin olacağı bir dilin bulunmasına katkı sağlayabilir.
- İstanbul’da yaşayan azınlıklar ile Anadolu’nun çeşitli şehirlerinde yaşamakta olan azınlıkların karşılaştırmalı incelemeleri yapılabilir. Bu noktada Yahudi ve Rum cemaatlerinin İstanbul dışında büyük cemaatleri olmadığından Ermeni cemaati üzerine çalışmalar yapılabilir.
- Vatandaşlık eğitimi kapsamında yapılacak olan çalışmalarda, azınlıkların görüş ve beklentilerine de yer verilmeli; azınlıklar sadece kendilerini ilgilendiren konularda değil diğer çalışmalarda da katılımcı listesine eklenmelidir.

KAYNAKÇA

- 6-7 Eylül olayları fotoğraflar-belgeler, Fahri Çoker arşivi. Tarih vakfı yayınları. 2005. 2.basım.
- Advisory committee on the framework convention for the protection of national minorities.* Council of Europe, 2012.
- Ağaoğulları, M. A. (1989). Fransız devriminde birey-devlet ilişkisi. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi.* 3(44). 195-228.
- Ağaoğulları, M. L. ve Köker, L. (2004). *Tanrı devletinden kral-devlete.* İmge kitabevi: Ankara.
- Akar, R. (1999). *Aşkale yolcuları Varlık Vergisi ve çalışma kampları.* Doğan kitap: İstanbul.
- Akar, R. (2003). İki yıllık gecikme: 6/7 Eylül 1955. *Toplumsal Tarih.* 86-93. s.117.
- Akbaş, Ş. ve Şen, İ. G. (2013). Türkiye’de kadına yönelik pozitif ayrımcılık: Kavram, uygulama ve toplumsal algılar. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Hukuk Fakültesi 20.Yıl Özel Sayısı.* 165-190.
- Akça, G. ve Vurucu, İ. (2010). Çokkültürlülük tartışmaları, toplumsal bütünlük kaygısı ve yeniden milletleşme (Kazakistan halkı asamblesi örneği). *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi.* 24. 13-42.
- Akçuraoglu, Y. (1933). Birinci Türk Tarihi Kongresi. *Ülkü.* 1(1). S.23.
- Akgönül, S. (2007). *Türkiye Rumları, ulus devlet çağından küreselleşme çağına bir azınlığın yok oluş süreci.* İletişim yayınları: İstanbul.
- Akkaya, A. (2011). *Menderes ve azınlıklar.* Mühür yayıncılık: İstanbul.
- Akkaya, R. (2004). *Küreselleşme olgusu karşısında ulus sorunu.* Legal yayıncılık: İstanbul.
- Akpınar, M. ve Kaymakçı, S. (2009). Ülkemizde sosyal bilgiler öğretiminin genel amaçlarına karşılaştırmalı bir bakış. *Kastamonu Eğitim Dergisi.* 20(2). 605-626.

- Akşit, N. (1962). *Ortaokullar için Tarih III Ders kitabı*. Ders kitapları anonim şirketi: İstanbul
- Aktan, C. (1995). Klasik liberalizm, neo-liberalizm ve libertarianizm. *Amme İdaresi Dergisi*. 28(1). 3-32.
- Aktar, A. (1996). Trakya Yahudi olaylarını doğru yorumlamak. *Tarih ve Toplum*. 45-56. s.155.
- Aktar, A. (2000). *Varlık Vergisi ve Türkleştirme politikaları*. İletişim yayınları.
- Aktel, M. (2001). Küreselleşme süreci ve etki alanları. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 6(2). 193-202.
- Alexandris, A. (1992). *The Greek minority of Istanbul and Greek-Turkish relations 1918-1974*. Centre for Asia minor studies: Athens.
- Alfred, M. and Guo, S. (2012). Toward global citizenship: internationalization of adult education in Canada and the U.S. *The Canadian Journal for The Study Of Adult Education*. 24(2). 51-70.
- Algıner, Y. ve Çetin, M. Ö. (2007). Avrupa'da birlik ve bütünleşme hareketleri (1). *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*. 23(2). 285-309.
- Alkan, H. (2000). *500 Yıllık serüven Belgelerle Türkiye Yahudileri I*. Günce yayıncılık: Ankara.
- ALP, T. (1928). *Türkleştirme*, Resimli Ay Matbaası: İstanbul.
- Altunok, Ç., Kılıç, Ç. ve Kılıç, A. (1993). Türkiye Cumhuriyeti'nde 75 yılda neler yapılmıştır? Neler yapılmalıdır? *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. Sayı XV(48).
- Anadol, C. (2002). *Tarihin ışığında Ermeni dosyası*. IQ Yayınları: İstanbul.
- Anagnostopulu, A. (1999). Tanzimat ve Rum milletinin kurumsal çerçevesi. *19. yüzyıl İstanbulu'nda gayrimüslimler içinde*. 1-37. Çev: Foti-Stefo Benlisoy. Tarih vakfı yurt yayınları: İstanbul.
- Anık, M. (2012). *Kimlik ve çokkültürcülük sosyolojisi*. Açılım kitabevi: İstanbul.

- Apsel, J. (2011). Educating a new generation: The model of the “genocide and human rights university program. *Humain Rights Review*. 12. 465–486. DOI 10.1007/s12142-011-0198-7.
- Arık, U. (2011). Kıbrıs krizi. *European University Of Lefke Journal Of Social Sciences*. 2(1). 3-22.
- Arıkan, Z. (1988). İşgal dönemi İzmir basını. Atatürk araştırma merkezi dergisi. 5(13).
- Aristo. (1943). *Atinalıların devleti*. Çev: Suad Yakup Baydur. Maarif matbaası: Ankara.
- Armağan, S. (2007). *1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ve 1876, 1921, 1924, 1961 anayasalarının doğru ve eksiksiz metinleri*. Çağrı yayınları: İstanbul.
- Arsava, A. F. (1993). *Azınlık kavramı ve azınlık haklarının uluslararası belgeler ve özellikle medeni ve siyasi haklar sözleşmesinin 27.maddesi ışığında incelenmesi*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: Ankara.
- Arslantaş, N. (2005). *Emeviler döneminde Yahudiler*. Gökkuşbu Yayınları: İstanbul.
- Arthur, S. and Nazroo, J. (2003). Designing fieldwork strategies and materials. 110-133. In *Qualitative research practice*. Ed: J. Ritchie and J. Lewis. Sage publication: London.
- Artinian, V. (2004). *Osmanlı Devleti'nde Ermeni Anayasası'nın Doğuşu 1839-1869*. Aras yayıncılık: İstanbul.
- Asch, B., Heaton, P. and Savych, B. (2009). *Recruiting minorities what explains recent trends in the Army and Navy?* National Defense Research Institute: Santa Monica.
- Asker, A. (2012). Nazi ırk tasnifinde Türkler ve Ortadoğu halkları. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*. 12(25). 79-99.
- Aslan, S. (2007). “Citizen, Speak Turkish!” A Nation in the Making. *Nationalism and Ethnic Politics*. 13(2). 245-277.
- Aslan, T. (2009). İstanbul'un işgali ile meydana gelen siyasi ve sosyal buhranların sosyo psikolojik tahlilleri üzerine bir inceleme. *Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 29(5).
- Atabay, M. (2004). *Aydınlanma çağı ve Avrupa*. Nonel yayınları: Ankara.

- Atılgan, O. (2010). *Türkiye- Avrupa birliği ilişkilerinde Rum azınlıklar*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Atkins, E. M. (2010). Cicero. In *Greek and Roman political thought*. Ed: C. Rowe and M. Schofield. 477-514. Cambridge university press: Cambridge.
- Atkinson, R. ve Flint, J. (2001). accessing hidden and hard-to-reach populations: Snowball research strategies. *Social Research Update*. Department of Sociology, University of Surrey, Guildford.
- Atuf, N. (1931). *Türkiye maarif tarihi*. Milliyet matbaası.
- Augustinos, G. (1997). *Küçük Asya Rumları*. Çev: Devrim Evcı. Ayraç Yayınları: Ankara.
- Ayan, S. (2007). Siyasi yapılanma sürecinde 1961 ve 1982 anayasaları. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 8(2). 1-24.
- Aybay, R. (2004). *Vatandaşlık hukuku*. İstanbul Bilgi Üniversitesi yayınları: İstanbul.
- Aytav, E. T. (2011). *Türkiye’de öteki olmak*. Mavi ufuklar yayınları: İstanbul.
- Babaoğlu, R. (2012). *6/7 Eylül olaylarının Türkiye Rumları üzerine etkileri*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bahar, H. (2011). *Roma ve Bizans tarihi*. Kömen yayınları: Konya.
- Bakan, S. ve Özdemir, H. (2013). Türkiye’de 1946-1960 dönemi iktidar-muhalefet ilişkileri: Cumhuriyet halk partisi Demokrat partiye karşı. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 14(1), 373-397.
- Bakırezer, G. (2008). Antik Yunan Düşüncesinde Kölelik. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*. 63(1). 18-54.
- Bal, Ö. (2006). *Memory, identity, home: Self-perception of identity among the Armenian and Jewish communities in Ankara*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Ortadoğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Baldwin, N. (1996). The promotion record of the United States army: Galss ceiling in the officer corps. *Public Administration Review*. 56 (2). 199-207.

- Balık, İ. (2005). *Ortaçağ tarihi ve medeniyeti*. Gazi kitabevi: Ankara.
- Bali, R. (2012). *6-7 Eylül 1955 olayları tanıklıklar-hatıralar*. Libra kitapçılık ve yayıncılık: İstanbul.
- Bali, R. (2013). *Toplu makaleler- 1 Tarihin Ufak bir Dipnotu: Azınlıklar*. Libra Yayıncılık: İstanbul.
- Bali, R. N. (2003). *Cumhuriyet yıllarında Türkiye Yahudileri Aliya: Bir toplu göçün öyküsü*. İletişim yayınları: İstanbul.
- Baraka, P. (2008). Citizenship education in Egyptian public schools: What values to teach and in which administrative and political contexts? *Journal of Education for International Development*. 3(3). 1-18.
- Barrow, R. (2002). *Romalılar*. İz yayıncılık: İstanbul.
- Baskıcı, M. (2009). *Bizans Döneminde Anadolu*. Phoenix Yayınları: Ankara.
- Başbay, A. ve Bektaş, Y. (2009). Çokkültürlülük bağlamında öğretim ortamı ve öğretmen yeterlilikleri. *Eğitim ve Bilim*. 34 (152). 30-43.
- Bauman, Z. (1997). *Küreselleşme*. Ayrıntı yayınları: İstanbul.
- Bayliss, J. (2007). Minority success, assimilation, and identity in prewar Japan: Pak Chungüm and the Korean middle class. *Journal of Japanese Studies*. 34(1). 33-68.
- Belge, M. (2005). *Osmanlı'da kurumlar ve kültür*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: İstanbul.
- Benlisoy, F. (2000). 6/7 Eylül olayları öncesinde basında Rumlar. *Toplumsal Tarih*. 28-38. s.81.
- Benlisoy, S. (2000). İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türk-Yunan yakınlaşması, kral ve kraliçenin Türkiye ziyareti. *Toplumsal Tarih*. 12-22. s.81.
- Beriş, H. (2008). Egemenlik kavramının tarihsel gelişimi ve geleceği üzerine bir değerlendirme. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*. 63(1). 55-80.
- Beriş, H. E. (2006). *Küreselleşme çağında egemenlik*. Lotus yayınları: Ankara.

- Beriş, H. E. (2006). Teoride ve pratikte demokrasi: Tarihsel ve siyasal gelişim. *Feodaliteden küreselleşmeye içinde*. 71-111. Ed: T. Erdem. Lotus yayıncılık: Ankara.
- Besalel, Y. (2000). *Yahudi Tarihi*. Gözlem Yayınevi: İstanbul.
- Besalel, Y. (2004). *Osmanlı ve Türk Yahudileri*. Gözlem gazetecilik basın ve yayın: İstanbul.
- Bileydi Koç, M. (2012). Atatürk'ün vatandaşlık anlayışı ve günümüzde Yahudiler. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. s.84. 1-39.
- Bilgiç, B. (2011). *Doğu Karadeniz Rumları: İsyân ve Göç (1919–1923)*. Türk Tarih Kurumu: Ankara.
- Bilgin, H. (2008). *Stratejik açıdan Çin'in dünü ve bugünü*. Yayınlanmamış doktora tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- Bilir, P. (2008). Yeni beden eğitimi öğretim programı ve köy enstitülerinde beden eğitimi derslerinin yapılandırmacı öğretim yaklaşımı açısından değerlendirilmesi. *Spor metre Beden Eğitimi Ve Spor Bilimleri Dergisi*, VI (3) 145-150.
- Birinci Maarif Şurası, 17-29 Temmuz 1939 Çalışma programı-konuşmalar-lahikalar*. T.C. Maarif Vekilliği. Milli Eğitim Basımevi.
- Birsel, H. (2011). *Türkiyenin azınlık politikaları*. IQ yayıncılık: İstanbul.
- Blaxter, L., Hughes, C. and Tight, M. (2001). *How to research*. Open university press.
- Bloch, M. (1961). *Feudal society*. The university of Chicago press: Chicago.
- Bloom, B. D. ve Crabtree, B. F. (2006). The qualitative research interview. *Medical Education*. 40. 314-321.
- Blunt, A.W.F. (1984). *Batı uygarlığının temelleri*. Acar matbaacılık tesisleri: İstanbul.
- Bogdan, R. and Biklen, S. (2003). *Qualitative research for education*. AB: London.
- Bonnard, A. (2004). *Antik Yunan uygarlığı 1*. Çev: Kerem Kurtgözü. Evrensel basım yayın: İstanbul.

- Bora, S. (1995). *İzmir Yahudileri 1908–1923*. Gözlem gazetecilik basın ve yayın: İstanbul.
- Bozis, S. (2011). *İstanbul Rumları*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: İstanbul.
- Bölükbaşı, M. (2012). *Faşist estetik: Leni riefenstahl filmleri üzerine bir inceleme*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Brenner, M. (2011). *Kısa Yahudi tarihi*. Çev: Sevinç Altınçekiç. Alfa Yayınları: İstanbul.
- Brie, M. ve Spehr, C. (2009). *Sosyalizm nedir*. Çev: Murat Çakır. Kozmopolit.com.
- Bulut, N. (2003). Küreselleşme: Sosyal devletin sonu mu? *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 52(2). 173-197.
- Bumin, K. (1983). *Batıda devlet ve çocuk*. Alan yayıncılık: İstanbul
- Buran, H. (2009). Siyasal rejim sınıflamalarının yeniden gözden geçirilmesi üzerine. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 14(1). s.69-97
- Burçak, R. (1998). *On yılın anıları*. Nurol matbaacılık: Ankara.
- Büyükkarcı, S. (2003). *İstanbul Ermeni okulları*. Yelkan yayıncılık: Konya.
- Büyükkarcı, S. (2003). *Türkiye’de Rum okulları*. Yelken yayıncılık: Konya.
- Can, N. (2009). Şiddetin ideolojik yüzü ya da Faşizmin korunan baltası. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 13(1). 1-10.
- Canatan, K. (2007). Avrupa ülkelerinin azınlık politikalarında Türkçe anadil eğitiminin konumu, İsveç, Fransa ve Hollanda örnekleri. *Turkish Studies*. 2(3). 160-172.
- Canatan, K. (2013). *Avrupa’da ulusal azınlıklar, Hollanda-Friesland örneği*. Yarı yayıncılık: İstanbul.
- Carocci, G. (1965). *Faşizmin tarihi*. Çev: Muhittin Yılmaz. Remzi kitabevi: İstanbul.
- Cartledge, P. (1993). *The Greeks*. Oxford university press: Oxford.
- Caymaz, B. (2008). *Türkiye’de vatandaşlık, resmi ideoloji ve yansımaları*. İstanbul Bilgi Üniversitesi yayıncılık: İstanbul.

- Cevizci, A. (2008). *Aydınlanma felsefesi tarihi*. Asa kitabevi: Bursa.
- Cho, H. (2011). Lessons learned: Teaching the race concept in the college classroom. *Multicultural Perspectives*. 13(1). 36–41.
- Cin, H. (1992). Tanzimat döneminde osmanlı hukuku ve yargılama usülleri. *150. Yılında Tanzimat* içinde. Haz: Hakkı Dursun Yıldız. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih kurumu yayınları. VII. Dizi, sayı 142. 11-33.
- Citizenship education at school in Europa*, Eurydice the information network on education in Europe, 2005.
- Cizrelioğlu, M. (2013). *Türkiye’de liberalizm (1980-1999): Neo-liberal politikaların Türk politik-ekonomisine etkileri*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Cohen, M. (1997). *Haç ve hilal altında Ortaçağ’da Yahudiler*. Çev: Ahmet Fethi. Sarman Yayınevi: İstanbul.
- Con, E. (2008). *Alman ve italyan modelleri bağlamında faşist devlet sistemi (1922-1945)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Conover, P.J., Crewe I.M. and Searing, D. (1991). The nature of citizenship in the United States and Great Britain: Empirical comments on theoretical themes. *The Journal of Politics*, 53(3). 800-832.
- Copeaux, E. (1998). *Tarih ders kitaplarında (1931-1993) Türk tarih tezinden Türk-İslam sentezine*. Tarih vakfi yurt yayınları: İstanbul.
- Cornwell, C. ve Kellough, J. E. (1994). Women and minorities in federal government agencies: Examining new evidence from Paneldata. *Public Administration Review*. 54(3). 265-270.
- Coşkun, S. (2003). *Çağdaş siyaset felsefesinde negatif ve pozitif özgürlük ayrımı*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Coulanges, F. D. (2011). *Antik site Yunan’dan Roma’ya kadar tapınma, hukuk ve kurumlar*. Çev: İsmail Kılınç. Epos yayınları: Ankara.

- Cummings, S. (1987). Vulnerability to the effects of recession: Minority and female workers. *Social Forces*. 65(3). 834-857.
- Çağatay, M. (2011). Geçmişten günümüze azınlık vakıflarının mal edinme sorunları. *TBB Dergisi*. s.96. 92-148.
- Çapa, M. (1994). Bir Harbiyelinin Milli Mücadele anıları. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*. 4(14). 141-166.
- Çarkcıyan, R. (2006). *Türk devleti hizmetinde Ermeniler*. Kesit Yayınları: İstanbul.
- Çavdaroğlu, H. A. (2011). *Öncesi ve sonrası ile Lozan*. Yeditepe Yayınları: İstanbul.
- Çavuşoğlu, N. (2001). *Uluslararası insan hakları hukukunda azınlık hakları*. Su yayınları: İstanbul.
- Çelik, J. (2000). 6/7 Eylül 1955, Kumkapı. *Toplumsal Tarih*. 42(44). S. 81.
- Çelik, V. O. ve Bayrak, C. (2011). Köy Enstitülerinde Bedensel Etkinlikler ve Beden Eğitimi Dersi: Çifteler Köy Enstitüsü Örneği. *Pamukkale Journal of Sport Sciences*, 2(2), 11-27.
- Çelikel, A. (2005). Gayrimüslim cemaat vakıflarının taşınmaz mal edinmesi ve 27.01.2004 tarihli Yargıtay kararı. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 57-64.
- Çetin, H. (2002). Liberalizmin tarihsel kökenleri. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 3(1). 79-96.
- Çetinoğlu, A. S. (2009). *Ekonomik ve kültürel jenosit: Varlık Vergisi 1942-1944*. Belge yayınları: İstanbul.
- Çiçek, M. K. (2005). *1924 Anayasasının hazırlanışı ve temel özellikleri*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi enstitüsü.
- Dabağyan, L. (2006). *Türkiye Ermenileri tarihi*. IQ Yayıncılık: İstanbul.
- Dağ, N. (2012). Vatandaşlığın niteliksel dönüşümü ve vatandaşlık eğitimi üzerine betimsel bir çalışma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 13(1). 105-118.

- Dalgın, N. (2005). *İslam hukuna göre Müslüman Gayr-i Müslim evliliği*. Etüt yayınları: Samsun.
- Dan&Lavinia Cohn-Sherbok. (2010). *Yahudiliğin kısa tarihi*. Çev: Bilal Baş. İz Yayıncılık: İstanbul.
- Daula, T., Smith, A. ve Nord, R. (1990). Inequality in the military: Fact or fiction? *American Sociological Review*. 55(5). 714-718.
- Davies, L. (2006). Global citizenship: Abstraction or framework for action? *Educational Review*. 58(1). 5-25
- Davies, P. and Lynch, D. (2002). *The routledge companion to fascism and the far right*. Routledge: London.
- Deighton, H. (1999). *Eski roma yaşantısında bir gün*. Çev: Hande Kökten Ersoy. Homer kitabevi: İstanbul.
- Deighton, H. (2005). *Eski Atina yaşantısında bir gün*. Çev: Hande Kökten Ersoy. Homer kitabevi: İstanbul.
- Demir, H. ve Akar, R. (1994). *İstanbul'un son sürgünleri*. İletişim yayınları: İstanbul.
- Demir, S. (2012). Çokkültürlü eğitimin Erciyes üniversitesi öğretim elemanları için önem derecesi. *Turkish Studies*. 7(4). 1453-1475.
- Demirci, H. A. (2003). Tek parti döneminde siyaset-gençlik ilişkisine bir örnek: Gençlik teşkilatları. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. 58(2). 55-77.
- Demirci, S. (2011). *Belgelerle Lozan*. Çev: Mehmet Moralı. Alfa tarih: İstanbul.
- Demirel, F. (2010). *Çanakkale Yahudi cemaati ile gayrimüslim politikalarının izinde*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Demirözü, D. (2005). Megali ideadan Ankara antlaşmasına (1930) Eleftherios Venizelos. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*. 35-36, s. 291-312.

- Demirtaş, B. (2008). *Lozan Mübadele Sözleşmesinin Etkileri ve Sonuçları üzerine bir araştırma*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Deniz, M. (2001). *Milli eğitim şuralarının tarihçesi ve eğitim politikalarına etkisi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Deri, M. (2009). *Türkiye’de azınlıklar ve azınlık okulları*. IQ yayınları: İstanbul.
- Derkarabetian, A. and Balian, N. (1992). Ingroup, outgroup, and global-human identities of Turkish-Armenians. *Journal of Social Psychology*. 132(4). 497-504.
- Dhaliwal, S. ve Mckay, S. (2008). *The work-life experiences of black nurses in the Uk: A report for the Royal collage Nursing*. London.
- Doğan, İ. (2012). Ulus inşa sürecinde dil politikaları ve anadilde eğitim. *Eğitim Bilim Toplum Dergisi*. 10(37). 113-147.
- Dönmez, S. (2004). *Aziz Thomas’ta felsefe-teoloji ilişkisi: Bilgi ve inanç*. Karahan Kitabevi: Adana
- Duman, D. ve Doğdu, M. (2010). 1930-1950 Dönemi çocuk dergilerinde yurttaşlık bilinci gelişimi kapsamında ulus – devlet algısının sağlanması: Türk çocuğu-cumhuriyet çocuğu. *ÇTTAD*, IX(20-21), 157-170.
- Duran, H. ve Arıdemir, H. (2005). Rum azınlık özelinde Türkiye’de uygulanan azınlık rejimi. *Uluslararası Hukuk ve Politika*. 1(4). 1-16.
- Durgun, Ş. (2010). Cumhuriyetçi ve Liberal anlayış çerçevesinde Türkiye’de vatandaşlık sorunsalı. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1, 65-92.
- Durgun, Ş. (2010). Cumhuriyetçi ve liberal anlayış çerçevesinde Türkiye’de vatandaşlık sorunsalı. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1, 65-92.
- Dursun, S. (2008). Türkiye’nin güvenlik algılamasındaki değişim: 12 Eylül 1980 askeri müdahalesi sonrası dönem. *ÇTTAD*, VII/16-17.421-433

- Efiloğlu, A. (2011). *Osmanlı Rumları, göç ve tehcir 1912–1918*. Bayrak Yayıncılık: İstanbul.
- Ekmekçi, İ. S. (2013). John Locke'un liberalizm kuramı üzerine. *TBB Dergisi*. 106. 205-214.
- Elma, F. (2002). Liberal düşünce geleneğinin oluşumu ve John Locke. *Journal of Qafqaz University*. 9(1).
- Elton, G. R. (2012). *Reformasyon Avrupası 1517-1559*. İdea yayınları: İstanbul.
- Emgili, F. (2011). *Yunanistan'dan Mersin'e: Köklerinden Koparılmış Hayatlar*. Bilge Kültür Sanat yayınları: İstanbul.
- Emiroğlu, H. (2002). 1990-1998 Dönemi Almanya'nın dış politika yönelimleri. *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. 27. 73-91.
- Erbay, A. (2009). İnsan Hakları ve demokrasi açısından yurttaşlık. *International Congress on intercultural Dialogue and education*. Uludağ Üniversitesi. s. 2-8.
- Erbil, P. (2001). *Anadolu'ya Ağlıyordu Niobe, tüm yönleriyle Rum tehciri ve tehcirin tarihsel kaynakları*. Sorun yayınları: İstanbul.
- Ercan, Y. (2008). *Türkiyede azınlık sorununun kökeni (Osmanlıdan cumhuriyete gayrimüslimler)*. 1-16.
- Erdem, F. H. (2012). *Yeni anayasaya doğru: Vatandaşlık. Osmanlı- Türkiye anayasalarında ve yeni anayasada vatandaşlık*. Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı.
- Erdem, T. (2006). Feodaliteden sanayi toplumuna. *Feodaliteden küreselleşmeye içinde*, 31-71. Ed: Tefvik Erdem. Lotus yayıncılık: Ankara.
- Erdoğan, M. (2003). *Türkiyede anayasalar ve siyaset*. Liberte yayınları: Ankara.
- Ergin, O. (1940). *Türkiye maarif tarihi*. Cilt 2. Osmanbey matbaası: İstanbul.
- Ergüney, Ö. A. (2007). *Günümüzde Türkiye Ermenileri*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erkiş, İ. (2008). *Ulus devletin tarihsel gelişimi ve geleceği*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Eroğlu, A. H. (2004). Farklı inancı tehdit olarak algılamanın sonucu: Engizisyon terörü. *Dini araştırmalar*. 7(20). 93-100.
- Ersöz, R. (2003). *Haklar ve özgürlükler, Kur'an'a göre azınlık hakları*. İlahiyat yayınları: Ankara.
- Ertekin, S. (2011). *Dökme kurşundan mavi marmaraya Gazzeye yolculuk*. Pınar yayınları: İstanbul.
- Ertuğrul, H. (2002). *Kültürümüzü etkileyen okullar*. Nesil yayınları; İstanbul.
- Eryılmaz, B. (1996). *Osmanlı Devleti'nde gayrimüslim tebanın yönetimi*. Risale Yayınları: İstanbul.
- Esendemir, Ş. (2008). *Türkiye ve dünyada vatandaşlık, eski sorular yeni arayışlar*. Birleşik yayınevi: İstanbul.
- Eski, M. (1999). *Cumhuriyet döneminde bir devlet adamı Mustafa Necati*. Atatürk Araştırma Merkezi: Ankara.
- Eştürk, Ö. (2006). *Türkiye'de liberalizm: 1983-1989 Turgut Özal dönemi örneği*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Etzioni, A. (2011). Citizenship in a communitarian perspective. *Ethnicities*. 11(3). 336-349.
- Faour, M. and Muasher, M. (2011). *Education for citizenship in the Arab world*. The Carnegie papers. Carnegie Middle East Center, Washington.
- Fırat, İ. (2010). *Anayasal vatandaşlık; 1982 Anayasası üzerine bir değerlendirme*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Ankara.
- Fırat, M. (2008). *Türk eğitim sistemi*. IQ Kültür sanat yayıncılık: İstanbul.
- Fidan, Y. (2005). *İslam'da azınlık ve yabancı hakları*. Ensar yayıncılık: Konya.
- Fişek, H. (1959). *Türk vatandaşlık hukuku*. Güzel İstanbul matbaası: Ankara.
- Framework convention for the protection national minorities and explanatory report*, Council of Europa, Strasbourg, 1995.

- Frank, O. ve Snijders, T. (1994). Estimating the size of hidden populations using snowball sampling. *Journal of Official Statistics*. 10(1). 53-67.
- Freeman, C. (2003). *Mısır, Yunan ve Roma antik Akdeniz uygarlıkları*. Dost kitabevi: Ankara.
- Gemalmaz, M. S. (2003). Ders kitaplarının insan hakları ölçütleri açısından taranmasıyla elde edilen verilerin değerlendirilmesi. *Ders kitaplarında insan hakları: Tarama sonuçları içinde*. 23-65.
- Genç, D. (2005). *Multiculturalism and immigrant integration in European societies*. M.A. Thesis. Marmara University European Union Institute.
- Geuss, R. (2001). *Kamusal şeyler, özel şeyler*. Çev: Gül Ayşe Koçak. Yapı Kredi Yayınları: İstanbul.
- Ghanea, N. (2004). Human rights of religious minorities and of women in the Middle East. *Human Rights Quarterly*, 26(3), 705-729.
- Glesne, C. (2011). *Becoming Qualitative Researchers*. Pearson: Boston.
- Goff, J. (1999). *Ortaçağ batı uygarlığı*. Çev: Hanife Güven-Uğur Güven. Dokuz eylül yayıncılık: İzmir.
- Goff, J. (2008). *Avrupa'nın doğuşu*. Literatür yayıncılık: İstanbul. Çev: M. Timuçin Binder.
- Gorce, L. (1986). *Çağlar boyu Yunanlılar*. Belge yayınları: Ankara.
- Gök, A. (2001). Osmanlı İmparatorluğu'nda gayrimüslimler: Millet sistemi, tarihi gelişimi ve milletlerarası antlaşmalar. *Türkiye ve Siyaset*. Sayı 3. 101-108.
- Gökçe, A. T. (2013). University students' perception of discrimination on campus in Turkey. *Journal of Higher Education Policy and Management*, 35(1), 72-84.
- Gökkaya, A. K. ve Yeşilbursa, C. C. (2008). *Yeni ve Yakın çağ tarihi*. Siyasal kitabevi: Ankara.
- Göyünç, N. (2005). *Türkler ve Ermeniler*. Yeni Türkiye Yayınları: Ankara.
- Göze, A. (1986). *Siyasal düşünceler ve yönetimler*. İstanbul: Beta yayınları.

- Göztepe, E. (2003). Yurttaşlığın kamusal ve ulusüstü boyutu: Avrupa yurttaşlığı ve göçmen forumu örnekleri. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 52(4). 229-248.
- Gözübüyük, A.Ş. (2005). *Açıklamalı Türk anayasaları, yapıları, özellikleri ve yapılan değişiklikler*. Ankara: Turhan kitabevi.
- Greenberg, J. (2006). Nationalism, masculinity and multicultural citizenship in Serbia. *Nationalities Papers*, 34(3). 321-341.
- Grousset, R. (2005). *Başlangıcından 1071'e kadar Ermenilerin tarihi*. Aras Yayıncılık: İstanbul.
- Guademet, J. ve Tahiroğlu, B. (1972). Roma imparatorluğunda kadının hukukî durumu. *İstanbul Üniversitesi Mukayeseli Hukuk Araştırmaları Dergisi*. 6(9). 205-230.
- Guild, E. (1997). The legal framework of citizenship of the European Union. In *Citizenship, nationality and migration in Europa*. 30-57. Ed: D. Cesarani and M. Fulbrook. Routledge: New York.
- Gurr, T. B. and Scarritt, J. R. (1989). Minorities rights at risk: A global survey. *Human Rights Quarterly*. 11. 375-405.
- Gül, M. (2009). *Ortaçağ Avrupa Tarihi*. Bilim kültür Sanat yayıncılık: İstanbul.
- Gülalp, H. (2007). Milliyete karşı vatandaşlık. *Vatandaşlık ve etnik çalışma* içinde. 11-35. Ed: Haldun Gülalp. Metis yayınları: İstanbul.
- Gülen, A. (2012). İnönü hükümetinin Kıbrıs politikası (1961-1965). *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 50, s. 389-428.
- Güler, A. (2001). *Rakamlarla Türkiye'de azınlıklar*. Berikan yayınları: Ankara.
- Güler, A. ve Akgül, S. (2003). *Sorun olan Ermeniler*. Berikan Yayınları: Ankara.
- Güleryüz, N. (2011). *Bizans'tan 20. Yüzyıla Türk Yahudileri*. Gözlem yayınları: İstanbul.
- Gümüş, M. (2008). Anayasal meşruti yöntemi medhal: 1856 Islahat Fermanı'nın tam metin incelemesi. *Bilig*. 47. 215-240.

- Güneş, A. (2008). İslâm hukukunda gayrimüslimlerin vatandaşlık statüleri. *İslam hukuku Araştırmaları Dergisi*.11, 255-268.
- Gürcan, G. (2006). *6-7 Eylül 1955 Olayları*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü.
- Gürkaynak, M. (2003). Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi ve Yahudi Milleti. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 9(2). 275-290.
- Güven, E. (2009). *Türk-Yahudi günlük yaşamında dönemsel ve mekânsal değişimler: Kuzguncuk örneği*. Yayınlanmamış doktora tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Güvenç, Ş. (2005). Uluslararası alanda ve Türkiye'de azınlık hakları. *Anadilde eğitim ve azınlık hakları* içinde. 67-83. Sorun yayınları: İstanbul.
- Hablemitoğlu, Ş. (2004). *Küreselleşme, düşlerden gerçeklere*. Toplumsal dönüşüm yayınları: İstanbul.
- Haker, E. (2002). *Bir zamanlar Kırklareli'de Yahudiler yaşardı: Kırklareli'li Adato Ailesi'nin öyküsü*. Yayına hazırlayan; Rıfat N. Bali; Çev: Natali Medina. İletişim Yayınları: İstanbul.
- Halevi, I. (1988). *A history of Jews*. Zed books: London.
- Halka sunulacak Türkiye Cumhuriyeti Anayasası*, Hilmi Kitabevi, 1961.
- Halpern, İ. (1972). The Jews in Eastern Europa (From Ancient Times until the partitions of Poland, 1772-1795). 305-343. *The Jews, their history* içinde. Ed: Louis Finkelstein, Schocken books: New York.
- Hartman, A. V. (2006). Otuz yıl savaşlarında kimlikler ve zihniyetler. 223-241. *Tarih boyunca Avrupada savaş ve barış* içinde. Ed: A. Hartman and B. Heuser. Etkileşim yayınları: İstanbul.
- Hayek, F. (1997). *Hukuk, yasama ve özgürlük*. Çev: Mehmet Öz. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: İstanbul.
- Heater, D. (2007). *Yurttaşlığın kısa tarihi*. İmge kitabevi: İstanbul.

- Hidayat, R. ve Zubair, M. (2013). Development of minorities' rights and critical analysis of contemporary comparative international human rights law for their protection. *International Research Journal of Social Sciences*. 2(7). 53-58.
- Hofmann, T. (2002). *Armenians in Turkey today*. The EU Office of Armenian Associations of Europe. Bruxelles, Belgium.
- Huberman, L. (1976). *Sosyalizmin alfabeti*. Sol yayınları: Ankara.
- Huberman, L. (1995). *Feodal toplumdun yirminci yzyula*. İletifim yayınları: İstanbul. Çev: Murat Belge.
- Hughes, C. (2006). *Education for global citizenship a guide for schools*. www.Oxfam.org.
- Hur, A. (2008). A society crippled by forgetting. *The Armenian Weekly*, april 26. 11-15.
- Işık, R. (1966). İngiliz işçi sendikalarının siyasi faaliyetleri. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*. 17. 105-136.
- İbrahimoglu, Z. (2011). Değişen paradigmlar dünyasından nitel ve nicel araştırmalara bakmak: Felsefi yaklaşımlardaki dönüşümü anlamak. *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 40(1). 44-52.
- İçduygu, A., Toktaş, Ş. ve Soner, B. A. (2008). The politics of population in a nation-building process: Emigration of non-Muslims from Turkey. *Ethnic and Racial Studies*. 31(2), 358-389.
- İlk mektep müfredat programı*, Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti, 1930. Devlet Matbaası: İstanbul.
- İnaç, H. (2005). *Faşizm ve sosyalizmin sosyo-politik kökenleri*. Ekin kitabevi: Bursa.
- İnan, A. (1986). *Medeni bilgiler ve M.Kemal Atatürk'ün el yazıları*. Türk Tarih Kurumu yayınları: Ankara.
- İnanç, H. (2005). *Faşizmin ve sosyalizmin sosyo-politiki kökenleri: Marx Pareto mukayesesi*. Etkin Kitabevi: Bursa.
- İnanç, Z. (2004). *Uluslararası belgelerde azınlık hakları*. Ütopya yayınları: Ankara.
- İnat, K. (2005). Türkiye'nin Kıbrıs politikasının dönüşümü. *Bilgi*. 11(2). 43-65.

- İnce, B. (2012). Citizenship education in Turkey: Inclusive or exclusive. *Oxford Review of Education*. 38(2). 115-131.
- İnci, İ. (2012). İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye’de Varlık Vergisi uygulaması. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 10(2). 272-290.
- İnci, S. (2010). *Heybeliada Ruhban Okulu*. Yedirenk yayınları: İstanbul.
- İpek, N. (2000). *Mübadele ve Samsun*. Türk Tarih Kurumu: Ankara.
- İsmet Paşanın nutku, *Ülkü Dergisi*, 2(1), s.99. 1933.
- İşhanyan, R. (2006). *Başlangıcından II. yüzyıla kadar Ermenilerin Tarihi*. Belge Yayınları: İstanbul.
- Jelev, J. (1994). *Faşizm totaliter devlet*. Çev: Salih Baklacı- Süleyman Hafizoğlu. Milliyet yayınları: İstanbul.
- Joppke, C. (2002). Multicultural citizenship: A critique. *European Journal of Sociology*. 42(2). 431-447.
- Kadioğlu, A. (2009). Türkiye’de vatandaşlığın anatomisi. *Küreselleşme, Avrupalılaşıma ve Türkiye’de vatandaşlık* içinde. 109-133. Der: F. Keyman - A. İçduygu. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: İstanbul.
- Kahraman, S. G. (2004). *Radikal demokrasi ve vatandaşlık: Liberal ve komunitaryan yaklaşımlarla bir karşılaştırma*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Ankara.
- Kamenou, N. (2002). *Ethnic minority women in English organisations career experiences and opportunities*. The University of Leeds.
- Kara, C., Topkaya, Y. ve Şimşek, U. (2012). Aktif vatandaşlık eğitiminin sosyal bilgiler programındaki yeri. *Journal of World of Turks*. 4(3). 147-159.
- Kara, M. (2009). *The analysis of the distribution of the non-muslim population and their socio-cultural properties in Istanbul (Greeks, Armenians and Jews), in the frame of Istanbul: European Capital of Culture 2010*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karabatak, H. (1996). Türkiye azınlık tarihine bir katkı 1934 Trakya Olayları ve Yahudiler. *Toplumsal Tarih*. 25(146). 4-17.

- Karakoç, E. (2009). *Geçmişten günümüze Ermeni komiteleri ve terörü*. IQ yayıncılık: İstanbul.
- Karaköse, H. (2004). *Siyasal düşünce tarihi*. Nobel yayınları: Ankara.
- Karal, E. Z. (2006). Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nda Batı'nın Etkisi. *Tanzimat değişim sürecinde Osmanlı imparatorluğu içinde*. 65-83. Ed: H. İnalçık-M. Seyitdanlıoğlu. Phoenix yayıncılık: Ankara.
- Karaosmanoğlu, K. (2010). Reimagining minorities in Turkey: Before and after the AKP. *Insight Turkey*. 12(2). 193-212.
- Karataş, A. (2006). Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlere tanınan din ve vicdan hürriyeti. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 15(1). 267-284.
- Kardavi, Y. (1985). *Müslümanlar gayrimüslimlere nasıl davrandı*. Çev: Beşir Eryarsoy. İhya yayınları: İstanbul.
- Karlberg, M. (2010). Education for Interdependence: The university and the global citizen. *The Global Studies Journal*, 3(1). 129-138.
- Karpat, K. (2007). *Türkiye'de siyasal sistemin evreleri 1870-1980*. Çev: Esin Soğancılar. İmge kitabevi: Ankara.
- Kartal, S. (2008). Toplum kalkınmasında farklı bir eğitim kurumu: Köy enstitüleri. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4(1), 23-36.
- Kaya, E. (2012). İlköğretim öğrencilerinin küresel konumlandırma becerileriyle medyadan yararlanma durumları ve sosyal bilgiler dersindeki başarıları arasındaki ilişki. *TSA*.16(2). 135-156.
- Kaya, N. (2007). *Unutmak mı asimilasyon mu? Türkiye'nin eğitim sisteminde azınlıklar*. Uluslar arası azınlık hakları grubu.
- Kaya, Ö. (2004). *Tanzimat'tan Lozan'a azınlıklar*. Yeditepe yayınları: İstanbul.
- Kayra, C. (2011). *Savaş Türkiye Varlık Vergisi*. Tarihçi kitabevi: İstanbul. 2.baskı
- Kazıcı, Z. (2007). *Uç Beyliğinden Devlet-i Aliyye'ye Osmanlı*. Kayıhan Yayınları: İstanbul.

- Kazıcı, Z. (2007). *Uçbeyliği'nden Devlet-i Aliyye'ye Osmanlı*. Kayıhan Yayınları: İstanbul.
- Kerimoğlu, H. (2007). II. Meşrutiyetin ilk yıllarında ittihat ve terakki cemiyetinin eğitim politikası ve Rumlar. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*. 22. 133-143.
- Kerr, D. (1999). Citizenship education: An international comparison. *International Review of Curriculum and Assessment*, Framework Paper 4.
- Keser, U. (2012). Kıbrıs sorunu bağlamında Türkiye'de 6/7 Eylül olaylarına kesitsel bir bakış. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*. 12(25), 181-226.
- Khan, B. U. ve Rahman, M. M. (2009). *Protection of minorities: A south asian discourse*. Eurasia-Net. Dhaka.
- Kılıç, A. (2012). *Cumhuriyetçi erdem kavramı ekseninde Türkiye'de tek parti uygulamaları*. Yayınlanmamış doktora tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kılıç, M. (2010). Türkleştirme dağında Bir Musa ve Evamir-i Aşere (On emir). *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 21. 167-191.
- Kılıç, M. (2012). Tek parti döneminde milliyetçilik ve Chp'nin 7. Kurultayı. *ÇTTAD*, XII/24, 189-202
- Kılıç, M. (2013). Tek partili dönemde Türkiye'de modern sporun teşekkülü. *Tarih okulu*. XIV. 27-53.
- Kızılçelik, S. (2003). *Küreselleşme ve sosyal bilimler*. Anı yayıncılık: Ankara.
- Knox, S. ve Burkard, A. (2009). *Qualitative research interviews*. Education Faculty Research and Publications. Marquette University, e-Publications.
- Kocabaşoğlu, U. (2000). 6/7 Eylül olaylarından sonra hasar tespit çalışmaları üzerine birkaç ayrıntı. *Toplumsal tarih*. s.81, 45-49.
- Koçak, C. (1996). *Türkiye'de milli şef dönemi*. İletişim yayınları.
- Koçak, C. (2012). *Türkiye'de iki partili siyasi sistemin kuruluş yılları (1945-1950), iktidar ve demokratlar*. İletişim yayınları: İstanbul.

- Koçak, M. (2010). *Çoğulcu demokrasi çoğunlukçu demokrasi ikilemi ve insan hakları toplantısı*. Türkiye Barolar Birliği: Ankara.
- Komşuoğlu, A. (2007). Türkiye Ermenilerinin siyasi tutum ve davranışları üzerine notlar. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. 62(1). 149-164.
- Kostelancik, D. (1996). Minorities and minority language education in inter-war Albania. *East European Quartely*. 30(1). 75-96.
- Krook, M. L. ve O'Brien, Z. (2010). The politics of group representation: Quotas for women and minorities worldwide. *Comparative Politics*, 42(3). 253-272
- Ksenefon, (2005). Sparta Anayasası. *Spartada mükemmel toplum içinde* 63-90. Çev: Sadık Usta.
- Kurban, Ö. E. (2010). *Gayrimüslim gençlerin kimlik kurguları*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kurt, A. O. (2010). Lessing'in bilge nathan'ında üç yüzük metaforu bağlamında dini çoğulculuk. *Din bilimleri akademik araştırma dergisi*. 10(3). 111-133.
- Kuyaksil, A. ve Altunbaş, A. (2012). Türklerde hukuk devleti anlayışının gelişimi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 9.15-46.
- Küçükkalay, A. M. (1997). Endüstri devrimi ve ekonomik sonuçlarının analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 2. 51-68.
- Küken, G. (2003). *İlk çağda eğitim felsefesi*. Alfa: İstanbul.
- Kümbetoğlu, B. (2005). *Sosyolojide ve antropolojide niteliksel yöntem ve araştırma*. Bağlam yayınları: İstanbul.
- Lall, M. (2012). Why education matters: School choice and differing views on citizenship in Pakistan. *Citizenship Studies*, 16(2), 269-286.
- Law, W. W. (2004). Globalization and citizenship education in Hong Kong and Taiwan. *Comparative Education Review*. 48(3), 253-273.
- Lee, R. (1993). *Doing research on sensitive topics*. Sage Publications: London.

- Levi, A. (1992). *Türkiye cumhuriyetinde Yahudiler*. İletişim yayınları: İstanbul.
- Lewis, B. (1996). *İslam dünyasında Yahudiler*. Çev: Sina Şener. İmge kitabevi: Ankara.
- Lewis, J. (2003). Design issues. 48-71. İn *Qualitative research practice*. Ed: J. Ritchie and J. Lewis. Sage publication: London.
- Lewis, J. ve Ritche, J. (2003). Generralising from qualitative research. 264-277. İn *Qualitative research practice*. Ed: J. Ritchie and J. Lewis. Sage publication: London.
- Liebich, A. (2008). Minority as inferiority: Minority rights in historical perspective. *Review of International Studies*. 34(2). 243-263.
- Lise kitapları: III. Sınıf Umumi tarih, 1929.*
- Livius, T. (1992). *Roma tarihi, şehrin kuruluşundan itibaren*. Arkeoloji ve sanat yayınları: İstanbul.
- Macar, O. (2010). Osmanlı Rum eğitim sistemi ve İstanbul Rum kız okulları (19. ve 20. Yüzyıl). *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri / Educational Sciences: Theory & Practice*. 10 (2), Bahar / Spring, 771-817.
- Maden, F. (2007). Yunan bağımsızlık düşüncesinin gelişmesi ve Mora isyanı (1821). *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 7(39). 163/177.
- Mansel, A. M. (1984). *Ege ve Yunan tarihi*. Türk Tarih Kurumu Basımevi: Ankara.
- Markou, K. (2012). Türkiye’de azınlık eğitim sistemi çerçevesinde İstanbul Rumlarının eğitimi. *İstanbul Rumları bugün ve yarın içinde*. 21-35. İstos yayıncılık: İstanbul.
- Marrou, H. (1956). *A history of education in antiquity*. Amentor book: New York.
- Marshall, M. (1996). Sampling for qualitative research. *Family Practice*, 13, 522-525.
- Matevosyan, V. (2010). The Armenian community and the Ak Party: Finding trust under the crescent. *Insight Turkey*. 12(4). 93-111.
- May, T. (2001). *Social research, issues, methods and process*. Open University press: Philadelphia.

- Mccarthy, J. (1983). *Müslümanlar ve azınlıklar*. Çev: Bilge Umar. İnkılâp yayınları: İstanbul.
- Meray, S. (1993). *Lozan Barış Konferansı, tutanaklar-belgeler*. Yapı kredi yayınları: İstanbul. Birinci takım cilt 1 kitap 2.
- Mertens, D. (2005). *Research and evaluation education and psychology*. Sage publication: London.
- Metin, E. (2007). *Türkiye Cumhuriyeti inkılâp tarihi ve Atatürkçülük derslerinde Ermeni meselesinin öğretimi (mevcut ders kitapları, öğretmen ve öğrenci görüşleri ve çağdaş yayınlar ışığında yeni bir ünite tasarımı)*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Metinsoy, M. (2007). *İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye, savaş ve gündelik yaşam*. Homer kitabevi: İstanbul.
- Mills, A. (2005). Narratives in city landscapes: Cultural identity in Istanbul. *Geographical Review*, 95(3). 441-462.
- Minority Francophone education in Canada*. Canadian Council on Learning, 2009.
- Minority rights: International standarts and guidance for implementation*, United Nations Human Rights Office of the High Commissioner, 2010.
- Miss, S. (2012). *An instruction in good citizenship: Scouting and the historical geographies of citizenship education*. Transactions of the Institute of British Geographers. Doi: 10.1111/j.1475-5661.2012.00500.
- Modood, T. (2012). Multicultural citizenship and Muslim identity politics. *Interventions: International Journal of Postcolonial Studies*. 12(2).157-170.
- Momin, A. (2012). Çoğulculuk ve çokkültürcülük: İslami bir bakış açısı. *Küreselleşme, çokkültürlülük ve İslam din sosyolojisi ve antropolojisi yazıları* içerisinde. Der: Ali Coşkun. Bölümü Çev: Birsen Banu Okutan-Ali Coşkun. 29-73. Rağbet yayınları: İstanbul.
- Mumyakmaz, H. (2007). Hakimiyet-i Milliye gazetesine göre milli mücadelede milliyet: Türkler, Kürtler, Çerkezler, Hristiyan Türkler, Ermeniler ve Rumlar. *ÇTTAD*. VI(15). 111-129.

- Muratyan, N. (2011). *Türkiyeli Ermenilerde kolektif korku gündelik korku altında var olma pratikleri*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Mutlu, A. (2009). *Tanzimat'tan günümüze Türkiye'de vergileme zihniyetinin gelişimi*. T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı yayın no: 2009/390.
- Nakracas, G. (2005). *Anadolu ve Rum göçmenlerin kökeni*. Kitabevi: İstanbul. Çev: İbrahim Onsunoglu.
- Nânâ, M. (2008). *Yahudi Tarihi*. Selenge Yaayınları: İstanbul. (Çeviren: Ahsen Batur)
- Naskali, E. (2007). *Yassıada zabıtları-II 6-7 Eylül olayları davası*. Kitabevi: İstanbul.
- Ocan, E. (2008). *Alman ve İtalyan modelleri bağlamında faşist devlet sistemi (1922-1945)*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ogbonna, E. (1998). British ethnic minorities and employment training: Redressing or extending disadvantage. *International Journal of Training and Development*. 2(1). 28-41.
- Oğuz, A. (2005). *Fedakâr eş fedakâr yurttaş*. Kitap yayınevi: İstanbul.
- Oktay, E. (1965). *Tarih, Ortaokul III Ders kitabı*. Atlas yayınevi: İstanbul.
- Okubo, Y. (2005). *Visible minorities and invisible minorities: An ethnographic study of multicultural education and the production of ethnic others in Japan*. University Of California.
- Okutan, Ç. (2009). *Tek parti döneminde azınlık politikaları*. İstanbul Bilgi Üniversitesi yayınları: İstanbul.
- Olgun, K. (2011). Türkiye'de cumhuriyetin ilanından 1950'ye genel seçim uygulamaları. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. 27(79), s.1-36.
- On, L. W. (2009). *Conceptualising citizenship and citizenship education: A trajectory of exploring Asian perspectives*. Chair professor public lecture series. The Hong Kong Institute of Education.
- Onur, O. (2005). *1492'den günümüze Edirne Yahudi cemaati*. Dinç ofset: İstanbul.

- Onwuegbuzie, A. and Leech, N. (2005). Sampling designs in qualitative research: Making the sampling process more public. *The Qualitative Report*, 12(2), 238-254.
- Oppenheim, A. N. (2000). *Questionnaire design, interviewing and attitude measurement*. Continuum: London.
- Oran, B. (2004). *Türkiye’de azınlıklar, kavramlar, teori, Lozan, iç mevzuat, içtihat, uygulama*. İletişim Yayınları: İstanbul.
- Oran, B. (2012). Gayrimüslim vakıfları ve 1936 beyannamesi. *İstanbul Rumları bugün ve yarın* içinde. 113-127. İstos yayıncılık: İstanbul
- Orr, J. ve Royanne, R. (2009). Indigeneity education as Canadian first nations citizenship education. *Citizenship Teaching and Learning*. 5(2). 35-49.
- Ortaokul için tarih III Ders kitabı*, 1941.
- Osaghae, E. (1991). Ethnic minorities and federalism in Nigeria. *African Affairs*, 90(359). 237-258.
- Osler, A. ve Starkey, H. (2001). Citizenship education and national identities in France and England: Inclusive or exclusive? *Oxford Review of Education*. 27(2). 287-305.
- Osmanağaoğlu, C. (2004). *Tanzimat dönemi itibariyle Osmanlı tabiiyetinin gelişimi*. Legal yayıncılık: İstanbul.
- Öntuğ, M. (2007). Osmanlı devletinin Ermeni mektepleri üzerindeki denetimi. *Hoşgörü toplumunda Ermeniler* içinde. 311-331. Erciyes üniversitesi yayınları no: 153: Kayseri.
- Örs, H. B. (2010). The perception of the army by Armenian minorities living in Turkey. *Armed Forces & Society*. 36. 604-626.
- Özbudun, E. (1968). İngiltere’de parlamento egemenliği teorisi. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 25 (1). 59-80.
- Özçelik, N. (2002). *İlkçağ tarihi ve uygarlığı*. Nobel yayınları: Ankara.
- Özçelik, P. K. (2012). 12 Eylülü anlamak. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. 66(1). 73-93.

- Özdemir, Y. (2007). İlk cumhuriyet ya da Sparta'yı anlamak. *KKEFD*. 15. 372-393.
- Özden, H. Ö. ve Elmalı, O. (2012). *Yeniçağ felsefesi tarihi*. Arı sanat yayınları: İstanbul.
- Özdoğan, G. G. ve Kılıçdağı, O. (2012). *Türkiye Ermenilerini duymak: Sorunlar, talepler ve çözüm önerileri*. TESEV.
- Özdoğan, G. G., Üstel, F., Karakaşlı, K. ve Kenteş, F. (2009). Türkiye'de Ermeniler cemaat-birey-yurttaş. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: İstanbul.
- Özel, S. (2011). *Fener- Rum Ortodoks patrikhanesinin ekümenilik iddiası ve Heybeliada ruhban okulu meselesi*. IQ Kültür sanat yayıncılık: İstanbul.
- Özensel, E. (2012). Çokkültürlülük uygulaması olarak Kanada çokkültürlülüğü. *Akademik İncelemeler Dergisi*. 7(1). 55-70.
- Özgişi, T. (2009). Milliyetçilik ve vatandaşlık olgusunun Türk anayasalarına yansımaları. *Türkoloji Kültürü*. 2(4). 83-103.
- Özhan, İ. (2006). *Farklılaşmanın özel görünümüleri olarak çokkültürlülük ve çokkültürcülük*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özkan, S. (2010). *Milli devlet olma sürecinde mübadele ve Niğde'ye yapılan iskân*. Kömen Yayınları: Konya.
- Özkaya, Y. (1988). İstanbul'un işgali üzerine aydınların İstanbul'dan ankaraya kaçış olayı. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. 5(13).
- Özlem, K. (2008). Bulgaristan Türklerinin tarihsel süreç içerisinde dönüşümü, AB üyelik süreci ve Türk azınlığa etkileri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 1(2). 341-371.
- Özmen, N. (2011). Göçün 50. yılında entegrasyon ve din ilişkisinin dönüşen parametreleri: Almanya'da Türkler. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 4(19). 395-412.
- Özözen Kahraman, S. (2005). Gökçeada'da göçlerin nüfus gelişimi ve değişimi üzerine etkileri. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 3(2), 39-53
- Öztürk, N. (2003). *Azınlık vakıfları*. Altinküre yayınları: Ankara.

- Özyılmaz, E. (2000). *Heybeliada ruhban okulu*. Tamga yayınları: Ankara.
- Palermo, F. ve Woelk, J. (2010). No representation without recognition: The right to political participation of (national) minorities. *Journal of European Integration*, 25(3), 225-248.
- Parekh, B. (2002). *Çokkültürlülüğü yeniden düşünmek, kültürel çeşitlilik ve siyasi teori*. Çev: Bilge Tanrıseven. Phoenix yayınları: Ankara.
- Parekh, B. (2003). Cosmopolitanism and global citizenship. *Review of International Studies*. 29(1). 3-17.
- Parla, T. (1993). *Türkiyede anayasalar*. İletişim yayınları: İstanbul.
- Patton, M. Q. (1990). *Qualitative evaluation and research methods*. Second edition. Sage publications: London.
- Philippou, S. (2007). On the borders of Europe: Citizenship education and identity in Cyprus. *Journal of Social Science Education*. 6(1). 68-79.
- Plutarkhos. (2002). *Lykurgos'un Hayatı*. İş Bankası Yayınları: İstanbul.
- Plutarkos. (2005). Likurgos'un hayatı. *Spartada Mükemmel toplum içinde*. 17-63. Çev: Sadık Usta. Kaynak Yayınları: İstanbul.
- Poggi, G. (2009). *Modern devletin gelişimi*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Polat, A. G. (2011). Osmanlıdan günümüze vatandaşlık anlayışı. *Ankara Barosu Dergisi*. 3, 127-157.
- Poulantzas, N. (2004). *Faşizm ve diktatörlük*. İletişim yayınları: İstanbul. Çev: Ahmet insel.
- Pozhidayeva, N. (2011). *Alman siyasal sisteminde Weimar cumhuriyeti sonrası nasyonal sosyalist partisinin iktidarı ve Nazizm*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Pulliam, J. (1987). *History of education in America*. Merrill publishing company: London.
- Punch, K. F. (2005). *Sosyal araştırmalara giriş: Nicel ve nitel yaklaşımlar*. Çev: Dursun Bayrak, H. Bader Arslan, Zeynep Akyüz. Siyasal Kitabevi: Ankara.

- Pur, H. (2007). *Varlık Vergisi ve azınlıklar*. Eren yayınları: İstanbul.
- Raaflaub, K. (2010). Poets, lawgivers, and the beginnings of political reflection in archaic greece. In *Greek and Roman political thought*. Ed: C. Rowe and M. Schofield. 23-60. Cambridge University press: Cambridge.
- Rath, J. (1983). Political participation of ethnic minorities in the Netherlands. *International Migration Review*. 17(3), 445-469.
- Recep. (1933). Ülkü niçin çıkıyor. *Ülkü dergisi*. 1(1), s.1.
- Religious freedom in Turkey: Situation of religious minorities*. Policy Department External Policies. European Parliament. 2008.
- Resmi Gazete, sayı:10816, halkoyuna sunulacak Türkiye cumhuriyeti anayasası, 1961.
- Ritche, J., Lewis, J. And Elam, G. (2003). Designing and selecting samples. 77-104. In *Qualitative research practice*. Ed: J. Ritchie and J. Lewis. Sage publication: London.
- Rodrigue, A. (1997). *Türkiye Yahudilerinin batılılaşması: Alliance Okulları*. Çev: İbrahim Yıldız. Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Roskin. M. (2009). *Çağdaş devlet sistemleri*. Çev: Bahattin Seçilmişoğlu. Adres yayınları: Ankara.
- Roth, C. (1972). The European age in Jewish history (to1648). In *the Jews, their history*. 225-259. Ed: L. Finkelstein. Schocken books: New York.
- Rozen, M. (2010). *İstanbul Yahudi cemaatinin tarihi oluşum yılları (1453-1566)*. Çev: Serpil Çağlayan. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: İstanbul.
- Ruhi, M. E. (2002). *Fransız devriminde bir başrol oyuncusu Sieges*. Liberte yayınları: Ankara.
- Russ, J. (2011). *Avrupa düşüncesinin serüveni, antikçağdan günümüze batı düşüncesi*. Çev: Özcan Doğan. Doğubatı yayınları: Ankara.
- Russell, B. (1965). *Sosyalizm*. Çev: Murat Belge. De yayınevi.
- Sabine, G. (1991). *Yakınçağ siyasal düşünceler tarihi*. Çev: Özer Ozankaya. Ankara: Gündoğan Yayınları.

- Sabuncu, Y. (1985). *Sosyalist ülkelerde yönetime katılma*. Birey ve toplum yayınları: Ankara.
- Sagan, E. (2001). *Citizens&Cannibals. The French revolution, the struggle for modernity, and the origins of ideological terror*. Rowman&Littlefield Publishers: New York.
- Sakin, O. (Tarihsiz). *Osmanlı'da etnik yapı 1914 nüfusu*. Ekim yayınları: İstanbul.
- Sakin, S. ve Dokuyan, S. (2010). *Kıbrıs ve 6-7 Eylül olayları (Menderes ve Zorlu'nun tarihi sınavı)*. IQ yayıncılık: İstanbul.
- Saraçlı, M. (2007). *Avrupa birliği ve Türkiye'de azınlıklar*. Lotus yayıncılık: Ankara.
- Saraçlı, M. (2008). İran'da azınlıklar. *Akademik Ortadoğu*. s.4. 141-160.
- Saydam, A. (1999). *Osmanlı medeniyeti tarihi*. Derya Kitabevi: Trabzon.
- Sejersen, T. B. (2008). I vow to thee my countries: The expansion of dual citizenship in the 21st century. *International Migration Review*, 42(3), 523-54.
- Selimyan, G. (2004). *Ethnic minorities in public administration in the Republic of Armenia: Distant utopia or a tangible future?* The 12th Nispacee Annual Conference Central and Eastern European Countries inside and outside the European Union: Avoiding a new divide, Vilnius, Lithuania.
- Seloni, S. ve Sarfati, Y. (2011). (Trans)national language ideologies and family language practices: A life history inquiry of Judeo-Spanish in Turkey. *Springer Science and Business Media Dordrecht*.
- Sezgin, M. N. (2005). *Ermenilerde din, kimlik ve devlet*. Platin yayınları: Ankara.
- Shaw, S. (2008). *Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler*. Çev: Meriç Sobutay. Kapı Yayınları: İstanbul.
- Silverman, D. (2000). *Doing qualitative research*. Sage publications: London.
- Sivriservi, N. (2011). *1963-1964, 1967, 1974 buhranları çerçevesinde Kıbrıs meselesi ve Türkiye*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Kahramanmaraş Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Smith, T. (2005). Civic nationalism and ethnocultural justice in Turkey. *Human Rights Quarterly*, 27(2), 436-471.
- Snape, D. ve Spencer, L. (2003). The foundations of qualitative research. In *Qualitative research practice*. 2-18. Ed: J. Ritchie and J. Lewis. Sage publication: London.
- Somçağ, S. (1994). *Avrupa feodalizminin evrimi*. Bağlam yayıncılık: İstanbul.
- Somel, S. (2005). Osmanlı Ermenilerinde kültür modernleşmesi, cemaat okulları ve Abdülhamid Han rejimi. *İmparatorluğun çöküş döneminde Osmanlı Ermenileri bilimsel sorumluluk ve demokrasi sorunları*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: İstanbul. 87-107.
- Soner, B. A. (2010). The Justice and Development Party's policies towards non-Muslim minorities in Turkey. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 12(1), 23-40.
- Sowerby, R. (2012). *Yunan kültür tarihi*. İnkılap yayınları: İstanbul.
- Sönmezoğlu, F. (2000). *Türkiye-Yunanistan ilişkileri ve Büyük güçler*. Der yayınları: İstanbul.
- Steger, M. (2004). *Küreselleşme*. Dost yayınevi: Ankara.
- Stoll, M. A. (1998). When jobs move, do black and latino men lose? The effect of growth in job decentralisation on young men's jobless incidence and duration. *Urban Studies*, 35(12), 2221-2239.
- Subaşı, F. (2011). Osmanlı imparatorluğunda Sefardiler. *Türk sosyal ve siyasi hayatında Yahudiler* içinde. 129-161. Ed: İ. Erdal ve Y. Özger. IQ Kültür sanat yayıncılık: İstanbul.
- Sumbas, A. (2009). Batı Avrupa'da yükselen yeni ırkçılık üzerine bir deneme. *Alternatif Politika*. 1(2). 260-281.
- Şafak, Y. (2010). *Bosna Savaşı ve Yugoslavya'nın parçalanması*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şakir, Z. (2011). *Türkiye Yahudileri*. Akıl fikir yayınları: İstanbul.
- Şan, M. K. ve Haşlak, İ. (2012). Asimilasyon ile çokkültürlülük arasında Amerikan anaakımını yeniden düşünmek. *Akademik İncelemeler Dergisi*. 7(1). 29-54.

- Şanlı, H. K. (2012). *Hasan Ali Yücel konuşmaları: ulusal kimlik inşası ve politik retorik*. Ankara Üniversitesi Yayinevi: Ankara.
- Şeker, K. (2010). Milli mücadele döneminde Burdur'da sosyal hayat. *SDÜ Fen edebiyat fakültesi sosyal bilimler dergisi*. 22.61-74.
- Şekerci, E., Şahin, E., Gülcan, Y. ve Ersevîç, M. (2013). *Atatürk ilkeleri ve devrim tarihi-1*. Uludağ Üniversitesi Yayınları: Bursa.
- Şenel, A. (2002). *Siyasal düşünceler tarihi*. Bilim ve sanat yayınları: Ankara. 10. Basım
- Şener, D. (2013). 1963-64 Kıbrıs krizi: Türk dış politikası tarihinde askeri, siyasal ve hukuksal boyutlarıyla bir zorlayıcı diplomasi uygulaması. *Türk Dünyası Araştırmaları*. Sayı 205. 1-34.
- Şentürk, A. (2012). Harf inkılabının yapılışı ve uygulanışında basının rolü. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 26.27-44.
- Şimşek, H. (2006). *Lozan'ın getirdiği statü ve Türkiye'deki azınlıkların durumu*. Yayınlanmamış doktora tezi. Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü.
- Şimşek, H. (2007). İkamet, ticaret ve seyrisefain mukavelenamesinin feshi ve Yunan uyruklu Rumların sınır dışı edilmeleri (1964). *Yönetim Bilimleri Dergisi*. 5(11). 237-260.
- Şirin, F. S. (2013). İktidar ve çocuk. *Turkish Studies*. 8, 1275-1284.
- Şit, B. (2008). Modern vatandaşlık kavramına bir bakış. *TBB Dergisi*. 76. 64-82.
- Şölen, Z. ve Arıç, S. (1962). *İlkokullar için Tarih IV ders kitabı*. Ders kitapları anonim şirketi: İstanbul.
- Tansel, B. (2009). *Türkiyeli Ermeniler ve Ermeni sorunu*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tarhan, S. (2006). *1950'den günümüze Rum azınlık sorunları ve Fener Rum patrikhanesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

- Taş, H. İ. (2009). Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze ilköğretim II. kademe ve liselerde coğrafya dersi ve müfredatının değişimi. *Doğu Coğrafya Dergisi*. 10(14). 311-330.
- Taşkın, A. ve Becermen, M. (2013). *Felsefe tarihi II Rönesans, Yeniçağ ve XIX. Yüzyıl felsefesi tarihi*. Sentez yayıncılık: Bursa.
- Taylor, C. (2000). *Çokkültürcülük tanınma politikası*. Yapı Kredi Yayınları: İstanbul.
- Tayyar, A. ve Çetin, B. (2013). Liberal iktisadi düşüncede devlet. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 14(1). 107-120.
- Tekeli, Ş. (1984). Faşizm ve kadınlar. *İktisat Mecmuası*. 38 (3). 405-429.
- Tekinalp, Ş. (2005). Küreselleşen dünyanın bunalımı: Çokkültürlülük. *Journal of İstanbul Kultur University*. 1. 75-87.
- Telliöğlü, İ. (2009). *Trabzon Rum Devleti*. Serander Yayınları: Trabzon.
- Tenör, B. (1996). *Osmanlı- Türk Anayasal Gelişmeleri*. Afa yayınları: İstanbul.
- Terzioğlu, S. S. (2007). *Uluslararası hukukta azınlıklar ve anadilde eğitim hakkı*. Alp yayınevi: Ankara.
- Testli Yurttaşlık Bilgisi Orta II Ders Kitabı*, 1964.
- Tocqueville, A. (1995). *Eski rejim ve devrim*. Çev: Turhan Ilgaz. Kesit yayınları: İstanbul.
- Tok, N. (2005). Liberal demokratik toplumlarda vatandaşlık ve eğitim. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. 60(3). 235-254.
- Tokel, M. (2010). *Tarihte ve günümüzde Edirne Yahudi cemaati*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Toktaş, Ş. (2005). Citizenship and minorities: A historical overview of Turkey's jewish minority. *Journal of Historical Sociology*. 18 (4). 394-429.
- Toktaş, Ş. (2005). Türk vatandaşlığının gayrimüslim yorumları: Vatandaşlık kurgusu ve Türkiye'deki Yahudi azınlık. *Türkiye Kültürleri içinde*, 125-145. Ed. G. Pultar ve T. Erman. Tetragon İletişim Hizmetleri: İstanbul.

- Toktaş, Ş. (2006). The conduct of citizenship in the case of Turkey's Jewish minority: Legal status, identity, and civic virtue aspects. *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*. 26(1).121-133.
- Toktaş, Ş. ve Aras, B. (2009). The EU and minority rights in Turkey. *Political Science Quarterly*. 124(4). 697-720.
- Topbaş, T. (2007). *Ekümeniklik ve Fener Rum patrikhanesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü.
- Topçuoğlu, A. (2010). Gayrimüslimlerle sosyal ilişkiler hakkında İslam hukuku açısından bazı mülahazalar. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 3(10). 584-596.
- Trebbe, J. ve Schoenhagen, P. (2011). Ethnic minorities in the mass media: How migrants perceive their representation in Swiss public television. *Int. Migration & Integration*. 12, 411–428.
- Tunç, A. ve Ferentinou, A. (2011). Identities in-between: The impact of satellite broadcasting on Greek Orthodox minority (Rum Polites) women's perception of their identities in Turkey. *Ethnic and Racial Studies*, 35(5), 906-923.
- Tunç, H. (2005). Uluslararası sözleşmelerde azınlık hakları sorunu ve türkiye. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 8(1-2).
- Tunçay, M. (1985). *Batı'da siyasal düşünceler tarihi: Seçilmiş yazılar Yakınçağ*. Ankara: Teori Yayınları.
- Turkey: A minority policy of Systematic Negation*. International Helsinki Federation for human rights. 2006.
- Türkiye'de işkence, kötü muamele ve diğer zalimane, gayri insani veya küçültücü muamele veya ceza sorunu ve çözüm önerileri*. Türkiye'de işkencenin stratejik haritalanması projesi, Helsinki yurttaşlar derneği- insan hakları gündemi derneği yayını.
- Türkmenoğlu, D. (2007). Tek parti döneminde ulus inşa politikalarının eğitim boyutu. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*. 5(1). 15-172.

- Türkoğlu, G. (2009). Roma cumhuriyet ve ilk imparatorluk dönemlerinin idari yapısı. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 11(2). 251-289.
- Ulasaık, I. (2011). *Minority languages in education in Ukraine: Legal perspectives*. Ciemen: Barcelona.
- Ulu, C. (2009). *Türkiye Cumhuriyetinde Ermeniler*. Atatürk Araştırma Merkezi: Ankara.
- Uluç, Ö. (2012). İmparatorluktan Ulus devlete vatandaşlık halleri: Osmanlı ve Türkiye’de vatandaşlık politikaları. *Toplum Bilimleri Dergisi*. 6(12). 7-30.
- Umara, M. (2006). *Küreselleşme ve kimlik problemi*. Çev: İzzet Marangozoğlu ve Musa Alak. Yeni akademi yayınları: İstanbul.
- Uzun, H. (2010). Tek parti döneminde yapılan cumhuriyet halk partisi kongreleri temelinde değişmez genel başkanlık, Kemalizm ve milli şef kavramları. *ÇTTAD*. IX/20-21, 233-271.
- Ülgen, P. (2012). Geç Ortaçağ Avrupa’sında pazar ve panayır ilişkisinin ticaret hayatındaki rolü ve Türk İslam dünyasındakilerle karşılaştırılması. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 5(21). 359-381.
- Ünay, B. (2007). *Türk-Yunan ilişkilerinde temel sorunlar ve 1999 sonrası yumuşama dönemi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Üstel, F. (2004). *Makbul vatandaşın peşinde, II. Meşrutiyet’ten günümüze vatandaşlık eğitimi*. İletişim yayınları: İstanbul.
- Vahapoğlu, H. (1997). *Osmanlıdan günümüze azınlık ve yabancı okullar*. MEB yayınları bilim ve kültür eserleri dizisi: 936.
- Vally, S. (2005). Citizenship and children’s education rights in South africa. *Journal of Education*. (35). 31-47.
- Vatansever, M. (2012). Kıbrıs sorununun tarihi gelişimi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12, Özel S., s.1487-1530.
- Weerwardana, I. D. S. (1952). Minority Problems in Ceylon. *Pacific Affairs*, 25(3). 278-287.

- Wilson, A. C. (2007). *Minorities and national integration in China: The case of Xinjiang Uygur autonomous region (xuar)*. Master of Arts. University of Regina.
- Wood, J. ve Craknell, R. (2013). *Ethnic minorities in politics, government and public life*. House of Commons Library.
- Wood, P. B. (2008). The impossibility of global citizenship. *Brock Education*.17. 22-37.
- Wood, W. A. (2011). Kant'ın deizmi. Çev: Necmettin Tan. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 52(1). 327-347.
- Yalçın, O. (2012). Varlık Vergisi kanunu ve uygulaması. *Avrasya İncelemeleri Dergisi*. 1(1). 313-354.
- Yaprak, E. (2011). *İslâm hukukunda vatandaşlık*. Ravza yayınları: İstanbul.
- Yaraş, D. (2012). *Kır zincirlerini mavi marmara*. Haber ajanda yayınları: Ankara.
- Yavuz, N. (2003). Şark meselesi açısından Ortadoğu gelişmeleri. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23(3). 89-98.
- Yavuzoğlu, A. (2004). *20. yüzyılda faşist paranoya*. İstanbul: Sayfa yayınları.
- Yayla, A. (1992). *Liberalizm*. Turhan kitabevi: Ankara.
- Yaylı, H. ve Çınar, E. (2012). Klasik liberalizmde özgürlük ve J. S. Mill'in yerel yönetimlere bakışı. *Akademik Bakış Dergisi*. 32. 1-19.
- Yeşil, A. (1988). *Türkiye'de çok partili hayata geçiş*. Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları: 897. Ankara.
- Yeşiltepe, M. (2008). *Azınlık ermeni, resmi ve özel anaokulu, ilköğretim, ortaöğretim okullarında çalışan öğretmen ve yöneticilerin performans değerlendirmesine ilişkin görüşlerinin karşılaştırması*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yıldız, A. (2001). *Ne mutlu Türküm diyebilene : Türk ulusal kimliğinin etno-seküler sınırları (1919-1938)*. İletişim Yayınları: İstanbul.
- Yıldız, İ. (2007). Minority rights in Turkey. *Brigham Young University Law Review*, 3, s.79.

- Yıldız, S. (2008). *Bizans tarihi, kültürü, sanatı ve Anadolu'daki İzleri*. Kitabevi Yayınları: Ankara.
- Yılmaz, H. (2006). Uluslararası terörizm ve ermeni terörünün analizi. *Journal of Qafqaz University*. 18. 1-18
- Yılmaz, N., Doğan, K.C. ve İnankul, H. (2013). Tek parti iktidarı döneminde (1923-1946) Bürokrasi ve siyaset ilişkisinin weberyan değerlendirmesi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 27(3), 263-284.
- Yılmaz, Ö. (2009). Avrupa Birliği'ne üye ülkelerin dîni yapısına kısa bir bakış. *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 23(1). 303-322.
- Zahabioun, S., Yousefy, A., Yarmohammadian, M.H. and Keshtiaray, N. (2013). Global citizenship education and its implications for curriculum. *International Education Studies*, 6(1), 195-206.

İnternet Kaynakları

[http://blog.milliyet.com.tr/pum-patrigin-anayasa-uzlasma-alt-komisyon-ziyareti-ve-rum-cemaat-vakiflarinda-son-durum/Blog/?BlogNo=350419.\(12/11/2013](http://blog.milliyet.com.tr/pum-patrigin-anayasa-uzlasma-alt-komisyon-ziyareti-ve-rum-cemaat-vakiflarinda-son-durum/Blog/?BlogNo=350419.(12/11/2013)
erişim).

<http://fenerrumlisesi.k12.tr/ogrenciler.aspx> (erişim tarihi: 12/11/2013).

<http://ns1.agos.com.tr/haber.php?seo=ders-kitaplarindaki-dusman-ifadeleri-dincere-verdiler&haberid=445>

<http://www.agos.com.tr/haber.php?seo=mebden-azinlik-okullari-icin-beklenen-duzenleme&haberid=1031> (Erişim tarihi: 16/11/2013).

<http://www.dadyan.k12.tr/index.php/2012-02-04-18-53-03/tarihce> (Erişim, 12/11/2013).

<http://www.getronagan.k12.tr/tr/kurumsal/tarihce> (Erişim, 12/11/2013).

<http://www.hurriyet.com.tr/dunya/25172259.asp>

<http://www.norzartonk.org/?p=69>

<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=131092>.

<http://www.usak.org.tr/print.php?id=317&z=2>.

http://www.radikal.com.tr/turkiye/okulda_tek_basina-1029025 (Erişim tarihi:
16/11/2013).

<http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/10816.pdf>

<http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP44.htm> (Erişim tarihi: 18/02/2014)

<http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP45.htm> (Erişim tarihi: 18/02/2014)

www.aksam.com.tr/siyaset/ders-kitaplarindan-irkci-ifadeler-ayiklanacak.